T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI
ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAZAK TÜRKÇESİNDE EŞANLAMLILIK
KARŞILAŞTIRMALI KONU İNCELEMESİ

Mahmut DOĞU
2501906763

TEZ DANIŞMANI:
Doç. Dr. Uğur GÜRSU

İSTANBUL - 2019

ÖZ

KAZAK TÜRKÇESİNDE EŞANLAMLILIK KARŞILAŞTIRMALI KONU İNCELEMESİ

MAHMUT DOĞU

Tezimizin konusu Kazak Türkçesinde Eşanlamlılık ve Eşanlamlı Kelimelerin İncelenmesidir. Bu konu hakkında Sovyetler Birliği döneminde 1970 yılında Kazakistan'da yazılan ***Kazak Tilindegi Sinonimder "Kazak Dilinde Eşanlamlılık"*** kitabı ile Türkiye'de eşanlamlılık üzerine yazılan kitap ve makaleler karşılaştırılarak, eşanlamlılık kavramının Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki benzer ve farklı tarafları üzerinde durulmuştur.

Kazak Türkçesiyle yazılan ***Kazak Tilindegi Sinonimder****, Türkiye Türkçesine kazandırdığımız şekliyle* ***"Kazak Dilinde Eşanlamlılık"*** adlı kitap eser, Kazak Türkçesi sözcükbiliminin bir konusu olan eşanlamlılık üzerine bilimsel değeri olan önemli bir eserdir.

Kitap, Kazakçada eşanlamlılıkla birlikte; ikili kelimeler, ikilemeler, yansıma sözcükler (onomatopée), ödünç kelimeler, ödünçleme alıntı (calque sözcükler), metafor kullanımı, ad aktarması (mecaz-ı mürsel, düz değişmece, metonymy) , kapsamlayış kullanımı (synecdoche), tezat (oxymoron), sıfatla tesmiye usülü ile yapılan antonomasia, tabu, örtmece (euphemism), kötü adlandırma (dysphemisme veya cacophemism), açımlamalar (parafraz, paraphrase, teşrih sanatı), aliterasyon ve benzer sesli ünlü tekrarıyla yapılan asonans sanatlarına dair açıklamalar ve örnekler içerir.

Çalışmamız; karşılaştırma, inceleme-değerlendirme, sonuç ve metin aktarımı bölümlerinden oluşmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kazak Türkçesi, sözcükbilim, anlambilimi, eşanlamlılık, deyimbilimi, ödünç kelimeler.

ABSTRACT

COMPARATİVE TOPIC REVIEW REGARDING SYNONYMY IN KAZAKH TURKIC LANGUAGE

MAHMUT DOĞU

The subject of our thesis is the examination of synonymy and synonymous words in Kazakh Turkic language. The book titled ***Kazak Tilindegi Sinonimder "Synonymy in Kazakh Language"*** written in Kazakhstan in 1970 by A. Bolğanbayev during the Soviet Union Period and book and articles on synonymy published in Turkey are compared in this subject and similar and different aspects of concept of synonymy in Kazakh Turkic language and Turkey Turkish are highlighted.

The book titled ***Kazak Tilindegi Sinonimder***, written in Kazakh Turkic language gained in Turkey Turkish, under the title of "***Synonymy in Kazakh Language"*** is an important work having scientific value on synonymy, which is a subject of Kazakh Lexicology.

The book covers in addition synonyms in Kazakh language; explanations and examples of figure of speech such as doublets, assonant doublets, hendiadyoin, onomatopoeia, loanword, calque, metaphor, metonymy, synecdoche, antonomasia, taboo, oxymoron, euphemism, dysphemism, cacophemism, paraphrase, alliteration, assonance.

Comparison and review – assessment, conclusion and text transfer are the chapters of our study.

Keywords: Kazakh language, lexicology, semantics, synonymy, phraseology, loanword.

ÖNSÖZ

Dünya üzerinde, Balkanlardan Çin seddine kadar büyük bir coğrafyada Türkçe konuşulur. Türkiye ile beraber bugün, tarihi, dili, medeniyeti ortak Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan da bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kafkasya ve Ortaasya'daki Türk ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, bu ülkeler ve Türkiye arasında gelişen ticarî, kültürel, bilimsel birçok yönde gelişen ilişkiler Türkoloji alanında da hissedilir. Ortak Türk Alfabesi konusunda henüz istenilen yerde değiliz ama bugün İstanbul'da olduğu gibi, Taşkent, Nur-Sultan, Bişkek, Bakü, Aşgabat gibi Türk kültür merkezlerinde genç Türkologlar tarafından her gün yüzlerce araştırma yapılmakta, sözlükler hazırlanmakta, derleme çalışmaları kitap olarak yayımlanmaktadır.

Bizler de, Kazak Türkçesinin tarihî sürecine ışık tutmak, Türk dili ve Türk lehçe ve şiveleri alanlarındaki araştırmalara katkıda bulunmak üzere, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi arasındaki ortak ve farklı yönleri tespit için, Türkiye'de bugüne kadar ele alınmamış Kazak Türkçesinde Eşanlamlılık Karşılaştırmalı Konu incelemesi başlığıyla tez hazırlamaya karar verdik. 1970 yılında, Sovyetler Birliği döneminde Kazak dilbilimci A. Bolğanbayev tarafından Kazak Türkçesiyle yazılmış ***Kazak Tilindegi Sinonimder, "Kazak Dilinde Eşanlamlılık"*** adlı eseri Türkiye Türkçesine kazandırarak, eşanlamlılık konusuyla ilgili Türkiye'de yayınlanmış olan kitap ve makalelerle karşılaştırmak suretiyle bir çalışma ortaya koyduk.

Kazakça bir atasözde **okuv iynemen kudık kazğanday** yani "Okumak, bilimle uğraşmak iğneyle kuyu kazmaya benzer" der. Bilimsel çalışmalar yoğun emek isteyen kollektif çalışmaların sonunda gün ışığına çıkar. Tezimi hazırlarken beni yüreklendirerek hiçbir desteğini esirgemeyen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Hayati Develi'ye, teşvikleri için Prof. Dr. Mustafa Balcı'ya, çalışmamın her aşamasında yanımda olan, derin bilgisiyle bana ışık tutan tez danışmanım Doç. Dr. Uğur Gürsu'ya ve çalışmalarım için evimizde uygun ortam sağlayan eşim Lyazzat, çocuklarım Azize, Cemile ve Timur'a sonsuz şükran ve minnetlerimi sunarım.

İstanbul 2019

Mahmut Doğu

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **v**
ÇEVİRİ YAZI SİSTEMİ ..... **viii**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAK TİLİNDEGİ SİNONİMDER "KAZAK DİLİNDE EŞANLAMLILIK" ADLI ESERİN TÜRKÇE EŞANLAMLILIKLA İLGİLİ ARAŞTIRMALARLA KARŞILAŞTIRILMASI

1.1. EŞANLAMLILIK; TERİM VEYA ADLANDIRMA OLARAK 4
1.2. EŞANLAMLILIĞIN TANIMI 5
1.3. EŞANLAMLILAR ARASINDAKİ ANLAM FARKLILIKLARI 8
1.4. EŞANLAMLILIKTA KELİMELERİN YERLERİNİN DEĞİŞMEZLİĞİ PRENSİBİ 11
1.5. EŞANLAMLILIKTA SÖZCÜK ÖLÜMÜ 13

İKİNCİ BÖLÜM

EŞANLAMLI KELİMELERİN OLUŞUM YOLLARI

2.1. ÇOKANLAMLILIKLA ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK 18
2.2. ALINTI KELİMELERLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK 21
2.3. AĞIZLARDA KULLANILAN KELİMELERLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK 26
2.4. DEYİMLERLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK 29
2.5. TABU- ÖRTMECE ve KÖTÜ ADLANDIRMA İLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK 31
2.5.1. Tabu 31
2.5.2. Örtmece (Euphemism) 34
2.5.2.1. Türkiye'de Örtmece İle İlgili Yapılan Çalışmalar 36
2.5.3. Kötü Adlandırma 37
2.6. HER KELİMENİN EŞANLAMLISI OLUR MU? 38
2.7. EŞANLAMLILIKTA BASKIN SÖZCÜK KONUSU 38
2.8. EŞANLAMLI KELİMELERİN TÜRLERİ VE TİPLERİ 39
2.9. EŞANLAMLILIK DİLLER İÇİN ZENGİNLİK MİDİR? 43
2.10. TÜRKİYE'DE EŞANLAMLILIKLA İLGİLİ YAPILAN BİLİMSEL ÇALIŞMALAR 43

2.10.1. Kazak Türkçesi Ve Kazak Edebiyatı Üzerine Türkiye'de Yapılan Bilimsel Çalışmalar 44
2.10.2. Türkiye Türkçesindeki Anlam Bilimi Çalışmaları 44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZAK TİLİNDEGİ SİNONİMDER ADLI ESERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

3.1. AKTARILAN METNİN ÖNSÖZÜ 47
3.2. AKTARILAN METNİN İÇİNDEKİLER KISMI 49
3.3. METİN 52

SONUÇ 243
KAYNAKÇA 246
EKLER 252

ÇEVİRİ YAZI SİSTEMİ

А, а : A, a
Ә, ә : Ä, ä
Б, б : B, b
В, в : V, v
Г, г : Жб п
Ғ, ғ : Ğ, ğ
Д, д : D, d
Е, е : E, e
Ё, ё : Yo, yo
Ж, ж: J, j
З, з : Z, z
И, и : İy, ıy
Й, й : Y, y
К, к: K, k
Қ, қ : K, k
Л, л : L, l
М, м : M, m
Н, н: N, n
Ң, ң : Ñ, ñ
О, о : O, o
Ө, ө : Ö, ö
П, п : P, p
Р, р : R, r
С, с : S, s
Т, т : T, t
У, у : Uv(kalın) üv (ince ünlülerle)
Ұ, ұ : U, u
Ү, ү : Ü, ü
Ф, ф: F, f
Х, х : Sert H, h
Һ, һ :H, h
Ц, ц : Ts, ts
Ч, ч : Ç, ç
Ш, ш: Ş, ş
Щ, щ: Şç, şç
Ъ, ъ : Sertleştirme işareti
Ы, ы :I, ı
І, і : İ, i
Ь, ь: (’) Yumuşak işareti
Э, э : E, e
Ю, ю:Yu, yu
Я, я : Ya, ya

GİRİŞ

Kazak Türkçesi Kazakistan Cumhuriyetinde yaşayan Kazak Türklerinin ana dili ve ülkenin resmî devlet dilidir. Bununla birlikte Kazakça bazı bölgelerinde olmak üzere, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan, Rusya Federasyonu ve Çin'in Xinjiang Otonom Bölgesinde ve Moğolistan, Afganistan, Türkiye'nin batı bölgelerinde yaşayan Kazak topluluklarının dilidir. Kazak dili, Türk lehçe ve şiveleri arasında coğrafî alan olarak en geniş sahada konuşulan Türk lehçesidir.

"Kazak Türkçesinde Eşanlamlılık Karşılaştırmalı Konu incelemesi" adlı çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Kazak Türkçesi, dünyada yaşayan Türklerin yaşadıkları sahalar gözönüne alınarak yapılan tasnifle, Kuzey Batı Türk şiveleri olarak da adlandırılan, Türkçenin Kıpçak lehçe grubunun bir dilidir. Oğuz grubunda en büyük nüfusa sahip topluluk Türkiye Türkleri ise, Kıpçak grubu içinde en büyük nüfusa sahip olan topluluk Kazak Türkleridir.

Bu çalışmada Kazak Türkçesi grameri, sözcükbilimi sahasının bir konusu olan "Eşanlamlı Kelimeler" bahsi ele alınmış; Kazakistan'da bu konuyla ilgili olarak Kazak dilbilimci A. Bolğanbayev tarafından 1970 yılında Kiril harfleriyle yazılmış ***Kazak Tilindegi Sinonimder "Kazak Dilinde Eşanlamlılık"*** Kazakça kitap Türkiye Türkçesine aktarılmış, ortaya konulan metindeki bilgiler, Türkiye'de eşanlamlılıkla ilgili araştırma ve yayınlarla kıyaslanmıştır.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eşanlamlılığın hem Türkiye Türkçesi ve hem de Kazak Türkçesi gramerindeki yeri; adlandırılması, tanımı, eşanlamlı kelimeler arasındaki anlam farklılıkları, eşanlamlılıkta kelimelerin yer değişmezliği prensibi, eşanlamlılıkta sözcük ölümü konuları ele alınmış, kıyaslanmıştır.

İkinci bölümde eşanlamlı kelimelerin Kazakçada ve Türkçede ortaya çıkış yolları Kazak ve Türk dilbilimcilerin tespitleriyle mukayeseli olarak incelendi. Bu bölümde, alıntı kelimelerle oluşan eşanlamlılık, ağızlarda kullanılan sözcüklerle ortaya çıkan eşanlamlılık, deyimlerle ortaya çıkan eşanlamlılık, tabu, örtmece, kötü adlandırma ile ortaya çıkan eşanlamlılık, eşanlamlı kelimelerin türleri vb. gibi konulara yer verildi.

Tezimizin üçüncü bölümünde A. Bolğanbayev tarafından Kazak Türkçesiyle yazılmış ***Kazak Tilindegi Sinonimder, "Kazak Dilinde Eşanlamlılık"*** adlı eserin Türkiye Türkçesine aktardığımız metni verilmektedir. Tüm ömrünü Kazakçanın eşanlamlılık meselesine adamış dilbilimci Aset Bolğanbayev Bolğanbayeviç (1928-1999) 'in

yazmış olduğu ***"Kazak Dilinde Eşanlamlılık"*** adlı kitap, 1970 yılında, Kazakistan'ın Almatı şehrinde, Kazak SSC. Bilim Akademisi, Dil Bilimi Enstitüsü başkanlığında, bilim yayınevi (ğılım baspası) tarafından 336 sayfa olarak 1600 adet tirajla basılmıştır. ***"Kazak Dilinde Eşanlamlılık"*** adlı eser Kazak dilinde ve kiril alfabesiyle kaleme alınmıştır; geniş hacimli, kapsamlı ve ayrıntılıdır.

Kitabın birinci bölümünde, Kazakçada eşanlamlılık üzerinde durularak, eşanlamlılığın kıstasları, eşanlamlılıkta anlam farklılıkları gibi konulara yer verilir. Kitabın ikinci bölümünde ise, eşanlamlılığın ortaya çıkış yolları ayrıntılı olarak incelenmektedir. Üçüncü bölümde Kazakçada eşanlamlılığın stil, anlam ve morfolojik özelliklere göre tasnifi yer alır. Dördüncü ve son bölümde, eşanlamlı sözcüklerin, kelime cinslerine göre sınıflandırılması yapılmaktadır.

Eserde; V. V. Radlof, L. N. Savranbayev, I. Keñesbaev, Ğ. Ğ Musabaev, K. Ahanov, Ğ. Begaliev, A. A. Reformatskiy, V. V. Vinogradov, A. P. Evgen'eva, Ş. Sarıbayev, A. Kaydarov, B. O. Oruzbaeva, M. Balakaev gibi dilbilimcilerin ve Türkologların eşanlamlılıkla ilgili görüşlerine yer verilir.

Sovyetler Birliği döneminde yayınlanan, 1970'lerden bugüne gelen bu kitap Kazakçanın sözcükbilim sahasında, örneklerle dolu muhtevası ile günümüzde de güncelliğini korumaktadır. Eseri Türkiye Türkçesine aktarırken, kitabın özüne ve bütünlüğüne halel getirmeden, kitabın yazıldığı Sovyet devrinin mecburî alışkanlığı olan ideolojik övgü ve lüzumsuz Lenin ve Marx'a atıfları kısaltma yoluna gittik. Kiril harfleriyle yazılmış ***Kazak Tilindegi Sinonimder "Kazak Dilinde Eşanlamlılık"*** kitabını Türkiye Türkçesine aktarırken, 2017 yılında Kazakistanın Latin harflerine geçme çalışmalarına katkı için Kazakistan'ın ilgili makamlarına sunduğumuz ***Jaña Kazak Älipbiyi "Yeni Kazak Alfabesi"*** ndeki harfleri esas olarak aldık. Çeviri yazı sistemi Türkiye'de yaklaşık bir asırdır kullanılan 29 harfli alfabe temelinde hazırlanmış, bu alfabeye, Kazakçanın kendine has ağız özelliği sesleri olan, a ile e arasında bir ses olan "**açık" e** için **ä** , "**nazal n"** (Sağır Kaf, Türki Kef) için **ñ** harfleri ilave olunmuştur.

Çalışmamızda Kazak dilbilimci A. Bolğanbayev'in Kazakçada eşanlamlılıkla ilgili tanım, tasnif çalışmaları, eşanlamlılığın ortaya çıkışı gibi konulardaki tespitleri, Türk dilbilimciler Vecihe Hatiboğlu ve Doğan Aksan başta olmak üzere Ahmet Akçataş, Elif Arı, Doğan Nuh, Mehmet Akif Duman, V. Doğan Günay, Mustafa Sarı gibi araştırmacıların bu konulardaki görüşleriyle karşılaştırılmaktadır. Sonuç olarak,

sözcükbiliminin eşanlamlılık sorununda, Türk ve Kazak dilbilimcilerin yer yer farklı görüşleri gözlemlenirse de, genel olarak eşanlamlılıkta her iki Türk lehçesinde benzer, birbirine yakın hatta ortak noktaların çokluğu görülür.

“Al, kırmızı ve kızıl” Türkçenin en güzel eşanlamlı kelimeleridir, çünkü tüm Türk lehçe ve şivelerinde ortaktır. “Al alma, kızıl alma, yarım elma gönül alma.” ve “Gökten üç elma düştü; biri bana, biri dinleyenlere, diğeri de bütün iyi insanlara olsun” diyerek sizleri Kazak Türkçesinde eşanlamlılığa seyahate davet ediyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAK TİLİNDEGİ SİNONİMDER "KAZAK DİLİNDE EŞANLAMLILIK" ADLI ESERİN TÜRKÇE EŞANLAMLILIKLA İLGİLİ ARAŞTIRMALARLA KARŞILAŞTIRILMASI

1.1. EŞANLAMLILIK; TERİM VEYA ADLANDIRMA OLARAK

Türk dilbilgisi sözcükbiliminin bir alt başlığı olan eşanlamlılık konusunda da, hem Kazak Türkçesinde, hem Türkiye Türkçesinde bir adlandırma sorunu vardır. Türkiye'de eşanlamlılık için farklı kelimeler kullanılmaktadır: "Türk dilinde ister eskiden kullanılan Arapça **"müterâdif"** ister batı dillerinden birinin aracılığıyla Türkçeye getirilen **"sinonim"** isterse bütün bu kelimelerin yerine ve onlara karşılık olarak kullanılması amacıyla Türk dilinin kendi imkânlarına, kurallarına uygun biçimde türetilmiş bulunan "**anlamdaş"** kelimesi ile değişik kişi veya kurumlardaki farklı imla anlayışlarının, birbirine zıt bir yazım tutumunun sürdürülmesi yüzünden ya ayrı ayrı yazılmış iki kelimeli tamlamalı halinde **"eş anlamlı"** ya da bitişik yazılmış bir birleşik kelime halinde **"eşanlamlı"** biçimi içinde yazılarak ifade edilen kelime olsun, bu dil bilgisi, aynı zamanda da dil bilimi kavramı ve bunu karşılamak için kullanılan, bu kavrama ad olarak verilen terim üzerindeki tartışmaların bugün henüz son şeklini almadığı bir gerçektir." (Ersoylu1999:251)

Çalışmamızda, özellikle Kazakçadaki eşanlamlılıkla karşılaştırılmak üzere başvurduğumuz kitap ve makalelerde Türkiye'de "eşanlamlılık": Ziya Gökalp *Türkçülüğün Esasları* (2018) "müterâdif"; Vecihe Hatiboğlu *Eşanlamlı Sözcükler Var mıdır?* (1970) "eşanlamlılık"; Doğan Aksan *Eşanlamlılık Sorunu Ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma* (1972) "eşanlamlılık"; Zeynep Korkmaz *Gramer Terimleri Sözlüğü* (1992) "eş anlamlılık"; Mustafa Sarı *Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık İle İlgili Bazı Sorunlar* (2011) "eş anlamlılık"; Nuh Doğan *Türkiye Türkçesi Fiillerinde Eş Anlamlılık* (2011) "eş anlamlılık"; M. Akif Duman *Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık* (2015) "eş anlamlılık"; H. İbrahim Özden *Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerinin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri* (2014) "eş anlamlılık"; Doğan Günay *Sözcükbilime Giriş* (2007) "eş anlamlılık"; Akçataş Ahmet ve Arı Elif. *Anlambiliminin Eş Anlamlılık Sorunu* (2018) "Eş anlamlılık / eşanlamlılık, anlamdaşlık, yakın anlamlılık, sinonim" şeklinde geçmekte ve kullanılmaktadır.

Türkçedekine benzer bir terminoloji sorunu Kazakçada da vardır. Sovyetler Birliği döneminde uluslararası terimlerin birçoğu ve bu arada dilbilgisinin birçok terimi Rusçanın **aracı dil** olmasıyla, Rusça üzerinden Kazakçaya alınmıştır. Bolğanbayev (1970), Rus dilbilimci A. P. Yevgeniyeva'nın eşanlamlılıkta terim meselesiyle ilgili görüşlerini Kazak Türkçesi için kullanır. "Sinonim dilbiliminin bir terimi olarak kalıplaştı ve bu terime ek olarak sinonimica ve sinonimiya şeklinde iki sözcük daha ortaya çıkmıştır. Bu şekliyle bu üç terim (sinonim, sinonimika, sinonimiya) dilbiliminde kelimeler ve deyimlerle sınırlı kalmayıp, türlü morfolojik kelime kalıpları ve cümle ile ilgili olarak geniş anlamda kullanılmaya başlandı. Mesela morfolojik sinonim, sentaks sinonimi hatta bazen iki terimi bir arada kullanarak gramer sinonimi tabirleri de ortaya çıkmıştır. Bu terimlerin dilbiliminde kullanımında netlik yoktur, ortada bir terminoloji meselesi vardır."

Kazak Türkçesinde "eşanlamlılık" sözcüğüne karşılık olarak, çalışmamızın temelini oluşturan A. Bolğanbayev'in ***Kazak Dilindeki Sinonimler "Kazak Tilindegi Sinonimder"*** adlı kitabında **sinonim, sinonimler**, **mağınalas sözder** "anlamdaş sözcükler" ve **mändes sözder** "aynı anlamlı sözcükler" terimleri kullanılmaktadır. Kazakçada eşanlamlı kelimelerin arasına imla kuralları gereğince – "orta tire" işareti konulur.

Türkçede eşanlamlılığın karşılığı olarak; "anlamdaş sözcükler" ve "eşanlamlı kelimeler", Kazakçada ise; bir uluslararası dilbilimi terimi olarak "sinonim", mağınalas sözder "anlamdaş sözcükler" ve mândes sözder "aynı anlamlı sözcükler" en uygun terimlerdir.

1.2. EŞANLAMLILIĞIN TANIMI

Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde; sesleri farklı, anlamları aynı olan kelimelere eşanlamlı kelimeler denir. Eşanlamlı kelimeler arasında anlam itibarıyla birbirine denk kelimelerin sayısı azdır, kelimeler arasında eşanlamlılıktan ziyade, yakın anlamlılık vardır. Türkiye'de ve Kazakistan'da yapılan eşanlamlılıkla ilgili yapılan tanımlamalarda kelimeler arasındaki anlam farkına mutlaka değinilir.

Türk dilbilimci Günay'ın eşanlamlılık tarifi etraflıdır; "Söylemlerde farklı biçimler sunan ama özdeş ya da benzeri anlamı olan ve aynı biçimbilimsel-sözdizimsel konumu paylaşan sözcüklere eşanlamlı sözcükler denir. Eşanlamlılık, yazılışları (biçimleri) farklı olan iki ya da daha çok sözlüksel birim arasındaki denklik ilişkisidir.

Aynı bağlam içinde eşanlamlı denilen sözcükler birbirilerinin yerlerine konulabilirler." (2007:165)

Güncel Türkçe Sözlük'te (2006) "eş anlamlılık" eş anlamlı olma durumu, anlamdaşlık olarak verilmektedir.

Hatiboğlu'na göre (1970:9-10) "Eşanlamlı sözcüklerdeki anlam eşitliği bütünüyle görece (itibarî)' dir. Matematik bir eşitlik ileri sürülemez. Bir dilde, eşanlamlı görünen sözcüklerin hemen hepsi, her anlamda birbirinin yerini tutamaz ve her yerde eş değerde olamaz. Eşanlamlı sayılan sözcüklere aynı ek getirilince de, birbirine eşit olmayan çeşitli anlamların ortaya çıktığı görülür."

"Eşanlamlı ya da anlamdaş dediğimiz öğeler (îng. Synonyms Fr. synonymes, Alm. Synonymvörter), adları her ne kadar eşanlamlı ise de birbirinin tam eşi anlama gelmezler. Her dilde görülen eşanlamlılar arasında kimi zaman oldukça büyük, kimi zaman pek küçük anlam farkları vardır. Bu bakımdan bu gibi öğeleri yakın anlamlı kelimeler olarak tanımlamak daha doğru olur." (Aksan 1972:1)

Zeynep Korkmaz (1992:93) da, eşanlamlı kelimeler hakkında: "İki veya daha çok kelimenin aynı veya birbirine yakın anlam taşıması: kızmak / sinirlenmek, öfkelenmek / hiddetlenmek gibi bk. eşanlamlı (kelime)" tanımını yapar.

"Eş anlamlılık, genellikle "birden daha fazla sözcüğün anlamının aynılığı ya da yakınlığı" şeklinde tanımlanır. Anlam aynılığı ya da yakınlığı salt bir nitelik olarak ele alınmamalıdır. Türkiye Türkçesinde eş anlamlı kabul edilen fiiller ele alındığında eş anlamlı biçimlerin salt bir aynılık ya da yakınlığının olmadığı, farklı derecelerinin olduğu görülür." (Doğan 2011:87)

Duman (2015:14); "Eş anlamlılıktan kasıt, tam denklik olmalıdır; 'yakın anlamlılık' diye bir dilsel olgu varken; yakın anlamlı kelimeleri 'eş anlamlı' saymak daha teoride mantıksız olur." der.

"Sözcükler arasında "eş, eşit, özdeş, aynı" olma durumu, anlam bakımından mümkün değildir. Her sözcüğün kendi anlam evreni vardır. Bu evren, kullanımla oluşur. Sözcüğün anlam evreni onun geçmişidir. Bu geçmiş, sözcüğün anlam yükünü oluşturur ve her farklı bağlamda sözcüğün geçmişinin izleri, ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sözcükler, anlamca birbirinin benzeri olabilir; ama aynısı olamaz. Yani sözcükler, ancak yakın anlamlı olabilir." (Akçataş ve Arı 2018:81)

1950 yılında Kazakistan'da yayınlanan ve Nermin Ercan tarafından incelenerek Türkiye Türkçesine kazandırılan *Kazirgi Kazak Tili "Şimdiki Kazak Dili"* adlı dilbilgisi kitabında ise "Çeşitli biçimlerde söylense de aynı anlamı taşıyan ancak kendilerine özgü anlam ayrıntısı olan kelimelere eş anlamlı (sinonim) kelime diyoruz." tanımı verilir. (2015:168)

Kazak dilbilimci **K. Ahanov** (1978:123-125) ***"Til Biliminin Negizderi**- Dil Biliminin Esasları"* adlı kitabında eşanlamlılık tanımı şu şekilde yapar. "Anlam bakımından birbirine yakın, kendi aralarında anlamdaş kelimeler eşanlamlıdır. Kendi içlerinde anlamdaş sözcüklerden eşanlamlı dizeler oluşur. Eşanlamlı dizeler iki, bazen daha çok sayıda kelimelerden oluşur. Mesela; **adam-kisi** "adam, kişi", **küş-kuvat-äl-därmen** "güç, kuvvet, hal, derman" v.s. Dillerde anlam bakımından birbirine denk eşanlamlı kelimeler olmaz, olursa da çok az rastlanılır. Eşanlamlı kelimeler kendi aralarında anlamdaş sözcükler iseler de, onların arasında anlam bakımından bir şekilde mutlaka fark olur. Eşanlamlı sözcüklerin aralarındaki anlam farkını tespit etmek, anlam yakınlığını belirlemekten daha zordur."

Bolğanbayev kitabında Kazak dilbilimcilerin farklı eşanlamlılık tanımlamalarına yer verir. Dilbilimci **Ğ.Ğ. Musabayev'**e göre; ***Kazirgi Kazak Tili*** *"Şimdiki Kazak Dili"* adlı kitapta eşanlamlılık için; "Türlü şekillerde söylense de, genel olarak yakın anlamlı, az biraz farklılık içeren kelimeler eşanlamlıdır." Aynı yazar başka bir kitapta; "Eşanlamlı kelimeler anlamları yakın olduğu için belli bir kontekste birbirlerinin yerine geçebilen kelimelerdir."

Bolğanbayev (1970) kitabında Rus dilbilimcilerin görüşlerine de yer verir; Rus dilinde eş anlamlılık dört grupta ele alınır. İlk grupta, okullar için hazırlanan Rusça gramer kitaplarındaki tanıma göre eşanlamlılık; "Farklı söylenen ama bir şeyi bildiren kelimelerdir." İkinci grupta dilbilimci **L. A. Bulahovskiy'nin** tanımı yer alır, ona göre; "Aynı bağlamda bildirdiği anlam bakımından yakın, birbirinin yerine geçebilen, farklılıkları hissedilemeyen kelimelerdir." Üçüncü grupta **A. N. Gvozdev** ve **A. B. Sapiro**'nun "Eşanlamlı kelimeler belirli ve bir tek kavramı bildiren kelimelerdir." şeklindeki görüşleri yer alır. Dördüncü grupta ise; **Reformatskiy** ve **Gumboldt**'un; "Eşanlamlı kelimeler, belirli, bir nesneyi bildiren kelimelerdir. " tanımlaması yer alır.

Bolğanbayev Rus dilbilimci **V. B. Belinskiy'in** eş anlamlı sözcükler hakkında "Tabiatta bir diğerinin benzeri olan yaprak bulunmaz, ağaçtaki her yaprak birbirinden farklıdır. Onun gibi dillerde de birbirine mutlak benzer olan, birbirine denk ve eşit

sözcükler olmaz. Her sözcük az veya çok diğerlerinden farklıdır." görüşlerine kitabında yer verir.

Bu tanımlamalardan sonra Bolğanbayev kendi eşanlamlılık tanımını yapar; "Eşanlamlı kelimeler, farklı şekillerde söylense de, anlamı yakın, bununla birlikte, her bir ayrı kelimenin kendine has anlam, stil ve duygusal olarak az da olsa ayrımın olduğu aynı söz cinsinden kelimelerdir." Bolğanbayev'e göre "Eşanlamlı kelimeler arasında anlam bakımından tam denklik yoktur. Eşanlamlı kelimeler stil ve anlamları açısından farklılık gösterirler."

1.3. EŞANLAMLILAR ARASINDAKİ ANLAM FARKLILIKLARI

Eşanlamlı kelime yuvalarında biraraya gelen sözcükler arasında yüzde yüz anlam denkliği olmaz. Esas olan eşanlamlı kelimelerin anlamlarının yakınlığıdır, eşanlamlı kelimeler arasında anlam bakımından farklılıklar olur.

Hatiboğlu (1970: 9-10); "Her dilde, her sözcüğün anlam bakımından ayrı bir özelliği, adeta ayrı bir kişiliği vardır. Bir sözcüğün anlamı, tam olarak, bir başka sözcükle her durumda karşılanamaz. Mutlaka bir yerde anlam ayrılığı belirir ve eşanlamlı sayılan yahut karşılık gösterilen sözcük ötekinden anlam bakımından ayrılık gösteririr. Bu bakımdan eşanlamlı sözcükler arasında bile, anlamda matematik bir eşitliğin olmadığı ortaya çıkmış olur."

Sarı (2011:535) eşanlamlı kelimeler arasındaki anlam farkını lokanta ve restoran sözcüklerini karşılaştırarak açıklar; "İtalyanca *lokanta* ile Fransızca *restoran* sözcükleri arasındaki ilişki de konuyla ilgili çarpıcı bir örnektir. Esasen her iki kelime de "Kazanç amacıyla açılmış, para karşılığında yemek yenilen yer." anlamındadır. Bunlardan İtalyanca *lokanta* sözcüğünün ödünçlenme tarihi, Fransızca *restoran* sözüne göre daha eskidir. Türkiye Türkçesinde bu iki kelimenin kullanımı arasında **anlam nüansı** oluşmuştur. Bugün *restoran* "Para karşılığında yemek yenilen lüks ve pahalı" yerler için kullanılmaktadır. Buna bağlı olarak iyi bir semtte açılmış ve üst sınıftan müşterilere hizmet veren yerler için *lokanta'*dan ziyade *restoran* sözcüğü tercih edilmektedir. Küçük bir yerleşim yerinde ya da küçük bir otobüs terminalinde *restoran* değil, *lokanta* görmek ihtimali daha yüksektir. Dahası kenar bir semtte açılmış küçük bir mekâna *restoran* denmesi çoğu zaman yadırganır."

Akçataş ve Arı (2018:74) Ullmann'ın kitabını kaynak göstererek, W. E. Colinson'un eşanlamlı kelimeler arasındaki tespit ettiği farklılıklarını şu şekilde sıralar;

1. Bir sözcük diğerinden daha geneldir (general): refuse / reject (reddetmek / reddetmek),

2. Bir sözcük diğerinden daha yoğundur (intense): repudiate / reject (kabul etmemek, tanımamak / reddetmek),

3. Bir sözcük diğerinden daha duygusaldır (emotive): reject / decline (reddetmek / kabul etmemek),

4. Bir sözcük diğerinin nötr olduğu yerde ahlaki onama (moral approbation) veya kınama (censure) ima edebilir: thrifty / economical (tasarruflu / ekonomik),

5. Bir sözcük diğerinden daha profesyoneldir (professional): decease / death (vefat / ölüm),

6. Bir sözcük diğerinden daha edebidir (literary): passing / death (fani / ölümlü)

7. Bir sözcük diğerinden daha çok konuşma diline (colloquial) aittir: turn down / refuse (geri çevirmek, tepmek / reddetmek),

8. Bir sözcük diğerinden daha yerel (local) veya daha diyalektiktir (dialectal): (scots) flesher / butcher (etçi / kasap),

9. Eş anlamlılardan biri çocuk diline (child-talk) aittir: daddy / father (baba / baba).

Bolğanbayev'e (1970) göre eşanlamlı kelimeler arasında anlam bakımından sekiz türlü fark bulunur. Eşanlamlı kelimeler dizesinin anlamı, yuvayı oluşturan sözcükleri karşılaştırarak eşanlamlılık özelliklerini ortaya çıkarmak için temel alınır. Eşanlamlı kelimelerin arasında anlam farklılıkları, kendi deyimiyle şu şekilde **"ton farklılıkları"** olur:

1. Eşanlamlı yuvasındaki kelimeler, anlam bakımından birbirinden biraz yüksekte veya göreceli olarak aşağıda olurlar. Yani anlam dereceleri yoluyla birbirlerinden ayrılırlar. Mesela; **alıp-alpavut** "alp-yüce", **apat-kırğın** "afet-felaket", **atkış-mergen** "atıcı-nişancı", **suvık-ayaz-üskirik-ızğırık** "soğuk, ayaz, kar fırtınası, fırtına" **bakıruv-bajıldav-aykaylav-oybaylav-attandav-şıñgıruv** "bağırmak, çığlık atmak, feryat etmek, haykırmak, çağırmak, çıngırmak" vb.

2. Eşanlamlı kelimelerin birisinin anlamı daha geniştir. Mesela **soğıs** “savaş” kelimesinin anlamı **urıs** “çatısma”dan, **ustaz** “üstad” kelimesinin anlamı **muğalim** “muallim”den daha geniştir.

3. Eşanlamlı kelimeler anlamlarının kapsam büyüklüklerine göre birbirlerinden ayrılır. Mesela **jabuv** “kapatmak” ve **kilttev** “kilitlemek” fiillerini ele alalım. Bir nesneyi kapatmak demekle, onu kilitlemek veya iliklemek fiillerini de aklımıza getirir. Kilitlemek kapatmanın bir türüdür. Kilitlemek fiilinin anlamının kapsamı, kapatmak fiilinin anlamının kapsamından dardır.

4. Eşanlamlı kelimeler birbirlerinden anlamlarının az veya çokluklarıyla ayrılırlar. Mesela; **at** “ad” ve **nıspı** “isim” kelimelerinin anlamı birbirine yakınken, farklı bağlamlarda kullanıldığında at “ad” kelimesi birçok anlama gelebilirken, **nıspı** “isim” kelimesi daha az sayıda ek anlam taşır. Sinonimi oluşturan sözcüklerin biri çok anlamlı iken ikinci sözcük yalın yani tek anlamlıdır.

5. Eşanlamlı kelimeler birbirlerinden ifade ettikleri anlamın somut (müşahhas) veya soyut (mücerred) oluşlarına bağlı olarak birbirlerinden ayrılırlar. Mesela; ***mañday*-peşene** “alın- alın yazısı”, ***tığuv*-bukpantaylav** “saklamak-gizlemek”, ***ölim*-ajal** “ölüm-ecel”, ***iş*-kursak** “iç-kursak’, ***jarık*-nur** “ışık-nur”, ***jas*-sora** “yaş-gözyaşı”, ***jelke*-kejege “**ense-ense yapmak tembellik”, ***jılav*-eñrev** “ağlamak-inlemek”, ***bala*-perzent “**çocuk-evlat”, ***käri*-kekse** “yaşlı-ihtiyar”, ***küzetşi*-sakşı** “nöbetçi-koruyucu” vb.

6. Eşanlamlı kelimeler değişik anlam taşıma kabiliyetine göre birbirlerinden ayrıcalık gösterir. Bir eş anlamlı yuvadaki iki sözcükten biri değişik anlam ifade edebilirken, ikincisinin anlamı sabit ve değişmezdir. Mesela; **mal-tülik** “mal-mülk” dizisindeki ilk bileşen **mal** sözü “davar, hayvan” anlamıyla beraber aptal, cahil anlamı da taşır. **Tülik** yani mülk kelimesinin anlamı sabittir.

7. Eşanlamlı kelimeler kök şekillerinde sözcüğün içyapısının görünmesi veya görünmemesi yoluyla birbirlerinden ayrılırlar. Mesela; **örşüv** “ilerleme” ve **kozuv** “nüksetmek” fiilerinin kök anlamları gayet açıktır. Bir yaranın ilerlemesi veya yeniden belirmesi yani nüksetmesi anlatılır. **Ürlev** “esmek” ve **güvildev** “uğultu çıkarmak” fiilleri rüzgârın kesintisiz esmesini aklımıza getirir. Başka dillerden dilimize giren sözlerde ise sözcüklerin iç şekilleri

görünmez. Mesela **menmen-täkappar** “bencil-egoist”, **urpak-ävlet** “soy-evlat”, **uşkış-pilot** “pilot” vb.

8. Eşanlamlı sözler birbirlerinden, yeni söz türetmeye ve yeni tamlamalar yapabilme kabiliyetleri açısından birbirlerinden ayrılırlar. Mesela **sapar-jol** “sefer-yol” sinonim yuvasındaki sözcüklerden **sapar “sefer”** kelimesi ile **sapar şegüv** “sefere çıkmak”, **uzak sapar** “uzun ve uzak sefer”, **bir sapar** “bir sefer” gibi ancak yeni birkaç kelime ve tamlama yapılabilirken, **jol** “yol” sözcüğü, yeni kelime türetme metodlarının tümünün kullanıyla daha çok sayıda yeni kelimeler ve tamlamalar yapmaya imkân verir.

1.4. EŞANLAMLIKTA KELİMELERİN YERLERİNİN DEĞİŞMEZLİĞİ PRENSİBİ

Türkiye’de “kelimelerin yerlerinin değişmemesi kuralı” genellikle, eşanlamlı gibi görünen kelimelerin birbirlerinin yerine kullanılmayacağı için mutlak eşanlamlılığın oluşmayacağı tezini açıklamak için kullanılır. Hatipoğlu (1970:9-10) bir dilde tam eş anlamlılığın olamayacağını, eş anlamlı görünen kelimelerin esasen birbirinin yerine kullanılamayacağını bildirirken; “Türkçe “ana” ile “anne” sözcüklerinin eşanlamlı oldukları söylenir ve bazı durumlarda bu iki sözcük birbirinin yerini tutar. Fakat bu iki sözcük arasında bile matematik kesinlikle bir eşanlamlılık olmadığını ortaya çıkmaktadır. Böyle bir anlam eşitliği olsaydı, bu iki sözcüğün yerini tutmaları gerekirdi. “Ana şefkati” yerine “anne şefkati” denir ama, “ana fikir”, “ana dava” veya “anayurt”, “anayol” sözlerinde “anne” sözcüğü, “ana” sözcüğünün yerini tutamaz. “Baş” ile “kafa” da eşanlamlı gibi görünür, bazı durumlarda da birbirinin yerini tutarlar: “Başı kopmuş bir heykel” yerine “kafası kopmuş bir heykel” denebilir ama “kafasız bir çocuk” yerine “başsız bir çocuk” veya “kafalı bir adam” yerine “başlı bir adam” denemez. “Başhekim, başhemşire” gibi birleşik sözcüklerde de “kafa” sözcüğü “baş” yerine kullanılamaz. Bunlar gibi, “beyazpeynir” birleşik sözcüğünde “ak”, “kara talih, kara sevda” sözlerinde “siyah” sözcüğü, “kara” sözcüğünün yerini alamaz.”

“Bugün dilimizde (Türkiye Türkçesinde) tam eş değerli gibi görününen iki öğeden meydana gelmiş *baş-kafa* eşanlamlı çifti de kullanılış yerleri dikkatle incelenirse tam eşanlamlı sayılamayacak durumdadır: Bununla birlikte, bütün eş kullanılışlarına karşın, örneğin *başına dert açmak* yerine *kafasına dert açmak'ın* kullanılamayacağını, *kafasız* yerine *başsız, kafalı* yerine *başlı* denilemeyeceğini özellikle tekrarlamalıyız.” (Aksan 1972: 2)

Kocapınar eşanlamlı kelimeler olan “akıl-us” örneğini inceler, buradaki deyimlerle ilgili tespiti Kazakçadaki deyimler için de geçerlidir. Farklı olan Kocapınar’ın “mutlak eşanlamlılık yoktur” tezidir, Bolğambayev’de ise eşanlamlılık “yakın anlamlılık”tır:

“Arapça *akıl* sözcüğünün sözlükteki anlamları şöyledir: 1. Düşünme, anlama ve kavrama gücü, us. 2. Öğüt, salık verilen yol. 3. Düşünce, kanı. 4. Bellek.

Burada çok anlamlılık söz konusudur ve tüm anlamlar birbirleriyle bağlantılıdır. Türkçe *us* kelimesine verilen anlam ise “akıl”dır. *Akıl* ve *us* aynı anlamda, yani eş anlamlı görünmektedir. “Aklı bir (veya beş) karış yukarıda (veya havada) olmak” deyimini, “usu bir (veya beş) karış yukarıda (veya havada) olmak” şeklinde kullanamayız. Bunun gibi başka atasözleri, deyim, birleşik fiiller ve sözlerde de *akıl* yerine *us* kelimesini kullanamıyoruz: Akıl akıldan üstündür, akıl sır ermemek, akıl vermek, akıl yaşta değil baştadır, aklına gelmek, aklına yatmak, aklını kaçırmak, aklınla bin yaşa, akıl etmek, aklı başında, aklı sıra, akılalmaz, akıl hocası, akla zarar, … vb.

Akıllı ve *uslu* kelimeleri günümüzde birbirlerinin yerine kullanılmamaktadır. Tıpkı bugün pek çok kişinin kullandığı “akıllı telefon” yerine “uslu telefon” denilmemesi gibi.

Görüldüğü gibi kalıplaşmış ifadelerde, birleşik sözlerde, atasözü ve deyimlerde bu tür kelimeler birbirinin yerine geçmemekte ve tam olarak eş anlamlı olmamaktadır.” (Kocapınar 2017:200)

Bolğanbayev (1970) “yerlerin değişmezliği prensibi”ni, mutlak eşanlamlılığın dışında, bir dilde yıllar içinde kalıplaşmış tamlamalarda, mecazî söz öbeklerinde ve deyimlerdeki eşanlamlı kelimeler için kullanır. Ona göre “Sözcüklerin anlamları yıllar içinde kalıplaşır. Konuşma ve yazı dilinde sözleri doğru ve yerinde kullanmak icâp eder. Anlamı yakın olup bir eşanlam dizesinde yer alan iki kelimenin ilki her zaman ikinci kelimenin yaptığı yeni ve farklı tamlamaları yapmayabilir. Mesela; **el** “il, yurt” ve **halık** “halk” kelimeleri eş anlamlı olsalar da, **işine el kondu** “içine il yerleşti, içine yurt kondu” denirken, **işine halık kondı** “içine halk kondu” denmez. Yine **ayak** “ayak” ve **borbay** “but” kelimeleri eşanlamlı olmasına rağmen, **jer ayağı keñigende** “yer ayağı genişlediğinde yani yürümek için yer müsait olduğunda” yerine **jer borbayı keñiydi** denilmez.

Eşanlamlı kelimeler kalıplaşmış mecâzî söylemler dışında farklı tamlamalar yaparken de her zaman aynı türden ilişki içinde olmazlar. Mesela; **adam** “adam,

insan” ve **kisi** “kişi” çok yakın eşanlamlı iki sözcük olsalar da, **sen mağan adamşılık jasa** “sen bana insanlık yap” deyiminde, **adamşılık** “insanlık” yerine **kisilik** “kişilik” kelimesi kullanılmaz.”

1.5. EŞANLAMLILIKTA SÖZCÜK ÖLÜMÜ

Her türlü tarihi köklü değişimlerde dillerdeki eşanlamlılık ilişkilerinin de değişmesi tabiidir. Bu özellik eşanlamlılığa ait en önemli özelliklerden sayılır. Tarihi devirlerle beraber, sözcüklerin anlamları, kullanışları ile birlikte onların ifade ettikleri anlamların duygusal anlamları da değişir. Bir dönemdeki olumlu anlamlı bir sözcük olumsuz anlamlı bir kelimeye dönüşebilmektedir. Yine dilde aktif olarak kullanılan bir kelime pasif olarak kullanılmaya başlanır, yavaş yavaş dilden kaybolur. Sözcük ölümü başlığıyla incelenen bu konuda Türkiye’deki dilbilimciler ve Kazak dilbilimci Bolğanbayev farklı görüşleri paylaşırlar.

Aksan (2006:79-80), kelimeler arasındaki eş ya da yakın anlamlılık durumunun sözcüklerden birinin unutulmasına yol açtığını şu cümlelerle belirtir: “Dil Devrimiyle Türkçeye türetilerek kazandırılan birçok sözcükle Osmanlıcadaki ve batı dillerinden gelen öğelerin birlikte oluşturdukları eşanlamlı çiftlerinden bir bölümü bugün dilde bir arada yaşamaktadır. Örneğin sebep/neden, ihtiyaç/gereksinme, gereksinim, alim/bilgin, tecrübe/deney, deneyim, muvazene/denge, cemiyet/toplum, teklif/öneri ve rejisör/yönetmen, komünikasyon/iletişim çiftleri bunlardan ancak birkaçıdır. Burada hemen belirtmeliyiz ki, her dilde, ister, biri yabancı kökenli olsun, ister her ikisi de yerli olsun, bu türden eşanlamlı çiftlerine ilişkin bir olgu göze çarpar: Birbirine eş ya da çok yakın anlamlı sözcükler arasında bir yaşam kavgası olur; bunun sonucunda bunlardan biri dilden silinir; kimi zaman da Türkçede olduğu gibi, ancak ikilemelere tutunarak dilde kalmayı başarır. Örneğin daha Köktürkçe döneminde kullanılan ebirmek (evirmek) bugün unutulmuş, ancak evirmek çevirmek ikilemesinde kalmıştır. Aynı biçimde ar- kökünden gelen argın kullanılmazken yorgun argın ikilemesinde yaşamını sürdürmektedir. Her ikisi aynı anlama gelen ev ve bark sözcüklerinden ikincisi de ev bark ikilemesiyle bugüne kadar yaşayabilmiştir. Dil Devrimiyle türetilerek kavramı iyi karşıladığı için kolaylıkla tutunan üretim, istihsal' i , üretici müstahsil' i, tüketici müstehlik' i unutturmuştur.”

Demirezen’e (1991:136) göre; “Yabancı sözcükler, yerli dilde eşanlamlılık oluştururken onların kullanım sıklığını da düşürebilirler. İngilizceden aldığımız lider sözcüğü gerçekten Türkçe önder sözcüğünün kullanım sıklığını azaltmıştır. Bazen

de yerli sözcük tamamen dilden atılır. Örneğin; Arapça kasap sözcüğü Öztürkçe olan etçi gibi bir sözcüğü Türkçeden düşürmüştür. Bazen de, eşanlamlı sözcükler yabancı olan bir eşanlamlı sözcüğün kullanımını kısıtlarlar. Örneğin, düşürüm sözcüğü İngilizce damping sözcüğü karşılığıdır, ama İngilizce kavram olarak yapısında fiyatların birden bire düşüşünü de çağrıştırır ; iskonto sözcüğü dilimize İtalyanca'dan girmiştir.; Arapça tenzilat sözcüğü düşürüm -iskonto-indirim-damping sözcüklerinin baskısıyla bugün neredeyse kaybolmak üzeredir."

Sarı'ya (2011:537) göre; *"Yorgun argın* yakın anlamlı kelimelerle oluşturulmuş bir ikilemedir. Ancak bu anlam yakınlığı ya da eş anlamlılık sözcüklerden birinin zamanla unutulmasına yol açmıştır.

Buna benzeyen başka bir kelime de yine bugün sadece *eğri büğrü* ikilemesinde kullanılan *büğrü* sözcüğüdür. *Büğrü* kelimesi de Eski Türkçe döneminde *bükri, bügri* biçimlerinde bağımsız olarak kullanılmakta idi."

Türkiye'de sözcük ölümü konusunda dilbilimci Akçataş ve Arı bundan önceki görüşlerin aksi yönde fikirlere sahiptir. Onlara göre ölü kelimeler ile diri kelimeler arasında eşanlamlılık olmaz. "Dilin ölü kelimeleri ile yaşayan kelimeleri arasında eş anlamlılık durumu diye bir durum, söz konusu olamaz. Nitekim böyle olmasın diye sözcük ölümü gerçekleşir. Artsüremli "eş anlamlılık" çalışmaları, bu bakımdan objektif olmadığı gibi, dile bir katkı da sağlamamaktadır. Yakın anlamlılık konusunda artsüremli yapılan çalışmalar, dile yaklaşım konusunda yeterince objektiflik sağlamaz. Bu nedenle, yakın anlamlılık ile ilgili incelemelerde her dönemi kendi içinde değerlendirmek, daha objektif sonuçlar verecektir." (Akçataş ve Arı 2018:60-84)

Duman'ın (2015:141) değerlendirmesinde; "İki kelime aynı anda kullanımda değilse eş anlamlılıktan zaten söz edilemez. Zira eski ve yeni kelime arasındaki ilkinin ölümüne diğerinin doğmasına sebep olan ciddi bir etken vardır. Biri sağ, diğeri ölü (menfi: olumsuz ve menkul: taşınır gibi kelimelerin eş anlamlılığı üzerinde düşünmeye gerek yoktur. Zira "menfi" ve "menkul" kelimelerinin kullanım alanı ya çok sınırlıdır (bu yüzden diğeri ile kombine edilemez) ya da yoktur."

Kazak dilbilimci Bolğanbayev ise Akçataş, Arı ve Duman'ın tam tersine; "Eşanlamlılık meselesinin ne kadar eşzamanlı değerlendirmeye ihtiyacı varsa, bir o kadar artzamanlı diyakronik açıdan ele alınmasında fayda vardır. Dillerin kelime hazinesi salt yeni kelimelerden müteşekkil değildir. Dilde neologizmlerle birlikte

arkaizmler de bulunur. Eş anlamlı kelime yuvalarında, yeni ortaya çıkan sözcüklerle birlikte, eskiye ait tarihi sözcüklerin de yer alması tabiîdir." görüşündedir.

Bolğambayev'e göre; "Toplumların hayatındaki önemli hadiseler mutlak sûrette dilde yerini bulur. Dildeki sözvarlığı duygusallaşır. Eş anlamlılık bahsine geçmeden Ekim devrimiyle Kazakçanın kelime hazinesinde önemli yenilikler yaşanmıştır. Eski örf ve adetlelerle ilgili birçok kavram ve terim, yeni dönemle birlikte kullanım dışı kaldı. Mesela; **düre** "falaka", **kalıñ mal** "başlık parası", **sadak** "ok-yay', **besik kuda** "beşik kertmesi", **väzir** "vezir", **sultan** "sultan", **malay "**hizmetçi", **bekzada** "beyoğlu", **töre** "kadı", **nöker "**köle', **aksüyek** "soylu-asil", **savıt** "zırhlı elbise" vb.

Kazakçada eskiden bu yana kullanıla gelen bazı kelimelerin anlamları değişti. Bunları birkaç kategoride inceleyecek olursak; bir grup kelime eski anlamlarına yeni ek anlamlar katılmak suretiyle, çok anlamlı olarak kullanılmaya başlandı. Mesela; Kazak dili tarihinde **ton** "elbise" kelimesi eskiden genel olarak elbise manasına gelirken bugün elbisenin sadece bir kısmını ifade eder. Yine eski Türkçede çok sık rastlanan ve han, bey, hanedan kızlarına söylenen **katın** "hatun" sözcüğü olumsuz anlam yüklenerek edebî dilden çıkmıstır.

Yukarıdaki örnekler, eskiden eşanlamlılık ilişkisi içinde olan anlamdaş kelimelerin yeni toplumsal düzenle beraber nasıl değişikliğe uğradıklarını gösteren dile ait faktörlerdir. Her türlü tarihi köklü değişimlerde eşanlamlılık ilişkilerinin de değişmesi tabiidir. Bu özellik eşanlamlılığa ait en önemli özelliklerden sayılır. Akademik **V.V. Vinogradov** eşanlamlılığı tarihi sürekli değişen semantik kategori olarak değerlendirir." (1970)

Eşanlamlılık meselesi hem eşzamanlı hem artzamanlı olarak ele alınmalıdır. Türkçe son beş asır içinde ortaya çıkan bir dil değildir. Türkçede yirmiden fazla lehçe ve ağız vardır. Dilde neologizmlerle birlikte aynı anda arkaizmlerin de bulunması doğaldır. 13 asır önce yazılan Orhun abidelerinde kullanılan **alp** "kahraman, cesur, yiğit", **artuk** "fazla, ziyade", **azuk** "gıda, yiyecek", **balık** "şehir", **bark** "ev, türbe", **bay** "zengin", **bilge** "bilgili, alim", **bengü** "ebedi, sonsuz", **bilig** "bilgi", **böri** "kurt", **budun** "millet, ulus", **bung** "bun, sıkıntı", **erklig** "kuvvetli", **ini** "kardeş", **katun** "hatun, hanım", **kerekü** "çadır, kışlık ev", **katığtı** "çok katı, sert", **kızıl** "kırmızı", **kök** "mavi, gök rengi, yeşil, gök", **kurġan** "kale", **kölük** "yük hayvanı, araba", **ökün-** "pişman olmak, hayıflanmak, üzülmek", **ötün-** "rica etmek, dilek dilemek", **sansız** "sayısız, hesapsız", **sü** "ordu, asker (subaşı, subay)", **tamġaçı** "mühürdar, damgacı", **tang**

“tan, şafak vakti”, **ton** “elbise”, **tümen** “on bin”, **ulġart-** “büyütmek”, **uluġ** “büyük, ulu”, **yabız** “yavuz, kötü”, **yağı** “düşman”, **yazı** “ova düzlük, düz”, **yuyḳa** “yufka, ince” (Ergin1989:101-142) kelimeleri birazcık Türk lehçesi bilgisi olanlar için bugün dahi anlaşılır sözcüklerdir ve oluşan bu sözcük öbekleri Türkçenin gerçek eşanlamlı sözcükleridir.

İKİNCİ BÖLÜM

EŞANLAMLI KELİMELERİN OLUŞUM YOLLARI

Eşanlamlı kelimelerin ortaya çıkış yolları ile ilgili olarak Türkiye'de az sayıda inceleme araştırma yapılmıştır. Türk dilbilimci Günay (2007:169-171), *Sözcükbilime Giriş* adlı kitabında altı durumda eşanlamlılıktan söz edilebileceğini belirtir:

1. Yabancı sözcük, kalıtsal sözcük, yeni katılmış sözcük arasında: ihtiva etmek / kapsamak, program / izlence, e-mail/e-posta, elmek, internet/ örütbağ, genel ağ.

2. Farklı lehçelerden (fr. dialecte) gelen sözcüklerle birlikte ölçünlü dilde (fr. langue standarde) bulunan sözcükler arasında bir eşanlamlılıktan söz edilebilir. Patates- gompil, domates - firenk, simit- gevrek, keçiboynuzu- harnup vb.

3. Farklı dil düzeylerinden kaynaklanan ya da farklı toplumsal kullanımlardan kaynaklanan eş anlamlılık durumu: Ölmek - vefat etmek - hakkın rahmetine kavuşmak- Allah'a kavuşmak, babaanne- ebe- nine, polis-aynasız, İtlaf / telef etmek (hayvanlar için)- yok etmek-ziyan etmek.

4. Sözcük yaratımında dilsel bir ekonomiden söz edilebilir: Yeni sözcük ile eskisi bir arada kullanılırken zamanla yeni sözcük tek başına kullanılabilmektedir. Örneğin öğrenci argosundaki "lab", laboratuar'ın eşanlamlısıdır, "körüklü", körüklü otobüsün kısaltılmasıdır vb.

5. Her dilde argo biçiminde kullanım vardır: Argo da bir anlamda var olan sözcüklerin daha dar bir çerçevede yeniden düzenlenmesidir. Cartı çekmek/ ölmek. Nalları dik-: öl-, mangiz: para, martaval: asılsız söz, manita: sevgili.

6. Son olarak da matematik, mantık, cebir gibi bilimlerde kullanılan şifrelenmiş ya da simgesel her türlü yazı ile asıl yazı arasında da bir eşanlamlılık vardır. A bir değer ya da sayıyı belirtir, başka bir değeri belirtir.

Günay'ın sözünü ettiği eşanlamlı kelimelerin ortaya çıkış yollarıdır. Benzer bir tespiti Kazak dilbilimci 1970 yılında yapmıştır. Bir dilde eş anlamlı kelimelerin çeşitli ortaya çıkış sebepleri vardır. Bolğanbayev'e göre Kazak dilinde eş anlamlı kelimeler yedi farklı yolla ortaya çıkar:

1. Eş anlamlı kelimeler çokanlamlı sözcüklerle çeşitlenir, zenginleşir.

2. Sözcük türetme yolu ile yapılır.

3. Ödünç kelimelerden oluşur.

4. Ağızlarda kullanılan kelimelerle-diyalektizmlerle beslenir.

5. Eş anlamlılık; deyimlerin, kalıplaşmış sözlerin, sıradan sözcüklerle yer değiştirmesi suretiyle ortaya çıkar.

6. Kelime anlamlarının değiştirilmesi ile ortaya çıkar.

7. Evfemizmlerle büyür, gelişir.

Bolğanbayev (1970) kitabında eşanlamlı kelimelerin ortaya çıkışı hakkında Rus dilbilimcilerin de görüşlerine yer verir. **A. A. Reformatskiy;** "eş anlamlı sözcükler başka dillerden alıntı sözcükler sebebiyle, ağızlardan ve şivelerden, diyalektizmden gelen sözcükler ve jargonlardan ortaya çıkmış kelimelerdir." derken, **E. M. Galkina-Fedorçuk** ise; "Sinonimler, kelime türetme, diyalektizm, alıntı sözcükler ile evfemizm ve vulgarizmlerden olmak üzere dört türlü kaynaktan doğar." der. Kazak dilbilimci **K. Ahanov, E. M. Galkina- Fedorçuk'un** bu görüşünü destekler.

2.1. ÇOKANLAMLILIKLA ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK

Çokanlamlı kelimelerde belirtilen her farklı kavramın yeni sözcüklerle eşanlamlı dizeler yapması sebebiyle, çokanlamlı kelimeler eşanlamlılığın zenginleşmesinde önemli katkı sağlarlar. Öncelikle Türkiye'de çokanlamlılığın tanımını verelim. Türk dilbilimci Duman (2015:74-75) çokanlamlılığı şöyle tarif eder: "Kelime, morphem (biçimbirim) ve syntagma (lingüistik) gibi dilsel göstergelerin hangisi farklı kavramsal içerik veya anlamsal yapıya sahipse onunla ilgilenir. Özelliği isminden de anlaşılacağı üzere (Yunanca: π "çok" ve ή "İşaretler") anlam çokluğu, çeşitliliğidir. Poliseme kelimeler çok anlamlılıktan kaynaklanan bir belirsizliği de işaret edebilir. Polsemiede kelimeler ortak bir köke sahiptir. Ama çeşitlendirilmiş anlamlara sahiptirler. "At" gibi. Esas olan hayvan olandır; ondan "satranç taşı olan at" üretilmiştir.

Aksan (2006:72) gibi bazı dilbilimciler çokanlamlılığı anlam bulanıklığı (ambiguity) çerçevesi içinde ele alır, "çaya gittiler" tümcesinin değişik kullanımlarından örnekler verir:

“Konunun anlam bulanıklığı ile birlikte düşünülmesi her dilde birtakım çokanlamlı öğelerin eşadlı (homonymous) (buna bkz.) sözcüklerle kimi zaman karışabileceği ya da kullanım sırasında anlaşılma zorluklarının ortaya çıkabileceği düşüncesidir. Buna Türkçeden bir örnek verelim: "Çaya gittiler" gibi bir tümcede geçen Çince kökenli çay göstergesi hem bir bitkiyi, hem bu bitkinin kurutulmuş biçimini, hem bununla yapılan bir içeceği, hem de çay içilerek yapılan bir eğlenceyi, toplantıyı anlatır. Öte yandan Türkçede bunun eşadlısı olan ve ırmaktan küçük akarsuyu gösteren çay göstergesi de vardır. "Çaya gittiler" tümcesi yalnız başına alınırsa elbette bir anlam bulanıklığı söz konusu olabilir. Ancak içinde geçtiği metin ve bağlama, konuya bakılınca kavram kolayca aydınlanır; bir anlaşılma zorluğu kalmaz.”

Kocapınar (2017:201) “hediye ve armağan” eşanlamlı kelimelerini inceleyerek değişik bir sonuca ulaşır. Bir eşanlamlı kelime yuvasında iki bileşenin ifade ettiği anlamlar arasında, farklı bağlamlarda eşitlik olmamasını bileşenlerin çokanlamlılığından kaynaklandığını iddia eder. Çokanlamlılıkta eşanlamlılıktaki gibi olmasa da bir anlam bağı yine vardır;

“Türkçe armağan kelimesi ile Arapça hediye kelimesinin de çeşitli anlamları vardır. Armağan kelimesinin dört anlamı olup üçüncü anlamı dışında diğerleri birbirleriyle bağlantılıdır. Söz konusu kelimenin bu üç anlamı, genellikle birbirlerinin yerine kullanılabilmektedir ancak “hediye çeki, hediye kuponu” sözlerinde armağan kelimesi kullanılamamaktadır. “Bayram hediyesi” sözünde de armağan kelimesi pek dillendirilmemektedir. Aynı şekilde “Zeynep Korkmaz Armağanı” ifadesinde, armağan kelimesi üçüncü anlamında “Bir bilim adamının emek verdiği dalda onu anmak için hazırlanan bilimsel eser” şeklindeyken bu söze “Zeynep Korkmaz Hediyesi” denilmemektedir. Demek ki eş anlamlı diyerek bir kelimenin yerine kullanabildiğimiz kelime, eş anlamlı denilen diğer kelimenin sadece ilgili anlamı için söz konusudur. Kısacası bir kelimenin tüm anlamları diğer kelimenin de tüm anlamlarının yerine kullanılamaz, yani bu kelimeler için her zaman eş anlamlı ifadesini kullanamayız. Burada da çokanlamlılık devreye girmektedir. Çokanlamlılıkta da anlamlar arasında yine bağ vardır. Ancak anlamlar eş değildir. Bununla birlikte deyim, atasözü gibi kalıp sözlerde de eş anlamlı gibi görülen kelimeler birbirlerinin yerine kullanılmamaktadır.”

Günay (2007:187)’da ise ; “ Çokanlamlı bir sözcük yoluyla kişi, tek bir sözcük öğrenerek birden çok durumu adlandırmayı da öğrenmiş olur. Bir gösterenin belirttiği durum birden çok şey (gösterilen) olabilir. Tek bir göstergenin birçok farklı kullanımı

vardır. Bir sözcüğün birçok gösterileni ya da birçok belirtmesi (désignation) olabilir. Her dilde olduğu gibi Türkçede de oldukça fazla çokanlamlı sözcük vardır. Örneğin "yüz" göstereninin birden çok gösterileni bulunmaktadır.

Sana **yüz kere** söyledim, eve **yüz kilo** kömür alma, doğal gaz kömürden **yüz kat** daha iyi.

Hava çok güzel, hadi denizde **yüzelim**, ama **suyun yüzünde** durabileceksen denize girmelisin.

Şu **yastığa yüz** geçiren **adamın yüzüne** iyice bak. Biraz önce **yüz numarada** bize **bıçağın keskin yüzünü** gösteren kişi değil mi? Şimdi **ne yüzle** bize gülümsüyor? Adamda **yüz yok** ki!

Ona fazla yaklaşma, yüzsüzün biridir.

Türkçedeki yüz sözcüğünün anlamlarını düşündüğümüzde çokanlamlılıktan, bir başka açıdan düşünüldüğünde eşadlılıktan söz edilebilir."

Kazak dilbilimci Bolğambayev (1970) araştırmasında çokanlamlılığı Türk dilbilimciler Duman ve Günay'ın yaptığı gibi açık olarak tanımlar ve örnekler verir. Çokanlamlılık konusu Kazak Türk lehçesi ve Türkiye Türkçesi için tanımlamaları ve örnekleriyle aynıdır.

"Sözcük ve anlamın denk olmadığını, çokanlamlı kelimeler ve eşanlamlı kelimelerden anlamak mümkündür. Çokanlamlı kelimelerde bir sözcük birçok farklı kavramı anlatır. Eşanlamlılıkta ise birkaç kelime bir kavramı bildirir. Bazı dilbilimciler çok anlamlı kelimelerin ortaya çıkmasını, eşanlamlı kelimeler için de oluş sebebi olarak sayarlar. Mesela bir insan kuyuya baktığında ilk olarak onun dibine bakar. Bu şekilde kuyunun **tereñ** "derin" veya **tayız** "sığ" olduğunu anlar. Bunun neticesinde insan, **kudıktıñ tübin** "kuyunun dibini" soyutlayarak, başka nesnelerle karşılaştırıp, benzer birçok nesneyi **tüp** "dip" diye isimlendirir. Böylece bu sözcük, bu kez çokanlamlı sözcük olarak ortaya çıkar.

Tüp "dip" sözcüğü günümüzde aşağıda gösterildiği gibi birçok anlama gelir. 1. Bir eşyanın kapağının aksi istikametini bildirir. **Idıstıñ tübi** "kabın dibi". 2. Bir bitkinin yere dikilen kısmı. **Bakşa egetin jer saylap, tomardıñ tübin kopardım. O. Şipin.** "Bahçe yapmak için yer seçerek, tomarın dibini kopardım." 3. Kazılıp sökülen veya ekilen fidan, ya da bitki. **Sırbay koranıñ işine jırma tüp alma ağaşın tikti. S. Mukanov. "**Sırbay koruğun içine yirmi adet dip elma fidanı dikti." 4. İnsanın soyunu

sopunu bildirir. **Men sol Kerey işine siñgen az atanıñ balası edim, tübim Kızay. M. Ävezov.** "Ben şu Kerey kavmi içine sinmiş az kalan sülalenin çocuğuyum, dibim, kökenim benim Kızaydır." 5. Bir şeyin yanını, yakınını bildirir. **Moskvanıñ tübinde talkan boldı faşistter. M. Hakimjanova.** "Moskova'nın dibinde yere gömüldü faşistler.

İnsanın görme organı **köz** "göz"dür. Bunun dışında **iyneniñ közi, "**iğnenin deliği, gözü", **terezeniñ közi** "pencerenin gözü", **közdi suv** "göz su, kaynak su", **közdi arna** "menba suyu", şeklinde de kullanmaktayız. Bunların hepsi insanın görme organının sözcüklerin anlamlarının yerine geçerek kullanılması neticesinde ortaya çıkmıştır. Bir sözcük farklı anlamları bildirdiği için, bu sözcük taşıdığı her farklı anlamıyla yeni eşanlamlı kelime öbekleri kurabilir. Mesela **köz** göz sözcüğü dört farklı eşanlam dizesinde geçer. 1. **Köz-janar** "göz, yanar, nazar" 2. **Köz-bulak-bastav-kaynar** "göz, bulak, menba, kaynak" 3. **Köz-jasuv (iğne gözü)** "göz-iğne deliği" 4. **Köz-äynek** "közgü-ayna."

2.2. ALINTI KELİMELERLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK

Bir dilden bir dile ödünç alınan alıntı kelimenin tanımı Korkmaz (1992:18), "**alıntı kelime** (Alm. *Lehnwort;Yr. mot d'emprunt;* İng. *loanword, borrowed word, alien word)* Bir dile başka bir dilden girmiş ve o dilde benimsenmiş olan kelime: *alem, avlu, atom, ayna, baca, bağ, bahçe, beygir, can, çakal, çengel, çete, demokrasi, duvar, elektrik, fındık, fırın, hayat, hoş, inci, iskele, iskarpin, kaptan, kent, kitap, kültür, masa, marul, pide, portakal, radyo, soba, spor, sosyal, tren, lepiska* (doğu ve batı dillerinden) vb." olarak verir.

Ziya Gökalp (1876-1924) *"Türkçülüğün Esasları"* kitabında ödünç sözcükler veya alıntı kelimeler hakkında: "Halk, Arapça ve Farsçadan bir kelime aldığı zaman onun müterâdifi olan Türkçe kelimeyi Türkçeden büsbütün atar. Bu sûretle lisanda müterâdif kelimeler kalmaz. Meselâ, halk *hasta* kelimesini alınca, *sayru* lafzını, *ayna* kelimesini alınca *gözgü* lafzını, *merdiven* kelimesini alınca *baskıç* lafzını, tamamıyla unutmuştur. Vâkıâ, bazen halkın, Arapçadan ve Acemceden aldığı kelimeler yanında, eski Türkçelerini de muhafaza ettiği görülüyor. Fakat böyle bir hâl vukuunda da yine müterâdif kelimeler vücûda gelemez. Çünkü ya Arapçadan ve Acemceden alınan kelimenin yahut eski Türkçe kelimenin manâsında bir tagayyür husûle gelerek, ikisi arasındaki müteradiflik zâil olur. Meselâ *siyah* ve *beyaz* kelimeleri alındıktan sonra, *kara* ve *ak* kelimeleri Türkçede baki kalmış. Fakat ne

siyah kelimesini kara kelimesinin, ne de beyaz kelimesini ak kelimesinin müterâdifi addedemeyiz. Çünkü halk siyahla beyazı maddiyâtta, kara ile akı maneviyâtta kullanıyor. Meselâ siyah yüzlü bir adamın alnı ak olabilir, beyaz çehreli bir adamın da yüzü kara çıkabilir." diye yazar. (2018:127-128)

Eşanlamlılık ile ilgili yeni kullanılan "durum" sözcüğü, çok beğenilen, çok yayılmış bulunan Türkçe bir sözcüktür ve Arapça "vaziyet" sözcüğünün yerini almıştır. Bununla birlikte, her yerde, "durum" sözcüğü "vaziyet" sözcüğünün yerini tutamamıştır; "vaziyeti düzeltmek" yerine "durumu düzeltmek" denebildi ama, vaziyet almak yerine "durum almak" denemedi. "Aradaki münasebet" yerine "aradaki ilişki" denebilir ama "münasebetsiz" yerine "ilişkisiz" denemez. Bu çeşit örnekler her dilden alınabilir, yüzlerce, binlerce çoğaltılabilir. (Hatiboğlu 1970: 9-10)

Demirezen'e (1991:136) göre; "Aslında biçemsel (stylistics) açıdan bakıldığında, eşanlamlı yabancı sözcükler dilde kullanım zenginliği yaratıyor gibi görünürler. Böylece, ozanlar şiirlerinde kolayca uyak kurarlar; öykücü ve romancılar, yapıtlarında kolaylıkla açımlama (paraphrase) yaparak, daha etkili anlatımlar kullanabilirler. Yine de yabancı eşanlamlı sözcüklerin bir dile girmeleri, alıcı dil için bir üstünlük olamaz, çünkü alıcı dilde kavram bulanıklığı, sözcük güdümleme gücü zayıflığı, çokanlamlılık artar, kuşaklararası uyuşmazlığa kaynak olur. Eşanlamlı sözcükler yerli dilde yeni sözcük yapma yollarını ateşleyebilir, ama sonuçta parçalı eşanlamlılık daha çok oluşabilir. Yabancı eşanlamlı sözcüklerinin yerli dilde hala yabancı ses ve biçim olarak görünmeleri yüzünden, biçimbirimlerin saydamlığına zarar verdiği unutulmamalıdır; bu nedenle, her zaman yerli zarar görür. Doğru anlam çevirisi, doğru ek-söz ve kök-ek birleştirilmesi yoluyla eşanlamlı sözcüklerin yerlileştirilmesi alıcı dil için kazanç olur. Sonuçta, yabancı sözcükler alıcı dilde çoğunlukla bütüncül değil de parçalı eşanlamlılığın oluşmasına kaynak oluştururlar."

Ersoylu (1999; 256) "Bu alanda ve bu amaçla Türkçenin kendi imkân ve kuralları, inceliği, güzelliği ve diğer bütün özellikleri göz önüne alınarak bugüne de üretilen yüzlerce kelime ve daha türetilmeyi bekleyen binlercesi, acaba, batı kaynaklı kelimelere **"Türkçe karşılık"** olsun diye mi, yoksa onların **"Türkçedeki eş anlamlıları"** olsun diye mi türetilmiştir?" diye sorar, tıpkı Kazak dilbilimci Bolğanbayev gibi. "Kendimizde olmayan bir kelimeyi başka dillerden alırken, kendi dilimizde olan bir kelimeyi başka dillerden alarak, işi daha da zorlaştırmanın ne anlamı vardı?" diye düşünmek de mümkün. Mesela; Kazakçada öteden beri var olan **katın** "kadın, hatun" kelimesi yerine Arapçadan niçin **äyel** aile kelimesi almanın ne

gereği vardı? Ya da; **kökten izdegeni jerden tabıldı. "**Gökten aradığını yerde buldu." deyiminde geçen **kök** gök kelimesi yerine niçin Farsçadan **aspan** "asuman" kelimesi alındı? Yine **şävgim** "çaydanlık" gibi has Kazakça isim varken niçin Rusçadan **şäynek** "çaynik" kelimesi alındı? Görülen gereklilik üzerine bu yola gidilmiştir, bunlar tesadüfî değildir."

Alıntı bir sözcük başka bir dile ödünç verilirken o dilde olan sözcüklerle eşanlamlılık ortaya çıkarmaktadır. Korkmaz (1992:93) bu durumu şöyle anlatır: "Bir dilin kendi kelimeleri arasında olduğu gibi alıntı kelimeleri arasında da eş anlamlı olanları vardır. Türkçe; Arapça ve Farsçadan yaptığı alıntılar dolayısıyla bu bakımdan bol örnekler vermektedir: *göz, çeşm, ayn; dudak, leb; değer, kıymet; yetenek, kabiliyet.* Dilimizde, eş anlamlı sözlerin batı dillerinden alınmış örnekleri de vardır: *doğruca, doğrudan doğruya, direkt; yönerge, direktif, talimat; boyunbağı, kravat."*

Ortaya çıkan bu yeni duruma Ersoylu (1999;253) karşı çıkar; "Bugüne kadar Türk dilinde görülen **"eş** anlamlılık kavramı"na, "eş anlamlılık anlayışı"na yapılabilecek asıl önemli itiraz ise **"eş anlamlılık kavramı"** ile Türkçedeki bir dil unsurunun yabancı bir dildeki veya dillerdeki karşılığının yahut karşılıklarının, yani **"karşılık oluş durumu"**nun karıştırılması konusundadır. "

Sarı da (2011:537) *Yabancı Kelimelere Karşılıklar*'dan örnekler vererek bunların Türkçede eşanlamlılık oluşturmasına karşı çıkar. "*yayımcı, editör; yelveren, vantilâtör; yerel, lokal; uzunluk, metraj.* Bunlar arasında eş anlamlılık olması beklenemez." Kaldı ki batı kaynaklı bir kelimenin başka bir anlamı da dilimize girdiğinde yeni bir Türkçe karşılık bulmak zorunda kalıyoruz. Örneğin *lokal* için hem *dernek evi* hem de *yerel* karşılıkları bulunmuştur. Her yeni anlam için çoğu zaman farklı kelimeye ihtiyaç duyulduğundan, batı kökenli bir kelimenin birden fazla Türkçe kelimeyle eş anlamlı olması beklenir. *Lokal* kelimesi hem *dernek evi* hem de *yerel* ile eş anlamlı mı kabul edilecektir?

Sarı'nın burada bahsettiği "Kaldı ki batı kaynaklı bir kelimenin başka bir anlamı da dilimize girdiğinde yeni bir Türkçe karşılık bulmak zorunda kalıyoruz." konusu alıntı kelimelerden ziyade kalka metodu ile alıntı kelimeyi tercümeyle ilgilidir. Bu konuda Bolğambayev kitabında Kazakçadaki kalka kelimelerle ilgili açıklayıcı bilgiler ve çok sayıda örnek verir.

Akçataş ve Arı (2018;79)' nın görüşleri Kazak dilbilimci Bolğambayev'in görüşlerine yakındır. Onlara göre bir dile ödünçlenen sözcük artık o dilin sözvarlığına ait olur.

“Dilin sözcükleri arasında yapılan yerli ve yabancı ayrımı, sözcüklerin anlam ilişkilerini etkilemez. Dile giren ve yerleşen her sözcük, dile aittir. Alıntı sözcüklerin dilin yerli sözcükleri ile aynı anlamı taşıması, mümkün değildir. Her sözcüğün bir geçmişi, yani anlam yükü vardır. Deyimler, bu geçmişin en önemli taşıyıcılarıdır.”

Özden de (2014:161) bu konuda objektif değerlendirmede bulunur; “ Ödünçlenen her kelime kendinden önceki sözcüğü unutturmamaktadır. Bunun en temel nedeni halkın yüzyıllardan beri kullanılageldiği bu kelimelerin artık bazı bağlamlarda sabitlendiğidir. Bu konumdaki bir kelimenin üzerine gelen ödünçleme zihinlerde o bağlamın yerini tam olarak karşılayamayacağı için güç savaşına girmez. Ödünçlenen kelimeler de farklı bağlamlarda kullanılmak şartıyla varlığını devam ettirmektedir.”

Ödünç kelimelerle ortaya çıkan eşanlamlılık konusu üzerine Kazak dilbilimci Bolğanbayev kitabında elliye yakın sayfa ayırır. Kazakça dilbilgisi anlam biliminin bir kolu olan eşanlamlılığa, alıntı kelimelerin katkısı ve tercüme yoluyla üretilen, ödünçleme alıntı (calque sözcükler) konusu kitapta ayrıntılı ele alınmaktadır.

Bolğanbayev’e (1970) göre; “Dillerin sözvarlığının gelişmesi her zaman iç imkânlarıyla olmaz, kendisinde olmayan kelimeleri başka dillerden ödünç alma suretiyle dil zenginleşir. Kazak halkı tarih boyu farklı milletlerle komşuluk ilişkisi içinde olmuştur. Komşu hakların birbirleriyle münasebetleri sonucu, ticarî alışverişin artmasıyla bir dilden ikinci bir dile geçen kelimeler, dillerdeki eşanlamlı kelimelerin sayısını da çoğaltır. İki komşu halk birbirine sadece mal-mülk, kılık kıyafet veya kapkacak değil birbirinden kelime alışverişinde de bulunur. Asırlar içinde yoğun medenî münasebetler neticesinde Kazak dili söz varlığında sayısız yabancı dillerden giren kelimeler ortaya çıkmıştır. Bu tür kelimelere Kazak dilbiliminde **kirme sözder “alıntı- girme sözcükler”** veya **“ödünç kelimeler”** denilir. Ödünç kelimeler bir dilin kelime yapma yoluyla değil, başka dillerin etkisiyle ortaya çıkmış kelimelerdir. Başka bir deyişle ödünç kelimeler ses ve anlamıyla tamamen bir başka dile ait olan kelimelerdir. Kazakçadaki; **Almaktıñ da salmağı bar.** “Almanın da, ağırlığı var.” deyiminde belirtildiği gibi cömert Türk halkları, onun içinde Kazak halkı komşu milletlerden sayısız kelime alırken, onlara da ödünç kelimeler vermiştir. Demek ki, kelime alışverişi tek taraflı olmamış, çift taraflı olmuştur.”

İlginçtir, Bolğanbayev ve Günay yabancı dillerden alınan terimlerle ilgili olarak birbirine tamamen ters yönde iki farklı tespit yaparlar. Bolğanbayev’e göre;

“Hemen hemen tüm dünya dillerde terimlerin sinonimi olmaz diye bir kanaat vardır. Bunun üç sebebi vardır; A) Terimler, bilim, teknik, sanayi, sanat, ziraat gibi sahalara özel oldukları için ve belirli kavramları karşıladıkları için anlamlarının açık ve net olmaları gerekir. B) Terimler karşıladıkları kavramları, birçok yönden tam olarak ifade ettikleri için, miktarlar ve derecelerine bağlı olarak ayrıca eşanlamlı terimler kullanılmasının gerekliliği yoktur. C) Terimleri oluşturan kelimelerde, duygusal anlamlandırma bulunmadığından, ifade ettikleri kavramlar sabittir.”

Günay ise (2007:172) “Dilde her açıdan eşanlamlı sözcükler bilimsel terimler arasında görülebilir. Örneğin ötümlü (fr.sonore) ile titreşimli (fr. voisé) salt eşanlamlı olabilir. Aynı bilimsel durumu farklı araştırmacılar ele aldıysa ve benzer sonuçlara ulaştılarsa kullanılan bilimsel terim açısından eşanlamlılıktan söz edilebilir.” der.

Türkçeye tercüme yoluyla girsin veya ödünçleme yoluyla dilimize kabul edilmiş olsun her sözcük Türkçenin sözvarlığına girmiştir; “hatıra, anı”, “lahza, an”, “ecnebi, yabancı”, “müsait, uygun”, “feza, uzay”, “fakir, yoksul”, “gayret, çaba”, “hata, yanlış”, “hicret, göç”, “umman, deniz”, “kuvvet, güç”, “tebessüm, gülücük”, “hakimiyet, egemenlik”, “millet, ulus”, “sulh, barış”, “harp, savaş”, “şafak, tan”, “hami, koruyucu”, “muhalif, karşıt”, “cevap, yanıt”, “his, duygu”, “eser, yapıt”, “isim, ad”, “fasıla, ara”, “seyyah, gezgin”, “hadise, olay”, “vatan, yurt”, “sima, yüz”, “matem, yas”, “misal, örnek”, “mübarek, kutsal”, “misafir, konuk”, “hediye, armağan”, “idare, yönetim”, “kabiliyet, yetenek”, “kalp, yürek”, “istikbal, gelecek”, “delil, kanıt”, “nefes, soluk”, “nesil, kuşak”, “talebe, öğrenci”, “muallim, öğretmen”, “sıhhat, sağlık”, “tabiat, doğa” vb. eşanlam dizelerindeki Arapça kelimeler öz sözcüklerimiz gibi yüzyıllarca dilimize hizmet etmeye devam edeceklerdir.

Türkiye’de bilimsel araştırma yaparken, özellikle tez hazırlıkları için başvurulan kılavuzlarda şöyle bir uyarı ile karşılaşılır: “Tezlerde kullanılan terimlerde birlik sağlanmalıdır. Örneğin, tez metninde ‘kanun’/ ‘yasa’, ‘tabiat’/’doğa’, ‘teori’/’kuram’ gibi aynı anlama gelen terimlerin hangisi tercih edilecekse, o terim kullanılmalıdır. (Başka kaynaklardan aynen yapılan aktarmalar, bu kuralın dışındadır.)”

Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde eşanlamlı kabul edilen sözcüklerin biri çoğunlukla yabancı dillerden ödünç alınan kelimelerden oluşur. Bir metin içinde farklı bağlamlarda hem örnek sözcüğünün, hem misal kelimesinin, hem tabiat kelimesi ve hem doğa kelimesinin kullanılması yadırganmamalıdır. “Mana ile anlam”, “sonuç ile netice”, “fikir veya düşünce”, “ilave veya ek”, “hakikat veya gerçek”, “rüya

ile düş", "rey veya oy", "hata veya yanlış", "davet veya çağrı", "sual veya soru", "cevap veya yanıt", "itina ile özen" kelimelerinin ikisini de aynı metinde kullanmak ayıplanmamalı, yanlış sayılmamalıdır.

Türk lehçe ve şivelerinin aralarında daha anlaşılır olması, birbirlerine yakınlaşması için lehçeler arasında sözcük alışverişi hızlandırılmalı, özendirilmelidir. Türkçe "uçak" sözcüğü ses özelliği gereği **"uşak"** olarak Kazakçaya doksanlı yıllarda girmiştir. Uzunca bir süredir, Türkçeden çok kullanılan "durak" sözcüğü, Kazakçada **"turak"** şeklinde "otopark" sözcüğü yerine kullanılmaktadır. "Aeroport" sözcüğünün yerine Kazakçada, Türkçedeki havaalanına benzer şekilde **"avejayı"** sözcüğü üretilmiştir. Yine "percent/protsent" terimi yerine, unutulmuş olan ama Türkçedeki kullanılımıyla hatırlanan "faiz" kelimesi **"payız"** olarak çoktan Kazakçaya yerleşmiştir. **Eñbekakı, jalakı** ve Rusçadan alındığı şekliyle **zarplata** "emek hakkı, mesai" sözcüklerinin yanına eskiden Kazakçada kullanılan, unutulan **"aylık"** kelimesi, Türkçedeki kullanımıyla hatırlanarak, eşanlamlı bir kelime olarak Kazakçaya geri gelmiştir.

2.3. AĞIZLARDA KULLANILAN KELİMELERLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK

Üç farklı terim **"diyalekt, yerli dil ve şive"** belli bir bağlamda aynı kavramı bildirdikleri için eşanlam dizesi oluştururlar. Ağızlar, edebî dilden uzak görünmelerine rağmen, halkın konuşma dilinin ayrılmaz bir parçasını teşkil eder. Edebî dil asırlardan beri belli bir takım süreçlerden süzülerek ortaya çıkmışsa, konuşma dili de halkın içinden gelir. Bir başka ifade ile dildeki sözcük katmanları halkın yaşadığı, başından geçirdiği farklı devirlerin bir sonucunda oluşur. Her devrin ihtiyacına göre binlerce kelime bir araya gelir, yığılır. Devrin değişmesiyle beraber, eskiyen sözcükler yeni dönem ihtiyaçlarına göre yeniden değişime uğrar. Ağızlardaki yerli sözcüklerin çoğunluğu, eski devirlerde ortaya çıkmış eski leksikolojinin kalıntılarıdır. Günümüzde bu kelimeler bazen maalesef, eski değerini ve kıymetini kaybedip, solarak yok olmak üzere olan yarı gereksiz sözcükler olarak değerlendirilir. (Bolğanbayev1970)

Bolğanbayev'in ağızların önemini ve onların milletlerin hafızası olduğu tezini Türk çağdaşı Aksan da, Göktürkçede ve Uygurcada, birçok Türk boylarında kullanılan ve eşanlam teşkil eden ince anlamındaki **yinçke-yufka** örneğini vererek doğrular. Bu iki kelime bugün Türkiye'de birçok bölgede aynı şekilde kullanılmaktadır:

“Bugün, kullanılış yeri bakımından bütün bütün ayrı olan iki kelimemizin Eski Türkçede aynı anlamda, aynı çağda, aynı yazıtta, hattâ aynı cümle içinde kullanıldığını görüyoruz: Bunlardan biri olan *ince* sıfatı Köktürk ve Uygur dil ürünlerinde göze çarpar: "*yinçge erklig üzgeli uçuz”* (ince olanı kırması kolay, Tonyukuk, güney 6), "*yinçkä sawlarda"* (Hüen Tsang, 127, (metaphorique anlamda); Alt. Gr., "idi *yinçke yol bu tapuġçı yolı* (Kut. Bil. 3986); *inçkä* (CC. Grønbech); Radloff Wb. da, “dünn”, “fein”, “subtil’, “delikat” anlamlarını verir; ayrıca bkz. Räsänen, Clauson. Bu sıfatın yanı sıra, aynı anlamda ve yine deyim aktarmasından türemiş mecaz anlamıyle kullanılan *yuka* (bugünki *yufka)* sıfatiyle karşılaşıyoruz: *"...yuyka erkli tupulğalı ucuz ermiş"* (ince olanın delinmesi kolay imiş, Tonyukuk, I güney 6); Alt. Gr.;XI. yüzyılda, Divan'da (Divan ü Lûgat-it Türk) kelimenin *yuwğa, yuwka* ve *yufka* biçimlerine rastlanmakta, çokanlamlı olduğu, “ince, zayıf, ucuz”, hattâ “yufka” anlamına (III, 33-24) kullanıldığı görülmektedir. Başka lehçelerde “ince” anlamı süregelmiş (örn. Kum. *joya “*dünn” (Grønbech, CC); Kıpç. *yuka* (Ettuhfet. 14 a-7) bulunmakta, bugün Türkiye Türkçesinde, yazı dilinde yaygın bulunan “açılmış hamur yaprağı” anlamının yanı sıra “ince” anlamı yaşamakta, Anadolu ağızlarında “ince” (Trabzon, Kayseri, Kocaeli, Kütahya, SDD), “nazik” (Tekirdağ, İzmir, a.y.), “hafif” (Erzurum, a.y), “derin olmayan su” (Kocaeli, Bursa, Trabzon, a.y.) anlamları yaygın ve yerleşik olarak yaşamını sürdürmektedir.” (Aksan 1972:7)

Sarı (2011:537)’ ya göre; “Standart Türkçe ile Türkiye Türkçesi ağızları arasında da eş anlamlılık bakımından fark bulunmaktadır. Türkiye Türkçesi ağızlarında *kadın, avrat; herif, koca* kelimeleri anlam bakımından birbirine yakındır. Ancak bu kelimelerin standart Türkçedeki kullanımları çok farklıdır. *Avrat* ve *herif* kelimeleri standart Türkçede olumsuz bir çağrışım uyandırmaktadır. Oysa Türkiye Türkçesi ağızlarında böyle bir durum söz konusu değildir. Her dilde olduğu gibi Türkçede de konuyla ilgili örnek sayısı oldukça fazladır.”

Akçataş ve Arı’da edebî dil ve ağızlar arasındaki farklı sözcüklerin eşanlamlılık oluşturmayacağı görüşü daha ağır basar. (2018:79) “Bazı araştırmacılar, eş anlamlılığın lehçe ve ağızlarla yapılan karşılaştırmalarda görüldüğü üzerinde dururlar. Ancak diller arası bir kıyaslama bile, eş anlamlılığı ortaya koymazken; bu tür karşılaştırmalı incelemeler de eş anlamlılığın olduğunu kanıtlamaz. Her dilin, her lehçenin ve her ağzın konuşurlarının farklı coğrafyaları ve kültür yapıları bulunmaktadır. İzmir’in gevreği İstanbul’un simidi eş anlamlı değildir.”.

Ağızlardan sözcük alınması yoluyla ortaya çıkan eşanlamlılık konusunda Bolğanbayev (1970), Kazakçada ağızlardan gelen sözcüklerin edebî dilde eşanlamlılık oluşturmasıyla ilgili olarak geniş bir şekilde tanım, tasnif yaparak kitabında örnekler vermektedir:

"Kazakçada, edebî dilin yanında, konuşma diline renk katan ağızlar meselesi de önemlidir. Kazakistan'da bu sahada araştırma yapan dilbilimciler, ağız konusunu farklı terimlerle isimlendirmişlerdir. **S. A. Amanjolov** "diyalekt-lehçe" derken, **J. Doskarayev** "yerli dil özellikleri-mahallî dil", **Ğ. Musabayev** "govor-şive" olarak üç farklı terim kullanır. Yerli ağıza ait sözcükler, günümüzdeki pasif kullanımlarına rağmen, tarih boyunca Kazak halkıyla beraber yaşamış kendi devirlerinin canlı kelimelerdir. Bunlardan bazıları eski devirlerde kullanıldıkları gibi, bugün de halk dilinde çok önemli görev yapmaktadır. Edebî dilin gelişip, zenginleşmesine ağızlardan gelen sözcükler önemli katkıda bulunur. Bu yüzden bu tür ağızlardaki kelimeleri lüzumsuz, gereksiz diyerek, dilin dışına atmak doğru bir yaklaşım olamaz."

Tarihin uzun zaman dilimlerinde, çok farklı ve birbirlerinden uzak coğrafyalarda yaşama rağmen, Türk lehçe ve şiveleri arasında ortaklık, farklılıklardan daha çoktur. Kazakça ve Türkçe arasında fonetik değişimlerin, ses hadiselerinin öğrenilmesiyle, farklı görünen birçok kelimenin aynı ve ortak olduğu görülecektir. Başta zamirler olmak üzere, sayılar, sıfatlar, fiil kökleri birbirlerine kurallı ses değişimleri ile benzer veya ortaktır. Mesela, Kazakçadaki şahıs zamirleri Türkiye Türkçesi ile ortaktır. "Men, ben", "sen, sen", "ol, o", "biz, biz", "siz, siz", "olar, onlar". Türkçede ve Kazakçada zamirler de isim olarak da adlandırılabilir. Kazakçada bu yüzden, men ben çoğul eki kabul etmezken, her şahıs zamiri isim gibi çokluk eki alarak genişler; "sender, sizder, bizder, olar" olarak.

Sıfatlarda; "kıska-kısa", "uzın-uzun", "suvık-soğuk", "uzak-uzak", "jakın, yakın", "sarı-sarı", "kırmızı, kırmızı", "kızıl, kızıl", "jasıl-yeşil" olmak üzere, fiil kökleri olarak; "ber-/ver-", "ket-/git-", "bar-/var-", "okı/-oku-", "yaz-/jaz-", "jat-/yat-", "öl-/öl-", "tuğ-/doğ-", "kes-/kes-", "piş-/biç", "pisir-/pişir-", "jul-/yul-" vb. binlerce kelime Kazakçada ve Türkçede ortaktır.

Türk lehçeleri arasında farklılıkların oluşmasında, farklı söz dağarcıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkan farklı eşanlamlı kelimelerin ayrı bir yeri vardır. "Şın, gerçek", "ötirik, yalan", "konır, kahverengi", "bala, çocuk", "ıstık, sıcak", "alıs, uzak",

“kızık, ilginç”, “ülken, büyük”, “kıysık, eğri”, “juvan, kalın”, “keyin, sonra”, “şomıluv, yıkanmak”, “mıjuv, ezmek”, “şoşuv, korkmak”, “ayaktav, tamamlamak”, “jiberüv, göndermek”, “ötüv, geçmek”, “kütüv, beklemek”, “şağuv, kırmak”, “ökünüv, pişman olmak”, “jıldam, çabuk”, “şapşan, hızlı” gibi kelimeler, teorik olarak Kazakça ve Türkçe kelimelerden oluşan bu sözcük dizeleri ortak Türkçenin eşanlamlı kelimeleridir. Ancak bu kelimeler aynı dilde birlikte kullanılmadıkları için eşanlamlı kelime sayılmazlar. Kazak Türkçesinde öbeğin ilk kelimeleri söylenirken, Türkiye Türkçesinde dizinin ikinci sırada yer verilen sözcükleri kullanılır. Bu açıdan eşanlamlı kelimelerin lehçe ve şive farkının oluşmasında önemli rolü vardır. Eşanlamlı kelimeler, ağızlardan, şivelerden, lehçelerden bir ortak edebi dile gelirken, diğer yandan bu eşanlamlı kelimeler aynı zamanda ortak dilden ağızların, şivelerin, lehçelerin birbirlerinden ayrışmasını sağlayan önemli bir dilbilgisi kategorisidir.

2.4. DEYİMLERLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK

İlk önce mecaz kavramının Türkçedeki kapsam alanını belirleyelim. Gürbüz’e göre; “İlk icat edildiğinde insanın bir organını karşılamak üzere konulmuş “göz” kelimesi, daha sonra bir benzerlik ilgisiyle masanın veya çekmecenin malum bölümlerini karşılamak için de kullanılmış. Bu misallerdende anlıyoruz ki mecaz, kelimenin kullanım alanının değişmesiyle oluşuyor. O hâlde mecazın bu en temel tanımından hareketle, “terim”, “yan”, “deyim”, “kinaye”, “istiare”, “argo”, “mecaz-ı mürsel” gibi anlamların hepsini önce, genel olarak, mecaz diye adlandırabiliriz. Çünkü bu kelimelerin en belirgin ortak yönü asıl anlamlarından çıkmış olmalarıdır. Bu yönden, bu ad altında anılan anlamların hepsi mecazdır.” (2008:202)

Kazakçada ve Türkçede farklı sayıda kelimelerle oluşan deyimler bir kavramı anlatır, bu açıdan deyimler cümlede tek bir sözcük gibi işlem görürler. Deyimler anlam yükleri ile bağımsız kelimelerle eşanlamlılık oluştururlar. Mesela; Türkçede ve Kazakçada “kılı kırk yaran” demek “adil” anlamına gelir ve eşanlamlılık ortaya çıkarır.

Türk dilbilimci Aksan (2006:164-165)’ın ifadesiyle kelimeler arasında olduğu gibi tümcelerde de eşanlamlık olur. “Tümcede Eş Anlamlılık, genellikle bir sözcüğün yansıttığı kavramın bir başka yoldan, başka sözcüklerle dile getirilmesiyle kurulan başka bir tümceyle sağlanır. Örneğin Ali küçük yaşta öksüz kaldı tümcesi Ali 'nin annesi, o küçük yaştayken öldü tümcesiyle eşanlamlıdır. Aynı biçimde, Ali hem

öksüz, hem yetimdir tümcesi de Ali'nin annesi de babası da (o küçükken) ölmüştür ile eşanlamlılık göstermektedir.

Akçataş ve Arı (2018;81) için “deyimler” tarihin kodlarını saklar ve günümüze ulaştırır: “Dilin sözcükleri arasında yapılan yerli ve yabancı ayrımı, sözcüklerin anlam ilişkilerini etkilemez. Dile giren ve yerleşen her sözcük, dile aittir. Alıntı sözcüklerin dilin yerli sözcükleri ile aynı anlamı taşıması, mümkün değildir. Her sözcüğün bir geçmişi, yani anlam yükü vardır. Deyimler, bu geçmişin en önemli taşıyıcılarıdır.”

Türkçede deyimlerin ortaya çıkardığı eşanlamlılık bağımsız bir konu olarak pek incelenmemiştir. Türk dilbilimcilerin tümceler arasında eşanlamlılık görüşünü ve anlambiliminde deyimlerin tarihi taşıyıcılık rolünü Bolğanbayev (1970) Kazakça örneklerde birarada gösterir; “Deyimler anlam olarak bir kavramı bildirdiği için, cümle içinde, cümlenin bir öğesi işlevindedir. Öyleyse her deyim, her kalıplaşmış söz öbeği belli bir kelime çesidine bağlıdır. Mesela **küli kökke uştı** “külleri göğe savruldu”, **ayağı aspannan keldi** “nalları dikti”, **jermen jeksen boldı** “yerle yeksan edildi”, **tamırına balta şabıldı** “köklerine balta vuruldu” tümcelerinden çıkan tek anlam **küyredi** “mahvoldu” fiilidir.

Deyimsel birleşimler yalnızca bağımsız kelimelerle karşılıklı olarak, kendi cinsinden başka mecazî dizelerle bir araya gelerek de eşanlamlılık oluşturur. Bu tür eşanlamlı kelime türüne dilbiliminde mecazî eşanlamlılık denir. Mecazî eşanlamlı kelime grupları anlam açısından birbirine üstünlük sağlayarak, güçlenirler. Mesela **kirpik ilmedi** “kirpikleri ilişmedi”, **köz ilmedi** “gözünü kırpmadı”, **tün uykısı tört bölindi “**gece uykusu dörde bölündü”, **körer tañdı közimen atırdı** “sabahı göz kırpmadan bekledi” gibi yukarıdaki mecazî dizelerde anlam, sonra gelen dizeler önceki dizelerden daha etkin ve kuvvetlidir.

Mecazî eşanlamlılarda deyimlerde olduğu gibi, atasözleri de birbirleriyle eşanlamlılık ilişkisi içine girerler. Mesela; **Birevge mal kayğı, birevge jan kayğı.** “Biri mal derdinde, biri can derdinde”; **Kasapşığa mal kayğı, kara eşkige jan kayğı.** “Koyun can derdinde, kasap mal derdinde”; **Mısıkka oyın kerek, tışkanğa ölim kerek.** “Kediye oyun gerek, fareye ölüm.” gibi atasözlerinin ortak anlamı birdir.”

Deyimler, kalıplaşmış söz öbekleri anlam bütünlüğü etrafında birbirlerine bağımlıdır, bir kavramı bildirdikleri için bir kelime gibi işlem görürler. Deyimler de farklı sözcüklerle bir araya gelerek yeni eşanlamlı kelime yuvaları ortaya çıkarırlar. Kazak

Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde deyimsel birleşimler yalnızca bağımsız kelimelerle birlikte değil kendi cinsinden başka mecazî dizelerle bir araya gelerek de eşanlamlılık oluşturur. Bolğanbayev'in kitabında Kazak Türkçesinde Türkiye Türkçesiyle bire bir, ortak mecazî eşanlamlı kelime dizeleri dikkat çekicidir. **Közdi aşıp jumğanşa** "göz açıp kapayıncaya dek", **kas pen közdiñ arasında** "kaşla göz arasında" bu kalıplaşmış ifadeler kendi aralarında ve bağımsız **tez, jıldam** "tez, çabuk" sözcükleriyle mecazî eşanlam yuvaları meydana getirirler.

Eki ayağın bir etikke tığuv- tıksıruv, kuvıruv "iki ayağını bir papuca sokmak, sıkıntıya sokmak, zorlamak", **kalamı uştaluv- jazuvğa töselüv, kalıptasuv "**kalemi sivriltmek, yazmaya koyulmak", **avzınıñ suvı kuruv-tañdanuv, tañkırav** "ağzının suyu kurumak (ağzı açık kalmak), şaşırmak, hayret etmek", **basına is tüsüv-şatıluv, isti boluv "**başına bir hal gelmek, kötü bir durumla karşı karşıya kalmak, başına iş almak", **koldı-ayakka turmav, tıpırşuv, şıdamsızdanuv** "ele avuca sığmamak, taşkın davranışlarda bulunmak, zapt edilememek", **kara kıldı kırk jarğan, ädil, tuvraşıl** "kılı kırk yaran, adil, doğru", **kalamı jüyrik, jazğış** "kalemi hızlı, kalemi keskin, iyi yazan", **iyt tumsığı ötpeytin, kalıñ, bitik** "köpek burnu geçmeyen (balta girmemiş), kalın, yoğun", **tilinen bal tamğan, şeşen, tilmär** "dilinden bal damlayan, tatlı dilli, hatip", **eki jüzdi-opasız, turaksız** "iki yüzlü, vefasız, dönek", **jürek jutkan-batıl, er** "yürek yemiş (yutmuş), mangal yürekli, cesur, korkusuz", **kolı aşık-mırza, şülen, jomart** "eli açık, alicenap, cömert" deyim ve bağımsız sözcüklerden oluşan mecazî eşanlamlı yuvaları Türkçenin Kıpçak grubu lehçesi Kazak Türkçesinde ve Oğuz grubu lehçesi Türkiye Türkçesinde ortaktır.

2.5. TABU- ÖRTMECE ve KÖTÜ ADLANDIRMA İLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK

2.5.1. Tabu

Türkçede, dilbiliminin sözcükbilim sahasının konuları olan tabu, örtmece ve kötü adlandırma meseleleri üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Dolaylı anlatma yoluyla tabular, örtmeceler ve kötü adlandırmalar dildeki eşanlamlılık kavramının zenginleşmesine katkıda bulunurlar. Türk Dil Kurumu'nun internet üzerinden sunduğu GÜNCEL TÜRKÇE SÖZLÜK (2006) 'te "tabu" şu şekilde açıklanır;

Tabu

Fransızca tabou

1. *isim, din bilgisi* Kutsal sayılan bazı insanlara, hayvanlara, nesnelere dokunulmasını, kullanılmasını yasaklayan, aksi yapıldığında zararı dokunacağı düşünülen dinî inanç: "*Bunlar tabuları, dinsel yasakları ve buyrukları içeren gizemsel inanç kurumlarıdır."* - Melih Cevdet Anday

2. *isim, toplum bilimi* Tekinsiz.

3. *sıfat* Yasaklanarak korunan (nesne, kelime, davranış).

Türkiye'de tabu konusunun eşanlamlılık oluşturduğu teziyle yazılan iki makale önemlidir. Bunlardan biri Ahmet Güngör'ün "Tabu-örtmece euphemism sözler üzerine" başlıklı araştırmasıdır. (2006:69-93). Makalede Türk lehçe ve şivelerinde tabu ve örtmece konusunu incelenir ve örnekler verilir;

> 'Verem' yerine: *'adı belirsiz', 'berem', 'dık', 'gelincik', 'gözel hastalık', 'gözelleme', 'ince ağrı', 'ince dert', 'ince hastalık', 'ince illeti', 'incemaraz', 'kel hastalık', 'kötü hastalık', 'kurudan', 'merem', 'öfken', 'öpke avruu', 'örken' ('öğken', 'öken', 'ökren', 'örkence'), 'sücce', 'verev'* vb.
> 'Kolera' yerine: *'çapıt hastalığı', 'çarık çıkartmaz', 'göğertme', 'gövertme', 'gurilla', 'kirli paçavra', 'kusağ', 'kusah', 'ölet'* vb.

Güngör (89-90) tabularla ilgili makalesinin sonuç kısmında şu değerlendirmeyi yapar; "Tabu-örtmece sözler kültür ve dil kaynaklı etnolengüistik kavramlardır. Örtmece söz: dilbilimin yeni terimlerinden biridir. Çünkü yasaklanmış, söylenmesi uygun olmayan sözleri, bir başka ifadeyle dilbilimsel tabuyu değiştirmek için kullanılmaktadır. Sözün büyüsüne (gücüne) inanma sonucu doğan dilbilimsel tabunun mitolojik kahramanların totemler ve av hayvanlarının, insanların, canlıların, bulaşıcı hastalıkların isimleri ve adlandırılmalarında etkisi olmakta bunun sonucunda tamamı örtmece sözlerle kullanılmaktadır. Kısacası dilde eş anlamlı sözcüklerin artmasında, sözcüklerin çok anlamlı özelliğe kavuşmasında tabu ve örtmece sözlerin rolü büyüktür."

Türkiye'de "tabu" konusunu eşanlamlılıkla ilişkilendirerek ele alarak bu konuda makale yazan diğer bir araştırmacı Halil İbrahim Özden'dir. "Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri" (2014:160-165) makalesinde Özden Türkçedeki tabulardan örnekler verir. "Anadolu'da ve diğer Türk topluluklarında albastı tabusunu söylemek yerine al, al-ana, al-karı, al-kuzu, martu, sarı-kız, kir-köylek, atsız gibi örtmece kelimeleri kullanılmıştır." Özden makalesinde ödünç alınan kelimelerden ve ağız özelliklerinden kaynaklanan

eşanlamlılıktan sonra tabu ve örtmece kelimelerin, eşanlamlı kelimeler oluşmasında üçüncü ve önemli bir kaynak olduğunu sonucuna varır.

Kazak Türkçesinde tabu kullanımı Türkiye Türkçesindekine benzemekle birlikte, Kazakçada tabu kullanımı daha yaygın, dolayısıyla daha zengindir. Bu konuda Bolğanbayev (1970) Kazakçadaki tabu kullanımı ile ilgili örnekler verir:

"Kazakların eski örf adetlerine göre, bir eve gelin olarak gelen genç kız, eşinin yakınlarının adlarını söyleyemezdi. Bu yüzden gelin kız yeni akrabalarına, konumuna veya yaşına göre yeni ad vermek zorunda kalırdı. Mesela; görümceleri için **kara köz** "karagöz", **biykeş** "hanım kız", **şıraylım** "güzelim", **erkejan** "nazlı" derken, kayınlarına **kekildim, aydarlım** "kahküllüm", **tulımdım** "örgülüm", **şırak** "çıra'm", **teteles** "devrem, çağdaşım" vb.

Kazakçadaki tabuların önemli bir kısmı, tabiaattaki güçlerle, yırtıcı, saldırgan hayvanlarla ve hastalalıklarla ilgilidir. Bolşevik devriminden önce, **şeşek** "çiçek hastalığı", doğrudan söylenirse bizde de bulaşır düşüncesi ile, **ävliye** "evliya", **korasan** "Horasan", **meyman** "konuk" sözcükleri ile söylenirdi. Mesela; **şırağım, el ürkip jalğız tastap ketti. Ävliye şığıp jatır. Bes balanıñ äzirge üşevin berdim.** Çıram, halk korkudan bizi terketti, yalnız bıraktı. Evliya çıktı. Beş çocuğun şimdilik üçünü verdim. S. Mukanov. Jambıl bölgesi, Juvalı ilçesinde hala çiçek hastalığı doğrudan söylenmez, evliya denir.

Kazakçada, **kaskır** kurt sözcüğü "hayvanlarımıza saldırır" korkusuyla doğrudan söylenmez. Onun yerine **böri** "börü", **iyt-kus** "it-kuş", **kara kulak**, **serek kulak** "dik kulak", **ulıma** sözcükleri kullanılır. Bu sözcüklerin ilk ikisi bugün eşanlamlı dizesi oluşturacak şekilde birlikte kullanılır. **Añkav böri koy ürkitedi, akılsız adam el ürkitedi.** "Şaşkın kurt koyunları ürkütür, akılsız adam halkı ürkütür". Atasözü. **Koydı iyt-kustan korğaytın iytter bar.** "Koyunları kurttan koruyacak köpekler var". B. Maylin.

Eski devirlerde **jılan** "yılan" kelimesini büyükler küçüklere doğrudan söyletmez **tüyme** "düğme" dedirtirlerdi. Kaybolan hayvan için **urlandı, joğaldı** "çalındı, kayboldu" denilirse, bir daha bulunmaz diye, **koldı boldı** "kollu oldu, başka ellere geçti" denir. Hayvanlar sağılıp bittiğinde **savılıp boldı** "sağılma işlemi bitti" yerine **bayıdı** "rahatladı" denmesi tavsiye edilir. Oturulan bir mecliste **keteyik, kaytayık** "gidelim, dönelim" yerine **köbeyeyik** "çoğalalım" denilir.

Şiddetli yağmurların yağdığı, gökgürültülerinin çınladığı, yıldırımların düşüp, şimşeklerin çaktığı bir ortamda "yıldırım düşmesin endişesi ile", **jäy** "yıldırım" yerine **jasıl** "yeşil" sözcüğü kullanılır. **Ay, kün battı** "ay, güneş battı" yerine, **kün bayıdı** "gün sona erdi, gün bitti" tabiri hala Kazaklar arasında kullanılır. Mesela **Sol kezde kara bulttan şıkkan nayzağayday jasıl atkan.** "Tam o sırada kara bulutlardan süngü gibi yıldırım düştü." T. Jarakov. **Kün älde kaşan bayıp, kas karayıp kalsa da, üyde şam jok.** "Gün bitip, karanlık çökse de evde ışık yok." H. Esenjanov."

2.5.2. Örtmece (Euphemism)

Yunanca ευφημισμός 'euphemismus' kelimesi eu "iyi", pheme "konuşma" anlamındadır ve edebi olarak "güzel kelimelerle konuşmak" demektir. Fransızcada euphémisme, Almancada verhüllung/euphemismus, İngilizcede euphemism, İspanyolcada eufemismo terimleriyle karşılanan kavram; 'Bir şey hakkında güzel söz söyleme, iyi, uğurlu söz söyleme' anlamına gelmektedir (Aksan 1990: 100).

Hemen hemen bütün kültürlerde tabu olarak görülen ve bu yüzden adı ağza alınmak istenmeyen, korkulan, çekinilen düşünce, varlık, olay veya nesneler vardır. Seslendirilmek istenmeyen ve örtük bir ifadeyle anlatım bulan bu kavramların başında; cinsiyet ilişkileri, hastalıklar, ölüm, korkular, inançla ilgili ögeler, hayvanlar ve bazı vücut organları gelir. Toplumların değer yargılarına göre örtmece sözler, ait oldukları dillerin sözvarlığına yansır. Bir toplum için "uygunsuz, kaba, yakışıksız" olarak tabir edilen kavram, başka bir toplumda yaşayan bireyleri rahatsız etmeyebilir. Aynı şekilde, örtmece sözlerin oluşma yöntemleri de kültürden kültüre farklılaşır; bu sözlerin oluşumunda, bir dilde ses olayları ön plandayken bir başka dilde anlamsal değişimler daha belirleyici olabilir. (Çabuk 2015:157-158)

Bir kavram dilde ne kadar çok kullanılıyorsa o kavramla ilgili oluşturulan sözcük sayısı o kadar artmaktadır. Bu artışı örtmece sözlerde de görmek mümkündür. Örneğin Türkçede adı söylendiğinde doğacak tiksinme duygusunu gidermek için "tuvalet" kelimesi yerine kullanılan örtmece sözlerden bazıları; aç çardak, aptesthane, ayakyolu, gez ('gezinti', 'gezme'), güllük, kabine, kademhane kenef, küllük, helâ, hacet yeri, lavabo, memişhane, oturak, taşra, wc ve yüznumaradır. (Güngör 2006: 45)

Kavramların doğrudan söylenilmeyip, örtülerek ve yumuşatılarak söylendiği örtmecelerin Kazakçadaki kullanılışı aynı Türkçedeki gibidir. Bolğambayev (1970)'in tanımı ve örneklerinden bunu görebiliriz. "Sözcükleri değiştirerek yeni anlam

çıkartmanın bir yolu **örtmece (euphemism)** usulüdür. Örtmece de, tarihi açıdan bakıldığında tabuda olduğu gibi, bir sözcüğün yerine başka sözcük konularak yapılır. Örtmecede, batıl inançlardan dolayı değil, kaba sözcüğün anlamı örtülerek, yumuşatılmak suretiyle, kibar ve nazik sözcüklerle değiştirilir. Örtmece usulü ile sözcüklerin değiştirilmesiyle söylenen sözcükler birkaç gruba bölünerek incelenir:

1. Hastalık adları. Hasta olan adama, hastalık doğrudan söylenmez, yumuşatılarak başka bir şekilde söylenir. Mesela; tüberküloz hastalığı yerine **ökpe avruvı** "ciğer hastalığı", kanser hastalığı yerine **jaman avruv** "kötü hastalık", belsoğukluğu yerine **jinişke avuruv** "ince hastalık", **kızılşa** "kızamık" hastalığı için "kızıl", frengi yerine **samal** "şimal veya yel", çeşitli psikolojik rahatsızlıklar için **talma avruvı** "bayılma hastalığı" vb. Hekimler **avruv** "hastalık" sözcüğü yerine daha çok **sırkat, navkas, akav** "rahatsızlık" sözcüklerini kullanır. Kulakları işitmeyenler için **keren** "ker" , **sañrav** "sağır" yerine **kulağı tosan** "işlevsiz kulak", **saran estiydi** "ağır işitir" tabirleri kullanılır.

2. Kaba anlamlı sözcükler; **Abayğa Jiyrenşenin avzı nejis tögip otırğanday jiyrenişti körinip ketti.** "Abay'a Jiyrenşenin ağzı dışkı saçar gibi iğrenç göründü." M. Ävezov. **Jer öñdevge kerek dep kustıñ kıyın jıynadı.** "Tarlaya lazım diye kuş gübresi topladı." B. Maylin. **Däretke şıkkan Jumabay söyley kirdi.** Taharete çıkan Jumabay söylene söylene içeri girdi. Ğ. Mustafin.

Konuşma dilinde def-i hacet için **ülken däret** "büyük abdest", **kişi däret** "küçük abdest", **däret sındıruv** "taharet kırmak veya abdest bozmak", **ulı jarakka otırdı** "büyük levazıma oturdu" sözcükleri kullanılır.

3. Evlenme ve çocuk sahibi olmakla ilgili örtmece sözler; Aile kurmak, çoluk çocuk sahibi olmak insan hayatında önemlidir. Evlenen genç insanları utandırmadan, evlenmekle ilgili kibar, ince ifadeler Kazakçada çoktur. Mesela kızını evlendiren kimseye, **balañdı kuttı ornına kondırıpsıñ** "çocuğunu kutlu yerine kondurmuşşun", oğlunu evlendiren kimseye **balañdı ayaktandırıpsıñ** "çocuğunu ayaklandırmışşın", **kelin tüsiripsiñ** "gelin almışsın" diye tebrik edilir. Evlenen erkeğe, **kolıña kus kondırıpsıñ, kusıñ kayırlı bolsın** "koluna kuş kondurdun, kuşun hayırlı olsun" denir. **Sizge aytpağanda kimge aytayın Süyeke! Koldarıñızğa kus kondırğalı**

otırmın. Osını aytıp bizdiñ kempir şaldan süyinşi surañız. “Size söylemeyeyim de kime söyleyeyim Süyeke! Kolunuza kuş kondurmak üzereyim. Bunu ihtiyar anne babama iletin ve müjde sorun.” Leninşil Jas Gazetesi.

4. Nahoş anlam ortaya çıkaran hareket ve sözlerin yerine kullanılan örtmece sözler**; jılı jılı söylesen jılan ininen şığadı.** “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.” Atasözü. Kazak halkı, insanın hoşuna gitmeyen anlamı ağır sözcükleri doğrudan söylekten kaçınarak, anlamı yumuşatan farklı sözcükler kullanmayı yeğler. Kazaklarda tanımadık, bilmedik insana sen demek büyük saygısızlıktır. **Siz degen izzet, biz degen kömek.** “Siz demek izzet, biz demek kömek.” Bu atasözü bu anlayıştan ortaya çıkmıştır. Bu sebeple olsa gerek, Kazakçada gerçek anlamıyla söylenebilecek sözcüklerin yerine daha nazik ifadeler taşıyan eşanlamlı sözcükler kullanılır. Mesela; **Äbenniñ köñli köterilse, sözinde kospa boladı.** “Äben’in keyfi yerindeyken, sözünde katıştırmalar olur.” Ğ. Mustafin. **Kolı aşık, kaltası da tesik deydi Aldabergen kariya.** “Eli açık, cebi delik dedi Aldabergen ihtiyar.” E. Särsenbayev.”

2.5.2.1. Türkiye’de Örtmece İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Örtmece ile ilgili olarak Türkiye Türkçesinde ve Türk lehçelerinde yapılan başlıca çalışmalar şöyledir: Saadet Çağatay (1974), “Türk halklarında Tabu ve Örtmece (euphemism) Sözler ve “Türklerde Batıl İnançlar Arasında Tabu”; Turgut Akpınar (1985) ,“Dünyada ve Türklerde Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler”; Gülsüm Killi (2006), “Hakas Türkçesinde Tabu Sözler ve Örtmece”; Işıl İnce Özyıldırım (1996), “Türkçede Örtmece Sözcükler Üzerine”; *Figen Güner Dilek* (2006), “*Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözler* ve *Söz Kalıpları*”, Sağol Yüksekkaya Gülden (2009), “Türklerde Ölümün Algılanışı ‘Ölmek’ Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle”, Ahmet Güngör (2006), “Tabu - Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine”; Hayriye Bilginer (2011), “Batı dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırmalar”; Arzu Oyarkılıçgil Ateş (1996), “Dilde Tabu ve Örtmecenin Yeri Üzerine”; Kerim Demirci (2008), “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”; Seyfullah Türkmen (2009),“Türkçedeki Örtmece Sözler”; Aylin Koç (2010) “Hastalık İsimlerinde Örtmece”; Ferhat Karabulut ve Gulmira Ospanova (2013), “Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model

Analizi"; Arzu Çiftoğlu Çabuk (2014) "Örtmece Kavramı ve Hayvan Adlarından Örtmece Oluşumu".

2.5.3. Kötü Adlandırma

Kötü adlandırma tanımı Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde neredeyse aynı kelimelerle yapılmaktadır. Türk dilbilimci Demirci, "Dilde iyi adlandırmanın tezadı olarak bir de kötü adlandırma vardır. Bunlar 'dysphemism (disfemizm)' ve cacophemism (kakofemizm)'dir. Yunanca 'dys'δυς: hiç/kötü ve 'pheme' φήμη: konuşma ve 'cacophemism' 'cacos' κακός: kötü ve 'pheme' φήμη: konuşma kelimelerinden gelmektedirler. Disfemizm, kasti olarak kötü adlandırma olabileceği gibi alaycı yanı da olabilir. Kakofemizmde ise genellikle saldırgan bir özellik vardır. İyiadlandırmayı örtmece kabul ettiğimizde kötü adlandırmayı da örtmece kabul etmek gerekir. Birinde adlandırmanın yönü 'pozitif, müspet, iyi' iken ötekinde 'negatif, menfi, kötü'dür. Kötü adlandırma durumunda bir anlamda örtmece ve küfür ilgisi de ortaya çıkar. Bir tür aşağılama, küçük düşürme ve sözlü saldırı diyebileceğimiz bu tarz örtmeceler dinî inanışlar ve onların taraftarları ile de bağlantılı olabilir." (2008: 29) derken Kazak dilbilimci Bolğanbayev:

"Günlük hayatta, nahoş anlamlı sözcükler nazikçe söylenirken bazen, saygı ve kibarlık içeren sözcüklerin yerlerine kaba sözcükler kullanılır. Bu usüle dilbiliminde **kötü adlandırma (dysphemism)** veya **kakofemizm (cacophemism)** denir. Belli bir bağlamda, belli bir kavramı edepsiz ve kaba sözcüklerle anlatmak da sözcüklerin yerlerinin değiştirilerek kullanılması usülünün bir dalıdır. Kötü adlandırma, örtmecenin tezadıdır. Örtemecelerde sözcüğün anlamını iyi ve olumlu yöne çekerken, kötü adlandırmada tam tersine sözcüğün olumlu ve iyi anlamını olumsuz ve kötü yöne çekilir. Mesela **ferma bastığı ünemi urttap jürgen adam körinedi.** "Firmanın sahibi (burada çiftlik sahibi) sürekli kafa çeken biri gibi göründü." Kültür ve Hayat dergisi. **Munı estigende el külkiden ölip kala jazdadı.** "Bunu duyduğunda millet gülmekten neredeyse ölecekti." Konuşma dilinden. **E, sonday-ak, biz kimniñ şikiräsi ekenbiz?** "Biz kimin şürekasıyız? (Kaçın kurasıyız?)" **Şip-şiyki ötirik!** "Çip çiğ yalan!" Ğ. Mustafin. **Boğın botalı tüye kıldı.** Bokunu yavrulu deve yaptı. Atasözü. **Boğı botka, sidigi sirke.** Boku lapa, sidiği sirke. Deyim. **Bolar bala boğınan.** "Olgaç oğlak bokundan belli olur veya Yiğit bokundan belli olur." Atasözü. **Avıldastıñ avzı sasık.** "Hemşehrimin ağzı kokar.' Atasözü. **Tesik monşak jerde kalmas.** "Delikli boncuk yerde kalmaz." Atasözü."

2.6. HER KELİMENİN EŞANLAMLISI OLUR MU?

Türkiye'de eşanlamlılıkta "hangi kelimelerin eşanlamlısı olmaz?" diye bir konu başlığına rastlamadık. Bu konuda Bolğambayev (1970)'in şu tespitleri ilginçtir: "Sinonimlerden oluşan söz varlığı tarih içinde ortaya çıkmıştır. Bir dilde kullanılan her kelimenin eşanlamlısı vardır diyemeyiz. Kazakçada eşanlamlıları bulunmaz diyebileceğimiz, bir kaç kelime grupları şunlardır:

1. Hemen hemen tüm dünya dillerinde terimlerin sinonimi olmaz diye bir kanaat vardır.

2. Bir dilde esas kelime dağarcığını oluşturan bazı kelimelerin eşanlamlıları olmaz.

3. Duygusal ifadeler ihtiva eden kelimelerin çoğunluğunda eşanlamlığa rastlanılmaz."

Türkçede şahıs zamirlerinin ve sayıların eşanlamlısı olmaz. Türkiye Türkçesinde, Kazak Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde tabiatta yer alan nesneler; **suv, tav, töpe, tas, topırak, kum, kün, ay** "su, dağ, taş, tepe, toprak, kum, güneş, ay", bitkiler ve bitkilerin bölümleri; **kavın, karbız, kamıs, alma, jüzim, tut, egin, sarımsak, kayın, japırak, tal, butak** "kavun, karpuz, kamış, elma, üzüm, ekin, sarımsak, kayın, yaprak, dal, budak", hayvanlar ve onlara ait organlar; **at, tüye, arıstan, ayuv, sıyır, ögiz, karğa, kaz, koşkar, koy, kozı, eşki, kirpi, läylek, maymıl, tüyekus, jılan, kuyrık, kanat** "at, deve, arslan, ayı, sığır, öküz, karga, kaz, koç, koyun, kuzu, keçi, kirpi, leylek, maymun, devekuşu, yılan, kuyruk, kanat", alet, edevat, eşya; **pışak, bilezik, iyne, jip, kayık, kakpak, kılış, kın, oyınşık, jüzik, kazan, tabak, oşak, kiyiz, kağaz, balta, kürek** "bıçak, bilezik, iğne, ip, kayık, kapak, kılıç, kın, oyuncak, yüzük, kazan, tabak, ocak, keçe, kâğıt, balta, kürek" gibi kelimelerin eşanlamlısı yoktur. Bu kelimelerin eşanlamlısı olmadığı için bu tür kelimeler hemen hemen tüm Türk lehçelerinde aynıdır, ortaktır.

2.7. EŞANLAMLILIKTA BASKIN SÖZCÜK KONUSU

Türkçe eşanlamlılıkla ilgili araştırmalarda eşanlam dizilerindeki baskın kelimeyle ilgili bir değerlendirmeyle karşılaşmadık. Kazak dilbilimci Bolğambayev'in eşanlamlılıktaki baskın sözcük üzerine tespitleri bu alanda bir ilktir ve bütün Türk lehçe ve şiveleri için önemlidir. "Eşanlam dizeleri oluşturulurken; anlam ve ifade açısından en baskın kelime seçilir (esas kelime), sonra bu kelimeye anlamı yakın olan kelimeleri seçerek

grup oluşturulur. Bu "temel kelime" için "esas sözcük", "dayanak sözcük", "çıkış kelimesi", dominant "baskın" terimleri kullanılır. Baskın sözcüğün, yanında yakın anlamdaki sözcükleri toplama özelliğinin yanında, sözlüklerde, alfabe sırasına göre madde başı oluşturması özelliği de vardır. Baskın kelime, eşanlam dizesindeki diğer sözcüklere dayanak olabilmelidir. Dayanak sözcükten, dizedeki diğer sözcüklerin karşıladıkları kavramlar anlaşılabilmelidir. ***Erlik*-batırlık-kaharmandık-javıngerlik** "*yiğitlik,* bahadırlık, kahramanlık, savaşçı" misalinde ilk kelime yanındaki kelimelere dayanak olan baskın sözcüktür."

2.8. EŞANLAMLI KELİMELERİN TÜRLERİ VE TİPLERİ

Birçok dilde, bu cümleden Türkiye Türkçesinde ve Kazak Türkçesinde eşanlamlılığın tür ve tip tasnifi nihaî şekliyle ortaya konulmamıştır. Bu konuda Türkiye'de dilbilimciler batılı lingüistlerin kriterleriyle Türkçe için, aynı şekilde yine Kazakistan'daki bilim adamları ise yine batılı yani Rus dilbilimcilerin kıstaslarıyla Kazakça için tasnif yapma çabası içinde olmuşlardır. Bu konuda batılı dilbilimcilerin değerlendirmelerine ilklerden olmak üzere araştırmalarında yer veren Türk dilbilimci Doğan Aksan'dır. 1972 yılında Ankara'da düzenlenen Türk Dili Bilimsel Kurultayında (Ankara, 27-29.9.1972) sunduğu bildiride, sahasında bir otorite olan ve kitabı birçok dünya diline çevrilmiş olan dilbilimci Stephen ULLMANN'dan bahseder;

"Yalnız *tam eşanlamlı* diyebileceğimiz öğeler gerçekten seyrektir. Ünlü anlambilimci St. ULLMANN de (The Principles of Semantics, Oxford, 1957, s.108) bu türden öğelerin çok seyrek görüldüğüne değinir. Bugün dilimizde (Türkiye Türkçesinde) tam eş değerli gibi görününen iki öğeden meydana gelmiş *baş-kafa* eşanlamlı çifti de kullanış yerleri dikkatle incelenirse tam eşanlamlı sayılamayacak durumdadır:"

Aradan geçen uzun yıllar sonra, Doğan (2011: 78-88) Ullmann, Lyons, Murphy ve Cruse gibi batılı dilbilimcilerin eşanlamlılık üzerine yaptıkları çalışmaları değerlendirerek 2011 yılında Türkiye'de eş anlamlılıkla ilgili önemli bir makale yayımlamıştır. Araştırmada Cruse'nin tasnifi Türkçeye uyarlanır; " Anlam aynılığı ya da yakınlığı salt bir nitelik olarak ele alınmamalıdır. Türkiye Türkçesinde eş anlamlı kabul edilen fiiller ele alındığında eş anlamlı biçimlerin salt bir aynılık ya da yakınlığının olmadığı, farklı derecelerinin olduğu görülür. Eş anlamlılık bütünsel, bilişsel ve yakın eş anlamlılık olmak üzere üç temel düzeyde ele alınabilir.

1. Bütünsel Eş Anlamlılık

i) Anlamlarının tümü aynıdır.

ii) Onlar bütün bağlamlarda eş anlamlıdır.

iii) Onlar semantik olarak bilişsel ya da bilişsel olmayan tüm anlam boyutlarında eş değerlidir.

2. Bilişsel Eş Anlamlılık

Bilişsel eş anlamlılık (cognitive synonymy) dil biliminde betimsel (descriptive), kavramsal (conceptual), göndergesel (referential), düz anlamsal (denotative -denotational), önermesel (propositional) ve mantıksal (logical) eş anlamlılık terimleriyle de adlandırılır.

Bilişsel eş anlamlılar, sözcük eş anlamlı değil anlam eş anlamlı (sense synonymy) unsurlardır. Başka bir ifadeyle iki sözlüksel unsurun bilişsel eş anlamlı olabilmesi için bilişsel anlamlarının ya da anlamlarından bazılarının aynı olması gerekir. Bu bakımdan bilişsel eş anlamlılık bütünsel eş anlamlılıktan farklı olarak bağlam bağımlı bir fenomendir. Yani bilişsel eş anlamlılar belirli bağlam ya da çevrede diğeriyle yer değiştirebilir.

3. Yakın Eş Anlamlılık

Yakın eş anlamlılık (near-synonymy, plesionymy) eş anlamlılıkta bütünsel ve bilişsel eş anlamlılık için aranan şartların hiçbiri yakın eş anlamlılık durumunda aranmaz. Yakın eş anlamlılık, temelde farklı doğruluk koşulları olan cümleler doğurması bakımından bilişsel eş anlamlıktan ve bütünsel eş anlamlılıktan ayrılır.

Tek dilli ve özel sözlüklerde eş anlamlı olarak verilen ifadelerin çoğu yakın eş anlamlıdır. Yakın eş anlamlılar insanların birbiriyle çoğunlukla eş anlamlı biçimde kullandıkları unsurlardır. Yakın eş anlamlılar bu bakımdan bağlam bağımlı unsurlardır. Eş anlamlılık durumunda onların ortak özellikleri farklılıklarından daha belirgindir.”

Burada Doğan örnek mahiyetinde fiillerdeki eşanlamlılıktan bahsetmiştir. Aslında bu değerlendirme sadece fiillerden yapılmış eşanlamlılık değil, hemen hemen tüm kelime cinsleri için geçerlidir.

2018 yılında yayınlanan yine önemli bir makalede Akçatas ve Arı (2018: 60-84) Ullmann’ın kitabını (1959:109), kaynak göstererek, eşanlamlılık tasnifini verir; Ullmann eşanlamlılığı ikiye ayırır:

1. Salt Eş Anlamlılık (Pure Synonyms): Sözcüklerin duygusal ve duyuşsal değerde birlikte var olabilme ve birbiri yerine kullanılabilirliklerini göz önünde bulundurmaktadır.

2. Sözde Eş Anlamlılık (Pseudo-Synonyms or Homoionyms):

a) Sözcüklerin bazı bağlamlarda birlikte var olabilme ve birbiri yerine kullanılabilme durumu. Ancak bu durum, bütün bağlamlarda geçerli değildir.

b) Bilişsel olarak birlikte var olabilme ve birbiri yerine kullanılabilme durumu. Ancak bu durum, duygusal ve çağrışımsal açılardan geçerli bir durum değildir.

Kazakistan'da da eşanlamlılık tasnifi çalışmaları Türkiye'deki gibidir. Kazak dilbilimci Bolğanbayev 1970 yılında yazdığı kitabında, Rus dilbilimci akademik **V. V. Vinogradov'un** eşanlamlılığın tasnifi ile ilgili tespitleri ışığında Kazakça için kendi eşanlam sınıflandırmasını yapar. (Ve) Bolğanbayev'in tasnifi çağdaşları olan Ullmann, Lyons, Murphey, Cruse gibi batılı dilbilimcilerin tasnifiyle hemen hemen aynıdır.

"Dildeki eşanlamlı kelimelerin anlam sınırlarını tespit etmek ne kedar zorsa, onların türlerini belirlemek de o derece zordur. Kriterler göz önüne alınarak ve eşanlamlılığın sabit veya değişkenliğine bakılarak eşanlamlılık iki türlü olur;

1. Salt eşanlamlılık. (Turaktı sinonimder- pure synonyms)
2. Sözde eşanlamlılık. (Kontekstik sinonimder- pseudosinonyms)

Salt eşanlamlılığı belirli bağlamlar haricinde de, kendi aralarında anlam yakınlığı görülebilen eşanlamlı sözcükler oluşturur. Salt eşanlamlılık bazı şahıslar tarafından değil, halk tarafından ortaya çıkarılmışlardır. Bu yüzden halk tarafından bilinen bu tür eşanlamlılık, kontekslere bağlı olmaksızın bilinir, hissedilir. Mesela; **ayaktav-bitirüv-tamamdav** "sonlandırmak, bitirmek, tamamlamak", **järyalav-mälimdev** "yayınlamak, ilan etmek", **birlik-ıntımak-ujımdılık** "birlik, ittifak halinde olmak, beraberlik", **obal-kıyanat** "vebal altına girmek, hiyanet", **tar-kişi** "dar, küçük", **kayırlı-iygilikti** "hayırlı, iyi" vb.

Sözde eşanlamlılık bir varlığın üzerinde taşıdığı özellikleri, başka bir varlığa benzetmek suretiyle belirli bağlamlarda ortaya çıkan eşanlamlılıktır. Halk tarafından fazla bilinmez. Sözde eşanlamlılığa daha çok şair ve yazarların yazdıkları edebî eserlerde daha çok rastlanılır. Şairler, halk kelime varlığınının sözcüklerini her

zaman gerçek anlamlarıyla kullanmazlar, benzetmelere başvururlar. Mesela **Abay'ın Kan sonarda bürkitşi şığadı añğa "**av mevsimi kartalla ava çıkar avcı" isimli meşhur şiirinde Abay **bürkit** "kartal" sözcüğününün, çeşitli bağlamlarda **kıran kus** "yırtıcı kuş", **kandı köz** "kanlı göz", **kıran** "yırtıcı", **tağı** "yabanî" gibi eşanlamlılık içeren seçenekler kullanır. Mesela; **tomağasın tartkanda bir kırımnan, kıran kus közi körip samğağanda, tömen uşsam tülki örlep kutılar dep, kandı köz jaynañ kağıp şıksa aspanğa.** "Başındaki deriden kalpağı çekilince, yırtıcı kuş gözleri görüp atılır, aşağı doğru uçsam tilki yukarıya kaçıp kurtulur diye, gözü kanlı ışıldayarak göklere çıksa."

Eğer **bürkit** "kartal" için kullanılan bu kelimeleri metnin dışına çıkarırsak, "kartalın yırtıcılığı" tam olarak anlatılamazdı. Halk dilinde, kullanılan bu benzetmeler bürkit "kartal" sözcüğünün eşanlamlısı olarak bilinmez, kullanılmaz. Bazı bağlamlarda aralarında anlam bakımından ilişki olmayan kelimeler birbirlerinin yerine kullanılır. Mesela; **tağdır** "taktir" dinî anlam taşıyan sözcüğü **jazmış** "alın yazısı", jazuv "yazgı" kavramın bildirir.

Sözde eşanlamlılık değişken olur. Bunlar şartlı eşanlamlı kelimeler olarak kabul edilir. Onun için bu tür eşanlamlılığa eşanlamlılar sözlüğünde yer verilmez, bunlar dilde stilistiğin konusu olabilir. Bizim konumuz, sözde eşanlamlı kelimeler değil dildeki salt eşanlamlılıktır. Kazakçada salt eşanlamlılık; 1. Bütüncül eşanlamlılar. 2. Bağlamsal eşanlamlılar. 3. Bütüncül-bağlamsal eşanlamlılar olmak üzere üçe bölünür.

Her birinin kendi anlam farkı ve tonu olan, bağlam eşanlamlılarında olduğu gibi sınırlı olmayan, dilin her sahasında, herkes için aynı anlamı olan anlamdaş sözcüklere bütüncül eşanlamlılık denir.

Bağlamsal eşanlamlılık anlam bakımından yakın ve eşit olan, birbirinden bağlamlarda farklılık gösteren anlamdaş kelime grubudur.

Eşanlamlılar bazen ya anlamı veya stil özellikleri açısından birbirinden farklı olabilir. Bu kelimeler kendi aralarında bütüncül veya bağlamsal eşanlamlılık özellikleri açısından birbirlerinden ayrılırken, diğer taraftan birbiriyle aynı eşanlamlı yuvasında ikili ilişkide olurlar. Dildeki bu tür eşanlamlı kelimelere bütüncül-bağlamsal eşanlamlı kelimeler denir."

2.9. EŞANLAMLILIK DİLLER İÇİN ZENGİNLİK MİDİR?

Türk dilbilimci Duman (2015:32) eşanlamlılığı zenginlik olarak görmez. " Aslında eş anlamlığın zenginlik sayılmasından ziyade eş anlamlılığın tam tersine dili geriye ittiği, düşünce tembelliğine sebep olduğu kanaatindeyiz. Eğer "bıkmak, usanmak ve bezmek kelimeleri" hiç şartsız birbiri yerine kullanılırsa zamanla bunlardan biri ve sonra diğeri güç kaybedip diğerinin arkasında kalacak ve farklı durumlar için farklı dozda/şekilde kelime kullanma zarafetinden yoksun kalacağız. Bugün itibarıyla "ahval ve şerait"in bir lise talebesi tarafından anlaşılmaz olması bu kısır döngünün en mühim delillerinden olabilir."

Aksan (2006:78) farklı düşünmektedir; "Bir dilde, birbirine yakın anlamda birçok sözcüğün bulunması o dilin zenginliğini, işlenmişliğini gösteren özelliklerdendir. Örneğin Türkçede darılmak, küsmek, gücenmek, incinmek, alınmak gibi, aynı kavramı alanından, aralarında ince kullanım ayrımları olan göstergelerin bulunması bunun tanıklarındandır."

Bolğanbayev'e göre eşanlamlı kelimeler dile türlü renkler katarak dili güzelleştiren, hareketlilik ve uyum katan en lüzumlu sözcük çeşididir. A. Bolğanbayev dilbilimci A. Hasenov'un görüşlerine başvurur. Ä. Hasenov (1967); "Kazak dili Türk dilleri içinde gelişmiş, zengin dillerden biridir. Bunu gururla söyleriz, akraba halkların temsilcileri de bunu ifade etmişlerdir. Zenginliğimizin biri de eşanlamlı kelimelerimizin bolluğudur." Eşanlamlık diller için zenginliktir. Eşanlamlı kelimeler bir dilin söz varlığının genişlemesinde önemli rolü olan bir dil bilgisi kategorisidir.

2.10. TÜRKİYE'DE EŞANLAMLILIKLA İLGİLİ YAPILAN BİLİMSEL ÇALIŞMALAR

Türkoloji; Türk tarihini, kültürünü ve edebiyatını, özellikle de Türk dilini inceleyen önemli bir bilim dalıdır. Türkiyat araştırmalarında Kazakça-Kırgızca, Tatarca-Başkurtça veya Karaçayca-Balkarca sözlükler olmaz. Birbirine çok yakın olan bu Türk dilleri arasında sözlüğe gerek yoktur. Birbirine yakın Türk dillerinin dilbilgisi kategorilerinin mukayeseli incelemelerine ihtiyaç duyulmayabilir. Ancak birbirlerinden farklı Oğuz grubu, Kıpçak ve Karluk grupları Türk lehçeleri arasında dilbilgisi biliminin her alt başlığı karşılaştırmalı olarak araştırılmalı ve incelenmelidir. Türk dünyasının farklı kültür merkezlerinde, bu sahalarda yapılacak araştırmalar dil kurumları, üniversite ve enstitüler tarafından yönlendirilmeli, özendirilmelidir.

2.10.1. Kazak Türkçesi Ve Kazak Edebiyatı Üzerine Türkiye'de Yapılan Bilimsel Çalışmalar

Süleyman EFENDİOĞLU (2018:161-214) 'nun araştırmasındaki kendi ifadesiyle, "Ana Türkçenin Kıpçak kolundan gelen Kazak Türkçesi ile Oğuz kolundan gelen Türkiye Türkçesi bugün büyük Türk Dili ağacının iki önemli dalı durumundadır. Türkçenin aynı zamanda devlet dili olan bu iki büyük lehçesi ile günümüze kadar binlerce söz söylenmiş, binlerce eser yazılmıştır. Zengin söz varlığı ve edebî ifade gücünün yüksekliğiyle öteden beri Türk okuyucuların ve Türk araştırmacıların ilgisini çeken Kazak Türkçesi ve Edebiyatına karşı özellikle kardeş ülke Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Türkiye'de yoğun bir ilgi başlamış, bu alanda pek çok kıymetli bilimsel çalışma ortaya konmuştur." Kazak Türkçesi ve Edebiyatı üzerine Türkiye'de yapılmış tüm bilimsel çalışmalar, yayınlar hakkında bibliyografik bilgiler; "Kazak Türkçesi Ve Kazak Edebiyatı Üzerine Türkiye'de Yapılan Bilimsel Çalışmalar" adıyla, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dergisinde 2018 yılında yayınlanmıştır.

2.10.2. Türkiye Türkçesindeki Anlam Bilimi Çalışmaları

Türkiye'de, son yıllarda anlam bilimi çalışmalarına ilgi ve bu alanda yapılan araştırmalarda artış gözlemlenir. Anlam bilimi sahasında yazılan kitaplar, sözlük ve ansiklopediler, makaleler, üniversitelerde hazırlanan yüksek lisans ve doktora tezleri, ilmi toplantı bildirileri başlıkları derlenerek Mehmet Hazar (2013:137-173) tarafından Türkiye'nin anlam bilimi bibliyografyası hazırlanmıştır. "Türkiye Türkçesindeki Anlam Bilimi Bibliyografyası" sahada yapılan tüm incelemeleri bir araya getirdiği için çok önemli bir araştırmadır. Bu çalışmada, anlam bilimiyle ilişkili olarak sözcük bilimi alanında yapılan araştırmalar, eşanlamlılıkla ilgili incelemelere de yer verilmiştir.

Bu iki önemli araştırmada tezimizin konuları olan "Kazak Türkçesi" ve "eşanlamlılık"la ilgili tüm incelemelerin konu başlıklarına yer verilmiştir. Biz burada bunları tekrar etmeyeceğiz. Ancak, tezimizle ilgili olarak bu sahada yapılan birkaç önemli çalışmayı da anmadan geçemeyeceğiz. Türkiye'de Türk lehçe ve şiveleri sahasında, eşanlamlılıktan ziyade yine eşanlamlılığın bir alt konusu olan ikilemelerle ilgili daha çok araştırma yapılmıştır. "Eski Uygurcadaki hendiadyoinler" adlı makalesiyle Türkiye'de ikilemelerle ilgili ilk çalışmayı Saadet Çağatay yapmıştır (1940-1941:97-145). İkilemelerle ilgili yayınlanan ilk kitap *Türk Dilinde İkileme* adıyla

Vecihe Hatiboğlu'na aittir. (1981). Osman Nedim Tuna (1986), ikilemelerde sıralama kuralları ve ünsüz dizini hakkında önemli bir çalışma yapmış, yaptığı sınıflandırma konuyla ilgili araştırma yapanlara kaynak olmuştur.

Ülkü Çevik Şavk Kırım Tatarcasındaki ikilemeleri (Şavk 2003) incelemiş ve yayımlamıştır. Melek Erdem (2004), Oğuz grubu Türk lehçelerinde; Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi eş anlamlılığı örneklerle inceler. Hatice Uygun (2007) tarafından, Denizli Pamukkale Üniversitesinde hazırlanan, "Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması" yüksek lisans tezini bu tür çalışmaların ilklerinden olmak üzere anmak doğru olacaktır. Tezde Kazakça metinlerden tespit edilen 1351 ikileme incelenerek Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında benzerlikler ve farklılıkları araştırmıştır. İsmail Ulutaş (2007) "Kırgız Türkçesinde İkilemeler" makalesinde Kırgız Türkçesi konuşma ve yazı dilinde yer alan ikilemelerin düzenlenmesinde geçerli olan ses kuralları ve anlam ilişkileri ele almaktadır. Mehmet Kara (2009) ise "Hakas Türkçesinde İkilemeler" "Hakas Türkçesinde İkilemeler" adlı makalesinde Hakas Türkçesindeki ikilemeleri çalışmış ve yayımlamıştır. Eyüp Sertaç Ayaz (2011) "*Eş Anlamlılığın Bilimsel Temelleri ve Türkiye Türkçesi İle Azerbaycan Türkçesindeki Eş Anlamlıların Karşılaştırılması*" adını taşıyan yüksek lisans tezinde ; "Azerbaycan Türkçesiyle Türkiye Türkçesinde kullanılan eş anlamlıların oluşum şekilleri, oluşma nedenleri, kullanılış amaçları, kullanılış biçimlerinin benzerliklerini inceler. Emine Atmaca ve Ö. Faruk Kral (2015) "Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Sınıflandırılması" makalesinde; Kazak Türkçesinde yazı ve konuşma dilinde kullanılan **qos sözder** "ikilemelerin" düzenlenmesindeki geçerli diziliş kuralları ve anlam ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Yunus Emre; "Söz ola kese savaşı, söz ola bitire başı. Söz ola ağulu aşı bal ile yağ ede bir söz." derken, Kazak şair Kakimbek Salıkov dizelerinde **"Bir avız söz muhiytterdi jalğaydı. Bir avız söz uran bolıp samğaydı."** "Bir söz okyanusları birleştirir, bir söz nida olur, gökyüzüne salınır." diyerek sözün önemini anlatır. Bolğanbayev kitabında; **Baska päle tilden, til tas jaradı, tas jarmasa, bas jaradı.** "Başa beladır dil, dil taş yarar, taş yarmazsa baş yarar." Kazak atasözünü vererek, sözün toplum hayatındaki güç ve kudretini anlatır. Duman (2015;86) ise; neredeyse Kazakçayla aynı anlamda "Söz var iş bitirir söz var baş yitirir." Evlenecek iki insanın birbirlerine söz vermesi, "söz kesmek" olarak nitelenir. Bozulursa bu anlaşma; o

zaman “söz atılır” diyerek bu kez Türkiye Türkçesi için sözün öneminin benzer şekilde anlatılması çok ilginç bir rastlantı, eski tabirle bir tesadüf-ü müstesnadır.

“Söz gümüşse, sükût altındır.” Türk dilbilgisinde bir noktanın dahi kıymeti vardır. Türkçede söz bu denli önemli iken susmanın da Türkçenin anlambiliminde bir karşılığı vardır; “Sükût ikrardan gelir.”

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAZAK TİLİNDEGİ SİNONİMDER ADLI ESERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

3.1. AKTARILAN METNİN ÖNSÖZÜ

Dilin zenginliği ve kıvraklığını, toplum içindeki insan ilişkilerinden açıkça görebiliriz. Dil ne kadar zengin ve gelişmiş olursa, o dili ortaya çıkaran ulus da, bir o kadar uygar ve gelişmiş görünür. **Ult tili- ult mädeniyetiniñ körinisi.** "Bir milletin dili, medeniyetinin göstergesidir." Kazak dilinin yeri, eski gündelik yaşamdaki dirliğin iletişim aracı olmaktan çıkarak, Kazakistan Cumhuriyeti'nin resmî devlet dili mertebesine yükselmiştir. Son yıllarda ortaya çıkan yeni kelime ve terimlerle birlikte Kazak dilinin söz varlığı daha da zenginleşti.

Günümüzde, dünyanın gelişmiş diğer dillerinde olduğu gibi Kazak dilinin de, ses bilgisi (fonetik), biçim bilgisi (morfoloji), köken bilim (etimoloji), anlam bilim (semantik), cümle bilgisi (sentaks) vb. birçok sahası incelenmekte, araştırılmaktadır. Bununla birlikte, bu araştırmalar her sahada aynı seviyede değildir. Bazı dilbilimi alanlarında erken araştırmalar mevcut iken, bazı sahalarda araştırmalar gecikmelerle yapılmakta, bir takım dilbilgisi kategorileri ise ancak son zamanlarda ele alınmaktadır. Bu araştırmaya konu olan eşanlamlılık meselesini ise son on, on beş yıl öncesine kadar özel olarak araştırılmamış, incelenmemiş ancak bazı ders kitaplarında kısa olarak yer verilmiş, değinile gelinmiştir.

Kazakçada eşanlamlılık üzerine ilk olararak 1944 yılında **Prof. N. Savranbayev** kısaca olmak üzere ilkokullar için yazdığı ders kitabında değinmiştir. [1] **Savranbayev** kitabında kısaca eşanlamlılık tarifi yapmış ve az sayıda örneğe yer vermiştir. 1946 yılında **Prof. İ. Keñesbayev** makalesinde eşanlamlılığı deyim ve sabit söz dizeleriyle açıklamaya çalışmıştır. [2] **Prof. Musabayev** ve **Prof. K. Ahanov** üniversite öğrencileri için hazırlamış oldukları ders kitaplarında eşanlamlılık konusuna kısaca yer vermişlerdir. [3]

Kazakçada eşanlamlılık üzerine etraflı ilk çalışmalar 1950'li yıllar ile başlamıştır. [4] 1955 yılında **Ä. Bolğanbayev** tarafından "Kazakçadaki cins isimlerle yapılan eşanlamlı kelimeler" konusu yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış ve kabul

edilmiştir. Bu tezde 1300 adet kelimeyle yapılan 500' e yakın eşanlamlı yuvasına yer verilmiştir.

1950'li yıllardan sonra 6 - 7 yıl içinde Kazakça dışında Türk dillerinde de bu sahada ilk çalışmaların başladığını görürüz. [5] Eşanlamlılık meselesinin geniş olarak incelenmeye başladığı bu dönemde Rus dilciligi ekolünden etkilenildiğini söylememiz gerekir. 1956 ve 1961 yıllarında iki defa olmak üzere çıkan V.N. Klyueva'nın ***Kratkiy Slovar Sinonimov Ruskogo Yazıka*** *"Küçük Rusça Eşanlamlılar Sözlüğü"* dikkate alınarak hazırlanan ***Kazak Tiliñdegi Sinonimder Sözdigi*** *"Kazak Dilinin Eşanlamlı Kelimeler Sözlüğü"* 1962 yılında basılmıştır ve 4500 kelimenin kullanımıyla oluşan 1400' den fazla eşanlam dizesine yer verilmiştir.

Bu çalışmamızda, eşanlamlı kelimeleri derleyip inceleyerek, onları sınıflandırmak suretiyle dilbilimindeki önemli bir meselenin çözümüne katkıda bulunmayı ümit etmekteyiz.

3.2. AKTARILAN METNİN İÇİNDEKİLER KISMI

1. BÖLÜM EŞANLAMLILIK MESELESİ 52
1.1. EŞANLAMLILIĞIN TANIMI VE KISTASLARI 53
1.1.1. Eşanlamlı Kelimelerin Tanımı 53
1.1.2. Eşanlamlılığın Kıstasları 53
1.2. EŞANLAM DİZESİ VE BASKINLIK MESELESİ 58
1.3. EŞANLAM DİZESİNİN ANLAM SINIRI 60
1.4. EŞANLAMLILAR ARASINDAKİ ANLAM FARKLILIKLARI 63
1.4.1. Eşanlamlı Kelimelerin Anlam Farklılıkları 63
1.4.2. Eşanlamlı Kelimelerin Stil Özellikleri 66
1.4.3. Eşanlamlı Kelimelerin Sözcük Kullanımındaki Nüansları 68
1.5. HER KELİMENİN EŞANLAMLISI OLUR MU? 69
1.6. EŞANLAMLILIK TARİHLE BİRLİKTE DEĞİŞEN SEMANTİK KATEGORİDİR 70
1.6.1. Yeni Toplumsal Düzen Ve Düşüncelerle Ortaya Çıkan Eşanlamlılık 74
1.6.2. Yeni Eğitim Ve Kültüre Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Eşanlamlılık 75
1.7. EŞANLAMLILIK VE İKİLİ KELİMELER 77
1.7.1. Fonetik İkili Kelimeler 77
1.7.2. Leksikolojik İkili Kelimeler 80
1.7.3. İkilemelerle Yapılan İkili Kelime Dizeleri 82
1.7.4. Deyimlerden Yapılan İkili Kelimeler 84
1.7.5. Morfolojik İkili Kelimeler 86
1.8. EŞANLAMLI KELİMELERİN GÖREVLERİ VE KULLANIM USÜLLERİ 86
2. BÖLÜM EŞANLAMLI KELİMELERİN OLUŞUM YOLLARI 103
2.1. ÇOKANLAMLI SÖZCÜKLERDEN OLUŞAN EŞANLAMLILIK 104
2.2. SÖZCÜK TÜRETME YOLUYLA OLUŞAN EŞANLAMLILIK 106
2.2.1. Leksiko-Morfolojik Usüllerle Yapılan Eşanlamlı Kelimeler 107
2.2.2. Leksiko- Sentaksizm Metodu İle Yapılan Eşanlamlı Kelimeler 114
2.3. ÖDÜNÇ KELİMELERLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK 121
2.3.1. Arapça-Farsça Kelimelerle Ortaya Çıkan Eşanlamlılık 123
2.3.2. Arapça Kelime İle Kazakça Kelimenin Eşanlamlılık Oluşturması 124
2.3.3. Arapça-Farsça Kelimelerin Kazakça Kelimeler İle Eşanlamlılık Oluşturması. 131
2.3.4. Moğolca Kelimelerle Oluşan Eşanlamlı Kelimeler 142
2.3.5. Rusçadan Alınan Ödünç Kelimelerle Oluşan Eşanlamlı Kelimeler 145

2.3.5.1. Ekim Devrimine Kadar Olan Dönem 145
2.3.5.2. Ekim Devriminden Sonraki Dönem 150
2.4. AĞIZ ÖZELLİKLERİNDEN ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK 162
2.5. MECAZ ANLAMLI KELİMELERİN EŞANLAMLI KELİMELERİN ZENGİNLEŞMESİNDEKİ ROLÜ 167
2.6. ANLAM DEĞİŞMESİYLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK 172
2.6.1. Metafor Kullanımı 173
2.6.1.1. Özel Metaforlar 173
2.6.1.2. Kalıplaşmış Metaforlar 176
2.6.1.3. Benzetme Metaforları 178
2.6.2. Ad Aktarması- Metonimi 180
2.6.3. Kapsamlayış Kullanımı 183
2.7. TABU- ÖRTMECE VE KÖTÜ ADLANDIRMA İLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK 184
3. BÖLÜM EŞANLAMLI KELİMELERİN STİL, ANLAM VE MORFOLOJİK ÖZELLİKLERİNE GÖRE TASNİFİ 191
3.1. EŞANLAMLI KELİMELERİN STİL ÖZELLİKLERİ 191
3.1.1.Temel Sözvarlığı 193
3.1.2. Günlük İletişim Sözcükleri 193
3.1.3.Banal Sözcükler 194
3.1.4. Ağızlarda Kullanılan Sözcükler 194
3.1.5.Terimler 195
3.1.6. His Ve İfade Sözcükleri 195
3.2. EŞANLAMLI KELİMELERİN ANLAM ÖZELLİKLERİNE GÖRE TASNİFİ 197
3.2.1.Aynı Kelime Cinsinden Eşanlamlılar 199
3.2.2.Farklı Cins Kelimelerden Eşanlamlı Kelimeler 200
3.3. EŞANLAMLI KELİMELERİN MORFOLOJİK TASNİFİ 201
3.4. EŞANLAMLI KELİMELERİN TÜRLERİ 204
3.4.1. Bütüncül Eşanlamlılık 205
3.4.2.Bağlamsal Eşanlamlılar 208
3.4.3. Bütüncül-Bağlamsal Eşanlamlılık 212
4.BÖLÜM EŞANLAMLI KELİMELERİN KELİME CİNSLERİNE GÖRE TASNİFİ 214
4.1. CİNS İSİMLERDEN YAPILAN EŞANLAMLILIK 215
4.1.1. Eşanlamlılık ve Soyutluk- Somutluk Kavramları 216

4.1.2. Eşanlamlı Kelimelerin “İnsan” ve “Varlıklar” İçin Kullanılması 217
4.2. SIFAT EŞANLAMLILARI 219
4.3. FİİLLERDEN YAPILAN EŞANLAMLI KELİMELER 221
4.4. ZARFLARDAN YAPILAN EŞANLAMLI KELİMELER 224
4.5. FARKLI KELİME TÜRLERİNDEN YAPILAN EŞANLAMLILIK 226
4.6. SONSÖZ 227
4.7. DİPNOTLAR 233

3.3. METİN

1. BÖLÜM EŞANLAMLILIK MESELESİ

Sinonim terimi Yunancadaki synonimon kelimesinden alınmıştır ve eşanlamlılık veya anlamdaşlık manasını taşır. [1] Sinonim terimi dil biliminin bir terimi olarak kalıplaştı ve bu terime ek olarak sinonimica ve sinonimiya şeklinde iki sözcük daha ortaya çıkmıştır. Bu şekliyle bu üç terim (sinonim, sinonimika, sinonimiya) dilbiliminde kelimeler ve deyimlerle sınırlı kalmayıp, türlü morfolojik kelime kalıpları ve cümle ile ilgili olarak geniş anlamda kullanılmaya başlandı. Mesela morfolojik sinonim, sentaks sinonimi hatta bazen iki terimi bir arada kullanarak gramer sinonimi tabirleri de ortaya çıkmıştır. Bu terimlerin dilbiliminde kullanımında netlik yoktur, ortada bir terminoloji meselesi vardır. [2].

Diğer taraftan sinonim meselesi dilbiliminde kesin hatlarıyla tarif edilmemiş bir meseledir. Sinonimler bir dilin söz varlığının genişlemesinde önemli rolü olan bir dilbilgisi kategorisidir.

“Kazakçada eşanlamlı kelimeler ne derecede gelişmiştir?” gibi bir soru sorulabilir. Bu soruya bazı dilbilimcisi araştırmaların cevapları şu şekildedir; **Ğ. Ahmetov** şöyle der; “Eşanlamlılık açısından Kazak dili diğer dillerden fakir değildir. Dilimizin bu özelliliğini geniş bir şekilde ve yerinde olmak üzere faydalanmak gerekir.” [3] **M. Älimbayev** “Bazıları çaresizliklerini hissettirmek istediklerinde, utanmadan, kızarmadan bizim dil fakir demekten çekinmezler. Bu boş sözdür. **Bet** “yüz” kelimesinin otuzdan fazla eşanlamlısı olduğu ortaya çıkarılmıştır.” [4] **A. Hasenov** ise “Kazak dili Türk dilleri içinde gelişmiş, zengin dillerden biridir. Bunu gururla söyleriz, akraba halkların temsilcileri de bunu ifade etmişlerdir. Zenginliğimizin biri de eşanlamlı kelimelerimizin bolluğudur.” demektedir. [5] Kazak şairi Abay’ın şiirlerindeki stil özelliklerine dair yüksek lisans yapan Çekoslavakyalı genç araştırmacı **Ludek Grjebiçek** “- Kazakça biliyor musunuz?” sorusuna; “ - Anlayabiliyorum, fakat cevap veremiyorum. Sizin diliniz sinonimlere çok zengin.” demiştir. [6] Biz bu araştırmamızda, eşanlamlılığın kendine has hususiyetlerini, bununla birlikte eşanlamlılığın ayrıcalıklarını tek tek inceleyip, ilmî açıdan irdeleyeceğiz.

1.1. EŞANLAMLILIĞIN TANIMI VE KISTASLARI

1.1.1. Eşanlamlı Kelimelerin Tanımı

Kazak dilbilimcileri ders kitabı hazırlarken eşanlamlılık meselesi üzerinde durmuşlardır. Bu konu üzerine ne kadar makale yayınlanmışsa, her makalede ayrı bir eşanlamlılık tanımı ortaya çıkmıştır. Bir yazar iki farklı yerde, iki farklı eşanlamlılık tarifi yapabilmiştir. Mesela dilbilimci **Ğ.Ğ. Musabayev**; ***Kazirgi Kazak Tili*** *"Şimdiki Kazak Dili"* adlı kitabında eşanlamlılık için; " Türlü şekillerde söylense de, genel olarak yakın anlamlı, az biraz farklılık içeren kelimeler eşanlamlıdır." [7] Aynı yazar başka bir kitapta; " Eşanlamlı kelimeler anlamları yakın olduğu için belli bir kontekste birbirlerinin yerine geçebilen kelimelerdir.", der.[8]

K. Ahanov da sinonimler üzerine iki araştırmasında iki farklı eşanlamlılık tanımı yapmıştır. İlkinde; "Şekli ve seslendirilişi farklı, fakat anlamları birbirine yakın, kendi aralarında anlamdaş kelimelerdir." [9] İkinci bir çalışmasında; "Anlam bakımından birbirine yakın, kendi aralarında anlamdaş kelimeler eşanlamlıdır." der. [10]

Biz bunlardan biraz farklı olarak eşanlamlı kelimeleri şu şekilde tanımlıyoruz; "Eşanlamlı kelimeler, farklı şekillerde söylense de, anlamı yakın, bununla birlikte, her bir ayrı kelimenin kendine has anlam, stil ve duygusal olarak az da olsa ayrımın olduğu aynı söz cinsinden kelimelerdir." [11]

Rus dilbilimcilerin eşanlamlılık konusundaki farklı tanımlamaları; **Vemov**'un makalesinde eşanlamlılık dört grupta ele alınır. [12] İlk grupta, okullar için hazırlanan Rusça gramer kitaplarındaki tanıma göre eşanlamlılık; "Farklı söylenen ama bir şeyi bildiren kelimelerdir." İkinci grupta dilbilimci **L. A. Bulahovskiy'nin** tanımı yer alır, ona göre; " Aynı bağlamda bildirdiği anlam bakımından yakın, birbirinin yerine geçebilen, farklılıkları hissedilemeyen kelimelerdir." Üçüncü grupta **A. N. Gvozdev** ve A**. B. Sapiro**'nun " Eşanlamlı kelimeler belirli ve bir tek kavramı bildiren kelimelerdir. " şeklindeki görüşleri yer alır. Dördüncü grupta ise; **Reformatskiy** ve **Gumboldt**'un; "Eşanlamlı kelimeler, belirli, bir nesneyi bildiren kelimelerdir. " tanımlaması yer alır.

1.1.2. Eşanlamlılığın Kıstasları

Dış şekli ve iç anlamı itibarıyla baktığımızda sinonim, homonim kavramının tam tersidir. Sesteş, eşadlı kelimelerde; dış şekiller aynı olsa da farklı kavramlar ifade edilirken, eşanlamlı kelimelerde tersine; dış görünüşleri farklı olsa da, kastedilen,

ifade edilen kavram birdir. [13] Sinonimler tek bir kavramı ifade ettiği için aynı kelime türünden olmaları gereklidir. Eşadlılar ise; farklı kavramlar kastedildiği için, bir, iki veya üç farklı cinsten kelimelerden meydana gelebilmektedirler. Kazakçada homonim dizesi en fazla dört kelimeyle yapılabilirken, sinonim dizelerde bu sayı 20 - 30' a kadar çıkabilmektedir. [14]

Kazakçada sinonimler şu kıstaslara göre oluşur:

1. Kelimeler dış görünüş ve şeklen az da olsa farklı olmalıdır.
2. Kelimeler tek bir kavramı ifade etmelidir.
3. Eşanlamlı kullanılan kelimeler aynı kelime cinsinden olmalıdır.

Bunların dışında sinonim iki ölçütü daha vardır. İlki aynı kelime cinsinden bir eşanlamlı dizesinin aynı gramer kategorisinden olması gereklidir. İkinci bir ilke de; bir eşanlamlı dizesinin kelimeleri cümle içinde kullanıldığında, aynı işlevde ve cümlenin ortak öğesi konumunda olmaları zorunlulukları vardır.

Eşanlamlı kelimelerin şekil özellikleri; eşanlamlı dizesindeki kelimeler, birbirine hiç benzemeyen, tamamen farklı kelimelerden oluşabilir. **Azamat- jigit** "vatandaş, yiğit", **akıldı- esti** "akıllı, uslu", **amandasuv-sälemdesüv** "hal hatır sormak, selamlaşmak", **tegin-bos** "bedava, ücretsiz", **tez-jıldam** "tez, çabuk", **keñes-akıl** " tavsiye, akıl", **mümkin- ihtiymal** "mümkün, ihtimal", **kurğav-kebüv** " solmak, kurumak", **bükil-külli** " tüm, küllü" şekil olarak birbirlerine benzerlik de gösteribilirler; **eges-egeris** "inat, inatlaşma", **jañka- joñka** "yonga, kamga", **kurdas-kurbı** "yaşıt, akran", **aykın-anık** "açık, net", **böten-bögde** "yabancı, yâd", **ozat-ozık** "baskın, başat", **omıruv-opuruv** "aparmak, koparmak".

Kelimlerin benzerliği tesadüfî olabilirken, belli bir kural dâhilinde, aynı kelime kökünden yapım ekleri marifetiyle birbirine yakın kelimeler türetilebilir. Bu tür eşanlamlı kelimelere özellikle, fiil kökenli ve cins isimlerden yapılan sinonimlerde çok sık rastlarız.

Fiil kökünden yapılan sinonimlere; **sargayuv-sarıluv-sarsıluv** "sararmak", **jarkırav-jaltıruv-jaltıldav** "parlamak, ışıldamak, yanıp sönmek", **teñev-teñgerüv** "eşitlemek, denkleştirmek", **iyemdenüv-iyelenüv** " sahiplenmek, iyelenmek", **süyinüv-süysinüv** "sevinmek, sevinç duymak", **usatuv-usaktav** "ufalamak, küçültmek", **kögerüv-köktev** "yeşermek, yeşillenmek" gibi örnekleri verebiliriz.

Sıfatlardan türetilen sinonimlere; egin-**egis** “ ekin, dikim”, **ağın-ağıs** “ akıntı, akış”, **tigin- tigis** “dikiş”, **bölşek-bölim** “bölük, bölüm”, **ilgek-ilmek** “(askı) ilik, ilmek ”, **kalka, kalkan** “ kalkan”, **sın, sınak** “eleştiri, tenkit”, **jara-jarahat** “yara, cerahat”, **tüyir-tüyirşik** “zerre, zerrecik”, **kelin-kelinşek** “gelin”, **tiken-tikenek** “diken, çaltı” örneklerini verebiliriz.

Aynı köke sahip sinonimlere farklı kelime cinslerinde de rastlarız. **Jeñil-jeñiltek** “ hafif, yeğni”, **korğanşak-korğalak** “ürkek, korkak”, **sezimtal-sezgiş** “ narin, duygusal”, **tanıs- tanımal** “tanış, tanıdık”, **uyalşak-uyañ** “utangaç, mahcup”, **jirkenişti-jiyrenişti** “iğrenç, tiksindirici”, **jarım-jartı** “yarım, yarı”, **kayta-kayıra** “yine, tekrar” vb.

Sinonimlerin semantik içlem benzerliği; kelimeler arasında anlam ilişkisi farklı, yakın, doğrudan ve dolaylı olabilir. Pahalı anlamındaki **bağalı-kundı-kımbat** “pahalı, değerli” kelimelerinde stil bakımından nötrlük varken, semantik açıdan nüanslar görünür. Mesela; **bağalı sıylık** “değerli hediye”, **bağalı kiyim** “ pahalı giyim” ifadelerindeki nüansı, **kundı** “değerli” ve **kımbat** “pahalı” kelimelerinde göremezsiniz. **Bağalı eñbek** “değerli emek”, **kundı enbek** “pahalı emek” gibi ifadeleri cümlede kullanabiliriz ama kundı **pikir** “değerli fikir” diyebilirken, **bağalı pikir** “pahalı fikir” diye bir ifadeye rastlanılmaz.

Semirüv-seldenüv-maylanuv-toyınuv-juvandav-toluv-kondanuv “semirmek, doymak, yağlanmak, etlenmek” bütün bu kelimeler hayvanların açlıktan tok hale gelmeleri hali yani semirmeleri anlamına gelir. Bu fiil köklü eşanlamlı kelimleri de; 1. İnsana özgü fiillerden sinonimler; **juvandav-toluv** “kilo almak, şişmanlamak” 2. Hayvanlara has fiillerden sinonimler olarak da iki gruba ayırabiliriz. **Seldenüv-maylanuv-toyınuv** “ yağlanmak, etlenmek” isim fiiller insan dışındaki canlılar için kullanılırken **semirüv** “semirmek” fiili insan ve hayvanlar için ortak kullanılır.

Eşanlamlı kelimeler arasında anlam bakımından tam denklik yoktur. Eşanlamlı kelimeler stil ve anlamları açısından farklılık gösterirler.

Sinonimlerin leksiko - gramatik bütünlüğü; eşanlamlı kelimelerde, semantik açıdan benzerlilik gerekirken, leksiko-gramatik benzerlik şartı da aranır. Eşanlamlı kelime dizesini, ancak aynı türden kelimeler meydana getirebilir.

Mesela; cins isimlerden; **zat-närse-buyım-düniye-mülik-jasav,** “eşya, şey, nesne, mal, mülk,” **zeyin-ıklas-köñil-nazar-zer,** “zihin, ihlas, gönül, nazar, dikkat, ihtimam”, **küş- kuvat- äl-därmen** “güç, kuvvet, hal, derman” vb.

Sıfatlardan; kıysındı-orındı-retti-konımdı-üylesimdi-unasımdı, “uygun, yerinde, müsait, akla yatkın, yaraşır, yakışır” niyettes-tilektes, “niyeti bir, dileği bir” teris-kate-burıs, jansak-şet, “ters, hata, yanlış, sahte, uçuk” uyatsız-körgensiz-tärtipsiz-arsız-ädepsiz- abuyırsız, “hayâsız, görgüsüz, tertipsiz, arsız, edepsiz, münasebetsiz” vb.

Fiilerden; **üylestirüv-kıysındastıruv-kelistirüv,** “bir araya getirmek, yakınlaştırmak, yaklaştırmak” **ıtkuv-ıtuv-ırşuv-atkuv, “**Fırlamak, atılmak, sıçramak, atlamak” **dağdılanuv- ädettenüv-maşıktanuv-üyrenüv,** “gelenek haline getirmek, adet edinmek, bağlanmak, alışmak” **esengirev-talıksuv-esalandav-mäñgirüv-zeñgüv,** “sersemlemek, baygın hale gelmek, aklını şaşırmak, afallamak, dalıp gitmek” vb.

Zarflardan; **anda-sanda-okta, tekte- baz, bazda- key, keyde-sanda,** “bazı bazı, seyrek, bazen, bazı zamanlar, nadiren” **äreñ-azar-zorğa-äzer,** “ancak, zorla, cebren, güç, bela, zorla” **ejelden-erteden-burınnan-bayağıdan-atam zamandan**, “ezelden beri, çok önceleri, eski zamanlarda, evvelden beri, Adem’den bu yana.”

Farklı kelime cinslerinden; **alayda-bırak-söytse de-söytkenmen-degenmen,** “ama, fakat, bununla birlikte, öyle ise, demekle beraber” **anav-sonav-ol**, “bu, şu, o” **äldekim-birev,** “kimi, biri” **ättegen-ay-kap,** “ne yazık ki, maalesef” **bir- jalğız-sıñar-jalkı,** “bir, yanlız, tek, yegâne” **deyin-şeyin,** “deyin, kadar”, **eki-kos-par,** “iki, çift, eş” **kerek-kajet,** “gerek, hacet”, **tärizdi-sıyaktı-sıkıldı-sındı-takiletti-revişti-ispetti,** “aynı tarzda, benzer, aynı şekilde, aynı, müsabih, emsal, aynı sıfatta”**, şükir- tävbe** “şükür, tövbe” vb.

Örneklerden görüleceği üzere, eşanlam dizelerinde; kelimelerin sinonim yuvaları oluşturabilmeleri için anlam yakınlığı yanında, leksiko-gramatik uyum içinde de olmaları gereklidir.

Kelime cinslerinin aynı olması açısından, sinonim kelimeler şeklen antonim kelimelerle benzerlik gösterirler. **Alıs, jakın** “uzak, yakın”, **joğarı, tömen** “yukarı, aşağı”, **bar, jok** “var, yok”, **alğıs, karğıs** “dua, beddua”, **bak, sor** “baht, keder”, **baruv, kaytuv** “ gitmek, gelmek”, **jatuv, turuv** “yatmak, kalkmak”, **juvan, jiñişke** “kalın, ince”, **artık, kem** “ artık, eksik”. [15]

“Mä, sağan äkelgen bazarlığım !” “Al, sana getirdigim hediyem!” cümlesinde **mä** ünlemi “al-, tut-“ fiilerinin yerine kullanılmıştır. **Mä** ünlemi ve “al-, tut-“ fiilleri farklı kelime cinslerinden olduğu için sinonim dizesi oluşturamazlar.

Jakın “yakın” kelimesi **tuvıskan** “akraba, hısım” anlamı taşır. **Jakın** sözcüğü sıfat olduğu için, bir cins isim olan **tuvıskan** kelimesiyle sinonim dizesi oluşturamaz.

Sinonim dizelerinin bir alametifarikası da; kelimelerin belirli bir dilbilgisi kalıbında (tulğa) kullanılmaları zorunluluğudur. Cins isimlerden yapılan eşanlamlı kelimeler dizesi ancak aynı kalıpta kelimelerle yapılabilir. **Soñı-ayağı-artı-akırı-şeti-şegi,** “sonu, nihayeti, arkası, ahiri, kenarı, sınırı”, **balalık-jastık** “çocukluk, gençlik”, **basşı-bastavşı-baskaruvşı- jetekşi-bastık** “baş, önder, yönetici, idareci, başkan”, **biylik-kojalık-äkimdik,** “idare, yönetim, hükümet” gibi.

Fiiller birbirlerine uyumlu şekilde, mastar hallerinde sinonim dizeler oluştururlar. **Sıylav- kurmettev-kädirlev-ardaktav-kasiyettev-kasterlev,** “saymak, hürmet göstermek, değerli görmek, ihtiram”; **kösülüv- jazıluv** “rahatlamak, gevşemek” gibi.

Sıfatlar ise aynı ve farklı kalıplarda olmak üzere sinonim dizeleri oluşturabilmektedir. A) Aynı kalıpta buluşan sıfat kökenli sinonimler; **kädirli-kurmetti-ardaktı-ayavlı-kımbattı,** “muhterem, hürmetli, aziz, sayın, değerli”, **davsız-talassız-şübäsiz-sözsiz** “ tartışmasız, şüphesiz, sözsüz”, **käri-kart-egde-moskal-kekse-kartamış,** “ihytiyar, kart, yaşlı”, **sezimtal-sezgiş** “duygusal, hissi”, **uksas-üyles-säykes** “benzer, uyumlu, eş”, B) Farklı kalıplarda; **azat-erikti-tävelsiz** “hür, erk, bağımsız” **borıştı-karızdar-bereşek** “borçlu, medyun, verecekli” **korkak-jüreksiz** “korkak, yüreksiz”, **savatsız-karañğı-okımağan** “cahil, nadan, okumamış” **turğın-jergilikti** “buralı, yerli”; **ögey-tuvmağan** “üvey, öz olmayan” vb.

Zarflardan sinonim dizelerinde ise, aynı ve farklı kalıplarda olabilmektedirler. A) Aynı kalıplardan; **alıs-kaşık-kıyır-şet-kiyan-uzak-keregar-şalğay-jırak-kırım-avlak,** “uzak, ırak, ücra“, **kaytadan-jañadan** “tekrar, yeniden” B) Farklı kalıplarda; **belgisiz-neğaybıl- eki uştı-eki urık-ekitalay,** “belirsiz, müphem, kuşkulu”, **ünemi-ılğıy-udayı-ürtis- müläyim-deyim-ämen-ämse-üdere-suvıt-sıpıra-arkaşan-ärdayım-damılsız-tınımsız- toktavsız**, “devamlı, sürekli, her zaman, mütemadiyen, daima, herdaim, aralıksız, durmadan”, **eşkaşan-eş vakıt-ästili-äste,** “hiç bir zaman, hiç bir vakit, katiyen, asla”, **tez- jıldam-şapsañ-derev-şuğıl-jedel-lezde-sätte-zamatta-demde** “tez, çabuk, hoppadak, derhal, hemen, acilen, lahzada, bir solukta” vb.

Örneklerde de görüleceği üzere; sinonimlerde kelimelerin belirli bir kalıpta olmaları şartı, cins isim ve fiil kökenli sözcüklerde temel kural iken, sıfat ve zarflarda bu kural esneklik gösterir.

Eşanlamlı kelimeler; farklı şekillerde söylense de ve anlamları yakın, bununla birlikte kendilerine has anlam, stil, duygusal açıdan çok az farklılıkları olan aynı sözcük türünden kelimelerdir.

1.2. EŞANLAM DİZESİ VE BASKINLIK MESELESİ

Eşanlam dizesi en azından iki kelime ile yaplabilirken, bu sayı bazen 20-30'a kadar çıkabilmektedir. Belli bir kavramı ifade eden anlamdaş sözcük gruplarına dilbiliminde "eşanlamlı dizesi" veya kısaca "yuva" denilir.

Eşanlam dizeleri oluşturulurken; anlam ve ifade açısından en baskın kelime seçilir (esas kelime), sonra bu kelimeye anlamı yakın olan kelimeleri seçerek grup oluşturturmak günümüzde kullanılan en yaygın metodtur. Bu "temel kelime" için Rusça'da; **zaglovnoe slovo** "esas sözcük", **opornoe slovo** "dayanak sözcük, **ishodnoe slovo** "çıkış kelimesi", **dominant** "baskın" terimleri kullanılmaktadır. [16]

"Erkejan keyin biraz boy toktatkanımen, işindegi ıza da, küyik te kemigen jok." Muhtar Ävezov. "Erkejan sonraları biraz sakinleşse de, içindeki, kızgınlık da, yangın da azalmadı. Bu cümledeki **"küyik"**, "dağlama, yanma" kelimesine eşanlamlı kelimeler aradığımızda; **kayğı-kasiret-muñ-şer-vayım** "kaygı, hasret, dert, gam, vehim" kelimelerini buluruz. Bu kelimelerin içinde baskın olarak hangi kelimeyi seçeceğimiz ilk bakışta bilinmez. Bunun için kelimeleri tek tek ele alıp, anlamlarını incelemek gerekir. Bu kelimelerin ortak özelliği insanın kaygı duymasına bağlı duygusal durumunu bildirmesidir. **Vayım** "vehim" kaygının hafif şeklidir, **küyik** "kızgınlık-yanma hali" en ağır şekli, **kasiret** "hasret" insanın kaygısından ziyade, içinde bulundugu zor durumu ifade eder. **Muñ** ve **şer** "dert ve gam" insanın cefadan yorgunluk halini bildirir. **Kayğı** sözcüğü bu kelimelerin anlamlarını karşılayabilecek en genel sözcüktür. Dolayısıyla, en doğru esas sözcük, baskın kelime kayğı sözcüğü olmalıdır.

Eşanlam dizelerinde esas sözcüğü veya baskın sözcüğü belirlemenin açık ve net ölçütü yoktur, yer yer tesadüfî olarak belirlenirler. Baskın sözcüğün, yanında yakın anlamdaki sözcükleri toplama özelliğinin yanında, sözlüklerde, alfabe sırasına göre madde başı oluşturması özelliği de vardır.

Baskın kelimeleri belirleyen özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz; (Baskın sözcükler italik olarak gösterilmektedir.)

1. Baskın kelimenin manası ifade ettiği kavramı, genel ve özel hatlarıyla değil tam ve kesin olarak bildirmelidir. **Avruv-sırkat** “hasta, sayru” dizesinde ***avruv*** kelimesi; **sañırav- keren** “sağır, ker” yuvasında ***sañırav;*** **sasuv-iyistenüv** “kokmak, kokuşmak” öbeğinde ***sasuv;*** **söylesüv-äñgimelesüv-keñesüv-tildesüv** “söyleşmek, dertleşmek, konuşmak” dizesinde, ***söylesüv*** baskın kelimelerdir.

2. Baskın kelime, sinonim dizesinde en sıklıkla kullanılan, stil anlamı açısından nötr olan kelimedir. ***At*-isim-nıspı** “ad, isim, nam” dizesinde ***at*** kelimesi; ***erke*-şoljıñ- tatay** “şımarık, yaramaz, erköyün” yuvasında ***erke***; **buyrık-ämir-jarlık** “buyruk, emir, yarlık” öbeğinde **buyrık; savatsız-karañğı-okımağan** “cahil, karanlık-nadan, okumamış” dizesinde **savatsız** kelimeleri baskın kelimelerdir.

3. Baskın kelime, eşanlam dizesindeki diğer sözcüklere dayanak olabilmelidir. Dayanak sözcükten, dizedeki diğer sözcüklerin karşılıladıları kavramlar anlaşılabilmelidir. ***Örmelev-* jorğalav-örlev, “***yükselmek,*** yukarıya doğru tırmanmak, irtifa kazanmak”; ***kaytuv-* kayrıluv-burıluv,** “*dönmek,* geri gelmek, çevrilmek”; ***jaydarı-* aşık-ak jarkın,** “nur yüzlü, açık, parlak”; ***kebüv*-kurğak-kuv** “kurumak, kuru, nemsiz”; ***jokşılık*-tapşılık-jetimsizdik** “*yokluk,* ademiyet, gaybubet”; ***erlik*-batırlık-kaharmandık-javıngerlik** “*yiğitlik,* bahadırlık, kahramanlık, savaşçı” misallerinde ilk kelimeler yanındaki kelimelere dayanak olan baskın sözcüklerdir.

4. Baskın kelimenin genel değil, cüzî, kısmî veya dar anlam taşıması tercih edilir. Mesela; **s*apar*-jol** *“sefer*, yol”; ***kurmet*-sıy** “hürmet, saygı”; ***jabık*-berik** “ kapalı, mestur”, ***juvan-* tolık** “kalın, dolgun”; ***bağuv*-jayuv** “*bakmak,* gütmek”; ***jelbirev*-jelpildev** *“sallanmak,* salınmak” vb.

5. Neologizm ve arkaik kelimeler eşanlam dizesi oluşturduklarında, yeni kelimeleri bildiren sözcükler baskın kelime olarak alınır. ***Aylık*-eñbekakı-jalakı** “ aylık, maaş”; ***okuvşı-şä*kirt** “öğrenci, şakirt”; **ü*ylendiruv*-ayaktandıruv-äyel äperüv** “*evlendirmek,* ayakları üzerine durdurmak– aile kurdurmak, kız almak” ***javınger-* sarbaz** “*asker,* er” vb.

6. Kazakçada halkın kullandığı dildeki kelime ile şivelerden kelimeler eşanlam dizesinde buluştuklarında, edebî dile yakın olan sözcük baskın kelime olarak alınır. ***Köylek*-jeyde** “gömlek, entari”; ***bäki*-şappa** “çakı,

denizçakısı"; ***riyza*-tänti** " razı, hoş"; ***mata*-kezdeme- bul,** *"kumaş,* bez, dokuma"; ***tayız*-sayaz** "*sığ,* yüzeysel" **ıstık-ıssı** " sıcak, isti".

7. Kazakça kelimeler ile terimler veya Rusçadan alıntı sözcükler eşanlam oluşturduklarında, anlamlarına göre bazen Kazakça kökenli kelimeler bazen terimler baskın kelimeler olabilmektedir. ***Äsker*-armiya-jasak-kol-şerüv-kosın** "asker, ordu, süer, kol, çeri"; ***erik*-biylik-kakı-kukık-prova** *"erk*, yönetim, hak, hukuk".

8. Bir kelime ve birleşik veya bir kaç kelimenin buluşmasıyla ortaya çıkan eşanlam dizelerinde baskın kelime çoğunlukla tek sözcükten ibaret olan kelimedir. ***Ölüv*-kaza boluv** " ölmek, helak olmak", ***maktanşak*-böspe-jel ökpe** *"övünçlü,* kurumlu, kasıntılı"; ***savattı*- közi aşık** "okur yazar, açık göz" ***para*-akı- avız bastırık** *"rüşvet,* bartıl, yedirmelik"

Topluluk ismi ile tekil isim eşanlam dizesi yapamaz. **Kölik** ve **at** sözcükleri eşanlamlı olamazlar. **Kölik** " binek, taşıt" kelimesi genel bir kavramı karşıladığı için topluluk ismi hükmündedir, at ise eşek, öküz, deve gibi binek hayvanlarından yalnızca birinin adıdır. Aynı şekilde **bas kiyim** " başlık, şapka" ve **kalpak** sözcükleri eşanlamlı yuva oluşturamazlar. Yine, **ağaş, otın** "ağaç odun-yakıt" kelimeleri sinonim yuva yapamaz.

1.3. EŞANLAM DİZESİNİN ANLAM SINIRI

Bir anlama gelen eşanlamlı kelimelerin sayısı az veya çok olabilir. Aynı anlamı karşılayan kelimeler bir sinonim dizesinde bir araya gelirler. Dildeki aynı anlama gelen sözcüklerin hangi ölçütler dâhilinde bir araya gelebileceklerinin sınırları belirlemek, teorik çalışmanın yanı sıra, eşanlamlı kelimeler sözlükleri hazırlamak için pratik çalışmayı da gerekli kılar. Anlamdaş kelimeleri bir dizede toplarken sözcüklerin anlamını doğru belirlemede cümlede kullanılılan kelimenin hangi hangi bağlamda neyi anlattığı çok önemlidir. Bir sözcük bazen birkaç anlama gelebildiği için cümle içinde hangi kelimeyle ilişkili söylenildiğini tespit etmek bazı hallerde zor olabilmektedir. Çok anlamlı bir kelimeyi bazen eşanlamlı dizesine alıp, bazı durumlarda o kelimeyi dizeden çıkartmak gereken durumlarla karşılaşabiliriz.

Çok anlamlı sözcük çok farklı kavramları ifade edecektir. O ifadenin anlamı bazen açık iken, bazı hallerde çok açık değildir. Mesela **Jaratılısınan, tukımınan eş kim de akın bolıp tuvmaydı. E. Ismayılov.** "Yaratılışından, soyundan hiçbir kimse şair olarak doğmamıştır." **Akılmen amal tavıp erlik etip, kurtuvda jav tukımın**

kumarımız. K. Aynabekulı. “Akıl ile yol bulup, düşmanın kökünü kurutmaktır emelimiz.” Burada iki cümlede geçen **tukım** “tohum” sözcüğü iki yerde iki farklı anlamda kullanılmıştır. İlk cümlede tukım sözcüğü soy sop manalarında kullanılırken, ikinci cümlede, kök, göbek, kuşak yerine kullanılmıştır. Dolayısıyla **tukım** sözcüğü iki farklı eşanlam dizesinde yer alacaktır.

Mekteptiñ aldında tığız ösken akasyanıñ jasıl korğanı bar. S. Mukanov. “Okulun önünde kalın, yoğun bir şekilde yetişen yeşil akasya koruğu var**.”** **Muhit tığız istiñ jäyın aytıp, tıska şıktı. Ğ. Sılanov.** “Muhit acil işinin gerekçesiyle dışarı çıktı.” Burada geçen tığız sözcüğüyle iki eşanlam dizesi oluşturabiliriz. **1. Tığız-kalıñ-jiyi-bitik-nuv** “tıkış-tıkış, kalın, sık, bitişik, yoğun” **2. Tığız-asığıs- jedel** “çabuk, ivedi, acil.”

Juman bay… ekevin eki ayırıp jiberdi. Ğ. Müsirepov. “Juman ağa ikisini iki tarafa ayırdı.” **Deyna hattı okıp boldı da, eki ayırıp, otka jaktı. Söylev tilinen-Halk dilinden.** “Deyna mektubu okuyup bitirdi ve ikiye ayırarak ateşte yaktı.” Burada geçen ayıruv fiili iki cümlede iki farklı anlamdadır. İlkinde **ayıruv-bölüv-ajıratuv** “ayırmak, bölmek, tutmak” manalarına gelirken, son cümlede, **ayıruv-jırtuv-dal dal kıluv** “ayırmak, yırtmak, parçalamak” anlamlarına gelmektedir.

Bir sözcük farklı anlamlarıyla, farklı eşanlam dizeleri içinde yer alabilir. O sözcük anlam farklılığıyla bir araya geldiği yuvalardaki bileşen sözcüklerle kendi aralarında yeni bir eşanlamlılık oluşturacaktır.

Bir dilin kelime hazinesindeki bazı sözlerin farklı anlamlar taşıyabilirliği sebebiyle, belli bir eşanlam dizesindeki kelime, yeni bir eşanlam yuvasında başka kelimelerle çok sayıda farklı dizeler oluşturabilmektedir. Mesela; **Men jumıs istevdiñ ädisin eş kimnen suramaymın. Şıdasañ täsilin tapsañ ğana jeñesiñ. Ğ. Mustafin.** “Ben işin çözüm yolunu kimseden sormuyorum, sabırla çıkar yolunu bulursan ancak zafere ulaşırsın.” Burada kullanılan **ädis** “usül” ve **täsil** “tarz” sözcükleri anlamdaş oldukları için, iki cümlede birbirlerinin yerine dönüşümlü olarak kullanılmıştır. Bu iki sözcük anlamları bakımından **amal-jol-läj** “çare, yol, ilaç” kelimeriyle yakın anlamlıdır. **Bunıñ bir amalın tabuv kerek**. “Bunun bir çaresini bulmak lazım.” Burada geçen **amal** “çare” yerine **jol “**yol” ve **läj** “ilaç” sözcükleri değişerek kullanırsak anlatılmak istenen kavramında hiçbir değişiklik olmayacaktır.

Burada geçen **amal** çare, **jol** yol ve **läj** ilaç sözcükleriyle başka bağlamlarda, yeni bağımsız eşanlam dizeleri oluşurken kelimeler anlam bakımından birbirlerinden uzaklaşacaklardır.

1. **Ädis-täsil-amal-läj-jol** "usül, tarz, çare, ilaç, yol"
2. **Ädis-metod** "usül, metod"
3. **Amal-ayla** "çare, derman"
4. **Ayla-kuvlık-sumdık** "derman, kurnazlık, hile"
5. **Ayla-em-dava** "derman, em, deva"
6. **Jol-sapar** "yol, seyrü sefer"
7. **Jol-bağıt** "yol, istikamet"
8. **Bağıt-betalıs-bet** "istikamet, cihet, veçhe"
9. **Beti-üsti-töbesi** "veçhe, üstü, tepesi"
10. **Töbesi-biyigi- bası-şıñ-kuz** "tepesi, yüksekliği, başı, zirve, doruk"
11. **Bası-ülkeni** "başı, büyüğü"
12. **Bet-jüz** "beti beniz, yüz"
13. **Jüz-älem-düniye** "yeryüzü, alem, dünya"
14. **Düniye-zat** "dünya, eşya"
15. **Düniye-ömir** "dünya, ömür"
16. **Ömir-tirşilik** "ömür, dirlik"
17. **Düniye-jaratılıs** "dünya, kainat"
18. **Bet-jak** "yüz, cihet"
19. **Jak-tus** "cihet, yön"

Metindeki belli bir sözcüğün değişik bağlamlardaki, farklı anlamlarından, yeni eşanlamlı sayısız yeni dizeler yapmak mümkündür. "Sinonimler belli bir nesneyi değil, belli bir kavramı ifade etmek içindir" tezi Kazakçadaki eşanlamlı kelimelerin anlam sınırını tespit için yegâne ölçüttür.

Äyel "aile, hanım", **katın** "kadın" , **zayıp** "zevce" **, jubay** "eş" , **kosak "**koşa, çift" eşanlamlı sözcüklerinin anlam sınırlarını tespit edelim. **Jubay** "eş" ve **kosak** "çift" kelimeleri hem erkek ve hem kadın için geçerlidir. Belli bir kontekstte eğer **jubay** sözcüğünü evli çiftten kadını ifade etmek için kullanırsak, o zaman yukarıdaki farklı beş sözcüğe eşanlamlılar olarak bakılabilir. Çünkü bu kelimemelerin tamamı kadını ifade içindir. Bununla birlikte **zayıp** "zevce" sözcüğü hem **äyel** "hanım" ve hem **jubay** "eş" (evli çiftte kadın) kavramlarını ifade edebilir. Ortada yer alan **zayıp**

“zevce” sözcüğü ise bir taraftan **äyel** sözcüğüyle ilişkili iken, diğer taraftan **jubay** kavramıyla ilintilidir.

Eşanlamlılığın mantıkî yönünü dikkate alarak, bu beş kelimeyi iki sinonim dizesine bölmek akılcı ve doğru olan yoldur. İlk eşanlamlı yuvaya **äyel-katın-zayıp** sözcüklerini alırken, ikinci dizeye **jubay** ve **kosak** sözcüklerini dahil ediyoruz. Çünkü ikinci grup dize, evli çiftlerde hem kadın ve hem erkek kavramını karşılamak üzere kullanılır. Sinonim dizelerine alınacak yakın anlamlı sözcükler bir mantıkî uygunluk çerçevesi dâhilinde belirlenirler.

1.4. EŞANLAMLILAR ARASINDAKİ ANLAM FARKLILIKLARI

Her sinonim dizesindeki kelimeler iki etaptan geçerler. İlk etapta kelimeler anlam yakınlıkları bakımından, benzerlik esasına göre bir yuvada toplanırlar. Her bileşen sözcüğün eşanlamlılık ilişkisi o yuvadaki kelimelerden doğan genel anlama bağlanır. Bağımsız her bileşen sözcüğün kendine has özellikleri ve tonları bu etapta dikkate alınmaz.

Mesela; **as-tamak-däm-tağam-avkat** “aş, yemek, tat, taam, yiyecek” yemek şeklindeki cins isimler insanın yiyeceğini bildirdiği için bir dizede toplanırlar. **Sabırlı-baysaldı-salmaktı-ustamdı** “sabırlı, uysal, ölçülü, sağduyulu” sıfatları da insana has olumlu değerleri bidirdiği için bir eşanlam yuvasında bir araya gelirler. Eşanlamlı dizesindeki kavram hakkında genel bilgi vermek ilk önceliktir. Bir kavram etrafında toplanan eşanlam dizesindeki kelimelerin ortak yönünü bulmak, farklı yönlerini görmekten daha kolaydır. İkinci etapta anlamdaş sözcüklerde yakınlıktan farklı olarak ne gibi özellikler bulunur, bunlar incelenir.

Eşanlamlı kelimeler birbirlerinden üç özelliğe göre ayrılırlar. [17]

1. Anlam farklılıkları;
2. Stil farkılıkları;
3. Eşanlamlı kelimelerin farklı sözcük türleriyle ilişkilerine bakılarak.

1.4.1. Eşanlamlı Kelimelerin Anlam Farklılıkları [18]

Eşanlamlı kelimeler dizesinin anlamı, yuvayı oluşturan sözcükleri karşılaştırarak eşanlamlılık özelliklerini ortaya çıkarmak için temel alınır. Kelimeler arasında aşağıdaki ton farklılıklarını görürüz.

1. Eşanlamlı yuvasındaki kelimeler, anlam bakımından birbirindenbiraz yüksekte veya göreceli olarak aşağıda olurlar. Yani anlam dereceleri yoluyla birbirlerinden ayrılırlar. Mesela; **alıp-alpavut** “alp-yüce”, **apat-kırğın** “afet-felaket”, **atkış-mergen** “atıcı-nişancı”, **suvık-ayaz-üskirik-ızğırık** “soğuk, ayaz, kar fırtınası, fırtına” **bakıruv-bajıldav-aykaylav-oybaylav-attandav-şıñgıruv** “bağırmak, çığlık atmak, feryat etmek, haykırmak, çağırmak, feryat etmek, çıngırmak” **belsenüv-kulşınuv** “teşebbüs etmek, girişmek” vb.

2. Eşanlamlı kelimelerin birisinin anlamı daha geniştir. Mesela **soğıs** “savaş” kelimesinin anlamı **urıs “**çatısma”dan, **ustaz** “üstad” kelimesinin anlamı **muğalim** “muallim”den daha geniştir. **Jılmıyuv** “gülümsemek” gülmenin daha kısıtlı bir çeşididir. **Baylık** “zenginlik” derken insanın derleyip topladığı tüm mal mülkünü anlatılırken, **kazına** “hazine” dediğimizde toplanan para, pul ve altınlar aklımıza gelir.

3. Eşanlamlı kelimeler anlamlarının kapsam büyüklüklerine göre birbirlerinden ayrılır. Mesela **jabuv** “kapatmak” ve **kilttev** “kilitlemek” fiillelerini ele alalım. Bir nesneyi kapatmak demekle, onu kilitlemek veya iliklemek fiillerini de aklımıza getirir. Kilitlemek kapatmanın bir türüdür. Kilitlemek fiilinin anlamının kapsamı, kapatmak fiilinin anlamının kapsamından dardır. Bunun gibi, **kedey-kepşik** “yoksul-fakir” ve **aş-arık** “aç-arık” eşanlam yuvalarında benzer özelliklerle karşılaşırız. **Kedey-kepşik** “yoksul-fakir” olan insanın az da olsa yiyecek, içeceği olabilir. **Aş-arık** “aç-arık” olan insanın yiyecek, içeceği yoktur. Demek ki; **jok-jitik** “yok-yitik- yoksul-fakir” insanlar arasında birbirindeneksiklik veya fazlalığı olabilmektedir.

4. Eşanlamlı kelimeler birbirlerinden anlamlarının az veya çokluklarıyla ayrılırlar. Mesela; **at** “ad” ve **nıspı** “isim” kelimelerinin anlamı birbirine yakınken, farklı bağlamlarda kullanıldığında at “ad” kelimesi bir çok anlama gelebilirken, **nıspı** “isim” kelimesi daha az sayıda ek anlam taşır. Sinonimi oluşturan sözcüklerin biri çok anlamlı iken ikinci sözcük yalın yani tek anlamlıdır.

5. Eşanlamlı kelimeler birbirlerinden ifade ettikleri anlamın somut (müşahhas) veya soyut (mücerred) oluşlarına bağlı olarak birbirlerinden ayrılırlar. Mesela; **mañday-peşene** “alın- ön yüz”, **tığuv-bukpantaylav**

“saklamak-gizlemek”, **ölim-ajal** “ölüm-ecel”, **iş-kursak** “iç-kursak’, **jarık-nur** “ışık-nur”, **jas-sora** “yaş-gözyaşı”, **jelke-kejege “**ense-ense yapmak tembellik”, **jılav-eñrev** “ağlamak-inlemek”, **bala-perzent “**çocuk-evlat”, **käri-kekse** “yaşlı-ihtiyar”, **küzetşi-sakşı** “nöbetçi-koruyucu” vb.

6. Eşanlamlı kelimeler değişik anlam taşıma kabiliyetine göre birbirlerinden ayrıcalık gösterir. Bir eşanlamlı yuvadaki iki sözcükten biri değişik anlam ifade edebilirken, ikincisinin anlamı sabit ve değişmezdir. Mesela; **mal-tülik** “mal-mülk” dizesindeki ilk bileşen **mal** sözü “davar, hayvan” anlamıyla beraber aptal, cahil anlamı da taşır. **Tülik** yani mülk kelimesinin anlamı sabittir.

7. Eşanlamlı kelimeler kök şekillerinde sözcüğün içyapısının görünmesi veya görünmemesi yoluyla birbirlerinden ayrılırlar. Mesela; **örşüv** “ilerleme” ve **kozuv** “nüksetmek” fiilerinin kök anlamları gayet açıktır. Bir yaranın ilerlemesi veya yeniden belirmesi yani nüksetmesi anlatılır, yine **teñev** “denkleştirme”, **balav** “eşleştirme” sözcüklerinde bir kavramı, ikinci bir kavramla karşılaştırarak eşleştirmeyi anlarız. **Ürlev** “esmek” ve **güvildev** “uğultu çıkarmak” fiilleri rüzgârın kesintisiz esmesini aklımıza getirir. Başka dillerden dilimize giren sözlerde ise sözcüklerin iç şekilleri görünmez. Mesela **menmen-täkappar** “bencil-egoist”, **urpak-ävlet** “soy-evlat”, **uşkış-pilot** “pilot” vb.

8. Eşanlamlı sözler birbirlerinden, yeni söz türetmeye ve yeni tamlamalar yapabilme kabiliyetleri açısından birbirlerinden ayrılırlar. Mesela **sapar-jol** “sefer-yol” sinonim yuvasındaki sözcüklerden **sapar “sefer”** kelimesi ile **sapar şegüv** “sefere çıkmak”, **uzak sapar** “uzun ve uzak sefer”, **bir sapar** “bir sefer” gibi ancak yeni birkaç kelime ve tamlama yapılabilirken, **jol** “yol” sözcüğü, yeni kelime türetme metodlarının tümünün kullanıyla daha çok sayıda yeni kelimeler ve tamlamalar yapmaya imkân verir. A. Farklı eklerle olmak üzere; **jolay** “yol üstünde bir yere uğramak”, **jolavşı** “yolcu”, jolşı yolcu, **joldastık** “yoldaşlık”, **joldı** “yolu olan, uğurlu”, **jolsız “**yolsuz-usülsüz” , **jolsızdık** “yolsuzluk” vb. B. Birleşik kelimelerde yer alır, **jolbasşı** yol gösterici, **jolbasşılık** önderlik, **jolbike** hostes, hanım kılavuz C. İkilemeler yaparak, **jol-joba** yol-plan, **jol-jönekey** yol-yöntem, **joldas-jora** yoldaş-eş, **iz-jolı** iz-yol, D. Tamlamalarla, **jol azık “yolluk”, jol basar “yol basar, ayakbastı” jol bolsın** “yolu açık olsun”, **jol saluv** “yol yapmak”, **jol boyı**

"yol boyu", **jolavşılav** "yola çıkmak, yola koyulmak", **jolşı** "yol yapan", **jolşıbay** "yol üzeri" , **jol üsti** "yol üstü", **kus jolı** "samanyolu", **kara jol "karayol", tas jol "taş yol", temir jol** "demiryolu", **äve jolı** "hava yolu", **suv jolı** "suyolu", **uzak jol** "uzun ve uzak yol" vb.

Aynı şekilde **jarım** "yarım" ve **jartı** "yarı" sayı iade eden eşanlamlı sözcüklerdir. İlk sözcükten yeni kelimeler yapılmaz, **jartı** sözcüğünden ise **jartılav** "yarılamak", **jartılay** "yarı yarıya", **jartılık** "yarımlık", **jartılanuv** "yarılanmak" gibi yeni kelimeler türetmek mümkündür. Bununla beraber eşanlamlı dizede bir bileşen sözcüğün türettiği yeni kelime diğer bileşenle yapılamaz. Mesela, **jarımjan "**yarım canlı", **jarımes "**yarım akıllı" gibi iki yeni sözcük, son bileşen sözcük olan **jartı** "yarı" ile yapılamaz. Aynı sekilde **jartı** "yarı" ile türetilen kelimeleri de **jarım** "yarım" sözü türetemez.

Şüphesiz, sinonimlerin anlam tonları yukarıda anlatılan birkaç özellikle sınırlı değildir. Yeni araştırmalarla yeni tasnifler yapılacaktır.

1.4.2. Eşanlamlı Kelimelerin Stil Özellikleri

Dillerin ne kadar gelişip olgunlaştığı, o dildeki stil sahalarının çokluğu ve çeşit zenginliği yanında, "Ne kadar açık ve seçik, ne kadar kalıplaşmış?" gibi nitelikleriyle beraber ölçülür. Erken gelişen dillerde stil türleri ve sınırları nettir. Yazı dili yeni gelişmekte olan dillerde stil özelliklerini tespit etmek güçtür.

Kazak dilinin stil çeşitliliği henüz tam araştırılmamıştır. Bu yüzden bu özelliklerin sayısını, türlerini kesin hatlarıyla tespit şu an için zordur. Elde olan imkanlar ve veriler ışığında Kazakçadaki eşanlamlı kelimelerin stil özelliklerini veya Kazak dilindeki eşanlamlı kelimelerin stil tonlarını aşağıdaki gibi tasnif edebiliriz.

1. Nezâket ve saygı bildiren tonlar. Mesela; **esim** "isim" sözcüğü **at** "ad" sözcüğünden daha kibardır. **Däm "dem, tat"** sözcüğü **as** "aş" sözcüğünden; **otağası** "aile büyüğü" ifadesi **kariya** "ihtiyar" sözcüğünen, **kaza** "vefat" tabiri **ölim** "ölüm"den; **navkas** "rahatsız" **avruv** "hasta" sözcüğünden, **perzent** "evlat" sözcüğü **bala** "çocuk" sözcüğünden daha saygındır.

2. Tören ifadeli, anlamı daha yüksek (geniş) tonlar; **jülde** "kupa" sözcüğü **bäyge** "at yarışı" sözcüğünden; **ulan** "oğul", **bala** "çocuk" sözcüğünden; **merekelev** "bayramlaşmak, kutlamak" **toylav** "düğün yapmak"

sözcüğünden; **jerlev** “defnetmek” fiilinin manası, **kömüv** “gömmek” fiilinden; **azamat** “beyefendi” sözcüğü **jigit** “yiğit” sözcüğünden geniştir.

3. Şiirsel anlamlı tonlar; **askar** “yüce” sözcüğü, **biyik** “büyük, ulu” sözcüğüne nazaran şiir dilinde daha çok kullanılır. Buna benzer şekilde, **kol** “kolluk kuvvetleri”, **asker** “asker”den; **dariğa** “maalesef”, **kayran** “ne yazık ki”den; **märtebe** “rütbe”, **atak** “nam” sözcüğünden; **kaharman** “kahraman”, **keyipker** “tip” sözcüğünden; **şapak** “şafak” sözü **aray** “tan” sözcüğünden daha sık kullanılır.

4. Kaba anlamlı tonlar; **bet** “yüz” sözcüğünden **sıkpıt** “surat”, **şeginüv** “çekinmek” sözcüğünden, **kötkenşektev** “geri gitmek” sözcüğü; **erke** “erköyün’ sözcüğünden, **şoljıñ** “şımarık” sözcüğü; **aksak** “aksak” sözcüğünden **şoynak** “toksak” sözcüğü, **jılav** “ağlamak” fiilinden, **azınav** “hıçkıra hıçkıra ağlamak" fiilinin stil tonları daha kabadır.

5. Alay-istihza anlamı içeren tonlar; birinin yaptığı bir iş veya davranış başka birinin hoşuna gitmeyince sarf edilen sözlerdir. Mesela **kojañdav, kisilik körsetüv** “erkeklik taslamak” yerine, **kodırañdav** “horozlanmak” deyimi; **elirüv** “coşmak” yerine **jelpildev,** “yalpalamak”; **jeñiltektenüv** “hafiflemek” yerine, **tuştañdav** “zıplamak” şeklinde alay içeren ifadelerdir.

6. Aşağılayıcı ve hoşnutsuzluk anlamlı tonlar; **kölik** “araba veya araç” yerine **but artar** “but çeker”, **bala** “çocuk” yerine **şiyki ökpe** “çiğ ciğer”; **er adam** “erkek” yerine, **erkek kindik** “erkek göbekli” veya **börik kiygen** “börk giyen”; ä**yel** “hanım kız” yerine, **basında javlığı bar** “başında başörtüsü olan” veya t**esik monşak** “delikli boncuk”, **adam** “adam” yerine **tiri arvak** “diri ruh” şeklin ifadeler bu gruba girer.

Yeri bozulan, yeri değiştirilen her sözcük alay ve istihzanın konusu olur. Mesela, **sarañ** “cimri” bir adam için **mol kol, mırza** “açık kollu, beyefendi”; **juvan-semiz** “iri ve semiz” biri için **jiñişke-arık** “ince, arık”; sabırsız adamı, “sabırlı”; korkak adama **batır**, “cesur” dersek bu tezattır sanatıdır (oxymoron) ve istihza içerir. Alaycı ifade her zaman gülünçtür. Gülme sözlerin düz anlamlarından değil, sözlerin evririp, çevririp, yerlerini değiştirmeden doğar. Halk dilinde sözleri çevirerek söylemenin birçok yolu bulunur. Bu şekilde yerli ve millî üslûp ortaya çıkar.

1.4.3. Eşanlamlı Kelimelerin Sözcük Kullanımındaki Nüansları

Sözcüklerin anlamları yıllar içinde kalıplaşır. Konuşma ve yazı dilinde sözleri doğru ve yerinde kullanmak icap eder. Anlamı yakın olup bir eşanlam dizesinde yer alan iki kelimenin ilki her zaman ikinci kelimenin yaptığı yeni ve farklı tamlamaları yapmayabilir. Mesela; **el** "il, yurt" ve **halık** "halk" kelimeleri eşanlamlı olsalar da, **işine el kondu** "içine il yerleşti, içine yurt kondu" denirken, **işine halık kondı** "içine halk kondu" denmez. Yine **ayak** "ayak" ve **borbay** "but" kelimeleri eşanlamlı olmasına rağmen, **jer ayağı keñigende** "yer ayağı genişlediğinde yani yürümek için yer müsait olduğunda" yerine **jer borbayı keñiydi** denilmez. **Bala** "çocuk" ve **säbiy** "sabi" kelimeleri eşanlamlıdır. **Tün balasına köz ilmedi,** "gece çocuğuna gözünü kırpmadı, çocuğun ağlaması yüzünden gece gözünü kırpmadı" yerine **tün säbiyine köz ilmedi** denilmez.

Eşanlamlı kelimeler kalıplaşmış mecâzî söylemler dışında farklı tamlamalar yaparken de her zaman aynı türden ilişki içinde olmazlar. Mesela; **adam** "adam, insan" ve **kisi** "kişi" çok yakın eşanlamlı iki sözcük olsalar da, **sen mağan adamşılık jasa** "sen bana insanlık yap" deyiminde, **adamşılık** "insanlık" yerine **kisilik** "kişilik" kelimesi kullanılmaz. **Biyik** "büyük-ulu" ve **boyşañ** "boylu-uzun boylu" sıfat kökenli eşanlamlı kelimelerdir. **Biyik tav** "ulu dağ" diyebiriz, fakat **boyşañ tav** "uzun boylu dağ" diyemeyiz.

Demek ki, anlamdaş sözcüklerin kullanım alanları, onların zaman içinde kalıplaşmış hallerine, yerlerine göre belirlenir. Eşanlamlı kelimeler aktif ve pasif olarak kullanılmalarına bağlı olarak da tasnif edilir. Bu açıdan eşanlamlı kelimelerin kullanım sıklığını belirlemeye dönük araştırmalar önemlidir. Günlük konuşmalarda **kalıñ** "kalın, koyu" sözcüğü **nuv** "yoğun, sık" **mañday** "alın" **peşene** "alın-alın yazısı" sözlerinden, **jay** "yavaş" sözleri **samarkav** "ağır" sözünden, **eseyüv** "büyümek" sözü, **markayuv** "yetişmek" sözcüğünden daha sık kullanılmaktadır.

Genel hatlarıyla eşanlamlılığın yukarıda tespit ettiğimiz üç renginin tonlarınına birbirinden çok farklı olarak değil, kendi aralarındaki ilişkilerde, yan yana yer alan, çok kapsamlı ve bununla beraber zor anlaşılır işaretler olarak bakmak doğru olacaktır.

1.5. HER KELİMENİN EŞANLAMLISI OLUR MU?

Sinonimlerden oluşan söz varlığı tarih içinde ortaya çıkmıştır. Bir dilde kullanılan her kelimenin eşanlamlısı vardır diyemeyiz. Kazakçada eşanlamlıları bulunmaz diyebileceğimiz, bir kaç kelime grupları şunlardır:

1. Hemen hemen tüm dünya dillerde terimlerin sinonimi olmaz diye bir kanaat vardır. [19] Bunun üç sebebi vardır;

A) Terimler, bilim, teknik, sanayi, sanat, ziraat gibi sahalara özel oldukları için ve belirli kavramları karşıladıkları için anlamlarının açık ve net olmaları gerekir.

B) Terimler karşıladıkları kavramları, bir çok yönden tam olarak ifade ettikleri için, miktarlar ve derecelerine bağlı olarak ayrıca eşanlamlı terimler kullanılmasının gerekliliği yoktur.

C) Terimleri oluşturan kelimelerde, duygusal anlamlandırma bulunmadığından, ifade ettikleri kavramlar sabittir.

Buna rağmen, yukarıda açıklanan prensiplerin dışında bazen iki, bazen üç kelimelik terimlerden oluşan eşanlam dizeleri görürüz. Böyle eşanlam yuvalarının bir kelimesi başka dillerden gelen alıntı sözler, ikinci kelimesi de ana dilde bunun karşılığıdır. Mesela; **termometr-gradusnik** “termometre”, **samolet-aeroplan** “tayyare, uçak”, **aviator-pilot** “havacı, pilot”, **linguistika-til bilimi** “linguistik, dilbilimi”, **geroy-keyipker** “kahraman, tip”, **avariya-apat** “kaza, afet”, **ekskursiya-serüven** “gezi - gözlem, serüven”, **materyal- jabdık** “materyal, donanım” gibi. Bu türden ikilemeler belirli bir zaman içinde birlikte kullanılırlar. Daha sonra iki kelimeden biri üstün gelerek, diğerini kullanımdan düşürür.

2. Bir dilde esas kelime dağarcığını oluşturan bazı kelimelerin eşanlamlıları olmaz. Tabiatta yer alan nesne ve değişimler **suv, tav, tas, kum** “su, dağ, taş, kum”, bitkiler ve bitkilerin bölümleri; **kayın, terek, japırak, butak, burşık** “kayın, kavak ağacı, yaprak, dal, tomurcuk”, hayvanlar ve onlara ait organlar; **arıstan, ayuv, bürkit, sıyır, koy, küykentay, kuyrık, kanat, şäş, kulak** “aslan, ayı, kartal, şahin, kuyruk, kanat, saç, kulak”, ev eşyaları; **kazan, tabak, oşak, kebece, körpe, kiyiz, kağaz, siya, balta, kürek**

“kazan, tabak, ocak, sandık, yorgan, keçe, kâğıt, mürekkep, balta, kürek” gibi kelimelerin eşanlamlına rastlanılmaz. Bazı fiillerin eşanlamlısı olmaz; otıruv, turuv, jatuv “oturmak, durmak, yatmak” gibi.

3. Duygusal ifadeler ihtiva eden kelimelerin çoğunluğunda eşanlamlığa rastlanılmaz. Mesela; **ilmiyuv** “salınmak”, **jarbiyuv** “alçalmak”, **köñilşek** “duygusal”, **kakandav** “sallanmak”, **kümiljüv** “çekinmek”, **bılşıyuv** “yayılmak”, **kıdındav** “efelenmek, horozlanmak” , **şüldirdev** “gevelemek”, **kekiyüv** “ kibirlenmek”.

1.6. EŞANLAMLILIK TARİHLE BİRLİKTE DEĞİŞEN SEMANTİK KATEGORİDİR

Toplumların hayatındaki önemli hadiseler mutlak surette dilde yerini bulur. Dildeki sözvarlığı duygusallaşır. Eşanlamlılık bahsine geçmeden Ekim devrimiyle Kazakçanın kelime hazinesinde önemli yenilikler yaşanmıştır.

1. Kazak diline daha önceleri olmadığı kadar yeni sözcükler girmiştir. Bu sözcükler daha çok Rus dili üzerinden Kazakçaya giren uluslararası terimler veya **sovyetizm** olarak adlandırabileceğimiz kelimelerdir. Bunları birkaç sınıfa bölerek inceleyebiliriz.

A. Sosyalizm ve sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan yeni sözcükler; **industriya** “sanayii”, **zavod** “fabrika”, **bank** “banka”, **metalurgiya** “metalürji”, **öndiris** “üretim”, **eñbek maydanı** “emek meydanı”, **şiykizat** “hammadde” vb.

B. Yeni sosyalizm döneminde tarım ve hayvancılıkla ilgili ortaya çıkan yeni kelimeler; **kolhoz** “ortak tarım işletmesi”, **sovhoz** “devlet çiftliği”, **ferma** “çiftlik”, **eñbekkün** “işgünü”, **esepşi** “muhasebeci”, **maktaşı** “pamuk üreticisi”, **kızılşaşı** “pancar üreticisi”, **traktorşı** traktörcü vb.

C. Yeni devlet yönetim biçimiyle ilgili sözler; **demokratiya** “demokrasi”, **respublika** “cumhuriyet”, **gerb “**devlet sembolleri”, **avtonomiya** “özerklik”, **pensiya** “emeklilik” vb.

D. Yeni sosyalizm düzenine bağlı olarak kültür sahasında yeni kelimeler; **akter** “aktör” **orkester** “orkestra”, **klup** “kulüp”, **park** “park”, **sport** “spor”, **kino** “sinema”, **teatr “**tiyatro”, **hor** “koro”, **sahna** “sahne”, **mädeniyet “**kültür”, **biyşi** “dansçı”, **körkemöner** “güzel sanatlar”, **sävletşi “**mimar”, **kitaphana** “kütüphane”, **sözdik** “sözlük”, vb.

E. Sosyalizmin değerleriyle ortaya çıkan yeni kelimeler; **patriotizm "**vatanseverlik", **internasyonalizm "**beynelminelcilik", **kollektif** "ortaklık", **komsomol** "geçlik teşkilatları" vb.

F. Sosyalizmle gelen yeni teknik ve ilmi kelimeler **elektr** "elektrik", **samolet** "uçak", **televizor** "televizyon", **sputnik** "uydu", **raketa** "roket", **kosmos** "uzay", **sintetika "**sentetik", **akademiya** "akademi", **üniversitet "**üniversite", **fakültet** "fakülte", **dekanat** "dekanlık', **rektor** "rektör", **himiya** "kimya", **fizika** "fizik", vb.

G. Rusça üzerinden sadece bağımsız, farklı kelimelerle beraber kısaltılmış birçok yeni sözcükler de Kazakçaya girmiştir **SSSR**- "SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği", KPSS "Sovyetler Birliği Komünist Partisi", **partorg** "parti organizatörü", **komsorg** "komsomol geçlik teşkilatı organizatörü" vb.

2. Eski örf ve adetlelerle ilgili birçok kavram ve terim, yeni dönemle birlikte kullanım dışı kaldı. Mesela; **düre** "falaka", **kalıñ mal** "başlık parası", **sadak** "ok-yay', **besik kuda** "beşik kertmesi", **väzir** "vezir", sultan "sultan", **malay** "hizmetçi", **bekzada** "beyoğlu", **töre** "kadı", **nöker** "köle', **aksüyek** "soylu-asil", **savıt** "zırhlı elbise" vb.

3. Kazakçada eskiden bu yana kullanıla gelen bazı kelimelerin anlamları değişti. Bunları birkaç kategoride inceleyecek olursak a. Bir grup kelime eski anlamlarına yeni ek anlamlar katılmak suretiyle çok anlamlı olarak kullanılmaya başladı. Mesela; **orındavşı** "icracı" kelimesi eskiden birinin isteğini yerine kişi gibi basit bir anlam taşırken yeni dönemde a. **Orındavşı** "icracı", mahkeme kararının yerine getirilip getirilmediğini kontrol eden icracı görevliler için kullanılır oldu. b. **Orındavşı** "icrâcı", sahnede şarkı, türkü söyleyen veya dans edip performans gösteren sanatçılar için bu tabir kullanılmaya başlandı. Bazı sözcüklerin ilk anlamları değişerek farklı anlamlar ifade eder olmuşlardır. Bu şekilde yeni homonim kelimeler ortaya çıkmıştır. Mesela; **aytıs** "atışma" kelimesi eskiden halk ozanları arasındaki atışmalar için kullanılırken günümüzde ise çeşitli toplantılarda, meclis oturumlarında vekillerin birbirleriye karşılıklı tartışmaları için **aytıs** "atışma, tartışma" kelimeleri kullanılmaktadır.

Tap “taife” kelimesi eskiden sırf kavim ve kabileleri bildirmek için kullanılırdı, mesela, **Kozğambaydıñ tabı Bayneke atanatın. Bir jerde 12-13 üy kıstaytın. K. Tayşıkov**. “Kozğambay’ın kabilesinin adı Bayneke’dir. Bir yerde 12-13 ev birlikte kışlarlardı.”

Yeni dönemde **tap** “taife" sözcüğü yeni bir anlam daha kazandı. Uluslararası bir terim olan **klas** “sınıf” kelimesinin Kazakçadaki karşılığı olarak kullanılmaya başlandı. Mesela; **Avıl bir bolğanımen eki atanıñ balası eki tap. B. Maylin.** “Köy aynı köy olsa da, iki dedenin iki oğlu farklı sınıftan.”

Bunun yanı sıra **tap** “taife” kelimesi dilbiliminde **söz tabı** “kelime grubu” gibi bir isim tamlaması meydana getirerek aktif ve canlı bir şekilde Kazakçada çokanlamlı kelime olarak kullanılır oldu. A. Eski anlamı değişen kelimeler; mesela eskiden **uran** “çağrı-meydan okuma” kelimesi kavimler, milletler arası savaş ve çatışmalarda, at yarışlarında, güreş müsabakalarında kullanılan bir sözcük iken günümüzde içtimaî ve siyasî anlamı olan **ündev** “hitap”, **şakıruv** “çağrı” anlamlarına gelirler. Aynı şekilde eski bir kelime olan **jasak** “asker, kolluk kuvvetlerini” bildirken, bu kelime günümüzde toplumda asayişi sağlayan gönüllü gençler ve görevliler birliklerini ifade etmek için kullanılmaktadır. B. Bazı kelimelerin kullanım sahaları değişti. **Dävlet** “devlet” kelimesi eskiden insanların zenginliklerini bildirken günümüzde ortak ve milli zenginlikler için kullanılmaktadır. **Tokal** “kuma” eskiden bir ailede hanım üstüne hanım almayı bildirirken günümüzde bu kelime tamamen kullanımdan düşmüştür. C. Bazı kelimelerin ilk anlamları kayboldu, yeni kazandıkları anlam daha baskın çıkarak kullanılmaya başlandı. Mesela; **talkı** “değerlendirme” kelimesi günümüzde müzakere anlamında kullanılmaktadır. D. Eskiden kullanılan çok anlamlı bazı kelimeler günümüzde daha az sayıda, kısıtlı anlamda kelimelere dönüşmüştür. Eskiden halkı yöneten kesimler için kullanılan **juvandar, küştiler, mıktılar** “ensesi kalın, güçlüler, iktidar” gibi tabirler anlamlarını yitirmişlerdir. [20] Kazak dili tarihinde **ton** “elbise” kelimesi eskiden genel olarak elbise manasına gelirken bugün elbisenin sadece bir kısmını ifade eder. E. Bazı sözcüklerin açıklayıcı-hissi anlamı değişmiştir. Devrimden önceki bazı müspet manada kelimeler menfi manalı kelimelere dönüşmüştür. Eskiden **dinsiz adam** tamlaması olumlu anlamda iken günümüzde iyimser-materyalist kişileri bildirmek için kullanılmaktadır.

Eskiden **bukara** “fukara”, **kedey** “yoksul”, **şarva** “işçi” kelimeleri insanları hor gösterirken, bugün bu sözler üretken gerçek işçi sınıfını bildiren kelimelere dönüşmüştür. Demek ki devirlere bağlı olarak kelimelerin de anlamları, kullanışları ile birlikte onların ifade ettikleri anlamların duygusal anlamları da değişmektedir. Bir

devirdeki müspet manalı bir kelime menfi manalı kelimeye dönüşebilmektedir. Yine dilde aktif olarak kullanılan bir kelime pasif olarak kullanılmaya başlanır.

Dildeki söz varlığında olduğu gibi eşanlamlılık ilişkileri de devamlı değişmekte ve gelişmektedir. Belli başlı tarihi devirlerde dillerin kelime hazinelerindeki değişim ve gelişmeler eşanlam kategorisinde de kendilerini gösterirler. Akademik **V.V. Vinogradov** eşanlamlılığı tarihi sürekli değişen semantik kategori olarak değerlendirir. [21]

Yeni yönetim şekli ile beraber yeni toplum kuruldu. Buna bağlı olarak dilimizde eskiden kullanılan bazı sinonim kelimeler tamamen veya kısmen kullanım dışında kaldı. Mesela eskiden günlerce ahali arasında fal bakarak geçinen bir takım insanları **baksı-balger-tävip-diyvana-derviş "**şaman, falcı, müneccim, divane, derviş" diye belirten eşanlamlı kelimeler kullanılmaz olmuştur. **Jının alğan baksıday** "cini çıkarılmış şaman gibi" bazı mecazî tabirler bugün de kullanımdadır. Yine avam içinde yönetici kesim için kulanılan bazı **taksır** "hünkâr, efendi", **mırza** "beyzade, hanzade" gibi hitaplar yeni dönemde kaybolmuştur.

Dinî inançlara bağlı söylenilen eşanlamlı kelimelerin kullanım alanı küçüldü, anlamları soldu. Mesela; **beyiş-jumak-uşpak** "behişt, cennet, uçmak" **tozak-tamuk** "cehennem, tamu" **sadaka-kudayı-kayır** "sadaka-hüdayii-hayır", **tağdır-jazmış-jazuv** "takdir-yazgı-kader", **ayat-duğa** "ayet-dua", **oraza ustav-oraza tutuv-avız bekitüv** "oruç tutmak, ağız kapatmak", **kuday-täñir-alla-jasağan-jalğız-kudiret-iye-jaratuvşı-pir-hak-alla tağala-kuday tağala** "Hüda, Tanrı, Allah, yaradan, yalnız, kudretli, iye-sahip, yaratıcı, pir, Hakk, Allahü teala, Hüda teala " vb.

Bazı eşanlamlı yuvaların bir bileşeni pasif şekilde kullanıma geçerken, ikinci bileşen günümüzde aktif kullanılmaya devam eder. Mesela; **okımıstı-*ğulama*** "okumuş, alim"; **sabak-*däris*** "ders", **batıs-*kubıla "***batı-*kıble",* **jer jüzilik-*jihangerlik*** "yeryüzü, dünya, *cihangir*", **ülgi-*gibrat*** "örnek, *ibret",* **töreşi-*kazı*** "hakem-*kadı",* **kala-*şahar*-kent "kala, *şehir,* kent" däriger-*emşi*** "doktor, *tabip*", **kelbet-körik-*jamal*** "sima, görk, *cemal",* **mälim-*mäşur*** "malüm, *meşhur",* **jesir-*tul "dul",* tomar-*kopa*** "tomar, *kopa"* vb.

Dilimizdeki bazı kelimeler ekim devriminden önceki anlamlarını değiştirip yeni anlam taşır oldu. Neticede bu kelimeler yer aldıkları eşanlam yuvalarındaki adetteki yerlerini değiştirip yeni eşanlam dizeleri yapar oldular. Buna delil olarak **eñbek** "emek" sözcüğünü verebiliriz. Eskiden **eñbek** "emek" sözcüğü **mehnat-beynet-**

azap-tozak **“**mihnet, zahmet, azap, işkence” gibi olumsuz anlam taşıyarak eşanlamlı yuvada yer alırdı. Günümüzde nerede ise eski manasının antonimi gibi anlamı değişti. **Erdiñ atın eñbek şığaradı.** “Erkeğin namını emek çıkarır.” gibi atasözleri ortaya çıkmıştır.

Yine eski Türkçede çok sık rastlanan ve han, bey, hanedan kızlarına söylenen **katın** “hatun” sözcüğü olumsuz anlam yüklenerek edebî dilin dışına çıkmıştır. [22]

Yukarıdaki örnekler, eskiden eşanlamlılık ilişkisi içinde olan anlamdaş kelimelerin yeni toplumsal düzenle beraber nasıl değişikliğe uğradıklarını gösteren dile ait faktörlerdir. Her türlü tarihi köklü değişimlerde eşanlamlılık ilişkilerinin de değişmesi tabiidir. Bu özellik eşanlamlılığa ait en önemli özelliklerden sayılır. Yeni dönemde eşanlamlı kelimeleri, yeni toplumsal düzen ve düşüncelere bağlı olarak ve yeni kültür ortamına ve bilime dair ortaya çıkan eşanlamlı kelimeler diye ikiye bölerek inceleyebiliriz.

1.6.1. Yeni Toplumsal Düzen Ve Düşüncelerle Ortaya Çıkan Eşanlamlılık

Sovyet hükümetiyle birlikte toplumda daha önce rastlanılmayan yeni eşanlamlı sözcükler ortaya çıktı. Mesela; **bostandık-azattık-erkindik-teñdik** “hürriyet, bağımsızlık, egemenlik, eşitlik” gibi.

Ak peyildi Hamit, bostandık alğan sen ğana emes, Ämire Kazaktıñ äni de erkindikke şıktı devşi edi. K. Jarmağambetov. “Pak gönüllü Hamit, hürriyete kavuşan yalnız sen değil, Ämire Kazakın türküsü de özgürlüğüne kavuştu derdi.”

Azat-erikti-tävelsiz “hür, egemen, bağımsız.” **Ğasırlar boyı kapitalistterdin ezgisinde kelgen köptegen uvak memleketter düniye jüzilik ekinşi soğıstan keyin tavelsiz el bolıp kalıptastı. Sosyalistik Kazakstan Gazetesi.** “Asırlar boyu kapitalistlerin ezdiği ufak devletler, ikinci dünya savaşından sonra bağımsızlıklarını elde etmişlerdir.”

Erik-biylik-kakı-kukık-pravo “erk, yönetim, hak, hukuk, adalet.” **Aram tamak kuzğındar, joktamay namıs arıñdı, mal basında erik jok, javğa berdiñ eliñdi. Jambıl.** “Haram yiyen kuzgunlar, aramadın namus arını, malında canında erk yok, düşmana verdin yurdunu.”

Yurt kavramını bildiren **tuvğan el-tuvğan jer** “doğduğun il, doğduğun yer” eşanlamlı kelimeleri Kazak, Kazak olduğundan beri söylene gelen tabirlerdendir. Bu kavramı daha kutsal bir şekilde ifade etmek için devrimden sonra **otan** “vatan” sözcüğü

kullanılır oldu. **Sen süysen janıñmenen otanındı, özin ösken jeriñdi, Sovet elin. J. Sayın.** "Sev jandan vatanını, kendi doğduğun yeri, Sovyet yurdunu."

Yeni dönemde **beybitşilik-tınıştık** "barış-huzur" eşanlamlı dizesi ortaya çıktı. **Şın mäninde teñdik zaman tuvıp, Sovettik beybitşilik dävir ornadı. S. Köbeyev.** "Gerçek anlamda eşitlik zamanı doğdu, Sovyet barış devri geldi."

1.6.2. Yeni Eğitim Ve Kültüre Bağlı Olarak Ortaya Çıkan Eşanlamlılık

Kazakistan'da ekim devrimiyle beraber yeni eğitim sistemi kuruldu. Dinî eğitim veren okulların yerine yeni okullar açıldı. Toplumdaki bu değişikliklere paralel olarak dilde yani eşanlam kelimeleri ortaya çıkmıştır. Mesela **muğallim** sözçüğü eskiden çok az duyulur ve pasif olarak kullanılırdı. Onın yerine **molla** sözcüğü aktif bir şekilde kullanılır ve toplumda saygı görürdü. Yeni devirle beraber **muğallim** sözcüğü aktif olarak kullanılmaya başlandı, eşanlamlı dizesine **okutuvşı-pedagog-ustaz** "öğretmen-pedagog-üstad" gibi yeni kelimeler eklendi. Okullarda okutulan derslerde, **okuv** "okuma" ve **sabak** "ders" eşanlamlı kelimeler, öğrencilerin bilgilerini ölçmek ve değerlendirmek için yeni **sın-sınak-emtihan** "sınav-imtihan" gibi yeni kelimeler kullanılmaya başlandı.

Eskiden medresede eğitim alan öğrencilere **şakird** denilirken yeni sistemde **okuvşı** "öğrenci" kelimesi kulanılır oldu. **Şakird** sözcüğü halen **okuvşı** "öğrenci" sözcüğüyle beraber eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

Bunların yanında günlük hayatta kullanılan yeni eşanlamlı yeni kelimeler ortaya çıktı. Mesela; **baskarma-predsedatel** "yönetim-idare", **basşı-baskaruvşı-bastık-jetekşi** "başkan- yönetici, müdür", **mälimet-akpar-derek "**malûmat, haber, doküman" **mağlümat-mälimet** "malûmat, ilam", **semyalı-üyli barandı** "evli, evli barklı", **ortalık-astana** "merkez-başkent", **kağiyda-ereje,** "kaide, kural", **kabiletti-talanttı** "kabiliyetli, yetenekli", **käsip-mamandık** "meslek, uzmanlık', **aylık-eñbekakı "**aylık-maaş" vb.

Aile hayatındaki yeniliklerle beraber eskiden kullanılan bazı tabirler yenilendi. Eskiden kızlar görücü usülle evlendirilirdi. Buna bağlı olarak **kız uzatuv-kız uzatıluv** "kız uzatma, kız vermek" gibi deyimler değişti. Şimdi onların yerine **kız turmıska şığadı** yani "kız aile kurdu" demekteyiz. Yine eski devirlerde evlenecek erkeğe anne babası kız beğenir, kız istenir, başlık parası verilerek aile kurulurdu. Bazı durumlarda erkek **amangerlik** (levirate) ölen ağabeyinin hanımıyla evlendirilirdi. Erkeğin evlenmesi, ev kurması **katın äperüv** "kadın almak", **katın äkelüv** "kadın

getirmek” olarak ifade edilirdi. Simdilerde ise erkeğin sevdiğiyle, beğendiği kızla evlenmesi **äyel aluv-üylenüv** “gelin almak, evlenmek” eşanlamlı fiilleriyle anlatılmaktadır.

Eski aile sisteminde boşanma durumunda kadın tarafının düşünceleri kaale alınmazdı. Ayrılma ve boşanma erkeklere has bir hak gibi, erkek tek taraflı olarak karısından boşanabilirdi. Bunun için o dönemlerde sadece **katın tastav** “kadın boşamak” fiili vardı. **Köşermende jurt jaman, tastarmanda katın jaman.** “Göçerken yurt kötü, boşanırken kadın kötü.” atasözleri bu dönemlere aittir. Şimdilerde boşanmalarda kadın erkek eşitliği geldi, **kadın tastav** “kadın boşama” tabiri yerini **ajırasuv-ayrılısuv** “boşanma, ayrılma” eşanlamlı kelimelerine bıraktı.

Eski dönemde birden fazla kadınla evlenilirdi. Buna bağlı olarak **bäybişe katın, tokal katın, ülken katın, kişi katın, ülken tokal, kişkene tokal** “baş kadın, kuma, büyük hanım, küçük hanım, büyük kuma, küçük kuma” gibi kelimeler kullanılırdı. Kazakçada **Han jarlığınan katın jarlığı küşti** yani “Han yarlığından hatun yarlığı güçlüdür.” anlamında atasözü vardır. Eski Türkçede hanların, sultanların hanımlarına veya kızlarına hitaben söylenen **katın** “hatun” eski olumlu anlamdaki sözcük olumsuz anlama doğru evrilerek, esas anlamını yitirmiş ve kaybolmuştur.

Günümüzde **katın** “hatun” sözcüğü yerine **äyelim, joldasım** “ailem, hanımın, eşim”, kelimeleri kullanılmakta, yine **bayım** “beyim” yerine **küyevim, joldasım** “kocam, yoldaşım” kelimeleri kullanılmaktadır.

Sözcüklerin eşanlam ilişkilerini tarihi açıdan artzamanlı diyakronik olarak veya dilin hali hazırdaki durumuyla eşzamanlı senkronik olarak mı incelemek gerek? Bazı dilbilimciler sözcüklerin anlamdaşlığını araştırırken dilin bugünkü haliyle eşzamanlı incelenmesi gerektiğini savunurlar. Mesela, dilbilimci **A. P. Yevgeniyeva;** “Eşanlamlılık her şekliyle leksikolojik, sentaks, morfolojik olarak eşzamanlı senkronik bakış açısıyla incelenmesi gereken bir olgudur.” der. [23] Yukarıdaki savu desteklemekle birlikte, eşanlamlılık meselesinin ne kadar eşzamanlı değerlendirmeye ihtiyacı varsa, bir o kadar artzamanlı diyakronik açıdan ele alınmasında fayda vardır. Dillerin kelime hazinesi salt yeni kelimelerden müteşekkil değildir. Dilde neologizmlerle birlikte arkaizmler de bulunur. Eş anşamlı kelimele yuvalarında, yeni ortaya çıkan sözcüklerle birlikte, eskiye ait tarihi sözcüklerin de yer alması tabiidir.

1.7. EŞANLAMLILIK VE İKİLİ KELİMELER

İkili kelime ne demektir ve varyant sözcüklerden farkı nedir? Bu soruya 1966 yılında yayınlanan **O.S. Ahmanova'nın** *"Словарь лингвистических терминов-Slovar' Lingvistiçeskiy Terminov-Dilbilimi Terimleri Sözlüğü"* nden cevap bulabiliriz. "Bir dildeki varyant sözcükler ve ikili kelimeler; fonetik, semantik, morfolojik ve sentaks bakımından birkaç çeşide bölünürler. Morfolojik varyant sözcükler ve yine morfolojik ikili kelimelerin anlam bakımından hiçbir farkı yoktur, birbirlerinin yerine kullanılabilirler."

Fonetik varyant demek bir sözcüğü çabuk söylediğimizde vurgunun farklı heceler arasında kullanımından ortaya çıkan durumdur. Rusçadan örnek verirsek **Твóрог-творóг "tvórog, tvoróg-** çökelek", **одновре́менно- одновремéнно" odnovrémenno- odnovreménno**- aynı zamanda" kelimelerinde olduğu gibi.

Leksikolojik ve stil ikili kelimeleri bir kavram veya bir ifadenin iki ya da daha fazla sözcükle söylenilmesiyle ortaya çıkan, kökü, şekli ve anlam itibarıyla birbirlerine yakın olan kelimelerdir. Bu açıdan eşanlamlı kelimeler varyant sözcüklerden ziyade ikili kelimelere daha yakındırlar.

1.7.1. Fonetik İkili Kelimeler

Sinonimler söylenişi farklı anlamları yakın sözcüklerden yapıldığı için ikili kelimelerin her çeşidiyle ilişki içindedirler. Bazen aynı morfo- fonolojik kökten gelen kelimelerin ikili kelimeler mi, yoksa eşanlamlı kelimeler mi olduklarını ayırdetmek zordur. Mesela **sadaka** "sadaka" ve **sadağa** "sadaka" kelimelerinin dış görünüşlerinde hemen hemen fark yok gibidir, aynen **aykay** "haykırış" ve **ayğay** "çığlık-haykırış" sözcüklerinde olduğu gibi. [24] **Sadaka** ve **sadağa** sözcüklerinin anlam inceliklerine bakmadan, yalnızca dış şekillerine bakarak bir kelimenin iki varyantı oluğunu söylemek büyük hatadır.

Malkar birevdi nakaktan kan kaksatkanda kayırşığa jeti tıyın sadaka beredi. Ğ. Mustafin. "Malkar birine haksız yere kan kusturduğunda dilenciye yedi kuruş sadaka verir."

Mal janımnıñ sadağası, jan arımnıñ sadağası. "Mal canıma kurban, jan arıma kurban." **Bastan kulak sadağa** "Başa kulak kurban olsun" atasözlerinde de görüleceği üzere buradaki **sadaka** ve **sadağa** kelimeleri tamamen farklı anlamdadırlar. Dolayısıyla eşanlamlı veya ikili kelimeler değildirler.

Bazen başka bir dilden alınan bir sözcük farklı telaffuz edilerek ortaya çıkan kelimeler, farklı anlam taşır olurlar. Kazakçaya Arap, Fars dillerinden giren sözcükler farklı telaffuzla, zamanla birbirinden ayrı anlam ifade eder olmuşlardır. Örnek olarak; **mağlümat- mälimet** "malumat-haber verme", **äl-hal** "güç, kuvvet-hal", **ğılım-ilim** "bilim-ilim", **kıysap-esep** "sayma-hesap", **kareket-äreket** "hareket-eylem", **hükümet-ükimet-ökimet** "hükümet- yönetim-idare", **sağat-sät** "saat-an", **kazir-äzir** "biraz sonra-şimdi", **okıyğa-vakıyğa** "hadise-vakıa", **karjı-karajat** "finans-harcama", **maksat-maksut** "amaç-murat", **nesip- näsip** "uğraş- nasip" vb.

Aynı şekilde Rusçaya da başka dillerden giren bir çok alınma kelimelerde bunu görebiliriz. Dilblimci **A. V. Kalinin** *"Leksika Russkogo Yazıka-Rus Dilinin Söz Varlığı"* adlı kitabında aynı kökten gelip zamanla farklı anlamlar içeren sözcüklere örnekler vermiştir. Mesela; **şторm- turm** "fırtına-atak", **mayor-major** "binbaşı, major-acil durum", **karta-hartiya** "harita-anayasal bildirge", **mahina-maşina** "işletme- makine, araba", **kristall-hrustal** "kristal-billur", **krona-korona** "kron para birimi- taç", **kazak-kazah** "Rus Kazaklar-Türk kökenli Kazak", **órgan-orgán** "organ, organ- müzik aleti", **muştabel-masştab** "ressam dayanma değneği-kapsam," **magistral- mistral** "anayol-mistral, yelkenli" **fon- fond** "zemin- fon, vakıf" vb. [25]

İkili kelimeleri eşanlamlı kelimelerden nasıl ayırt edeceğiz? Buna kesin cevap vermek zordur. Çünkü kelimelerin dış görünüşündeki yani morfolojik benzerlikle, mana açısından yani semantik benzerlik her zaman örtüşmez. Morfolojik, semantik açıdan benzer olup ikili kelimeler yapan sözcükler vardır, şekil bakımından birbirine benzer olup, semantik açıdan farklı aynı kökten eşanlamlı kelimelere de rastlarız. **Ülgirüv-ülgerüv "yetişmek", suvaruv-suğaruv** "sulamak", **tügendev-tügeldev** "tamamlamak", **jubanuv-juvanuv- uvanuv** "avutmak", **uksav-usav** "benzemek', **tırnaktav-tirnektev** "tırmalamak", **sıpırğış- sıpırtkı-sıpırğı** "süpürge", **jazgıturı-jazğıturım** "yazın", **kabırğa-kabırtka** "kaburga", **emizik-emizdik** "emzik", **judırık-jumırık** "yumruk", **osınan-osıdan** "şundan" vb. Bu tür kelimelerin bildirdiği mana da, şekil özellikleri birbirleriyle uyumludur ve edebî dilde sırasıyla kullanılmaktadır. Dolayısıyla bunlar gerçek ikili kelimelerdir.

Bununla birlikte, Kazakçada morfolojik açıdan benzerlik gösteren, aynı kökten kelimelerden oluşan ancak anlam açısından nüansları olan birçok sözcük vardır. Edebî dilimizde sıkça kullanılan **jañka-joñka, şuñkır-şukır** gibi sözcükleri ele alalım, dış görünüşlerine bakıldığında bunları da bir önceki paragraftaki kelimelere ekleyerek ikili kelimelerdir diyebiliriz. Ancak bu sözcüklerin manaları derinden

incelendiğinde ve özellikle yaşlı insanların görüşlerine başvurduğumuz zaman bu kelimeler anlam dereceleri açısından farklılıklar oluğunu görürüz. Aynı veya birbirine yakın kökten türetilen benzer iki kelime semantik açıdan farklılık gösterebilir. Bir sözcük daha genel anlamlı iken, ikinci sözcük dar anlamlı olabilmektedir. **Jañka** örneğimize dönersek **jañka** "kesik" sözcüğü ağacın balta ile kesildiğinde kopan parçalarını, kesikleri bildirir. **Joñka,** yonga sözcüğü ise ağacın yontulmasıyla ortaya çıkan küçük parçalarını belirtir. Yanlış olarak, **jañka** ve **joñka** sözcükleri bazen aynı kökten çıkmış varyant kelimeler gibi değerlendirilirken, bazen de bu iki kelimeden eşanlamlı dizesi yapılmaktadır. Aslında iki sözcüğün manası birbirinden tamamen farklıdır.

Yine **şuñkır "**çukur" ve **şukır** "çukur, delik" sözcükleri de sözlüklerde semantik açıdan incelenmeksizin yer yer varyant sözcükler katarına, yer yer ikileme sözcükler kategorisine sokulmaktadır. Bizce bu sözcükler arasında az da olsa anlam farklılıkları vardır. **Şuñkır** geniş ve derindir, **şukır** ise daha küçük kazılmış yeri bildirir.

Surak "sorma-istek" ve **surav** "soru-sorgu" gibi aynı kökten gelen sözcüklerini bazı dilbilinciler varyant sözcükler olarak değerlendirmektedir. Çünkü bu iki sözcük metin içinde rahatlıkla birbirinin yerine kulllanılabilmektedir. Edebî dilin dışına çıkıp halkın kullandığı günlük konuşmalara bakarsak, mesela, **suvdıñ da suravı bar** "suyun da bir sorgusu vardır." yine **suravın tapsa, adam balasınıñ bermeytini jok** "sormasını bilirse, insanın vermeyeceği şey yoktur." atasözünde kullanılan **surav** "sorma- istek" sözcüğünün yerine **surak** "soru- sorgu" sözcüğünü kullanamayız.

Surav "soru- sorgu" sözcüğünden; **surav belgisi** "soru işareti", **suravlık söylem** "soru cümlesi", **surav esimdigi** "soru zamirleri", **suravlık şılav** "soru edatı" gibi sözler türetilmiştir. **Surav** "sorma-istek" , **surak** "soru-sorgu" daha önce kullanılmaya başlanmıştır, bu sözcükten farklı kelimeler türetilmiştir. **Surak** "soru-sorgu" sözcüğü ise edebî dilin oluşmaya başladığı döneme aittir ve yenidir. Bununla birlikte **surak** "soru-sorgu" sözcüğünün geçtiği bazı ifadelerde **surav** "sorma-istek" sözcünü kullanamayacağımız durumlar da vardır, mesela; **Jigitterdi politseyskiler surakka alğanda, işinde pristannıñ atamanı da boldı. İ. Jansügirov.** "Gençleri polis sorguya aldığında, rıhtımın kumandanı da oradaydı." cümlesinde **surak** sözü sorgulama anlamında kullanılmaktadır. O halde bu sözcükler varyant kelimeler değil, aynı kökten yapılmış eşanlamlı kelimelerdir.

1.7.2. Leksikolojik İkili Kelimeler

Sinonim kavramı diyalektoloji ile yakından ilgilidir. Leksikolojik ikili kelimelerde ilk sözcük yazı diline ait iken, ikinci sözcük halk arasında, farklı ağızlarda söylenilen kelimelerden oluşur. Mesela yazı dilinde kuşun kafasının üstünde sallanan tüye **aydar** "perçem, yele" denirken, orta Kazakistan'ın bazı yerlerinde buna **sapar** denmektedir. **Akkutannıñ kädiri saparınıñ körnegi, kırğavuldı körkeytken patsayı jün örnegi S. Seyfullin.** "Balıkçıl kuşunun kıymeti perçeminin görkemi, sülünün görkemi ipeksi süslü tüyleridir."

T. Älimkulov'un "Akboz at" romanında güney Kazakistan'da yaşayan Kazakların yerel ağızlarında kullanılan birçok ikili kelimelere yer verilmiştir. Kazak edebî dilindeki **senek** "giriş-sofa-hol" sözcüğü yerine **däliz; ulıksat** "izin-ruhsat" yerine **mävlet; iyelik- menşik** "iyelik, sahiplik" yerine **bäsire; reti-jöni** "sırası-yeri gelmişken" sözcükleri yerine **mävirt; jay-karapayım** "sade, sıradan" yerine **karabayır; deneli-kapsağay** "iri vücutlu-iri yarı" yerine **navşa; kolpaştav-koşamettev** "saymak-hürmet etmek" yerine **marapattav** gibi yerli ağıza ait sözler kullanılmıştır.

Kara küñgirt dälizde üsti basın kağınıp jatkanda, esigi aşık bölmeden baskan köriktiñ davsın estidi. (T. Älimkulov, Akboz at, s.130) "Karanlık loş girişte üstünü başını silkelerken, kapısı açık odadan basılan körük sesini duydu."

Tek birer künge mävlet ber. (s. 22) "Sadece birkaç güne izin ver."

Karakök biye öz bäsireme tiyedi dep oylaysın ba? (s. 22) "Boz atın sana ait olduğunu mu düşünüyorsun?"

Är närsenin mävriti bolğandıktan sabır tutamız. (s. 43) "Her şeyin bir sırası olduğu için sabırla bekliyoruz."

Jurtka osı karabayır kenestiñ özi unağan edi.(s. 23) "Ahali bu sıradan fikri de beğendi."

Şokşa ak sakaldı, siyrek iri murttı, buvrıl koyuv kastı tip-tik navşa şal äste eñkeymeydi. (s. 2) "Beyaz top sakallı, seyrek koca bıyıklı, kır gür kaşlı dim dik duran iri yarı ihtiyar asla eğilmedi."

Äveskoylar oyınşılardıñ keybirevin marapattap, keybirevin mukatıp kıljak kıp, öz ara eregisip, özevresip kaladı. (s. 69) "Taraftarlar oyuncuların bazılarına hürmet gösterirken, bazılarıyla dalga geçip, aralarında tartışarak, inatlaştılar."

Leksikolojik ikili kelimelerin bir türü de, bir sözcüğe alternatif olarak olarak kullanılan sözcüklerin edebî dile yerleşmesiyle ortaya çıkmış, halk arasında kabul görmüş, sinonim gibi farz edilen ikili kelimelerdir. Mesela **koraz-ateş** horoz; kakpa**-darbaza "**kapı, dervaze"; **konak-meyman "**konuk-mihman"; **kulakşın-malakay** "kalpak"; **doğabas- ayılbas "**toka"; **iyneğaş-moyınağaş "**omuzluk, sırık, çiğindirik"; **kamır-ettiñ nanı** "hamur, etin ekmeği"; **kanğuv-kanğıruv "**dolaşmak-dolanmak"; **däneme-däneñe "**hiç"; **eşteme- eştene** "hiç bir şey"; **birdeme-birdeñe** "bir şey"; **zaman-zamana** "zaman, devir"; **ertek-ertegi** "hikâye"; **ğajap-ğajayıp** "acep, acayip"; **äyenşek-äyenkes** "çekingen-ürkek"; **äzirşe-äzirge** "şimdilik"; **mına-mınav** "bu"; **kadam- adım** "kadem-adım"; **karjı-karajat** "finans-harcama"; **jıyuv-jıynav** "yığmak-toplamak"; **älgide-älginde** "geçende-geçen"; **dayaşı-dayarşı** "garson"; **kıdır-kızır** "hıdır-hızır"; **zalal-zarar** "zarar-ziyan"; **razı-rıyza-ırza** "razı"; **kayta-kayıra** "tekrar, tekrardan" vb. Bu sözler halk arasında yaygın bir şekilde kullanılmakta ve her Kazak için anlaşılabilirdir. Bu yönüyle bu sözcükleri ikili kelimelerden ziyade eşanlamlı demek daha doğrudur. Eşanlamlı ve ikili kelimelerin farkını kesin olarak belirlemek zordur. En ufak bir anlam farklılığıyla ikili kelime dediğimiz çiftlerin sinonim, sinonim zannettiğimiz sözlerin ikili kelime yuvaları olduğu görülecektir.

Biri edebî dile, ikincisi ise ağızlarda kullanılan sözcüklerden gelen ve henüz edebî dilde tam kabul görmemiş ikili kelimelerin gelecektek kaderi üç yolla şekillenecektir;

1. Bazı ikili kelimelerde; **ıstık-ıssı "**sıcak" **aşşı-aştı** "ekşi-acı" **ätir-iys suv "**ıtır- kolonya" yer alan sözcükler Rusçadaki sırasıyla **goryaçiy, jarko "**sıcak" **gorkiy, solenniy** "acı, tuzlu" **duhiy, odekolon "parfüm, kolonya"** kelimelerinin karşılıkları olarak ve birbirlerinden ayrışarak tamamen bağımsız kelimelere dönüşmeleri pek mümkündür.
2. İkili kelimelerin biri anlam ve stil farklılığı sebebiyle, daha evvel ikili oluşturduğu kelimeye zamanla eşanlamlı olacak şekilde değişebilir. Mesela Kazakistan'ın bazı bölgelerinde kullanılan **äk** "kireç" sözcüğü zamanla kullanım alanını genişleterek **известь izvest' (izbes)-uvtas-äk** "kireç" olarak eşanlamlı dizesi yapar olmuştur. **Äk** "kireç" sözcüğü edebî dile girdikten sonra bu kelimeden **aktatuv-maylatuv-äktetüv** "beyazlatmak, boyamak, badana yapmak" gibi fiil köklü eşanlamlı kelimelerin ortaya çıkışına yol açılmıştır. 3. İkili kelimeleri oluşturan sözcüklerin zamanla hiçbir değişikliğe uğramadan sonsuza kadar ikili kelimeler olarak kalmaları doğaldır. Mesela; **konak-meyman** "konuk, mihman"; **koraz- ateş** "horoz";

kakpa-darbaza “kapı dervaze” ikili kelimelerinde olduğu gibi. Bu sözcüklerin zamanla yeni anlamlar kazanacaklarını, birbirlerinden bağımsız kelimeler olarak yollarına devam edeceklerini söylemek hayli güçtür.

1.7.3. İkilemelerle Yapılan İkili Kelime Dizeleri

Kazakçada ikili kelime dizelerini, sıradan kelimelerde olduğu gibi deyimlerde ve ikilemelerde sıkça görmek mümkündür. İkilemelerle yapılan ikili yuvalar çok çeşitlidir. Bu tür ikili kelimelerin ana kaynağı tabiat taklidi seslerden ortaya çıkan yansıma sözcüklerdir.

Alba-jalba, alba-julba “yırtık, pırtık”

Baj-baj, baj-buj “bas, bas”

Ars-ars, ars-urs “tars, turs”

Bez-bez, bezek-bezek “tir, tir”

Burtañ-burtañ, burtıñ-burtıñ “şişkin, pişkin”

Kalt-kalt, kalt-kult “zar, zor”

Edireñ-edireñ, ejireñ-ejireñ “ürke, korka”

Şak-şak, şak-şuk “takır, tukur”

Katır-kutır, katır-kütir “katır, kutur”

Tars-tars, tars-turs “güm, güm” [26]

Sart-sart, sart-surt “şak, şak”

Äyt-üyt, äy-tüyt, äy-tuy, äy-şäy “hayt, huyt”

Ala-jalak, alak-julak, “pürtelaş”

Alapay-talapay, alapay-tulapay “darma, duman”

Alas-kalas, alas-kulas “alelacele”

Alka-salka, alkam-salkam “darma- dağın”

Dalañ-dolañ, dalañ-dulañ “dangıl, dungul”

Alpı-salpı, alım-salım, alım-julım “salkım, saçak”

Apır-topur, apır-tupır “apar, topar”

Asır-tasır, asır tusır, tasır-tusır “haşır, huşur”

Süyreñ-süyreñ, süyreleñ-süyreleñ "süklüm, püklüm"

Kıysañ-kıysañ, kıysalañ-kıysalañ "salına-dolana, sallana- sallana"

Bultıñ-bultıñ, bultañ-bultañ "tıpış, tıpış"

Farklı sözcük türlerinden ikili kelime dizeleri yapılabilmektedir, fakat sayıca yansıma kelimelerden yapılan yuvalardan sayısa azdır;

Şay-pay, şay-puy, şäy-mäy, şay- suğan, şay- suv "çay-yağ, çay-soğan, çay-su"

Sorpa-suv, sorpa-suvan "çorba-su, çorba-soğan"

Ayğay-uyğay, ayğay- şuv, ayğay-süren "gürültü-patırtı"

Arık-turak, arık-turık "arık, zayıf"

Erli-zayıptı, erli-baylı, erli-katındı "karı-koca, kadınlı-erkekli-"

Mal-jan, mal-bas (mal-can, mal-baş) "mal-mülk"

Habar-oşar, hat-habar "haber, mektup-haber"

Aman-esen, aman-sav, esen-aman, esen-sav "esenlik-sağlık"

Jön-joba, jön-josık "yol-yöntem, yol-yordam"

Az- maz, az-muz "az-uz"

Jav-jalam, javşı-jalam "çar-çabuk"

Tuvğan-tuvıs, ağayın-tuvğan "eş-dost"

Bağıp-kağuv, bağıp-kütüv "bakım-hizmet"

Jılap-enrev, jılap-sıktav "ağlama-inleme, ağlama-sızlama"

Ada-güde, ada-juda "ayrı-gayrı, ayrı-sayrı"

Alem-tapırık, alem-tapırak "dünya-alem"

Asıp-sasuv, asığıp-aptığuv, asığıp-üsıgüv "pürtelaş-alelacele"

İrkes-tirkes, irkis-tirkis "ard arda, dize-dize"

Kamıt-sayman, at-sayman, "alet-edevat, takım taklavat"

Şala-pula, şala-şarşı " anlam kayması ile çala-pala, yarım-yamalak, yarım-yumalak"

Kıyın-kıspak, kıyın-kıstav, kıyın-kıstalav "zor-bela, güç-bela"

Küni-tüni, künimen-tünimen “gece-gündüz, sabah-akşam” vb.

Sıradan sözcüklerden yapılan ve ikilemelerle ortaya çıkan ikili kelime dizeleri arasında, dildeki devamlılık açısından önemli bir fark vardır. Basit sözcüklerle ortaya çıkan ikili kelimelerin yeri dilde sürekli değildir, bu tür söz dizeleri bazı dönem ve bazı olaylar karşısında değişime uğramaya açıktırlar. Özellikle, ağızlarda, dar alanlarda kullanılan bazı ikili kelimelerin teki zamanla bırakınız edebî dili halk arasında dahi kullanılmayarak, yok olmaktadır. Diğer taraftan, ikilemelerden yapılan ikili söz dizelerinin yeri, bilhassa edebî dildeki yaygın kullanılmaları dolayısıyla sabit ve devamlıdır. Bu tür kelime grupları bir edebî eserdeki anlatıma ayrı bir zenginlik verir, ikili kelime dizelerinin kullanımıyla, dilin güzelliği ortaya konulur. Mesela; **Arpa berseñ atka ber, katır-kutır şaynasın, kızdı berseñ jaska ber, kuşaktasıp oynasın. Atasözü.** “Arpa vereceksen ata ver, katur-kutur çiğnesin, kız vereceksen gence ver kucaklaşsın oynaşsın.”

İkili kelimelerin değişik söylemlerinin ortaya çıkışı; ikili dizedeki ilk kelime (komponent, bileşen) sabit kalır, ikinci kelime ya az bir değişiklikle, ya da tamamen değişerek yeni varyant ortaya çıkar. Mesela; **Ars-ars, ars-urs** “tars, turs” **Sorpa-suv, sorpa-suvan** “çorba-su, çorba-soğan” **Mal-jan, mal-bas** (mal-can, mal-baş) “mal-mülk” vb.

Bazı durumlarda ikili yuvaların iki bileşeni de az değişime uğrar. **Alka-salka, alkam-salkam “**darma- dağın”; **bez-bez, bezek-bezek** “tir-tir” **asıp-sasuv, asığıp-üsıgüv** “pürtelaş-alelacele” vb.

Bir ikili dizesinde ilk bileşen kalın sıralı, ikinci bileşen ince sıralı olabilir**. mıñk-mıñk, miñk miñk** “mınk-mınk”; **katır- kutur, kütür-kütür; şınk-şınk, şink-sink** “çın-çın, çin-çin” gibi.

İkililer dizedeki kelimelerin yer değiştirmesiyle de yapılır. İlk bileşen sabit iken, ikinci bileşen değişir. Mesela; **kamıt-sayman “**boyunduruk-alet”**, at-sayman “**at-alet”; **er-turman** “eğer-koşum”, **at-turman** “at-koşum, koşum takımı” vb.

1.7.4. Deyimlerden Yapılan İkili Kelimeler

Kazak dili söz hazinesininde deyimler önemli yer tutar. Deyimler ikili kelimeler için zengin bir kaynaktır. Deyimlerle ortaya çıkan ikili kelimeler fonetik ve leksikolojik ikili dizeleriyle kıyaslandığında daha uzun ömürlü ve kalıcıdır. Mesela **betiniñ kiri bes batpan “yüzünün kiri beş batman”** veya **betiniñ kiri bes eli** “yüzünün kiri beş

parmak kalınlığında" şeklinde iki deyim vardır. Bu iki deyimin birini alalım ötekini bırakalım diyemezsiniz. Her iki deyim dönüşümlü kullanılışlarıyla Kazak diline ayrı, ayrı renk katar.

Künine kök tıyın kiris kirgizbegen adam adam ba? Günlük konuşmalardan. "Her gün (evine) delik kuruş (mavi kuruş) kazanç getirmeyen insan adamdan sayılır mı ?" **Bar bolsam, kıysa jazıp kıynalar ma em, kayteyin kaltamda jok sokır tıyın**. **Aşık atışmalarından.** "Var isem, kıssadan hisse yazıp sıkmazdım kendimi, ne yapayım cebimde yok kör kuruş." Burada **kök tıyın** (mavi kuruş) "delik kuruş" ve **sokır tıyın** "kör kuruş" deyimleriyle "yokluk" bariz bir şekilde anlatılmaktadır.

Birjan tuvralı türli ösek toğız sakka jügirtip, toksan kubıldı. Ğ. Müsiperov. "Birjan hakkında çeşitli dedikodu dokuz tarafa dağıldı, doksan defa döndü dolaştı." Bu cümledeki doksan defa dolaştı deyimini on defa, on iki defa, kırık defa, yüz defa, bin defa diyerek de kullanabilirsiniz ama yedi defa, otuz dokuz defa, yetmiş bir defa diye kullanamazsınız. Deyimlerden yapılan ikili kelimeleme dizelerinin kullanıldığı alanın bir sınırı, bir ölçüsü vardır.

Deyimlerden ortaya çıkan ikili kelime varyantları en az iki sözcükten oluşurken, bu sayı bazen yedi sekize kadar çıkar. Bu tür ikili kelime varyantlarından oluşan dizeler türlü stil anlamlarını karşılamak üzere kullanılırlar. İkilemeleri oluşturan bileşenlerin değişimi sabit değil değişkendir. İki, üç bileşenden oluşan ikili dizelerde ilk sözcük sabit iken, akabindeki sözcükler değişir. Mesela; **Avzı avır-avzı berik** "ağzı sıkı ağzı ağzı pek"; **canı ayavlı-canı tätti-canı kädirli** "canı kıymetli, canı tatlı"; **kulak koyuv-kulak tigüv-kulak türüv-kulak saluv** "kulak asmak, kulak vermek"; **köñlin jıkpav-köñlin kaldırmav-köñlin jırtpav** "(gönlünü) kırmamak"; **öz obalı-öz soru** "vebalı kendinde, kendi sorunu"; **kur kol-kur alakan** "(elinde hiçbir şey yok anlamında) kuru el, kuru avuç"; **kıp kızıl şığın-kıp kızıl ziyan** "(kıpkırmızı) zarar, ziyan"; **söz añduv-söz kuvuv** "söz kovalamak"; **kanın suvday ağızuv-kanın suvday toktı-kanın suvday şaştı** "kanını su gibi akıttı"; **esi kaşuv-esi ketüv-oyğa ketüv-oyğa batuv-oyğa şomuv-oyğa süngüv** "aklı kaçmak, aklı gitmek, düşünceye dalmak"; **at jarıs-at şabıs-at bäyge** "at yarışı"; **şet jağası şet puşpağı,** "(işin aslı manasına, ipucuna benzer şekilde) bir şeyin kenarı"; **tili aşşı-tili uzın** "acı dilli, dili uzun"; **işki saray-işki düniye** "iç sarayı, iç dünyası (halet-i ruhiyesi)" vb. [27]

1.7.5. Morfolojik İkili Kelimeler

Kazakçada türetilmiş sözcüklerden oluşan ikili kelimelerin sayısı hayli fazladır, bunlara dilbiliminde morfolojik ikili kelimeler denilir. Mesela; **adamdık-adamşılık-adamgerşilik "**insanlık"; **eñbekşi-eñbekşil-eñbekkor** "emekçi, emekçil"; **kişkene-kişkentay** "küçük, küçücük"; **kiydirüv-kiygizüv** "giyindirmek, giydirmek"; **joktık-jokşılık "**yokluk, yoksulluk"; **ağatay-ağajan-ağeke-ağaşım** "ağa, ağabey, abi, abicim"; **ortala-ortayt** "ortala" [28] , **boyşan-boyşandav-boyşanırak** "boylu-poslu"; **jıymalı-jıynamalı** "toplamlı, toplamalı"; **sazdı-sazdavıt-sazdak** "sazlı, sazlık"; **äzilkoy-äzilkeş** "şakacı, şakasever"; **aşuvlanşak-aşuvşan** "kızgın, öfkeli"' **bilgiş-bilgir** "bilgiç, bilge"; **bilimdi-bilimdar** "bilimli, ilimdar"; **tandavlı-tandamalı** "seçmeli, seçmece"; **kattı-katkıl-katan- katıgez-katıbas** "sert, katı, acımasız"; **konakşıl-konakuvar** "konuksever, misafirperver"; **tapkış-tapkır** "mucit, buluşçu"; **jazdır-jazğız-** "yazdırt-, yazdır-"; **oyla-oylan** "düşün-, taşın-"; **küldirt-külgiz** "güldür-, güldürt-"; **jatkız-jatkızdırt** "yatır-, yatırt-"; **emizdir-emizdirt** "emzir-, emzirt-"; **kızğılt-kızğıltım** "kızılca, kızıl"; **akılşıl-akılgöy** "akılcı"; **jürgiş-jürdek-jüristi** "hızlı, hızlı yürüyen" vb.

Bu tür kelimeler sinonimlerle yakın ilişkilidir. İkili dizeler için, bir bileşeni anlamlı, ikinci bileşeni anlamsız kelime gruplarıdır şeklinde bir yaklaşım doğru değildir. Bu kelimeleri, gerçek eşanlamlağa giden yolda en yakın basamak şeklinde değerlendirmek daha isabetlidir. Bugüne kadar ikili kelimeler bahsi Kazakistan'da layıkıyla ele alınmamıştır. [29]

1.8. EŞANLAMLI KELİMELERİN GÖREVLERİ VE KULLANIM USÜLLERİ

Kazak dili eşanlamlı kelimelere zengin bir dildir. Bir kavram için bazen 20-30' a kadar eşanlamlı kelime bulunabilmektedir. Dildeki söz varlığını onun içinde eşanlamlı kelimeleri bilmek ve kullanmak suretiyle ancak içimizdeki duygu ve düşünceyi açık, seçik ve tam anlamıyla ifade edebiliriz.

Edebî eserlerde yazarların kullandıkları dil diğer halk kesimleri için örnek oluşturmaktadır. Yazarlar kitaplarında kahramanlarının tiplemelerini tam yapabilmek için eşanlamlı kelimelere başvururlar. Bununla birlikte;

1. Bir metin içinde aynı kelimeyi kullanmamak için eşanlamlı kelimelere başvurulur.

A. Cins isimlerden müteşekkil eşanlamlı kelimeler sırayla kullanılır.

Mesela; **Etik tartar deytin bir *alım* tağı bar. Küyevdiñ etigin jeñse şeşedi de, tağı *akı* aladı. M. Ävezov.** “Ayakkabı çıkartma diye bir bahşiş türü daha var. Damadı yener ve ayakkabısını çıkarırsa karşışığında para alır.”

***Eregiste* er öler, eki batır *egesse,* ekeviniñ biri öler. Atasözü.** “Dövüşte er kişi ölür, iki bahadır kavga ederse, ikisinin biri ölür.”

Jas bolğan soñ, boyda *kuvat,* bilekte *küş* bolğansoñ, sportpen de şuğıldañğısı keledi olar. Leninşil Jas Gazetesi. “Genç olduktan sonra, vücutta kuvvet, bilekte güç olduğu için, onlar sporla da meşgul olmak istiyorlar.”

B. Sıfat menşeli eşanlamlı kelimelerin metinde sıralı kullanımı.

Şaykalğan elge tıyanak ber, *eldi beybit, jurttı tınış* et! İ. Jansügirov. “Huzursuz halka sabır ver, ilimizde barış, yurdumuzda sükûnet olsun!”

Mihaylov köp jıldan beri aydavda, alıs kıyada jürse de, anık bir käri şejire, kart bilgiştey. M. Ävezov. “Mihaylov uzun yıllar boyu sürgünde, uzaklarda yaşasa da, gerçek bir ihtiyar alim, kart bir bilgin gibi.”

Jayıñdı bilgen karındas ol karındas hem joldas, jayıñdı bilmegen karındas özi *düşpan*, özi *kas.* Şalkiyiz jırav- Aşık Şalkiyiz. “Seni anlayan kız kardeş o hem kız kardeş hem en yakın yoldaşındır, halden anlamayan kız kardeş düşman, hasım gibidir.”

C. Fiil menşeli eşanlamlı kelimelerin sıralı kullanımı.

Köl tartılar, däriya sarkılar, bırak Künikeydin küşi tavsılmas. Ğ. Müsiperov. “Göl çekilir, derya kurur fakat Künikeyin gücü tükenmez.”

Oy adamdı asıl muratka bastaydı, oy adamdı zulımdıkka da jeteleydi. Sosyalistik Kazakstan Gazetesi. “Düşünce insanı asil amaçlara ulaştırır, aynı zamanda düşünce insanı zalimliklere de götürür.”

***Kuvat jıyıp, äl kurap,* kulşındım men tağı da. K. Amanjolov.** “Kuvvet toplayıp, güç derleyerek bir daha denedim.”

Ç. Farklı söz gruplarından müteşekkil eşanlamlı kelimelerin sıralı kullanımı**.**

Aeroplan toktavsız sıkırlap, üzdiksiz şaykalıp keledi. İ. Jansügirov. “Uçak sürekli titreyip, devamlı sallanıyordu.”

Esepsiz kılıp mal berseñ, kıysapsız kılıp jan bergen Duvlat degen eliñmin. (Aytıs- Aşık atışmalarından) “Sayısız mal verdiğinde, hesapsız can veren Duvlat denen ildenim.”

Eldiki seniki, seniki oniki, bäri tegin, bäri bos. S. Bakbergenov. “Halkın olan senin, senin olan onun, hepsi ücretsiz, hepsi bedava.”

2. Eşanlamlı kelimeler belli bir kavramı etraflıca tanımlamak için kullanılır. Anlamdaş sözcükler bir uyum içinde, bazen aykırı, bazen karşılaştırmalı olarak da söylenilebilir.

Mesela; **Közиñ astındağı birer kırtıs bolmasa, jüzin äjim alıp jarımaptı. Ä. Kekilbayev.** “Gözlerinin altında birkaç çizgiyi saymazsanız, yüzünde kırışıklıklar henüz belirmemiş.”

Kün aptabı kaytkanmen, äli de bir sıpıra ıstık. Ğ. Mustafin. “Güneşin kızğınlığı azalsa da, hala sıcak.”

Dizginin bosatıñkırap, ağızıp-ağızıp alğanda közinen jas parlaydı. Şögel äkesi ölgendey kuyğıtıp keldi avılğa. Ğ. Mustafin. “Dizginlerini gevşetince, akan gözyaşları parlamakta. Şögel babası ölmüş gibi geldi köye hıçkıra hıçkıra.”

Zaldıñ orta tusında öñkey ajarlı kızdar, ärli äyelder otır. Z. Kabdolov. “Salonun orta kısmında güzel kızlar, zarif bayanlar oturuyordu.”

Peri boldı jın boldı, şaytan boldı, jın boldı türlenip neşe mıñ boldı. Manas Destanından. “Peri oldu, cin oldu, şeytan oldu, cin oldu, türlenip nice bin oldu.”

Jasıl şöbiñ jumsak kögiñ jibek emey nemene? S. Seyfullin. “Yemyeşil otlar, masmavi gökler ipek değilse nedir?”

Osınıñ bärı de şın, jalğanı jok, bekeri bar ma işinde añladıñ köp? Ozan Atışmalarından “Bunların hepsi hakikat yalanı yok, uydurma var mı içinde anladın mı çok?”

Bet körse, jüz uyaladı. Atasözü. “Suratın gördüğüne, yüz utanır.”

Birinci ve ikinci maddelerdeki eşanlamlı kelimelerin kullanılış amaçları farklı ise de, sözcüklerin sıralı ve dönüşümlü kullanımları açısından birbirlerine benzerlik gösterirler.

3. Belli bir kavramı ifade etmek için bir sözcük yetersiz kalır. Böyle durumlarda bir veya birden fazla eşanlamlı sözcükler art arda, peşi sıra kullanılır. Mesela;

A. Cins isim kökenli eşanlamlı kelimelerin ikisi kullanılmak suretiyle;

Jılatuvşısı köp bolsa, uvatuvşı, jubatuvşısı da mol bolğan el sorlı bola ma? M. Ävezov. "Ağlatanı çok olduğunda, avutucusu, yatıştırıcısı da çok olan millet kederli olabilir mi?"

Añşılıktıñ özinşe minez maşığı bar. Ağalık, ülkendik, basşılık bunda bürkit ustağan, kus babın bilgen kiside. M. Ävezov. "Avcılığın da kendine has huyu, adetleri vardır. Ağalık, büyüklük, komuta burada elinde kartal tutan, kuşun huyunu suyunu bilen insandadır."

Ermin, erkekpin degen azamattıñ körer küni osı da endigi. D. Äbilev. "Erim, erkeğim diyen insanın göreceği gün budur işte."

Rasında sınıktık, ädeptilik, iybalık äyel balasına jarastıktı en sındarlı asıl kasiyet. K. Satıbaldin. "Hakikatte incelik, edep, zerafet hanım kısmına yaraşır en güzel hususiyetlerdir."

Täkappar, menmen dep özine takkan ataktı esitti, bırak Akbala bunıñ birin kulağına ilmedi. A. Nurpeyisov. "Tekebbür, bencil diye kendisine takılan ünvanları işitmesine rağmen Akbala, bunları duymazlıkdan geldi."

Ardısıra kullanılan iki eşanlamlı kelime bazen izafet terkibinde kullanılır. Mesela **Okığan jastardıñ arkasında köz aştı körşi jurttıñ halıktarı. S. Torayğırov.** "Okuyan gençlerin sayesinde, göz açtı komşu yurtların halkları."

Bir kevdeniñ jüregi, bir müddeniñ tilegi jüzdep milyon bilekke Şak keletin jeñ kördim. Jambıl. "Bir vücudun yüreği, bir hedefin dileği, yüz milyonlarca bileği içine sığdıracak yenler gördüm."

B. Cins isim kökenli üç eşanlamlı kelimenin peş peşe kullanılması.

Mınav urı, bavkespe, karakşı men tanıdım dedi asığıp Rahmet. S. Erüvbayev. "Bu hırsız, yankesici, uğursuz ben tanıdım dedi Rahmet aceleyle."

Däl kasımızda üş bastav, kaynar bulak bar solardı paydalanayık deymiz. A. Täjibayev. “Tam yanımızda üç pınar, kaynak bulak var onlardan faydalanalım diyoruz.”

Ağa-ini, eriñniñ, kurbı-kurdas, teñniñ suvıtpañız ornın bas esiñizge salğanım. N. Bayğanin. “Abi kardeş, erinin, eş dost yarenin soğutmayın yerini, başlıca uyarım budur benim.”

Än- küy, jıyın, kızık, toy, oyın savık, jazbadı jüreginiñ emin tavıp. S. Torayğırov. “Şarkı-Türkü, meclis, eğlence, toy, düğün dernek sızlayan yüreğinine derman olmadı.”

Süp süyir beyne nayza, şıñ, kuz, biyik. Töbesi keyde turar bultka tiyip. Karasañ eteginen şıñ basına, Takıyan jerge tüser turğan kiyip. S. Seyfullin. “Sip sivri süngü gibi, zirve, doruk, şahika. Tepesi bazen bulutlara değer. Bakarsan eteklerinden yücelere, fesin yere düşer giydiğin.”

C. Sıfat menşeli iki eşanlamlı kelimenin art arda kullanılması.

Özi ak köñil, añkıldak, sözge sarañ, isi köp. T. Jarakov. “Kendisi saf, temiz, lafa cimri, işi bereketlidir.”

Jav äskerin, täjriybeli, ekki generalder baskaradı. T. Ahtanov. “Düşman askerinin başında, tecrübeli, deneyimli generaller vardı.”

Eliñe barğan keziñde elevli bol, halkına kädirmendi, kalavlı bol. Ozan atışmalardan “Yurduna döndüğünde saygın ol, halkının saydığı, sevdiği biri ol.”

Ç. Sıfat menşeli eşanlamlı üç sözcüğün art arda kullanılması.

Kayğılı, muñdı önerli, şerli jañğa, oy salar, oyın türter, jıbırşıtar. Elirter, elbireter, tolğantar, tolğak salar, tolıksıtar. İ. Jansügirov. “Kaygılı, dertli hünerli, acılı cana, fikir verir, dimağını dürter, kıpırdatır. Coşturur, titretir, düşünceye daldırır, heyecan verir, heyecanlandırır.”

Jılavık köz, sılbır kuz. Köriksiz, ärsiz, ajarsız. İ. Jansügirov “Sulu göz, solgun yamaç. Görkemsiz, çirkin, biçimsiz.”

Berikte turğan el eken, esepsiz, sansız köp eken, jaña talap jas bala, korıkpaytın er eken. Kazak destanlarından. “Güvende yaşayan ahali, hesapsız, sayısız ve çok imiş, genç adam korkusuz er imiş.”

D. Fiil menşeli eşanlamlı kelimelerin ikisi kullanılmak suretiyle;

Basa almay işimdegi jañgan ottı, kep turmın şığaruvğa sırtka dertti, jalınam, jalbarınam keşüv surap, Kasım dep dosıma atıp kaldım oktı. Ğ. Müsiperov. "İçimde yanan ateşi bastıramadan, içimdeki derdi dışarıya atmak için geldim, yalvarıyorum, yakarıyorum af dileyerek, Kasım dedim ve dostuma oku fırlattım."

Rabiyğa kün sayın pısıp, şiyrap baradı. B. Maylin. "Rabiyğa gün geçtikçe büyüyor ve serpiliyordu."

Jılkışılar da küylenip oñalıp ketti. S. Begalin. "At bakıcıların işi düzeldi, onaldı."

Tas töbede ay tur, tolıp tolısıp kalıptı. E. Dombayev. "Taşlı tepede ay durur, dolmuş doluşmuş."

Gülzat mağan burtıyıp, ökpelegen ünmen; er balalardıñ kulaştarı uzın boladı degen kayda dedi. K. Kaziyev. "Gülzat bana dargın ve küskün sesiyle hani erkek çocukların kulaçları uzun olur derlerdi, dedi."

E. Fiil menşeli eşanlamlı kelimelerin üçü kullanılmak suretiyle;

Eldi alıp, Edildi alıp esiredi, isip, kevip, kabarıp kele jatır. Abay. "Ahaliyi aldı, İdil nehrini aldı, kudurdu, şişti, büyüdü, kabarıyor."

Kanday jıyın keñes bolsa, kanşalık kalıñ top atka minerler bolsa, barlığına da bolıs Baktıgüldiñ jäyın mälimdep, äygilep, järyalay jürdi. M. Ävezov. "Ne zaman, bir meclis, bir toplantı olsa, saygın insanlar bir araya geldiğinde, ahali Baktıgül'ün durumunu, izah edip, açıklayıp, etrafa yaymakla meşguldü."

Jakıp ezilip, erip, balkıp ketken sıyaktı boladı. Ğ. Mustafin. "Jakıp ezile büzüle, eriyip, sinip gider gibi oldu."

F. Farklı cins sözcüklerden eşanlamlı kelimelerin art arda dizilişi;

Kıskart, tart tiliñdi, bul küniñdi köpsinbeseñ D. Äbilev. "Uzatma, diline sahip çık, bugününü çok görmezsen eğer."

Oy Alday, kızık zaman eken-av, ä! B. Maylin. "Hay Allah, gerçekten ilginç zamanlar imiş ha!"

Kap bälem seni me, dep tisin kayrap jürgen. T. Älimkulov. “Dur bakalım sen diye, diş bileyip gezerdi.”

Dos emesin kördi de belin buvdı, ras, durıs, makul dep Ayjan munıñ. S. Torayğırov. “Dost olmadığını gördü ve kabullendi, doğru, haklı, makul dedi Ayjan bütün bunlar.”

Ardışık kullanılan eşanlamlı kelimeler, birbirlerine özel anlam yükleyerek; birincisi, ikincisini, ikincisi, üçüncüsünü tamamlar. Bir sözcükle anlamı eksik kalan bir kavram diğer eşanlamlı kelimelerin kullanılması suretiyle tamamlanır. Eşanlamlı kelimeleri derli ve toplu bir şekilde kullanmak, son zamanlarda Kazak edebiyatının ancak güçlü kalemlerinin başvurduğu bir tarz olarak karşımıza çıkmaktadır.

4. Dildeki eşanlamlı kelimeleri tek başlarına, eşanlamlısı ile birlikte sıralayarak kullandığımız gibi, bazen de eşanlamlı kelimelerden bir kavramı ifade etmek için, söz çiftleri oluşturmak suretiyle ikilemeler yaparız. Mesela; **Küş, äl, kuvat, därmen, kayrat, jiger, kajır** “güç, kuvvet, derman, gayret, çaba, takat” gibi bir eşanlamlı yuvasındaki kelimelerden bağımsız ikilemeler meydana getirebiliriz. **Küş-kuvat** “güç-kuvvet”; **äl-därmen** “hal-derman”; **äl-kuvat** “hal-kuvvet”; **kayrat-jiger** “gayret-çaba” gibi.

Dildeki her eşanlamlı kelimeden ikilemeler ortaya çıkmaz. Ancak uzun yıllar içinde dilde beraber kullanılan, anlam bakımından ve edebî yeri, önemi açısından az da olsa kendine has farklı özellikleri olan anlamdaş kelimeler **kapsamlı ikilemeleri** meydana getirirler. Bu ikilemeler iki ayrı eşanlamlı kelimenin anlamlarının karmaşık bir kavramı ifade etmesi için toplanılmasıdır aslında. Eşanlamlı sözcükler çift yuvalardan ikileme yaptıklarında ortaya çıkan anlam daha soyut ve geniştir. Yani sözcükler özel anlamlar taşırken ikilemelerde anlam daha geneldir. **Eşanlamlı çift sözcükle yapılan ikilemelerde,** sinonim dizesinindeki başka eşanlamlı kelimelerin de izleri bulunur. Mesela **küş-kuvat** “güç-kuvvet” ikilemesinde eşanlam dizesindeki diğer kelimeler olan **äl, kayrat, därmen, kajır** “hal, gayret, derman, takat” kelimeleri de anılmaktadır. Eşanlamlı sözcükler ikilemeler oluştururken her zaman aktif değildir, içlerinde hızlısı ve yavaşları vardır. Mesela; **äl-kuvat** “hal- kuvvet” ve **küş-kuvat** “güç-kuvvet” ikilemerinde tekrar edilen kuvat kuvvet kelimesine rağmen iki ayrı cümlede iki farklı anlamın ortaya çıktığını aşağıdaki örneklerden görebilmekteyiz. **Äl-kuvatı ketkende alma bette de suvaladı. M. Ävezov. “**Hal-

kuvveti gittiğinde elma yanaklar da süzülür.” **Bul osı kalağa küş-kuvat berip turğan elektrostantsiya. Ğ. Mustafin. “**Bu, bu şehre güç-kuvvet veren elektrik santralidir.” Değişik anlamlar ifade ettikleri için, burada kullanılan **äl-kuvat** “hal-kuvvet” ve **küş-kuvat** “güç-kuvvet” ikilemelerin yerleri değiştirelemez. Tekrarlanan kuvvet kelimesine rağmen anlamın değişmesi, ikilemenin ilk bileşenleri olan **äl** “hal” ve **küş** “güç” kelimelerinin marifetiyle oluşmuştur.

Anlamdaş kelimelerden oluşturulan ikilemelerin bileşenlerinin anlam bakımından yakınlığı he zaman eşit değildir. [30] Kazak dilinde eşanlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler; bileşenlerinin özerk veya bağımlılığına ve anlamlarının açıklık veya belirsizliğine göre ikiye ayrılırlar. A. İki bileşeni de bağımsız olarak da kullanılanılabilen anlamdaş ikilemeler. B. Bir bileşeni anlam bakımından bağımsızlığını kaybetmiş ve yalnız başlarına kullanılmayan eşanlamlı ikilimeler.

İlk gruba dahil iki tarafı da birbirine denk ikilemeler; **azıp-tozuv** “azmak-tozmak”, **ayğay-şuv** “gürültü-patırtı”, **aman-sav** “sağ-selamet”, **asığıp-aptığuv** “alelacele-telaş”, **äke-köke** “baba-amca ağam-paşam anlamında”, **bet-ajar** “yüz-sima”, **bet-älpet** “yüz-yanak”, **buvınşak-tüyinşek** “boğum-düğüm”, **erli-baylı** “erkekli-beyli”, **jılap-enirev** “ağlayıp-inlemek”, **keskin-kelbet** “çehre-sima”, **köl-däriya** “göl-derya, ummanı deniz”, **köşip-konuv** “göçüp-konmak”, **kül-talkan** “un-ufak”, **kağıp-silküv** “çırpmak-silkmek”, **kayğı-zar** “kaygı-zar”, **kaytpas-kaysar** “inatçı-cesur”, **katar-kurbı** “eş-dost”, **korkıtıp-ürkitüv** “korkutmak-ürkütmek”, **kurısıp-tırısuv** “buruşup-kırışmak”, **kurbı-kurdas** “dost-yaren”, **kural-sayman** “alet-edevat”, **oy-pikir** “düşünce-fikir”, **muñ-şer** “keder-sıkıntı”, **oyın-savık** “oyun-eğlence”, **okuv-bilim** “okumak-bilim”, **önip-ösüv** “onmak-gelişmek”, **öñ-tüs** “yüz-yan”, **ötken-ketken** “geçmiş-gitmiş”, **ötirik-ösek** “yalan-dolan”, **urıs-keris** “vuruş-dövüş”, **hal-jağday** “durum-vaziyet”, **şañ-tozañ** “toz-duman”, **şañ-topırak** “toz-toprak”, **ülgi-önege** “örnek-önder”, **ädet-ğurıp** “örf-adet”, **äjuva-mazak** “hiciv-alay”, **eñ-tañba** “im-damga”, **parız-mindet** “farz-yükümlülük”, **äzil-kaljıñ** “şaka-latife”, ar-uyat “ar-namus”, **tuvğan-tuvıs** “akrabayı taallükat”, **davsız-talassız** “kavga-döğüşsüz”, **alım-salık** “vergi-haraç”, **kajımay-talmay** “bıkmadan-usanmadan” vb.

Bir bileşeni yalnız başına kullanılmayan eşanlamlı ikilimeler; **aksak-toksak** “aksak **toksak” , aldap-suvlav** “kandırmak-dolandırmak”, **arık-turak** “arık-zayıf”, **ävre-sarsañ** “meşgul etmek, başını ağrıtmak”, **biren-saran** “tek-tük”, **jamap-jaskav** “yaman-fena”, **jora-joldas** “eş-dost”, **jün-jurka** “yün-yülük”, **jılap-sıktav** “ağlayıp-sızlama”, **jok-jitik “yok-yitik”, körşi-kolañ** “konu-komşu”, **kul-kutan** “kul-köle”, **kız-**

kırkın "kız", **bala-şağa** "çoluk-çocuk", **kısılıp-kımtırıluv** "kısılmak-sıkışmak", **mayda-şüyde** "un-ufak", **ölim-jitim** "ölüm-yitim", **savık-sayran** "eğlence-alem", **urıs-kağıs** "vuruş-döğüş", **habar-oşar** "haber", **hal-ahval** "hal-ahval", **ügit-nasihat "**öğüt-nasihat", **kesir-kesapat** "zarar-ziyan", **kem-ketik** "kem-ketik",**kelin-kepşik**"gelin",**toktı-torım** "(toklu)-torun, tombalak", **şöp-şalam** "çer-çöp", **kir-koñ** "kir-pas", **däri-därmek** "ilaç-derman", **kiyim-keşek** "giyim-kuşam", **teri-tersek** "der-top", **eski-kuskı** "eski-püskü", **uvak-tüyek** "ufak-tefek", **dav-şar "**deva-çare", **iyis-koñıs** "is-koku", **jön-josık** "yol-yordam", **javın-şaşın** "yağmur-sağanak, yağmur-çamur anlamında" vb.

İlk gruptaki iki bileşeni bağımsız olarak da geniş bir şekilde kullanılanılabilen eşanlamlı kelimeler art arda kullanıldığında, geniş ve karmaşık bir kavram ortaya çıkarırlar. Bu şekilde bir nesne, bir değişim veya bir hareket etraflıca geniş bir kapsamla anlatılır. Mesela; **ülgi-önege** "örnek-önder" dendiğinde bütün iyi hareketler anlatılırken, **azıp-tozuv** "azıp-tozmak" dendiğinde fakirlik, yoksulluk ve sıkıntı hali tam olarak anlatılmaktadır.

İkinci gruptaki ikilelemelerde ise her ne kadar ikinci bileşenler Kazakçada anlamını kaybetmiş olsa da, diğer Türk lehçe ve şivelerinde aktiv bir şekilde kullanıldığını biliyoruz. Kazakçada ikinci bileşenin anlamının belirsiz olduğu ikilemeler yardımıyla derli toplu kavramlar elde edilir. Mesela **bala-şağa** "çoluk-çocuk" ikilemesinde evdeki çocuklardan da öte, bir ev hali anlatılmaktadır.

Kapsamlı bir şekilde bir kavramı anlatmak için ikilemelerde iki bileşenin de anlamının belirgin ve anlaşılır olması şart değildir. Anlamdaş ikilemeler içinde eşanlamlı yuva oluşturabilen kelimeler bulunabilir. Mesela; **Jüziñdi alıs jürip jaña kördim, jürmisiñ sav-salamat, esen-aman? İ. Jansügirov.** "Yüzünü uzaklardan gelip yeni gördüm, yaşıyor musun, sağ-selamet, esen-sağ?"

Kazakçadaki eşanlamlı kelimeleri ardarda sıralamak suretiyle oluşturulan **kapsamlı ikilemeler** Kazakçadaki eşanlamlılık konusunun önemli bir sahasıdır.

> 5. Kazakçada iki anlamdaş kelime yan yana kullanıldığında kapsamlı ikilemeler ortaya çıkarsa, bazen iki kelime sıralanırken, önceki kelime ikinci kelimeye açıklık getirken, onun manasını güçlendirir. Buna dilbiliminde ikilemeler denilir.

"Eşanlamlı çift sözcükle yapılan ikilemelerle, ikilemeler arasında ne fark var?" gibi bir soru sorulabilir. Bu iki grubun ortak yönü, ikisinin de anlamdaş sözcüklerden

kurulmasıdır. Her hangi iki anlamdaş kelimenin yan yana gelmesiyle kapsamlı ikileme yapılamadığı gibi, her hangi amlamdaş iki sözcük art arda sıralanıp hendiadyoinleri oluşturmaz. Hendiadyoin oluşturduklarında iki bileşen sözcük de, ayrı kullanıldıklarındaki bağımsız anlamlarını kaybetmezler, birbirlerinin anlamını kuvvetlendirip, pekiştirip, ifadeye edebilik ve güzellik katarlar. Mesela; **ulan baytak jer** "uçsuz bucaksız yer", **keñ baytak el** "geniş bereketli iller", **jaydarlı jarkın minez** "açık parlak huy", **aydın şalkar köl** "aydın dalgalı göl", **koñır salkın suv** "serin soğuk su", **kırmızı kızıl jibek** "kırmızı kızıl ipek", **samal jel** "lodos, kuzeyden esen yel", **kurış bolat semser** "kurşun çelikten kılıç", **ävel bastan oylanuv** "evvel baştan düşünmek", **jakın juvık adam** "cana yakın içten adam", **avır batpan şokpar** "ağır batman gürz", **tañ ğajayıp okıyğa** "şaşırtıcı, acaip hadise", **kızıl josa kan** "kızıl toprak renginde kan", **nan semiz jılkı** "yağlı semiz yılkı atı", **änşeyin bos ängime "**lafı güzaf, boş konuşma", **sabır tağatı kalmav,** "sabru takati kalmamak", **ğaşık jarın körüv** "aşkını, yârini görmek", **şet jağasın sezüv** "kenarını ve yakasını sezmek", **orasan zor mäni bar** "pek çok anlamı var", **jarım jartı närse** "yarım yamalak şey", **akır ayağın tosuv** "sonunu tamamını beklemek", **sen öziñ ayt** "sen kendin söyle", **biz özimiz barayık** "biz kendimiz gidelim", **sender bärlerin keliñder** "siz hepberaber geliniz", **jarık sävle körmev** "ışık, parıltı görmemek", **şet puşpağı ğana** "işin ucu, kenarı sadece", **zävlim biyik üy** "kocaman büyük ev", **zangar biyik tav** "ulu yüce dağ", **bulaktıñ kaynar közi** "bulağın kaynar gözü", **jeke dara şığuv "**tek ayrı çıkmak", **egiz eki bolmav** "ikiz iki olmamak", **kur beker** "beyhude, boş", **kur boska,** "boşu boşuna" vb.

Yukarıdaki örneklerde, öndeki bileşenler, arkadaki bileşen sözcüklere ayrı bir anlam zenginliği katmaktadır. İlk sözcükteki eksik anlam, ikinci sözcükteki anlamla pekişerek, belli bir kavram daha geniş bir şekilde ifade edilir.

İki eşanlamlı sözcük yan yana sıralanarak yapılan dizede anlam özelden genele doğru değişir. Bu tür kalıpları Kazak imlasında aralarına çizgi - işareti konularak eşanlamlı çift sözcükten yapılan ikilemeler diye tanımlanırlar. Mesela; **ar-uyat** "ar-namus", **el-jurt** "il-yurt", **azıp-tozuv** "azıp tozmak", **aman-esen** "sağ-salim", **jatpay-turmay** "yatmadan-durmadan" vb.

Kazakçadaki ikilemeler çok eski devirlerden beri kullanıla gelmiştir. Halk edebiyatı mahsüllerinde, aşıkların, akınların şiirlerinde çok sık rastlarız. İkilemelerin kullanıldığı sahaları inceleyelim.

A. Dinî inançlara bağlı olarak ortaya çıkan ikilemeler; **Basın taz, közin sokır etseñ de, bala ber jasağan iyem devşi edik. Ğ. Sılanov.** "Başı kel, gözi kör olsa da, çocuk ver, yaratıcı Tanrım (sahibim) derdik."

İye jasağan iyem, jappar Hak! Dep kolıñ jayğandı. Kos öndirimdi uzağınan süyindirip, kosağımen kosa ağarta kör! Ğ. Sılanov. "Tanrım, yaratacı Tanrım, Cafer Hakk! Diye kollarını açmıştı, genç çifti uzun yıllar boyu mutlu et, bir yastıkta kocasınlar! "

Jasağan iyem saktasın, iyem baska salğan soñ. Abay. "Yaratıcı Tanrı korusun, Tanrı başına verdiğinde."

Munımen kutılğanıñ kudayı sadaka ğoy, eki jüz elüv soldattan tört ak adam kaldık, baskası sap boldı. S. Şaripov. "Bununla kurtulduğumuz Hüdayi, sadakadır, iki yüz elli askerden yalnızca dört kişi kaldık, gerisi son nefeslerini verdi."

Äzireyil janalğış ketse jetip, jan şıkpay kökirekten til baylandı. Aytıs-Aşık atışmalarından. "Azrail can alıcı gelmiş gibi, gövdeden can çıkmadı, dil bağlandı."

Altınnan sokkan kebisim, segiz ujmak peyişim, kavuz kävsar suyınday, bäyişten şıkkan jemisim. Koblandı batır destanından. "Altından yapılmıştır başmağım, sekiz cennet behiştim, kevser havuzunun suyu gibi, behiştten çıkma yemişim."

Mına jalğan düniyede körer künim bolar ma? Kazak hikâyelerinden. "Yalan şu dünyada görür günüm var mı ola?"

Bir küni kapa bolıp ökinersin, basına tura bermes düniye jalğan. Akan seri. "Gün gelir üzülürsün, pişman olursun, başında her zaman durmaz yalan dünya."

Kayran kanşayım tiri me eken bul düniyede! O päniy, jalğan. Ol tiri bolıp jüzdese kalsak, öşkenimiz janıp, ölgenimiz tirilgendey bolmas pa edik. T. Abdikov. "Zavallı kraliçem diri mi acep bu dünyada! Fani, yalancı dünya. O hayatta ise ve bir gün karşılaşsak, sönen ateşimiz yanar gibi, ölenimiz dirilmiş gelmiş gibi olurduk."

B. İnsan ve onun gündelik hayatına dair ortaya çıkan ikilemeler;

Jırlavğa oğan söz jetpes, şeber akın ustanıñ. Jambıl. “Şiirde ona söz yetişmez, mahir şair üstada.”

Kemitüvge kelgende teñ kurdasıñ işki minin atanıñ izdep tabad. Aytıs-Aşık atışmalarından. “Aşağılamaya gelince, yaşıt akranın, iç eksikliklerini arayıp bulur dedenin.”

Jetkenin kas düşpannıñ bilgenen soñ, öziñe bağımdım dep tursañ etti. Aytıs- Aşık atışmalarından. “Kastı ve düşmanının yetiştiğini bildikten sonra, teslim oldum diye dursaydın.”

Tepseñ temir üzetin kırşın jas şağın emes pe? S. Mukanov. “Teptiğinde demiri kırabilecek körpe, genç yaşında değil misin?”

Intımakşıl, uyımşıl jaña käsip bastaymız. Jalkavlıktı kıyınşıl artka siltep tastaymız. S. Kerimbekov. “Birlik, beraberlikle yeni işe başlıyacağız. Tembelliği, zorluğu arka tarafa silkip atacağız.”

Kırk mıñ asker kol alıp, kayırın surap sapardıñ Kızılbaska jol tarttı. Koblandı batır destanından. “Kırk bin asker çeri alıp, hayırlısı diledi ve Kızılbaşa doğru yola çıktı.”

Hristof ağaydıñ mañdayı kırık kırtıs ajim. Z. Kabdolov. “Hristof ağanın alnı kırk kat çizgi dolu.”

Kupiya sırımdı aşıp jazğan hattan, bilersiz, okısañız oyımızdı. M. Seralin. “Gizli sırımı açıkça yazdığım mektuptan, bileceksiniz, okursanız düşüncelerimizi.”

Jigittiñ söylegen sözine rıyza bolğan kart keyin sıy kädesin jasadı. Leninşil Jas gazetesi. “Yiğidin söylediği söze razı olan ihtiyar sonra hediyesini, armağanını verdi.”

C. İkilemeler tabiattaki nesneleri, hareket ve değişimleri anlatmak için kullanılır. Bu ikilemeler kelime türleri anlamında da farklılık gösterirler. Mesela; **Kök torğınday aspan kök, bilemin jaynap aşılar iysi añkığan bäyşeşek, türlenip jerdi jasırar. Abay.** “Masmavi atlas gibi gökyüzü, bilirim açılır kokusu etrafı saran güller, bittiği yeri gizler.”

Kudaydıñ bergenine şükir toba. El aman jurt tınış. Ğ. Slanov. “Hüdanın verdiğine şükür tövbe. Halk sağ, yurt salim.”

Osınşama kıruvar maldı avruv sırkavdan aman alıp şığuv kerek. Leninşil Jas Gazetesi. “Bunca sayısız davarı hastalık ve illetten ağrı sızıdan sağ salim alıp çıkmak gerek.”

Kanşama küş kuvatım jumsasam da, tügestim sabırımnıñ bärin tamam. M. Seralin. “Ne kadar güç-kuvvetimi kullansam da, tükettim sabrımın hepsini tamamen.”

İşinen janı aşıp bukaranıñ köñili jaman kattı buzılıp tur. İ. Dävkebayev. “İçten içe vatandaşın morali çok kötü fena bozuktu.”

Kazak dili sözvarlığı ikilemelere zengin bir dildir. İkilemelerdeki sözlerin yeri sabit ve çoğunlukla değişmezdir. Mesela **orasan zor** “bir hayli, çok” şeklinde bir ikileme **zor orasan** “çok, bir hayli” diye söylenmez. Aynı şekilde **keñ baytak** “geniş düzlük” ikilemesi **baytak keñ** “düzlük geniş” diye kullanılmaz. Bununla beraber dildeki bütün ikilemeler için bu kural değişmez değildir. İkilemedeki eşanlamlı kelimeler bazı hallerde dönüşümlü olarak değişik eşanlamlı sözcüklerle yeni ikilemeler yaparlar. Mesela, **jalğan düniye** “yalan dünya”, **düniye jalğan** “dünya yalan”, **päniy jalğan** “fani yalan”; aspan kök “masmavi gökyüzü”, kök aspan “gökyüzü masmavi”, **kırşın jas** “körpe genç”, **jas kırşın** “genç körpe”; **kur boska** “boşu boşuna”, kur beker “boş nafile”, **kur änşeyin** “boşu boşuna öylesine**”, beker boska** “abes yere, boşuna” vb.

Kazakçada ikilemeler daima iki sözcükten yapılır, bununla birlikte nadiren üç eşanlamlı sözcükten ikilemeler de yapılabilmektedir. **Orındı iske jürip oy tappağan, ne bolmasa jumıs kıp, mal bakpağan. Kasiyetti bolmaydı onda jigit, äanşeyin kur bekerge bulğaktağan. Abay.** “Yerinde işe koşup fikir bulamayan, ya da çalısıp, hayvan beslemeyen. Haysiyeti olmaz o yiğidin, öylesine boş boşuna dolanan.” Abay bu şiirinde halk içinde çalışmayan, ter dökmeyen insanları eleştirmek için üç eşanlamlı sözcüğü ard arda sıralamıştır.

6. Kazakçada Deyimlerden Kurulan İkilemeler; dildeki eşanlamlı sözler belli bir kavramı değişik şekillerde anlatmak için ortaya çıkarlar. [31] Yazarlar, özellikle şair ve halk ozanları bir hadiseyi etraflıca tasvir etmek için deyimlerden mürekkep iki, üç eşanlamlı yuvalarını arka arkaya sıralarlar. Kazak edebiyatı ve matbuatından örnekler verelim; **Obal ğoy, adal akısı**

ğoy, taban akı, mañday teri ğoy, bulardı jılatpav kerek koy. M. Ävezov. "Yazıktır, adil hakkıdır, taban hakkı, alın teridir, bunları ağlatmamak gerek."

Biri jak aşpay, tırs etpey, tek sonın avzın bağuvda. Ğ. Mustafin. "Biri dahi ağzını açmadan, aldırmadan, tek onun ağzını açmasını beklemekte."

Mırzaş tuñğış körgen Elevsizben erekşe şüyirkelesip, astı-üstine tüsip, bayek boladı. T. Alımkulov. "Mırzaş ilk kez gördüğü Elevsizle hasbi hal edip, üstüne titreyip, hem hal olur."

Er minezdi körined, alakanı jazık, kolı aşık. Manas Destanından. "Erkek yaradılışlı görünür, avuçlar yazık (açık ve düz anlamında) , kolları açık."

Bul salada da jetistiktermen katar ättegenay degizip, san soktırar olkılıktar da bar. Jetisuv Gazetesi. "Bu sahada da olumlu gelişmelerle birlikte, aman deyip, diz döğdüren olumsuzluklar da mevcut."

7. Kazak dili ve edebiyatında, her zaman eşanlamlı kelimeler kendi aralarında, ikili kelime dizeleri kendi aralarında, deyimlerden oluşan eşanlamlı dizeler kendi aralarında kullanılmazlar. Bazen farklı cinsten bir eşanlamlı kelime türü, değişik bir eşanlamlı kelime türü ile bir araya getirilerek de kullanılabilir. Bu şekil tasarruflarda kelimelerin yeri sabit değildir.

a. Bir kelimeden sonra onun deyim kökenli eşanlamlısı kullanılması suretiyle ortaya çıkan şekil; **Seni de halık okığan, közi aşık deydi av! A. Nurpeyisov.** "Seni de halk okumuş, gözü açık bilir ya!"

Koy, raydan endi kayt! Ekeviñ de eñbekşi, pışağındı keyin tart. İ. Jansügirov. "Koy, bırak, yolundan dön! İkiniz de emekçi, bıçağını geri çek!"

Özi bay, özi sarañ, kara kazan, tüyme ötse tüye alğan davkes adam. S. Kerimbekov. "Kendisi zengin, kendi cimri, kara kazan, düğme geçse arada, deve alan inatçı adam."

Bärin ayta bersen, ökinesiñ birde barmağıñdı tisteysin. Ğ. Mustafin. "Hepsini söylersen, pişman olur, parmağını ısırırsın."

b. Deyimlerden sonra onun eşanlamlı sözcüğünün kullanılması suretiyle ortaya çıkan şekiller; **Kaladağı jigitterdiñ kolı jazık, özderi şülen, mırza**

emesi jok. İ. Jansügirov. “Şehirdeki gençlerin kolu açık, kendileri cömert, beyefendi olmayanı sanki yok gibi.”

Satılğan aşık aytılğan aşşı sözge tuvra javap kaytara almadı. Betinen otı şıktı, kattı uyaldı. Leninşil Jas Gazetesi. “Satılğan açık söylenen söze doğru cevap veremedi. Yüzü kızardı, çok utandı.”

Börkine layık eli de koydan juvas koñır da momın edi. Ğ. Sılanov. “Başlarına layık şekilde koyundan da uysal, sessiz, munis idi.”

c. İkili kelime dizesi önde, peşi sıra onun eşanlamlısı veya tersine oluşan tasarruflar; **Magazin işi keñ, uv-şuv köpşilik, bulardıñ tumsığı batar emes. Birevdi birev basa köktep, kiymeley baradı satuvşığa. Ğ. Mustafin.** “Dükkânın içi geniş, gürültü-patırtı kalabalık, bunların burnu dahi sokulur gibi değil. Birbirini ezer vaziyette, ite kaka ulaşmağa çalışıyorlar tezgâhtara.”

El-jurt halkımen ata anasın köredi. Kazak halk destanlarından. “İlini, yurdunu, halkıyla beraber ana babasını gördü.”

Tağısın-tağı jolığamız. Tağı da jolıkkanşa koş bolıñız. Halk ozanları atışmalarından. “Yeniden-tekrar karşılaşacağız. Tekrar buluşana dek hoşçakalınız.”

8. Sinonimlerin kullanıldığı bir saha da açımlamalardır. (Parafraz, paraphrase, teşrih sanatı). Bu terim bazen parafraza diye de geçer. Bu sözün manası tanımlama, etraflı anlatma demektir. Yani bir sözcüğün yerine onun açıklaması kullanılır. [32] Mesela Moskova yerine “Sovyetler Birliğinin başkenti”, M. Gorki yerine; “İşçi sınıfının büyük yazarı”, Gülaş Bayseyitova yerine “Kazakların bülbül şarkıcısı”, Meşhur güreşçi Kajımukan yerine “Kazakların büyük güreşçisi” şeklindeki ifadelerdir. Parafraza belli bir kavramın belirgin bir özelliğinin vurgulanması için veya o özelliğe ayrı bir dikkat çekmek için kullanılır. Sadece özel isimler değil, sıradan sözcükler veya her hangi bir kavram, bu tür bir kullanıma tabi olabilir.

Kün jıyılıp ay boldı, on eki ay jıl, jıl jıyılıp, kartaytıp kılğanı bul. Abay. “Günler toplandı ay oldu, on iki ay yıl, yıllar yığıldı, ihtiyarlattı, yaptığı bu.”

Sen bizdiñ üyge jıl on eki ayda bir ret kirip şıkpadıñ. Günlük konuşmalardan. “Sen bizim eve yıl on iki ayda bir kez olsun girip çıkmadın.”

Aynalayın Ayşörek, ketkeniñ juma, tün boldı. Semeteyge jetkeli, üş ay toksan kün boldı. Manas destanından. “Sevgili Ayşörek, gittiğine Cuma, gece oldu. Semeteye gideli, üç ay doksan gün oldu.”

Appak közi tım jiti, alıstan köretin kırağı közderi keskin bolatın. Ğ. Sılanov. “Bembeyaz gözleri hepten açık, uzaklardan gören uyanık gözleri keskin idi.”

Jası ülken aldımdağı ağa edi dep, korğalap kaldım kayta ülkenine. Aşık atışmalarından. “Yaşı büyük önümdeki ağa idi diye, çekinim birden bire büyüklüğüne.”

Burada geçen **on eki ay** “on iki ay”, **üş ay toksan kün** “üç ay doksan gün”, **alıstan köretin kırağı** “uzaktan gören”, **jası ülken aldımdağı ağa edi** “yaşı büyük önümdeki ağa idi” gibi söylemlerin hepsi parafraza örnekleridir. **Jıl-on eki ay** “yıl on iki ay” gibi bir öbekte, **jıl** “yıl” veya **on eki ay** “on iki ay” ifadelerinin biri yeterlidir aslında. Aynı şekilde **üş ay** “üç ay” denildiğinde doksan gün olduğu zaten bilinmektedir. Bu tür söz öbeklerini tekrardan ziyade edebiyatta söz kullanmanın değişik usülleri diye görmek icap eder.

Açımlamalar sıfat tamlamalarında, tamlayanın tamlayanı gibi kullanılır. Bu sebeple parafrazalara sıfat kökenli sözcüklerden oluşan sinonimlerde sıkça tesadüf edilir. **Küzdiñ koñır bir küni, may toñğısız jıp jılı kırmen jıyın bolğanda. İ. Jansügirov.** “Güz mevsiminin hafif hoş bir günü, yağın donmadığı ılık kırlarla haşır neşir olduğunda.”

Ermekbay äbden zarıktırıp, közge türtse körgisiz karañğı, jañbırlı tünde suvğa, balşıkka malşına kayttı. Ğ. Mustafin. “Ermekbay, hepten yoran, gözün gözü görmediği karanlık ve yağmurlu günde suya, çamura bulanıp geri geldi.”

Bäri de koydan koñır juvas bolıp, arağa senşe bülik salmap edi. A. Täñirbergenov. “Hepsi de koyundan da uysal olup, araya senin gibi mesele çıkarmamış idi.”

Baydıbek baydıñ jılkısı esebi jok köp edi. Jambıl. "Baydıbek ağanın yılkı sürüsünün haddi hesabı yok, çok idi."

Bular, düniye iliminen, Kazak tariyhı men ädebiyet şejiresinen habarı mol, közi aşık savattı akındar. Ozan atışmalarından. "Bunlar, tabiat ilmiyle, Kazak tarihi ve edebiyatından haberdar, gözü açık, okumuş ozanlardır."

Koy avzınan şöp almas, koñır momın Ajıbay. Manas destanından. "Koyun ağzından ot alamayan, uysal, saf Ajıbay."

Jazık mañday jalın köz, kara kıldı kak jarğan ädil bolar neme ğoy. Manas Destanından. "Açık alın, yalıngöz, kara kılı kırk yaran adil olandır bu."

Turlavı jok opasız berekesiz jansıñ ba? Manas destanından. "Dur durağı yok, vefasız, bereketsiz can mısın?"

Yukarıdaki örneklerde geçen sıfatlarda, sıfatın manasını daha genişçe veren, sıfatın manasını daha da açan deyimlerin kullanılışı göze çarpar. **Karañğı** "karanlık" sözcüğüyle beraber kullanılan **közge türtse körgisiz** "göz gözü görmeyen" mecazı karanlık sözünü anlamını daha da açarak karanlığın da ötesi koyu karanlık, kör karanlık anlamını vermektedir. **Ädil** "adil' sözcüğüyle birlikte kullanılan **kara kıldı kak jarğan** "kılı kırk yaran" deyimi adil sözcüğünün anlamı daha da derinleştirerek "adilin de adili" manasını vermektedir.

Parafrazaların bu türünü, ikilemerin deyimlerle beraber kullanıldıklarında ortaya çıkan daha geniş kalıpları şeklinde görebiliriz.

2. BÖLÜM EŞANLAMLI KELİMELERİN OLUŞUM YOLLARI

Kelimelerin tarihi, dil tarihiyle, dil tarihi halkın tarihiyle, halkın tarihi toplum tarihiyle sıkı bağlantılıdır. Eşanlamlı kelimelerin ortaya çıkış tarihleri genel söz varlığının gelişmesi, büyümesi tarihiyle parellik arzeder. Kazak dilinin kelime hazinesi zengindir. Bunun içeriğinde eski tarihlerden beri halkla beraber yaşamış, gerçek kendi sözcüklerimizle beraber, başka dillerden ödünç alma suretiyle dilimize girmiş sayısız alıntı sözcükler bulunur. Bunların sayısı belli değildir. Kazak dili sözvarlığı her yıl değil, her ay değil, her gün genişlemekte ve büyümektedir. Neologizm diye tanımladığımız kelimeler beş, on yıl içinde, neologizm tanımından çıkıp, sıradan kelimeler arasına dâhil olmaktadır. Bir zamanlar elektr, traktor, radyo, artist, sahna gibi sözcükler günümüzde neologizm değildir. Sinonimler veya anlamdaş kelimeler dünyadaki cisimlerin, değişimlerin sayısız sıfatlarını, özelliklerini etraflı gözlemleme neticesinde, insanoğlunun düşüncesinde ortaya çıkan dil bilimi kategorisidir. [1]

Sinonimlerin ortaya çıkış sebepleri dilbiliminde kesin hatlarıyla ortaya konmamış, halen araştırılmaktadır. Üzerinde çok araştırma ve inceleme yapılan Rus dilinde dahi bu konu tam anlamıyla aydınlatılmamıştır. Rus dilinin leksikolojisinde sinonimlerin ortaya çıkış meselesi tamamıyla incelenmemiştir. [2] Bazı Rus dilbilimcileri sinonimleri ortaya çıkışında üç, dört türlü yol tespit etmişlerdir. Mesela **A. A. Reformatskiy;** "eşanlamlı sözcükler başka dillerden alıntı sözcükler sebebiyle, ağızlardan ve şivelerden, diyalektizmden gelen sözcükler ve jargonlardan ortaya çıkmış kelimelerdir." der. [3] **E. M. Galkina-Fedorçuk** ise; "Sinonimler, kelime türetme, diyalektizm, alıntı sözcükler ile evfemizm ve vulgarizmlerden olmak üzere dört türlü kaynaktan doğar." der. [4] Kazak dilbilimci **K. Ahanov, E. M. Galkina-Fedorçuk'un** bu görüşünü destekler. [5]

Bir dilde eşanlamlı kelimelerin sayısız ortaya çıkış sebepleri vardır. Eldeki kaynaklara ve verilere dayanarak tespitim; Kazak dilinde eşanlamlı kelimeler yedi farklı yolla ortaya çıkmışlardır. 1. Eşanlamlı kelimeler çok anlamlı sözcüklerle çeşitlenir, zenginleşir. 2. Sözcük türetme yolu ile yapılır. 3. Ödünç kelimelerden oluşur. 4. Ağızlarda kullanılan kelimelerle-diyalektizmlerle beslenir. 5. Eşanlamlılık; deyimlerin, kalıplaşmış sözlerin, sıradan sözcüklerle yer değiştirmesi suretiyle ortaya çıkar. 6. Kelime anlamlarının değiştirilmesi ile ortaya çıkar. 7. Evfemizmlerle büyür, gelişir.

2.1. ÇOKANLAMLI SÖZCÜKLERDEN OLUŞAN EŞANLAMLILIK

Dilin gelişmişlik derecesi ve zenginliği salt sözlükteki kelimelerin sayısı ile değil, bununla birlikte sözcüklerin anlam zenginliği de katılarak ölçülür. Kelime hazinesinin anlam zenginliğini, nitelik açısından gelişmişliği gösteren yegâne özellik; kelimelerin çok anlamlılığıdır. Kelimelerin yeni ve farklı anlamları hemen ortaya çıkmamıştır. Her sözcüğün bildirdiği kavramın farklı sıfatlarından, değişik özelliklerinden meydana gelmişlerdir.[6] Mesela bir insan kuyuya baktığında ilk olarak onun dibine bakar. Bu şekilde kuyunun **tereñ** "derin" veya **tayız** "sığ" olduğunu anlar. Bunun neticesinde insan, **kudıktıñ tübin** "kuyunun dibini" soyutlayarak, başka nesnelerle karşılaştırıp, benzer birçok nesneyi **tüp** "dip" diye isimlendirir. Böylece bu sözcük, bu kez çokanlamlı sözcük olarak ortaya çıkar.

Tüp "dip" sözcüğü günümüzde aşağıda gösterildiği gibi birçok anlama gelir. 1. Bir eşyanın kapağının aksi istikametini bildirir. **Idıstıñ tübi** "kabın dibi". 2. Bir bitkinin yere dikilen kısmı. **Bakşa egetin jer saylap, tomardıñ tübin kopardım. O. Şipin.** "Bahçe yapmak için yer seçerek, tomarın dibini kopardım." 3. Kazılıp sökülen veya ekilen fidan, ya da bitki. **Sırbay koranıñ işine jırma tüp alma ağaşın tikti. S. Mukanov. "**Sırbay koruğun içine yirmi adet dip elma fidanı dikti." 4. İnsanın soyunu sopunu bildirir. **Men sol Kerey işine siñgen az atanıñ balası edim, tübim Kızay. M. Ävezov.** "Ben şu Kerey kavmi içine sinmiş az kalan sülalenin çocuğuyum, dibim, kökenim benim Kızaydır." 5. Bir şeyin yanını, yakınını bildirir. **Moskvanıñ tübinde talkan boldı faşistter. M. Hakimjanova.** "Moskova'nın dibinde yere gömüldü faşistler."

İnsanın görme organı **köz** "göz"dür. Bunun dışında **iyneniñ közi, "**iğnenin deliği, gözü", **terezeniñ közi** "pencerenin gözü", **közdi suv** "göz su, kaynak su", **közdi arna** "menba suyu", şeklinde de kullanmaktayız. Bunların hepsi insanın görme organının sözcüklerin anlamlarının yerine geçerek kullanılması neticesinde ortaya çıkmıştır. Bir sözcük farklı anlamları bildirdiği için, bu sözcük taşıdığı her farklı anlamıyla yeni eşanlamlı kelime öbekleri kurabilir. Mesela **köz** göz sözcüğü dört farklı eşanlam dizesinde geçer. 1. **Köz-janar** "göz, yanar, nazar" 2. **Köz-bulak-bastav-kaynar** "göz, bulak, menba, kaynak" 3. **Köz-jasuv (iğne gözü)** "göz-iğne deliği" 4. **Köz-äynek** "közgü-ayna". 1962 yılında çıkan Sinonimler Sözlüğü'den bazı örneklere bakalım;

***Akıl*-keñes, *akıl*-sana-es** "akıl-fikir, akıl-dimağ-us"

***Artuv*-asuv-ozuv, *artuv*-köbeyüv-molayuv** “artmak-taşmak-geçmek, artmak-çoğalmak, bollaşmak”

***Äldi*-avkattı-dävletti-bay-kuvattı, ä*ldi*-küşti-mıktı-karuvlı-älevmetti-ändemdi-kayrattı-kajırlı-berik** “hallice, güçlü, dayanıklı, kudretli, muazzam, gürbüz, diri, berk.”

***Birigüv*-kosıluv, *birigüv*-uyumdasuv-birlesüv-ämpeylesüv-uyısuv** “birleşmek, kavuşmak”; “birikmek, uyuşmak, birleşmek, hempa olmak, uymak.”

***Kädirli*-kurmetti-ardaktı-ayavlı-kımbattı, *kädirli*-bedeldi- abıroylı** “kadirli, hürmetli, saygın, muteber, kıymetli, değerli”; “kadirli, değerli, aziz”

***Öş*-araz-kırbay, *öş*-kek** “Öç, maraz, intikam”; “öç, intikam

***Tuvra*-durıs-jön-tüzüv, *tuvra*-tik-tüzüv-tike-şak-däl** “doğru, dürüst, düz-düzgün”; “doğru, dik, tüzgün, dikey, şakkadak, tam”

Derin sularda balık avlamak için **av** “ağ” kullanılır. Ağı kurarken dış görünüşüne bakarsak, şalvarın iki paçasının birleştiği kısma “ağ” a benzer. Demek ki bu isimlendirme benzerlikten doğmaktadır. Ağ denen nesnenin, **tor** “ağ, file” eşanlamlısı ağın deseni gibi görünen dış görünümünden ortaya çıkmıştır.

İnsanın yolunu kesen cisim Kazakçada **kedergi** “engel” olarak adlandırılır. Bu sözcüğün eşanlamlıları olarak **toskavıl-böget-ilgişek-oralğı** kelimeleri **köstek**, **duvar, müşkül, pürüz”** kullanılır. Bu kelimeler rastgele oluşmamışlardır. Onlar **tosuv** “beklemek, engellemek” **bögev** “berkitmek, kapatmak”, **ilüv** “ilmek, asmak”, **oraluv** “dolanmak” fiillerinden yapılmış, cins isim özelliği kazanmıştır.

Atın ileriye doğru değil de, geriye doğru gitmesini **şeginşektev** çekinmek olarak tabir edilir. Bu kavramı etraflı anlatmak için **tartınşaktav-keyinşektev-kötkenşektev** “çekinmek, geri gitmek, götün gütün gitmek” şeklinde eşanlamlı kelimeler kullanılır.

Sözcük ve anlamın denk olmadığını, çokanlamlı kelimeler ve eşanlamlı kelimelerden anlamak mümkündür. Çokanlamlı kelimelerde bir sözcük birçok farklı kavramı anlatır. Eşanlamlılıkta ise birkaç kelime bir kavramı bildirir. Bazı dilbilimciler çok anlamlı kelimelerin ortaya çıkmasını, eşanlamlı kelimeler için de oluş sebebi olarak

sayarlar. [7] Fakat çokanlamlı sözcüklerin her farklı manasının eşanlam dizesi yapmayacağı da bir gerçektir. Çokanlamlı sözcüklerin bazıları taşıdığı her farklı anlamda eşanlam yuvaları kurabilirken, bazıları ne kadar farklı anlam taşısa da hiçbir eşanlam dizesinde yer almaz, eşanlamlısı bulunmaz. Mesela **düniye** "dünya" ve **köz** "göz" sözcüklerinden dört farklı eşanlam dizesi yapılırken, farklı anlamlara gelebilen **kanat** sözcüğü ile tek bir sinonim yuvası yapılmamıştır. Özetle söyleyecek olursak; çok anlamlı sözcükler bir dilin sözvarlığına hem nitelik ve hem nicelik açısından önemli katkıda bulunur. Çok anlamlı sözcükler eşanlamlı sözcüklerin sayısının artmasına yol açar.

2.2. SÖZCÜK TÜRETME YOLUYLA OLUŞAN EŞANLAMLILIK

Kazak dilinde leksikolojik eşanlamlı kelimeler dilin kendi iç imkânlarıyla oluşmuştur. Yani kendine has özellikleri olan sözcük türetme yolları ile ortaya çıkmıstır. Kazakçada hangi yollarla kelimeler türetilmektedir ve bunun eşanlamlılığa ne gibi bir etkisi var meselesini aşağıda ayrıntılı olarak ele alacağız.

Kazakçada kelime üretmenin üç yolu vardır. İlki; morfolojik (sentetik) metod, ikincisi sentaksizm (analitik) metodu, üçüncüsü de morfolojik-sentaksizm (sentetik-analitik) metodu. [8]

Biz bu tanımı biraz genişleterek; morfolojik, salt sentaks metodu demekten ziyade, leksiko-morfolojik, leksiko-sentaksizm metodu ve leksiko-semantik usüller diye isimlendirmeyi uygun buluyoruz. [9] Mesela Rus eğitim ve öğretim modeli ile öğretime başladığımızda Rusçadaki **uçaşşiysya, uçeba, uçebnik, uçenik, uçitelskaya, uçitelstvo** "okuyucu, okul yılı, ders kitabı, öğrenci, öğretmen, öğretim" sözcüklerini karşılamak üzere Kazakçadaki **okı-** "oku-" fiilini esas alarak, Kazakçada daha önceleri olmayan **okuv, okuvşı, okıtuv, okutuvşı, okutuvşılık, okuvlık** "okumak, okuyucu öğrenci, okutmak, okutucu öğretmen, öğretim, ders kitabı" gibi yeni sözcükler türetildi.

> **Okı-** "oku-" fiil kökünden çeşitli yapım ekleriyle yeni kelimeler yapılmıştır. O halde söz türetmenin bu yolunu sadece morfolojik diye isimlendirme yerine, leksiko terimini de ekleyerek, leksiko-morfolojik usül demek daha uygundur.
>
> Bunların haricinde dilimize iki kelimenin birleştirilmesi suretiyle **baspasöz** "matbuat, medya", **şiykizat** "hammadde", **önerkäsip** "sanayii", **kasiporın** "işletme", **orınbasar** "muavin, yardımcı", **jemşöp** "yem, ot, çöp, hayvan yemi", **kasipodak**

"sendika" gibi sözcüklerle birlikte, **kızıl otav** "kızıl otağ", **kün tärtibi** "gün tertibi, program", **aşık jıynalıs** "açık toplantı", **avıl şarvaşılığı** "köy işleri", **janar may** "yakıt", **jer serigi** "yer uydusu", **tıñ iygerüv** "bakir toprakları işleme" gibi sayısız yeni tamlamalardan oluşan yeni kelimeler türetildi.

Bu türetilmiş kelimeler leksiko-semantik açıdan bir bütünlük, leksiko-gramatik açıdan kalıplaşmışlık kazanmışlardır. İki kelime birleşip yeni bir birleşik kelime yaparken veya iki kelime tamlama ile yeni bir kavram ifade etmek için bir araya gelerek yeni oluşan kavram, sırf sentaks ilişkisinden ortaya çıkmaz. Bunda belirli sözcüklerin farklı kullanımlarının büyük tesiri vardır. Dolayısıyla sözcük türetmenin bu usülünü salt sentaks ilişkisiyle açıklamaktan öte, leksiko-sentaksizm usulü diye tanımlamak daha doğrudur.

A. Iskakov; "morfolojik (sentetik), sentaksizm (analitik) metodlarının birleşik kelimeler yapmadaki ilişkilerine, türlü fonetik, leksiko-semantik ve gramer faktörleri de katkıda bulunur. " der. [10]

Yeni sözcük türetmedeki üç farklı yolun, Kazakçadaki eşanlamlığı nasıl zenginleştirdiğini inceleyelim.

2.2.1. Leksiko-Morfolojik Usüllerle Yapılan Eşanlamlı Kelimeler

Sözcük türetmedeki leksiko-morfolojik metod sözvarlığıyla birlikte, onun içinde yer alan eşanlamlı kelimeleri de çeşitlendirir, zenginleştirir. Eşanlamlı kelimeler bir yuvada bir araya geldiklerinde her zaman kök halde buluşmazlar, farklı ekler alarak da yan yana gelirler. Kazakçada yapım ekleri alarak türetilen kelimelerden yine yeni eşanlamlı kelimeler ortaya çıkar. Mesela; **–lık/-lik (-dık/-dik, -tık/-tik)** "–lık/-lik, -luk/-lük" yapım ekiyle yapılan eşanlamlı kelimeleri ele alalım. İsimden isim yapan bu yapım eki yeni kelimeler ve dolayısıyla yeni sinonimler yapan en işlek yapım ekidir. Bu ek bazı hallerde, kelime köklerinden sonra eklenmek suretiyle ve türetilen sözcüklerin sonuna gelerek ortaya çıkan farklı kelimelerin anlamlarını yakınlaştırır. Mesela; **avız** "ağız" ve **suv** "su" kelimeleri birbiriyle alakasızdır. Bu sözcüklere –lık yapım ekini eklediğimizde ortaya çıkan iki farklı kelime atın ağzına vurulan gemin demir kısmını bildirir. **Jurttıñ bärı atınıñ avızdığıñ attan tüspey aldı. M. Ävezov.** "İnsanların hepsi atının gemini attan inmeden çıkardı." **Attı adam atının suvlığın avzınan aldı da, jeke tusavmen ayağın mıktap tusadı. Ayni.** "Atlı adam atının gemini avzından çıkardı ve ayrı bir iple ön ayaklarının bağladı."

Aynı şekilde **biy, koja ve äkim** “bey, hoca, hakim” kelimeleri yakın anlamlıdır. Bu kelimelere –lık yapım eki eklendiğinde ortaya çıkan yeni kelimelerde de bir anlam ilişkisi, eşanlamlılık ortaya çıkar. **On segiz jasında köp jıldar biy bolğan Semtik degen adammen *biylikke* talaskan. S. Mukanov. “**On sekiz yaşında uzun yıllar kadılık yapmış Semtik denen adamla idare için mücadele etti.”

Bul istin *biyliğin* sağan berdik, al ne kılsañ da köndik. Halk dilinden. “Bu işin idaresini sana bıraktık ve ne yapsan da razıyız.”

Endeşe, bul balağa Revişten baska jannıñ *kojalığı* jürmeydi. Ğ. Sılanov. “Bundan böyle, bu çocuğa Reviş’ten başkasının hükmü geçmez.”

Nemene, jetim-jesirdiñ avlı ma bul, siz ä*kimdik* jürgizetin M. Ävezov. “Bu ne böyle, yetim ve öksüzlerin köyü mü burası, sizin hüküm süreceğiniz.”

Jem yem ve **ölim** ölüm sözcüklerine yine **–tik** yapım ekini eklediğimizde ortaya çıkan iki kelimenin anlamı yakın olur; **jemtik-ölimtik** “hayvan leşi-ölü eti”.

“-lık/-lik” yapım eki yeni isim yapan aktif bir ektir. Bu ek sıfatlardan isim, dolayısıyla sıfat kökenli eşanlamlı kelimelerden türetilmiş cins isim eşanlamlı kelimeleri yapmaya çok elverişlidir. Mesela **sotkar- buzakı- tentek** “avare, serseri, yaramaz” gibi sıfat anlamlı bir eşanlam dizesini, cins isim anlamlı haline getirmek için **sotkarlık-buzakılık-tentektik** “avarelik, serserilik, yaramazlık” şeklinde **–lık** ekini eklememiz yeterlidir.

Kazakçadaki sıfat köklerinden türetilmiş isim cinsinden soyut anlamlı sinonimler hayli fazladır. Örnek olarak **ädeptilik-ibadattılık-önegelilik** “edeplilik, incelik, erdemlik” **öşpendilik-kasttık** “intikamcılık, husumetlik”, **dosttık-tatuvlık** “dostluk ve tatlılık”, **tilektestik-niyettestik** “aynı dilekte olmak, aynı niyette olmak”, **erlik-batırlık-javıngerlik** “yiğitlik-bahadırlık-kahramanlık”, **jıldamdık-şapşandık** “çabukluk-çeviklik”, **olkılık-kemşilik “**eksiklik, noksanlık” vb.

“-lık” yapım ekli eşanlamlı kelimeler sırf cins isimler veya sadece sıfatlara eklenerek yeni türetilmiş cins isim karakterli eşanlamlı kelimeler yapmaz, bazen bu iki farklı kelime cinsi bir eşanlamlı yuvasında bir araya gelebilir. Mesela **bala** “çocuk” cins isimdir, **jas** “genç” sıfattır. Bu iki kelimeye **–lık** yapım eki eklendiğinde **balalık-jastık** “çocukluk, gençlik” anlamında bir kavramı bildiren anlamdaş çift sözcüklü ikileme ortaya çıkar. **Mäñgi** “ebedi, bengü” sözcüğü sıfattır, **ömir** “ömür” sözcüğü cins

isimdir. Bu iki sözcüğe **–lik** yapım eki eklendiğinde ortaya yene **mäñgilik-ömirlik** “ebedi, hayat boyu” olarak isim cinsinden yeni eşanlam dizesi çıkar.

Bazı durumlarda, aynı eşanlam yuvasındaki bir bileşen kelime **–lık** eki almış haliyle yer alırken, ikinci bileşen kelime kök halinde veya farklı bir yapım ekiyle türetilmiş şekliyle yan yana gelebilir. Mesela, **ortalık-astana** “merkez, başkent”, **ottık-akır** “mera-ahır”, **orındık-otırğış** “oturak, koltuk”, **şındık-akikat** “gerçek, hakikat”, **jañalık-özgeris** “yenilik, değişim”, **jetistik-tabıs** “kazanım, kar”, **korlık-jäbir-japa “**horluk, cebir-cefa” vb.

İsim cinsinden eşanlamlı kelimeler yapmada bir diğer işlek yapım eki **–şı/-şi** “–cı/-ci” yapım ekidir. İsme has, isimden isim yapan bir yapım ekidir. [11] Bu ekin eşanlamlı kelimelerin oluşumunda iki önemli fonksiyonu vardır. İlk fonksiyonu yalın kök halindeki eşanlamlı kelimelerden yeni türemiş eşanlamlı kelimeler yapar. Yani sinonimlerden sinonim türetir. Mesela; **öleñ-än-jır-även** “şiir, şarkı, destan, hava” kök isimleri belli bir bağlamda bir araya gelerek sinonim oluştururlar. Mesela; **Töken ölenin toktatpastan öleñmen karsı aldı bulardı. Ğ. Mustafin. “**Töken şiirini kesmeden, şiirle karşıladı onları.” **Tula boyı tolkıp kelip, tanıs änder kuyılsın. S. Mävlenov.** “Tüm vücudu titreten, tanış sarkılar söylensin.” **Sağan, sağan ulı otan astanası jüregimniñ tübinen jır arnağan. J. Sayın. “**Sana, sana yüce vatanın başkenti yüreğimin derinliklerinden şarkı adadım.”

Yukarıdaki dört farklı sözcükten oluşan öbeği iki gruba bölebiriz. İlk grupta **öleñ** ve **jır** yer alır. **Öleñ** şiir belli hece ölçüsü olan, kafiyelerle yazılmış bir edebî türdür. **Jır** ise şiirden daha uzun olur, **dastan** “destan” ve **tolgav** “sagu”ya daha yakındır. İkinci grupta en şarkı ve **även** “uzun hava- ezgi” sözcükleri yer alır. **Än** “şarkı” şiirin müzikle ve melodilerle ile icrasıdır. **Även** ise şarkılarda icra edilen müziktir.

Bu şekilde bir iç incelemeye tabi tuttuğumuzda bu kelimeler arasında eşanlamlılıktan uzaklaşma görülür. Bu sözcüklere isimden isim yapan **–şı/-şi** “–cı/-ci” ekini eklemek suretiyle meslek icra eden kişiler anlamına ulaşırız. **Öleñşi-änşi-jırşı** “şair, türkücü, destancı”. Yalnız burada bu dört kelimeden **ävenşi** bu eki kabul etmeyecektir. Çünkü **ävenşi** havacı diye bir tabir yoktur, böyle bir meslek yoktur.

–şı/-şi “–cı/-ci” yapım eki ekinin ikinci bir özelliği kök halleriyle birbiriyle alakaları olmayan farklı cins isimlerin sonuna olduğu gibi farklı cinsten kelimelerin sonuna eklendiklerinde, kelimeleri birbirlerine yakınlaştırıp eşanlamlılık doğurur. Mesela **bas** “baş” ve **jetek** “yedek” sözcüklerinin kök anlamları birbirinden uzaktır. Bu iki

sözcüğe **–şı/-şi** “–cı/-ci” eki ilave edildiğinde ise **basşı-jetekşi** “başkan, önder” gibi yeni bir anlam yuvası oluşur.

Yapım ekleri **–şı/-şi** “–cı/-ci” eki sadece isimden isim yapmaz. Bazen sıfatlara da, bazen fiil köklerine de eklenir, bu şekilde yeni kelimeler yeni eşanlam yuvaları ortaya çıkar. Mesela **sak** “dikkatli” sözcüğü sıfat kökenlidir. Buna rağmen **–şı/-şi** “–cı/-ci” yapım ekini sonuna ek olarak kabul eder, böylelikle oraya çıkan **sakşı** korumacı sözcüğü **küzetşi** “gözetimci, koruyucu, nöbetçi” sözcüğüyle eşanlamlılık oluşturur.

Yine **–şı/-şi** “–cı/-ci” yapım eki fiil kökünden sonra eklenerek yeni kelimeler türetir. **Jürginşi, baktaşı, otaşı, eginşi, tilenşi** yaya, bakıcı, otacı, ekinci, sürücü, dilenci türetilmiş sözcüklerinin kökleri **jür-, bak-, ota-, ek-, tile-** “yürü-, bak-, ota-, dile-“ fiil kökleridir. Yukarıdaki sözcük kökleri farklı yapım ekleri vasıtasıyla bir sözcük türünden diğerine geçerek, isim karakterli **jolavşı** “yolcu”, **malşı** “çoban”, **dihanşı** “çiftçi”, **kayırşı** “dilenci” kelimeleriyle eşanlamlılık ilişkisine girerler.

Bazen **–şı/-şi** “–cı/-ci” yapım ekiyle yapılan sinonimlerin iki bileşenin de fiil kökenli olması mümkündür. Mesela; **joktavşı-izdevşi** “yoklayan, arayan”, **jöneltüvşi-jiberüvşi** “yollayan, gönderen”, **uvatuvşı-jubatuvşı** “avutucu, yatıştırıcı” vb.

İsim karakterli birçok eşanlamlı kelimeler fiil köklü sözcüklerden türetilmiştir. Bu belli başlı yapım eklerinin bir kaçını sıralamak gerekirş

1. **–ıs, -is, -s** “-ş” yapım ekiyle; **jıyılıs-mäjilis-keñes-otırıs,** “toplantı, meclis, danışma, oturum” **şabıs-jarıs** “koşu, yarış”, **katınas-baylanıs** “iletişim, bağlantı”, **urıs-soğıs-şaykas** “vuruş, savaş, çatışma”, **eles-körinis** “silüet, görüntü” vb.

2. –ma/–me, -ba/-be, -pa/ -pe “–ma/-me” **yapım ekiyle; kespe-salma** “kesme, çalma”, **tartpa-suvırma** “çekme, çıkarma”, **tüsindirme-anıktama** “anlatma, izah etme” vb.

3. –ım/ –im, –m “-m” yapım ekiyle; **bitim-kelisim** “bitişme, anlaşma”, **nanım-senim** “inanç, kanı”, **önim-tüsim** “ürün, mahsül” vb.

4. –uv yapım ekiyle **süyev-demev-medev** “destek, katkı, medet”, **habarlandıruv-kulaktandıruv** “haber vermek, duyurmak”, **ündev-şakıruv** “seslenmek, çağırmak”, **barlav-bakılav-şoluv** “izlemek, gözetmek, takip etmek” vb.

5. –k, –ık/–ik –ak/-ek “-k” yapım ekiyle **kebek-urpak** “kepek”, **torpak, baspak** “dana, buzağı”, **buvnak-tüynek** “boğum, yumru”, **turak-tıyanak** “durak, dayanak” **şokırak-tekirek “**tırıs, dörtnala” vb.

Sıfat cinsinden eşanlamlı kelimeler yapan en işlek yapım eklerinden biri de **–lı /–li, –dı/ –di, –tı/– ti,** “–lı/ –li, –lu/ –lü” ekleridir. Bu ekler belirli bir nesnenin ya da kavramın çok olduğunu ve var olduğunu bildirmek için cins isimlere eklenir, sıfat anlamlı yeni kelimeler yapar. Mesela toplum hayatında kanunsuz işler için **kılmıs-jazık-kinä** “suç, günah, kabahat” gibi ağır veya hafif tabirlerle belirtilir. Bu sözcüklere –lı ekini eklediğimizde ortaya **kılmıstı-jazıktı-kinäli** “suçlu, günahkâr, kabahatli” gibi sıfat eşanlamlı grubu ortaya çıkar. **Jaza** “ceza”, **ayıp** “ayıp” gibi eşanlamlı olmayan sözcükler de –lı eki aldığında oluşan yeni kelimelerle **jazalı** “cezalı”, **ayıptı,** “ayıplı, kusurlu” sözcükleri yukarıdaki kelimelerle eşanlamlı olur.

Kazakçada **-lı** ekiyle yapılan eşanlamlı kelimeler çok kullanılır; bunların bazılarını örnek olarak vermek gerekirse; **bastı-negizgi-mañızdı** “başlıca, esas, önemli”, **akıldı-esti “**akıllı, uslu”, **ataktı-dañktı-äygili** “meşhur, namlı, ünlü”, **aybattı-kaharlı** “heybetli, kahhar”, **bulttı-tumandı** “bulutlu, dumanlı”, **ayanıştı-ökinişti** “yazık, günah”, **iygilikti-kayırlı** “iyi, hayırlı”, **külkili-kızıktı** “gülünç, ilginç”, **sayalı, köleñkeli** “sayeli, gölgeli”, **kasiyetti-kiyeli** “mübarek, kutlu”, **kolaylı-ıñgaylı** “kolay, uygun” vb.

Kazakçada **–lı** ekinin karşıtı, olumsuz anlam yapan **–sız/siz** yapım ekleridir. Bu ek isim sonuna getirilerek türetilmiş sıfat yapan işlek bir ektir, **–lı** ekiyle genişletilmiş sözcüklerde bolluk ve mevcudiyet ifade edilirken, **-sız/–siz** ekleriyle yapılan yeni sözcüklerde tam tersine yoklu ve azlık anlamı bildirilir.

Çok süt veren inek ya da kısrağı Kazakçada **sütti-kunarlı-mama** sözcükleriyle “bol sütlü, verimli, memeli” tabirleriyle anlatılır. Buna karşın az süt verme durumunda ise; **sütsiz- kunarsız** “sütsüz, verimsiz” olarak, bu kez iki sözcükle anlatılır.

Kazakçada kelime türetmede **–day/–dey, –tay/-tey** yapım ekleri de işlek eklerdendir. **Ğ. Ğ. Musabayev;** “–day eki isme eklenen benzerlik ekidir.” der. [12] Yapım ekleri **–day/–dey, –tay/-tey** ekleriyle türetilmiş, eşanlamlı kelimelere örnek; **darday-somaday-soktaday-soyılday** “iri yarı, kocaman, büyük, hantal”, **tügeldey-bütindey** “tamamen, bütünüyle” vb.

Kazakçada eşanlamlı kelimeler daha çok fiil cinsinden kelimelerden yapılır. İsim cinsine nazaran fiillerin leksiko-gramer açıdan anlamları ve gramer şekilleri daha çok çeşitli olup, cümlede yüklendiği görev daha özeldir. [13] Kazakçada eşanlamlı

kelimelerin zenginliğinde fiillerin yeri ayrıcalıklıdır. Salt kök halindeki fiillerden yapılan eşanlamlı kelimeler; **as-art-oz-** "aş-, art-, geç-", **okı-bil-üyren "**oku-, bil, öğren-" **damı-ös- ön** "geliş, büyü-, ilerle-"; bazen yapım ekleriyle fiilden fiil yapılarak **kiris-iylik-aralas- kıstırıl** "giriş-, karış-, iliş-, katıl"; **izdestir-surastır-karastır** "ara-, soruş-, bak-"; **ezgile- mıjgıla-** "ez-, kıs-" **ağıt-bosat** "çöz-, boşalt-". Bazen yalın fiil kökü ile türetilmiş fiiller karışık olarak; **aya-esirge** "bağışla-, esirge", **asık-sas-abırjı "**acele et-, çabuk ol-, tez ol", kıdır**-, kez-sandal-sendel-kanğır-tentire-arala-şarla** "dolaş-, gez-, dolan-, sallan-, takıl-, eğlen-, gör-, yürü-" eşanlamlı öbeğinde buluşurlar. Dilbilimcilerin araştırmalarına göre Kazakçada fiilden ve isimden fiil yapan iki yüze yakın yapım eki olduğu tespit edilmiştir. Bunların içinde en işlek olanı **–la /–le** yapım ekidir.

Kazakçada fiillerin önemli bir kısmı, fiil yapan yapım ekleri vasıtasıyla yapılır, fiil köklerinde yeni fiil çatıları ortaya çıkar. Aynı şekilde fiil anlamı içeren eşanlamlı kelime dizeleri de, yapım ekleriyle türetilmiş yeni fiillerden ortaya çıkar. [14] Kazakçada özellikle **-la –le** yapım ekleriyle yapılan çok sayıda eşanlamlı kelime bulunur. Bu ekin ses uyumu kurallarına bağlı olarak –**la/-le, -da/-de, -ta/-te** altı adet fonetik varyantı vardır, yine **–lan/-len, -las/-les,** ve **–landır/-lendir, - lestir** eklerini de bu yapım ekinden çıkarlar. [15] Örnek olarak; **-la –le** yapım ekleriyle türemiş **cins isim karakterli eşanlamlılar; dämelen-ümitten** "bekle-, ümitlen-" **davısta-aykayla** "seslen-, çığır-", **jarmala-untakta** "ez, ufala**", jaralan jarahattan** "yaralan-, jerahatlen-" **oyuvla-örnekte-asekeyle** "oyala, beze, süsle", **kıymılda-kıpırda-jıbırla-** "kımılda, kıpırla, debelen", **ekpinde-karkında** "güçlen-, kuvvetlen-" vb.

Sıfat anlamlı yapılan eşanlamlı kelimeler; **anıkta-aykında** "netleştir-, açıkla-" **tatuvlas- dostas** "barış-, dost ol- **" amandas-esendes** "selamlaş-, hal hatır sor-" **jeñildet- oñaylat** "hafiflet-, kolaylaştır-", **jaryala-mälimde-ängimele** "yayınla, açıkla, bahset", **kişireyt- tarılt-** "küçült-, daralt-" **äzirle-dayarla** "hazırla, sağla", **usakta-, maydala** "ufala-, parçala" vb.

Yansıma kelimeler ve ünlemlerden yapılan eşanlamlılar; **alañda-eleñde** "tedirgin ol-, rahatsız ol-", **bıjına-, kujına-, bıkı-, jıpırla-, sıñsı-** "kapla-, bas-, dol-, kuşat-, istila et-", **oybayla-, attanda** "bağır-, çağır" **ahla-, ühle** "ahla-, ühle-", **bılpılda- bılbıra** "yumuşa- gevşe-" vb.

Zarflardan yapılanlar; **alısta-, kaşıkta-** uzaklaş, ırağa git, **jıldamdat-tezdet-jedeldet-şapşandat,** “çabuklaştır- tez ol-, acele et-, hızlandır-“, **joğarla-ilgerle,** “yukarı çık-, ilerle-“ **dälde-, tuvrala-, tüzüvde** “nişan al-, doğrult-, düzelt-“ vb.

Bazı hallerde, **-la/-le** yapım eki anlam olarak birbirleriyle ilişkisi olmayan, farklı cinsten kelimelerin sonuna eklendiğinde yeni ortaya çıkan sözcüklerin manası birbirine yaklaşır. Üy ev ve ayak ayak sözcükleri bir birnden farklıdır, **-landır /-lendir** yapım ekiyle ortaya çıkan evlendir- ve ayaklandır- fiilleri evlendirmek ve ayaklandırmak anlamlarına gelerek birbirlerine yakınlaşarak eşanlamlılık oluşturular.

Fiil köklü eşanlamlı kelimeler sadece fiil köklerinden yapılmaz. Eşanlamlı kelimelerin birisinin kökü sıfatlardan, ikincisi cins isim, kalan kısmı fiil kökü olabilir. **Tatuvlas-, dostas-, eldes** (kökler **tatuv-, dos+, el+;** “barışık ol-, dost+, el, il, halk”) “barış-, dost ol-, iyi komşuluk yap-“; **ortaktastır-, koğamdastır-,** “ortaklaştır, bir araya getir, ittifak yap-” (kökler **ortak** “ortak”, **koğam** “toplum”) **äşekeyle-ädemile** (kök **äsekey** “süs”, **ädemi “**güzel”) süsle, güzelleştir-, örneklerinde sıfat ve cins isim kökleri bir arada kullanılmıştır.

Sıfat ve fiillerin bir araya gelmesiyle; **azayt-, kemit-, al-, şeger** (kökler az, kem, al-, şek) “azalt-, eksilt-, al-, çek-“; **bötensi-, jatırka-, tosırka-** (kökler **böten** “yabancı”, **jatır-** “yadırga”, **tosır** “yabancı”) “yabancılaş-, yadırga-, bigâne ol-“; **arıkta-, jüde-** (kökler arık arık jüde zayıf “arıkla-, zayıfla”, **irikte-, ekşe-** “seç-,ayır-“ (kök iri, ek ayrı) vb.

Cins isim ve fiillerden oluşan eşanlamlı kelimeler; **baskar-biyle** “idare et-, yönet-” , **bılk-buzıl-iysten** (kökler **bıl-** bulanma, **buz-** bozuk, **iys**+ koku); **jından-, kutır** “delirme, kudurma” (kökler jın+ cin+, kut- kudur); **jelimde-japsır** (kökler **jelim+** “tutkal+”; **jap**-, yap-), **nığayt-, küşeyt-** “kuvvetlendir, güçlendir”; **maktan-, korazdan** (kökler **makta-** “böbürlen-“, **koraz+** “horoz+”) vb.

Bazı durumlarda bir eşanlamlı dizesinde, fiil kökü, kök halinde cins isim, sıfat köklü kelimeler bir arada olabilirler; **körkey-gülden-jaksar** “güzelleş-, serpil-, iyileş-“; **surıpta-irikte-sortta** “ayır, seç-, sınıfla-“; **koşta-makulda-kupta-kuvatta-kolda-jakta vb.** “katıl-, kabullen-, onayla-, destekle-, kolla-, taraf ol-“ vb.

Yukarıda verilen en son dizedeki eşanlamlıların kullanıldıkları cümlelerden örnek olarak; **Mamandı şapsa keter Şekti janıştap, Keledi tamam Şekti sözin koştap. Ayman-Şolpan destanından. “**Mamandı hücum ederse Şekti’yi ezer geçer, bu yüzden Şekti onun sözlerine katılmak zorundadır.” **Buvradayın sakıldap, külisedi**

köp şaytan, kılğan isin makuldap. Alpamıs destanından. “Deve gibi bozlayıp, gülüşmekte çok şeytan, yaptığı işi onaylar gibi.” **Kojak komandiriniñ buyrığın ünsiz kuptadı. A. Nurpeyisov. “**Kojak komutanının emrini sessizce onayladı.” **Ämirenin özi otırğanda, onın äñşiligin äñgime etpey ak änin estigenimiz jön bolar, dep Estay Musanıñ sözin kuvattadı. K. Jarmağambetov.** “Ämire’nin kendisi otururken, onun şarkıcı tarafının bahsetmekten ziyade, onun türkülerini dinlemek doğru olur diyerek, Estay, Musa’nın teklifini destekledi.” **Büroğa katınaskan mamandardıñ köpşiligi Bayjannıñ usınısın koldadı. S. Mukanov. “**Büroya iştirak eden uzmanların çoğunluğu Bayjan’ın teklifini kolladı.” **Sarkıttı da bir top eginşi jaktadı. J. Tilekov. “**Sarkıt’a da bir grup çiftçi sahip çıktı.”

Burada geçen **koştav** sözcüğünün kökü bir ünlem olan **koş** “hoş” sözcüğüdür, **makuldav** ve **kuptav** filleri kökleri **makul** “makul” ve **kup** “hop” olan kalıp kelimelerdir. **Kuvattadı-koldadı-jaktadı** “destekledi, kolladı, taraf oldu” türetilmiş fiillerinin kökleri ise isim köklü **kuvat** “kuvvet”, **kol** ve **jak** “yan” kelimeleridir. Burada farklı anlam ve farklı cinsten kelimelerin anlamlarını yakınlaştırmak suretiyle bir eşanlam dizesinde bir araya getiren yapım eki –le/-la dır. Bu ekler kelimelerin anlamlamlarını değiştirmekle kalmayıp, fonksiyonlarını da değiştirmiştir. Leksiko-morfolojik usül, kelime hazinesi ve dilbilgisini bağdaştırarak yeni kelime ve dolayısıyla yeni eşanlamlı kelimeler yapan en önemli yollardan biridir.

2.2.2. Leksiko- Sentaksizm Metodu İle Yapılan Eşanlamlı Kelimeler

Kazakçadaki leksiko-sentaksizm metodu ile yapılan birleşik kelimeler henüz tam manasıyla araştırılıp, incelenmeyen önemli konulardan biridir. Birleşik kelimelerin oluşma yolları, yapıları, anlamları çok çeşitlidir. Bu tür kelimeler, çoğunlukla, birleşme, eşleşme ve tamlama yaparak leksiko-gramer açıdan bir bütünlük arzederken, leksiko-semantik açıdan bir denklik, ritm olarak tekdüze olarak birleşik kelimeleri oluştururlar. [16]

Kazakçada bir dize leksikolojik eşanlamlı kelimeler birleşik kelimelerden ortaya çıkmıştır. Mesela ata binip gitmek için önce bir takım hazırlıklar yapılır, malzemeler düzülür. **Jügen** “gem”, **tizgin** “dizgin”, **şılbır** “yular”, **er** “eyer” , **tokım** “eyer” altına konulan keçe, üzengi gibi. Eskiden bu tür eşyanın tamamına birden **turman** “koşum takımları’ denilirdi. **Altı jasta aktattı, özine ölşep buvrıldıñ altınnan turman kaktattı. Kobılandı destanından. “**Altı yaşta haketti, kendi ölçülerinde boz atının koşumlarını altından yaptırdı.” Daha sonra bu terim zamanla, **at-turman** “at

takımları" ve **er-turman** "koşum takımları' şeklinde iki farklı birleşik kelime ile söylenir oldu. Aynı şekilde **at-turman** teriminin yanında, aynı anlamda olmak üzere **ertokım** "eğer semer" birleşik kelimesi de ortaya çıktı. Bu üç birleşik kelime de, koşum takımları anlamına gelir, eşanlamlıdır ve dönüşümlü olarak kullanılır. Bir de **ayılturman** "kemer koşumu" birleşik kelimesi daha vardır ki bu terim at binmede eyer gibi koşumların dışında sadece yular, ip, bağ, kemer türünden gereçler için kullanılır.

Kazakçada **otağası** "ocak ağası" tabiri, sohbet esnasında, ocağın etrafında oturan en yaşlı kimseyi anlatırdı. [17] **Aksakal** tabiri, sakalı olmasa da en hürmetli kişileri belirtmek için kullanılır. Bu iki birleşik kelime, onları oluşturan kelimeler olan **ot** "ateş" **ağa, ak, sakal** kelimeleriyle hiç alakası olmayan **kariya** ihtiyar sözcüğüyle eşanlam dizesinde buluşur.

Birleşik kelimeleri oluşturan sözcük kökleri kolay kolay bir araya gelmez. İki kelimenin bir araya gelmesi tesadüfi değildir, bu tür yapılar belli kurallara göre oluşurlar. Kelimeler anlatılacak kavram etrafında bir araya gelirler.

Kelimeler bir araya gelerek, birleşik kelimeleri oluşturduklarında, onlardan doğan anlamlar bazen birbirine yakınken, bazen de uzak olur. İki kelimenin verdiği anlam bazı hallerde hepten yeni bir kelime gibi anlam ortaya çıkarır. Mesela; **aljapkış** "aşçı önlüğü" birleşik kelimesi **beldemşe** "belden bağlamalı önlük" kelimesi ile, **atkosşı** "at bakıcısı" sözcüğü, **atşı** "ata bakan" ve **köşir** "seyis" sözcükleri ile eşanlamlı kelime yuvasında buluşur. Aynı şekilde **kapteser** "çuval delen" sözcüğü **tışkan** "fare" ile, **künbağar** "günebakan, çekirdek" sözcüğü ile, **altı atar, tapanşa** "tabanca" sözcükleriyle aynı anlama gelerek eşanlamlılık ortaya çıkarır. Bu tür birleşik kelimelerde, kelimelerin ayrı ayrı anlamları unutulur, yeni ortaya çıkan anlamla yakın anlamlı kelimeler eşanlamlı kelime dizesi yapar.

Birleşik kelimeler ilk başta sıradan tamlamalar olarak bir araya gelmişken, zamanla ilk baştaki sentaks ilişkilerinin bozulmasıyla, leksikolojik birleşik kelimelere dönüşmüştür.

Bazı hallerde, kalıplaşmış tamlamalar da, iki sözcükten oluşmalarına rağmen bir kavramı bildirir ve sözcük gibi kullanılırlar. Mesela; **bas keser** "baş kesen", **cendet** "cellat" sözcüğüyle; **kün köris** "gün görme", **tirşilik** "dirlik"; **kus tösek** "kuş yatağı", **mamık** "pamuk"; **kök baka** "mavi kurbağa", **arık**; **eki jüzdi** "ikiyüzlü", **opasız** vefasız; **eti tiri** "diri etli" **pısık**, "hamarat"; **orta boylı** "orta boylu", **dembelşe** "orta

yükseklikte"; **til alğış** "söz dinleyen", **elgezek** "uysal"; **ala ayak**, **kuv** "kurnaz" sözcükleriyle aynı eşanlamlı yuvasında bir araya gelirler.

Fiillerin aktif olarak kullanıldığı bazı iki kelimeden oluşan deyimler tek kelimeden ibaret fiillerle eşanlamlı olurlar. Mesela; **kol almasuv** "kol alışmak" deyimi, **amandasuv** "merhabalaşmak, selamlaşmak" ile canı **aşuv** "canı acımak" **ayav, esirkev** "sakınmak, esirgemek", **kuda tüsüv** "dünür olmak, nişanlanmak", **jüregi aynuv** "kalbi bulanmak, mide bulanmak" gibi burada **jiyirkenüv** "iğrenme", k**ün batuv** "günün batması" **keşkirüv** "akşam olmak", **tisin kayrav** "diş bilemek", **kijinüv** "sinirlenmek", **ömir sürüv** "ömür sürmek", **küneltüv** "hayatı idame ettirmek", **bavır basuv** "bağıra basmak", **menşiktenüv** "sahiplenmek" fiilleri ile aynı anlama geldiği için eşanlamlıdır.

İkilemelerle yoluyla farklı kelime gruplarından çok sayıda eşanlamlı kelimeler ortaya çıkmıştır.

Cins simlerden **kedey-kepşik** "fakir, yoksul", **jok-jitik "**yok, yitik", **jarlı-jakıbay** "garip, fukara".

Kadır-kurmet "hatır, hürmet", **sıy-kurmet** "saygı, hürmet", **sıy-sıyapat** "saygı, ihtiram".

Sıfatlardan; olkın-tolkın "çalkantılı, dalgalı", **avmalı-tökpeli** "değişimli, dökmeli". (değişen gelişen anlamında)

Köpe-körnev, aşıktan-aşık "göz göre göre, açıktan açık".

Mayda-şüyde "un, ufak", **uvak-tüyek** "ufak, tefek".

Kir-kir, kojalak-kojalak "kir kir, leke leke".

Üyli- barandı, üyli jaylı "evli, barklı".

Bolar-bolmas "olur olmaz', **azın-avlak** "az, uz".

Fiillerden; habar-oşarsız ketüv "habersiz gitmek", **iz-tüzi bilinbev "**izini belli etmemek".

Asığıp-aptığuv "acele, telaş etmek", **asıp-sasuv** "telaş etmek, şaşmak".

Küyip-januv "yanıp tutuşmak", **küyip pisüv** "yanıp pişmek" (öfkelenmek anlamında)

Jığılıp-sürinüv "yıkılmak, sürünmek", **sürinip-kabınuv** "sürünmek, şişmek".

Ösip-önüv “yetişmek, belirmek”, **ösip-örkendev** “yetişmek, gelişmek”, **ösip-jetilüv** “yetişmek, yetmek”.

Zarflardan; anda-sanda “arada, sırada”, **okta-tekte** “ender, nadir”, **baz-bazda** “bazı, bazı”, **key-keyde** “ara sıra”.

Jalma-jan “can hıraç”, **ile-şala** “hemen, ardından”, **ap-sette** “birden, aniden”.

Arılı-berili “öteli, berili”, **ersili-karsılı** “karşı-karşılıklı”.

Az-azdap “az, azdan”, **tam-tumdap** “tam-tamına”.

Yansıma kelimelerden; **dürs-dürs,** “dünk-dünk”, **jark-jurk** “ışıl, ışıl”, **jalt-jult** “pırıl, pırıl”, **dañgır-dunğır** “tangır, tungır”, **salpañ-salpañ** “sere serpe”, **salañ-salañ** “salak, salak”, **aksañ- aksañ** “aksak, toksak”, **şoynañ- şoynañ** “çarık, çürük” vb.

Kazakçada ikilemelerle, bir sözcüğü tekrarlayarak, ya da bir kelimeye hece eklemek suretiyle kelime türetme kadim zamanlardan beri işlek bir şekilde kullanılmaktadır. Bu tür kelimelerin ortaya çıkış yolları, anlam özellikleri farklı farklıdır. Buna yukarıda verilen birleşik kelimelerden oluşan eşanlamları delil olarak gösterebiliriz. İki kelime ile yapılan ikilemelerde bir genel kavram ortaya çıkar. O genel kavram iki ayrı sözcüğün, iki ayrı anlamından ortaya çıkar. Tek tek bir anlam ifade eden eşanlamlı kelimeler bir araya getirilip ikilemeler yapıldığında, kelimelerin ayrı ayrı anlamları soyutlanarak, bildirdiği kavram genelleşir, genişler. Mesela; **bet-jüz-älpet-ajar-keskin-kelbet-nuska-tür-tüs** “bet, yüz, surat, sima, çehre, beniz, görünüş, tür, suret” eşanlamlı kelimeler **bet-ajar** “bet, surat”, **tür-nuska** “tür, tip” **bet-älpet** “bet, beniz” **keskin-kelbet** “görünüş, heybet” olarak ikileme oluşturduklarında genel kavram bildirirler. Bu kelimelerin tek tek, ayrı ayrı ifadeleri ikilemelerdeki anlamından daha açık seçik ve nettir.

Kazak dilbilimci **A. Iskakov** birleşik kelimelerin tamlamalardan çıktığını söyler. Birleşik kelimeler ve ikilemelerin (**A. Ishakov** ikilemeler için **kirikken sözder** “girişik sözler” tabirini kullanmıştır.) dilbilimi usülleri ile değil, leksiko-semantik yollarla yapıldığını iddia eder. [18] Birleşik kelimeler birden değil zaman içinde deyimleşme, söz varlığına kabul ve dilbilgisi kurallarına uyum aşamalrını geçerek ortaya çıkmış kalıplaşmış kelime kategorisidir. Birleşik kelimeler farklı kelime cinslerinden yapılır. Bununla birlikte en çok birleşik kelimeler yapan sözcük gruplarının, isim, fiil, zarf ve yansıma kelimelerden olduğunu belirtmek gerekir.

Birleşik kelimeler bütünleşmiş şekliyle cümle içinde tek bir görev üstlenir. Bu sebeple, bir eşanlamlı yuvasında bağımsız bir kelime, bir birleşik kelime, ikileme bir arada yer alabilir. Mesela **ile-şala "**hemen ardından", artınşa "ardınca", **izinşe** "izince", **birden-salğan jerden** "birden, aniden, bıraktığı yerden", **ara-tura** "ara, sıra", **aragidik** "nadir", **bar-joğı** "varı, yoğu", **ne barı** "ne varsa", **bas-ayağı** "başı, sonu", **birjola** "bir defaya", **birjolata** "bir defalık", **mülde** "tamamen" vb. Kelimelerin nasıl bir ilişki içinde oldukları, dış şekile değil anlamlarına bakarak anlaşılır. Eşanlamlılıkta öncelik anlamdadır, kelimelerin yapısı ikinci planda kalır. Bu özelliği sebebiyle eşanlamlılık bir anlam kategorisidir.

2.2.3. Leksiko-Semantik Usülle Eşadlı kelimelerden Oluşan Eşanlamlılık

Türkî dillerde kelime hazinesi sadece eklerle veya yeni tamlamalarla türetilen kelimelerle değil, leksiko-semantik usüllerin katkısıyla söz varlığı daha da zenginleşir. [19]

"Bazen çok anlamlı kelimelerin anlamları birbirinden uzaklaşır, her farklı anlam farklı kavramın ismi olur. Kelimelerin bu şekilde anlam bakımından değişmesi, gelişmesinden homonimler oluşur. Kelimelerin anlam bakımından gelişmesi neticesinde eşadlılığın ortaya çıkması, kelime türetmenin bir yoludur." [20]

Eskiden aynı ses düzeniyle tek kelime olarak kullanıla gelen, daha sonra iki ya da daha fazla bağımsız yeni anlam kazanan kelimeler, leksiko-semantik metodlarla yapılmış kelimeler diye tanımlanır. [21] Yani, kelimelerin anlam bakımından değişmeleri neticesi, önceki çok anlamlı kelimelerin her anlamı bağımsız bir şekilde bölünüp, homonimlere dönüşen kelimelerdir.

Kazakçada yeni kelimeler yapan leksiko-semantik usül, çok anlamlı kelimelerin homonimlere dönüşmesiyle kelime hazinesini zenginleştirdiği gibi eşanlamlı kelimelerin de sayıca artmasına yol açar.

Dilbilimindeki homonim kategorisinin bir tarafı gramerle, diğer bir tarafı semasiyoloji ile sıkı bağlantılıdır. Homonimler kelime anlamlarının bağımsızlık kazanmasıyla ortaya çıkan semantik kavramdır. Homonimleri ayırt etmenin en önemli ölçütü sadece semantiktir, kelime türetme ve gramer değil. [22]

Kazakça homonimlere zengin bir dildir. Bununla beraber homonimleri çok anlamlı kelimelerden ayırt etmekte zorluklarla karşılaşırız. Teorik olarak söylenen bazı kaideler, somut malzemelere kullanıldığında bazen paralellik oluşurken bazen de

aykırılıklar doğmaktadır. Genel anlamda homonimleri belirlemenin bir reçetesi yoktur ve olamaz da. [23]

Dilbiliminde çok anlamlı **polysemantic** kelimelerle, homonimleri ayırt etmek için şöyle bir kıstas kullanılmakta; kelimeler arasında semantik ilişki muhafaza edilmişse, ya da anlaşılmakta ise, o zaman o anlamlar bir kelimenin farklı anlamları olarak dikkate alınır ve çok anlamlı kelimeler olarak kabul edilir. Eğer kelime anlamları arasında semantik ilişki kopmuş ve anlamlar farklılaşmışsa bu türden kelimeler homonim kelimeler olarak kabul edilir. [24] Bu ölçüte göre Kazakçada eşsesli kelimelere örnek olarak verilen **ay** sözcüğüyle ilgili ciddî şüphelerim var. Niçin denilirse; **Tuvğan ay tuvrağan etpen birdey.** "Doğan ay doğranmış etle birdir", **Jaña ayda jarılka, eski ayda esirke.** "Yeni ayda yarılka, eski ayda esirge" atasözlerindeki ay kelimesi dünyanın uydusu ay ve otuz günlük zaman dilimi olarak iki türlü anlaşılır. 2-3 günlük yeni ay doğduğunda küçüktür, önce yarım ay hilal olur, sonra yuvarlanarak, dolunay olur. **On törtindegi tuvğan ayday tolısıñ.** "Ayın on dördünde doğmuş ay gibi dolusun, şişmansın" deyimi buradan gelir. Daha sonra ay on beşinden itibaren küçülür ve otuzuncu güne doğru kaybolur. Öyleyse ay kelimesinin yer uydusu ve otuz günlük zaman ifadeleri için yukarıdaki homonim ayırdetme ölçütünü kullandığımızda, anlamların bağımsız olmadığını söylemeliyiz. Her yıl oniki defa gördüğümüz ve aklımızla idrak ettiğimiz bu tabiat olayının anlamı farklılaşmamıştır.

Ayır "çatal" kelimesinin ilk anlamı bir kökten doğan iki kol veya dal olup sıfat anlamlı kullanılırdı. Daha sonra bu kelime ekinlerde saman toplamak için kullanılan **ayır** "yaba" aleti için isim olarak kullanılmaya başlandı ve homonime dönüştü. Bu şekilde yeni eşanlamlı kelime yuvaları oluştu.

Ayır-aşa "çatal, sapan"; **koy egiz tuvsa, şöp bası ayır şığadı.** Atasözü "Koyun ikiz kuzularsa, ot çatal biter." **Zuv zuv şıkkan oktar juvan terektiñ aşa butağın üzip tüsedi. A. Nurpeyisov.** "Vızıldayan kurşunlar, kalın ağacın sapan şeklindeki dalını kopardı." Kazakçada yine **aşa tuyaktı mal** "çatal toynaklı hayvan" ve **ayır tuyaktı mal** "sapan toynaklı hayvan" deyimleri aynı anda kullanılır.

Ayır-aşa "çatal, yaba" Tüksiygen murttı birev temir ayırdı alıp şöpke bettedi. B. Maylin. "Kaba bıyıklı biri demirden yabayı aldı ve ot toplamağa yöneldi." **Orta jastağı şopandar kolında aşa, üyüvli pişen üstinde şöp tastap tur. Bahar**

duyguları adlı eserden. “Orta yaştaki çobanlar kollarında yaba ile biçilmiş ot yığınları üstünde otları aşağıya atıyorlardı.”

Kazakçadaki **tart-** çek- fiilinden –pa –ma – me yapım ekiyle **tartpa** “çekmece” cins ismi yapıldı. Bu şekilde iki eşadlı (eşsesli) kelime ortaya çıktı. Her homonimdeki farklı anlamlar yine farklı kelimelerle yakın anlamlı olabildiği için yeni eşanlamlı kelime yuvaları ortaya çıkar.

Tartpa-suvırma “çekmece, sıyırma” masa, dolap vb. şeylerin dışarıya çekilen bölümü. **Stoldıñ tartpasınan suvırıp alğan osı kağazdardı Rahmet Bayjannıñ kasına alıp keldi. S. Mukanov.** “Masanın çekmecesinden çıkardığı kağıtları Rahmet Bayjan’ın yanına getirdi.” **Suvırmadan jıldap jatkan köp kağaz kokırsıp, stol üstine tolıp ketti. K. Abdikadırov.** “Sıyırmada yıllarca yatan kağıtlar kokuşup masa üstüne doluştu.”

Tartpa-tös ayıl-aldığı ayıl “yular, gem, dizgin” atın üstüne konan eğeri bağlamaya yarayan ucunda tokası olan kayıştan veya deriden yapılan kemere benzeyen bağların ismi. **Bulak basına kelip, attıñ avızdığın alıp, tartpasın bosatıp, biraz şaldırıp aldık. Halk arasında, konuşma dilinden** “Bulak başına geldik, atın ağızlığını çıkardık, dizginlerini gevşetip, biraz otlattırdık.” **Endi bırazda beri de atka kon atka kon degen sözderdi estiy bere, soñğı ret tös ayıl, şap ayıldarın nıktap tartıp alıstı. M. Ävezov. “**Ve biraz sonra herkes at bin at bin bağrışmalarını duyarak, son defa atlarının döş ve arka ayak iplerini sağlam bir şekilde çektiler.” **Aldıñğı ayıldıñ batkanın iyesi emes at biler. Atasözü.** “Eğerin ön kayışının battığını sahibi değil at bilir.”

Ayağın alt yüzüne taban denir. Taban aynı zamanda ayakkabının alt kısmıdır. Bu kelimeleri –la –le yapım ekleriyle genişlettirek fiil haline getirdiğimizde ortaya bir kelimenin iki anlamından eşadlı sözcük ortaya çıkar ve başka kelimelerle eşanlamlı yuvalar oluşturur.

Tabandav-siresüv-kasarısıv-kırsığuv-kınırayuv “ayak diremek, diretme, karşı gelmek, inatlaşmak, direnim”

Tabandav-ultanuv “ayakkabıya taban yapmak, ayakkabı içine keçe koymak.”

Tübek (dibek kelimesine benzemekle beraber anlamı farklı) kelimesi Kazakçada iki anlam ifade eder ve homonim sayılır. Birinci anlamı bebek beşiğe kundaklandığında, altını ıslatmaması için beşiğin alt kısmınına açılan deliğe yerleştirilen nesneye **tübek**

denilir. [25] İkinci anlam olarak **tübek** kelimesi “yarımadayı” belirtir. Aynı şekilde **sabav** “dövmek” homoniminin ilk anlamı **uruv, soğuv** yani “vurmak, dövmek” fiilinden çıkar. **Sabav** “tokmak” ikinci anlamı ise “yünleri atmak, ditmeğe yarayan değnektir”. [26]

Burşak “burçak” kelimesi Kazak Dili Sözlüğünde (1959) üç farklı anlama gelen bir eşsesli kelimedir. 1. Yağmur gibi yağan yuvarlak buz kütlesi. 2. Baklagillerin bir türü. 3. Kuzu boynuna geçirilen çok uzun olmayan kısa ip. (135. Sayfa) Dikkatlice kelimelere baktığımızda bu homonimler ilk başta aynı kelimeden çıkmıştır diyebiliriz. Çünkü bu kelimelerde bir yuvarlaklık, bir düğüm, yumak olma durumu gözlenebilir. “Hangisi önce belirmiştir?” gibi bir sorunun cevabını bulmak da hayli zordur. Homonim farklı sebeplerle, ses kabuğu (Kazakçadaki tabir yerinde ve ilginç olduğu için aynen verildi.) aynı olan, ama anlamlarının birbiriyle ilişkisi olmayan kelimelerdir.

2.3. ÖDÜNÇ KELİMELERLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK

Dillerin sözvarlığının gelişmesi her zaman iç imkânlarıyla olmaz, kendisinde olmayan kelimeleri başka dillerden ödünç alma suretiyle dil zenginleşir. Kazak halkı tarih boyu farklı milletlerle komşuluk ilişkisi içinde olmuştur. Kazak SSC tarihi adlı kitapta bu ilişkilere şöyle yer verilir; “Kazakistan’daki halkların Çin’le, Ortaasya ülkeleriyle, Volga Bulgarlarıyla ve Kiev Rus hanlığıyla ticarî ilişkileri gelişti. Kazakistan’ın özellikle batı ve kuzey batı bölgelerinin halkları Rusya ile yoğun münasebet içinde oldu. Rusya ile Doğu Avrupa halkları arasındaki ticarette Bulgarlar, Hazarlar daha sonraları Peçenek ve Kıpçaklar aracılık vazifesini üstlendiler. Bizans kaynakları altıncı yüzyıldan sonra, Orta Asya ve Doğu Avrupa halkları arasında kervan ticaretinin başladığını yazar. Bu ticaret ve kültür alışverişi Kazakistan halklarının da medeniyetinin gelişmesinde önemli katkıda bulunmuştur.” [27]

Komşu hakların birbirleriyle münasebetleri sonucu, ticarî alışverişin artmasıyla bir dilden ikinci bir dile geçen kelimeler, dillerdeki eşanlamlı kelimelerin sayısını da çoğaltır. İki komşu halk birbirine yalnızca mal-mülk, kılık kıyafet veya kap kacak değil birbirindenkelime alışverişinde de bulunur. V. G. Belinskiy; “Bütün halklar kelime alışverişinde bulunur.” der. [28]

Kazak halkı da, tarih boyunca farklı milletlerle münasebetler içinde olmuştur. VIII-XI. asırlarda Tacik, Özbek, Tatar halklarıyla birlikte Arap-Fars milliyetleriyle, XII-XIII.

asırlarda Moğol milletiyle güçlü ilişkiler içinde bulunurken, XVII. asırdan başlayarak günümüze kadar Rus halkıyla yoğun komşuluk ve dostluk ilişkisi içinde olmuştur. Asırlar içinde bu yoğun medenî münasebetler neticesinde Kazak dili söz varlığında sayısız yabancı dillerden giren kelimeler ortaya çıkmıştır. Bu tür kelimelere Kazak dilbiliminde kirme sözder "alıntı- girme sözcükler" veya "ödünç kelimeler" denilir. Ödünç kelimeler bir dilin kelime yapma yoluyla değil, başka dillerin etkisiyle ortaya çıkmış kelimelerdir. Başka bir deyişle ödünç kelimeler ses ve anlamıyla tamamen bir başka dile ait olan kelimelerdir.

Kazakçada ödünç kelimeler dört dilden alınmıştır; 1. Arapçan, 2. Fars dilinden, 3. Moğolcadan, 4. Rusçadan.

Kazakçanın kelime hazinesinin gelişmesinde, özellikle eşanlamlı kelimelerin zenginleşmesinde bu dört dilin önemli katkısı olmuştur. Dünyadaki irili ufaklı bütün milletlerin dillerinde ödünç kelimeler bulunur. Modern dünyanın en çok kullanılan ve gelişmiş dillerinden sayılan İngilizcenin söz varlığının sadece yüzde otuzluk kısmı orijinal İngilizceye has kelimelerden oluşurken kalan kısmının ödünç kelimelerden oluştuğu iddia edilir. [29] Türk dillerine de sayısız ödünç kelimeler yerleşmiştir. Kazakçadaki; **Almaktıñ da salmağı bar.** "Almanın da, ağırlığı var." deyiminde belirtildiği gibi cömert Türk halkları, onun içinde Kazak halkı komşu milletlerden sayısız kelime alırken, onlara da ödünç kelimeler vermiştir. Demek ki, kelime alışverişi tek taraflı olmamış, çift taraflı olmuştur. **Ğ. Musabayev'**in tespitine göre İran dillerine avcılık terimleri, özellikle kuş isimleri Türkçeden girmiştir. Bilim adamınına göre Türkçe Arap-Fars dillerine aşağıdaki kelimeleri ödünç vermiştir. **Ata** "dede", **atalık** "dedelik", **adırna** "yay", **orda** "ordu, şehir", **akşa** "akçe", **elşi** "elçi", **adas** "adaş", **ulı** "ulu", **kurıltay** "kurultay", **büldirşin** "bıldırcın", **kılış** "kılıç", **konak** "konuk", **buğav** "bukağı", **tuv** "tuğ", **temir** "demir", **şabar** "elçi, haberci", **tokpak** "tokmak", **kaymak**, **kul**, **ulus**, **olja "**ganimet", **ölik** "ölü", **ölekşin** "dişi kaplan", **jılkı** "yılkı", **kaz**, **karğa** "karga", **karakus** "karakuş", **sunkar** "şahin", **kızıl**, **kılşık** "kılçık", **kalpak**, **kamşı** "kamçı", **kosın** "ordu, asker", **karavıl** "karakol", **karakşı** "eşkıya", **kayın**, **ayuv** "ayı", **arıstan** "arslan". [30]

Rusça kelime hazinesindeki **ayran**, **altın**, **avıl** "ağıl", **balbes** "aptal, budala", **başka** "baş", **bolvan** "pehlivan", **eralaş** "karışık", **kabarga** "kaburga", **kaymak**, **karaul** "karakol", **kişlak** "kışlak", **koçevat** "göçmek", **kumıs** "kımız, **kunak** "dost", **yoldaş**, **oçag** "ocak", **sayga** "antilop", **ser'ga** "küpe", **surguç** "kırmızı balmumu", **tabun**

“sürü”, **tamga** “damga”, **tumak** “kolluk, manşet”, **tübeteyka** “takke”, **çekmen** “deve yünü”, **çiy** “hasır”, **çubarıy** “benekli”, **çulan** “kiler”, **tyütyün** “tütün” vb.

Arap, İran, Moğol ve Rus dilleri Türk dillerine onun içinde Kazakçaya etki ederek, bu dillerin leksikolojini ve genel anlamda dili zenginleştirdiği gibi, Türk dilleri de bu dillere ödünç kelimeler vermiştir, bir başka deyişle bu dillere borçlu kalmamıştır. Her bir halk sadece kendinde olmayan bir kelime ve kavramı değil, bazen kendinde olan kelimelerin yanında, başka dillerden eşanlamlı kelimeler de almak suretiyle dilini daha da zenginleştirmiştir. Kendimizde olmayan bir kelimeyi başka dillerden alırken, kendi dilimizde olan bir kelimeyi başka dillerden alarak, işi daha da zorlaştırmanın ne anlamı var diye düşünmek de mümkün. Mesela; Kazakçada öteden beri var olan **katın** “kadın” kelimesi yerine Arapçadan niçin **äyel** aile kelimesi almanın ne gereği vardı? Ya da; **kökten izdegeni jerden tabıldı. “**Gökten aradığını yerde buldu.” deyişinde geçen kök gök kelimesi yerine niçin Farsçadan **aspan** “asuman” kelimesi alındı? Yine **şävgim** “çaydanlık” gibi has Kazakça isim varken niçin Rusçadan **şäynek** “çaynik” kelimesi alındı? Elbette bütün bunlar tesadüfî değildir. Görülen gereklilik üzerine bu yola gidilmiştir.

Eşanlamlı kelimelerin her birinde sadece başkasında olmayan, kendine has anlamı, tonu ve kullanılışı vardır. Bunu anlamak için eşanlamlı kelimeleri etraflıca inceleyip, her bir kelimenin ayrıcalığını, alametifarikasını açmak gerekir. Bununla beraber hangi kelimenin nereden geldiği bilmek icap eder, şimdi bunlardan söz edeceğiz.

2.3.1. Arapça-Farsça Kelimelerle Ortaya Çıkan Eşanlamlılık

Kazakçadaki Arapça-Farsça ödünç kelimeler üzerine araştırmalar 1936 yılında **S. Taljanov’un** makalesi ile başlar. [31] Yine bu konuda **N. Sabitov** ve **L. Z. Rüstemov** yüksek lisans tezi hazırlamışlardır.

Meşhur Türkologlar **V. V. Radlov** [32] , **A. K. Borovkov** [33] , **N. T. Savranbayev’in** [34] araştırmalarında, Kazakçadaki Arap ve Fars dillerinden alınan kelimelerin sayısının Tatar, Özbek, Azeri gibi başka Türk halklarının dillerindeki Arapça, Farsça kelimelerin sayısından az olduğu belirtilir. Yine de, dilbilimcilerin tespitlerine göre Kazakçadaki Arapça Farsçadan ödünç alınan kelimelerin az değildir. Mesela, **N. Sabitov** Kazakçadaki Arapça, Farsça kökenli kelimelerin sayısı Kazakça kelime hazinesinin yüzde 25’ine tekabül eder der. Bunun yüzde on beşi Arapça, yüzde onu Farsçadan alınan kelimelerdir der. [35] L. Z. Rüstemov Kazakçada en çok kullanılan kelimelerin yüzde on beşi Arapça, Farsça kökenli diye tespitte bulunmuştur. [36]

Bizce bu iki değerlendirme de yanlış tahminlere dayanılarak yapılan alelalade tespitlerdir. İlkönce Kazak dili kelime hazinesindeki kelime sayısı bilinmeden (bu sayı henüz bilinmiyor), tespit edilen yaklaşık 2000 adet Arapça, Farsça kelime yapılan bu değerlendirme tabii ki yanlış olur. Eğer iyimser bir tahminle Kazakçada yüz bin adet kelime var dersek, [37] varı yoğu iki bin adet Arap, Fars kelimeleri ancak yüzde ikisini oluşturur. Bilim adamları, aslında burada Kazakçadaki Arap-Fars kökenli kelimelerin yüzde hesabını yapmaktan ziyade, Kazakçada bir hayli sayıda Arap, Fars dillerinden ödünç kelime olduğunu söylemek istemektedir.

Kazakçada Arapça ve Farsçadan alınan ödünç kelimelerle ortaya çıkan eşanlamlı kelimeleri oluşum yolarına göre dört bölümde inceleyebiliriz. 1. Arapça kelime ile Kazakça kelimenin eşanlam oluşturması. 2. Farsça kelime ile Kazakça kelimenin eşanlamlılık oluşturması. 3. Arapça, Farsça kökenli kelimelerin karışarak Kazakça kelimeler ile eşanlamlılık oluşturması. 4. Sırf Arap ve Fars dillerinden alınan ödünç kelimelerden ortaya çıkan eşanlamlılık.

2.3.2. Arapça Kelime İle Kazakça Kelimenin Eşanlamlılık Oluşturması

Kadam- adım “kadem, adım”

Azamat- jigit [38] “nefer, yigit”

Alkım-omurav, kevde, kökirek, öndirşek "bağır, meme, göğüs, sadır, sine”

Kıyal-arman “hayal, umut”

Arız-şağım “arz, şikâyet”

Esim- at, nıspı “isim, ad, nam”

Märtebe, därece-atak, at, dañk, merey, dabısı “mertebe, derece, ün, nam, şeref”

Şayır- akın “şair, ozan”

Kazna, davlet, mükemmel-baylık “hazine, devlet, zenginlik”

Kubıla-batıs “kıble, batı”

Bak, bahıt, ırıs-kut “baht, saadet, kut”

Mör-tañba, dak “mühür, damga, leke”

Tağdır- jazmış “takdir, alın yazısı”

Kağıyda-ereje “kaide, kural”

Bolat- kurış “polat, çelik”

Edep- iba “edep, saygı”

Aspap-kural, sayman “alet, edevat, enstrüman”

Mağlumat-bilim “ilim, bilim”

Intımak-ujım, “birlik, cemaat”

Bülbül-sanduğaş “bülbül”

Amal, läj, väj-ädis, täsil “çare, ilaç, deva, derman”

Dälel, ispat-ayğak “delil, ispat, kanıt”

Tabiyğat, düniye- jaratılıs “tabiat, dünya, alem”

Nur- jarık, sävle “nur, aydınlık, ışık, ”

Tarap-jak, tus “taraf, yan, yüz”

Hal-jağday, küy, jay “hal, durum, ahval, vaziyet”

Mäslihat- jıyılıs, mäjilis, keñes, otırıs “müşavere, toplantı, meclis, oturum”

Zat, düniye, mülik-närse, buyım, jasav “zat, dünyalık, mülk, nesne, eşya”

Äyel, jamağat, zayıp-katın “aile, cemaat, eş, kadın”

Maksat, maksut, murat, mindet-tilek “maksat, maksut, murat, dilek”

Käsip, kareket-mamandık “kesp, iş, uğraşı”

Muğdar-kölem, avmak, mölşer, aya, şama, jumağı “miktar, nicelik, doz, oran”

Lakap, habar, käveset-sıbıs “rivayet, haber, söylenti, fısıltı”

Mahabbat-süyispenşilik “muhabbet, sevgi”

Muğalim, ustaz, tärbiyeşi-okutuvşı “muallim, üstad, mürebbiye”

Täbet, näpsi-şabıt “iştah, nefs”

Nätije-korıtındı “netice, sonuç”

Nısap, kanağat-toyımdık “insaf, kanaat, doyum”

Payda-olja, kiris, tabıs “fayda, yarar, giriş, kazanç”

Otan-el, tuvğan jer “vatan, il, yurt”

Okıyğa-jağday “vakıa, olay”

Galım-okımıstı “âlim, okumuş”

Pikir, pıyğıl-oy “fikir, fiil, düşünce”

Pikir-közkaras “fikir, bakış açısı”

Rahmet-alğıs “rahmet, teşekkür”

Sabır, tağat-şıdam, tözim “sabır, takat, çıdam, katlanma”

Ämir-buyrık, jarlık “emir, buyruk, yarlık”

Näsil, zadı-tukım, tek “nesil, kuşak, tohum, soy”

Esep-sanak “hesap, saymak”

Sapar-jol “sefer, yol”

Sebep, dälel-sıltav “sebep, delil, bahane”

Sıykırşı-köz boyavşı, aldavşı “sihirbaz, göz bağcı, büyücü”

Emtihan-sın, sınak “imtihan, sınav, sınama”

Sel-taskın “sel, taşkın”

Medet-süyev, demev, medev “medet, destek, katkı”

Saval-surak, surav “sual, soru”

Takiya-tebetey, telpek, kepeş “takke, külah, kep”

Kazı-töreşi, biylik aytuvşı “kadı, hakem, yargıcı”

Şart-bitim, jarastık, kelisim “şart, kesim, uyuşma, geçim”

Sert, vade, vağda-ant “yemin, söz, vaat, ant”

Akikat-şındık “hakikat, gerçek”

Nakş-ırğak “saz, ritim”

Ikılas, niyet, ınta-köñil “ihlas, niyet, amaç, gönül”

Iktiyar-kalav, ırık, erik “ihtiyar, yetki, erk”

Lağnet, nälet-karğıs “lanet, nalet, beddua”

Äreket-kıymıl, kozğalıs, kıbır, jıbır "hareket, kımıldanma, devinim, kıpırdatma"

Zamandas-kurbı, tustas, kurdas "akran, taydaş, boydaş, yaşıt"

Ükim-kesim "hüküm, karar"

Gibrat, nuska, misal-ülgi, önege "ibret, nüsha, misal, model, örnek"

Näsil-urpak, tukım, buvın, tülek "nesil, soy, tohum, kuşak"

Maskara-uyat, ölim "maskara, ayıp, ölüm"

Ökim, kısas-zorlık "hüküm, kısas, şiddet"

Ajal, kaza-ölim "ecel, kaza, ölüm"

Ömir, ğumır, düniye-jalğan "ömür, hayat, dünya, yalan dünya"

Äser-ikpal "tesir, etki"

Kas-araz, öş, eger "kast, hasım, öç, intikam"

Abzal, asıl-ardager, jaksı "necip, asil, soylu, iyi"

Adal-ak, ak jürek "adaletli, adil, ak yürek"

Bekem-mıktı, berik, mızğımas "muhkem, güçlü, sağlam, yıkılmaz"

Imıra-kelisim, odak "geçim, kesim, pakt"

Küpir-kesir "kâfir, zorba"

Äsker-jasak, kol, şerüv, kosın "asker, süer, kol, çeri, koşun"

Zulım-ozbır "zulüm, cebir"

Kıyas-sotkar, buzakı, buzatar, sodır, şalduvar, avsar, teñtek, kıyankı

"haylaz, hınzır, haşarı, serseri, aylak, başıboş, pespaye, avare, hayta"

Muttäyim-sum, suvayt, onbağan "meşum, şom, düztaban, uğursuz"

Käte-teris, burıs, jansak "hatalı, yanlış, çarpıtılmış, yalan"

Täkabbar-menmen, kesirli, kekirt "tekebbür, bencil, egoist, hodbin"

Katal-ızbarlı, sustı "gaddar, belalı, zorba"

Kayar-kölgir "hain, alçak"

Ar, ujdan-uyat "ar, vicdan, ayıp"

Serik- joldas “eş, dost”

2.3.1.2.Farsça Kelime İle Kazakça Kelimenin Eşanlamlılık Oluşturması

Abıroy-bedel, kädir “yüzü suyu hürmeti, saygı, kadir”

Apat-ölim, kırğın “afet, ölüm, yıkım”

Arbakeş-delbesi “hamal, yükçü”

Ashana-as üy “aşhane, aşevi”

Dert, kesel-avruv, sırkat, navkas, indet “dert, maraz, hastalık, sayrılık”

Pul-akşa “pul, para”

Jetekşi-basşı, bastavşı, baskaruvşı, bastık “önder, başkan, yol gösterici, yönetici”

Batır-er “bahadır, er”

Şını-şölmek “çini, çömlek”

Dambal-iş kiyim “pijama, içlik”

Dana, danışpan-kemenger “bilge, danişment, keramet sahibi”

Dav-talas, janjal, urıs, keris “tartışma, kavga, dövüş, savaş, hırgür”

Däriger-emşi “doktor, emci”

Dihan-eginşi “çiftçi, ekinci”

Pärmen-ekpin, karkın, tegevrin, ağın “derman, takat, tempo, mecal, güç”

Jadı-es, käter “yâd, us, zihin”

Kepter-kögerşin “güvercin”

Azat-erikti, tävelsiz, bostan “azat, hür, bağımsız, özgür”

Köpşik- jastık “minder, yastık”

Sarbaz- javınger “er, savaşçı”

Tukım-jumırtka “tohum, yumurta”

Zer-uv “zehir, ağu”

Zäre-kut, ürey “ürkme, korku, endişe”

Kepser-süzgiş “süzek, süzgeç”

Kinä, künä-jazık, kılmıs “kabahat, günah, suç, kusur”

Jelet-kökirekşe “ceket, yelek”

Saya-köleñke “silüet, gölge”

Lan, janjal-bülik, şatak, soykan “zorba, kavgacı, şirret, baskıcı, geçimsiz”

Mazak, ajuva-kelemej, kekesin, sıkak, külki, mıskıl

“alay, istihza, kinaye, dalga geçme, şaka, gülme, eğlenme”

Mal-tülik “mal, mülk”

Däriya-teñiz “derya, deniz”

Nava-astav “havsala, tekne”

Dorba-kalta “torba, cep”

Meyram-toy, duman, mereke “bayram, toy, eğlence, şenlik”

Peşene-mañday “alın, ön yüz”

Damıl-tınım, tınıs “durgun, sakin, sakit”

Mäsi-baypak “çarık, çorap”

Ätir-iys suv, iys may “ıtır, esans, parfüm”

Sabak-okuv “ders, okumak”

Şäkird-okuvşı “şakirt, öğrenci”

Perde-şımıldık “perde, cibinlik”

Renj-kayav, kirbiñ, keyis “renjide, dargın, kırgın, incinme, küs”

Mırza-sal, seri, sılkım “bey, çelebi, efendi, ince”

Saz-sarın “saz, nağme”

Korek-när, talşık “gıda, besin, lif”

Amanat-tapsırma, mindetteme “emanet, ödev, zorunluluk”

Mık-şege “mıh, çivi”

Legen-şılapşın, dağara “leğen, tekne, havsala”

Kamşı-atsoğar, atjürgiş “kamçı, ata vuran, atı yürüten”

Darbaza- kakpa “dervaze, kapı”

Kınap-kın, kap “kınnap, kın, çuval”

Kesel, kesapat-kırsık, pale “zor, zorluk, zorba, belalı”

Usta-temirşi “usta, demirci”

Jendet-baskeser “cellet, başkesen”

Kenere-jiyek, şet, jağa, jağalav, kemer “kenar, köşe, bucak, kıyı, yaka, kemer”

Meyman-konak “mihman, konuk”

Şopan-koyşı “çoban, koyuncu”

Än-öleñ, jır, aven “şarkı, türkü, ezgi, ahenk”

Arzan-suv tegin “erzan, (su gibi) ucuz”

Sarap-talkı “değerlendirme, inceleme”

Beysavat-bos “cahil, (boş) kof”

Karızdar-borıştı, bereşek “minnetdar, borçlu, verecekli”

Bäsen-tömen, näzik “narin, ince, nazik”

Tamaşa-eren, äydik, “(temaşa) acaip, oldukça çok, hayli”

Müşkil-jaman, naşar “müşkül, kötü, çaresiz”

Mas-kızuv “mest olma, sarhoş olma”

Nakak-negen, kinäsız “haksız, masum, günahsız”

Päle-päleket, pısık, şıyrak, jılpos “(belalı) atılgan, (felaket) acar, becerikli, çevik, mahir”

Kör-sokır, äz “kör, ama, görme engelli”

Beykam-selkos, enzar, köñilsiz “gamsız, tasasız, nemelazım, gönülsüz”

Şengel-uvıs “pençe, avuç”

Kiriptar-jalınıştı, täveldi “girift, bağışıklı, bağımlı”

Pana-dalda, şep, korğan “sığınak, melce, barınak, korunak”

Kumar, äves-kuştar “meraklı, hevesli, istekli”

Dev-ülken, döy, zor, orasan, dökey, iri “dev, büyük, iri yarı, zor (hayli), kocaman, iri”

Jomart, mırza-beregen, şülen, mol kol “cömert, mirza (bonkör), verimli, eli açık”

Ökil-elşi “vekil, elçi”

2.3.3. Arapça-Farsça Kelimelerin Kazakça Kelimeler İle Eşanlamlılık Oluşturması.

Seyil, serven-boy jazuv “seyran, serüven, gezinti”

Juma, apta- jeti “cuma, hafta, yedi (gün)”

As, tağam-tamak, däm, avkat “aş, taam, yemek, tat, yiyecek”

Aspan, äve-kök “asuman, hava, gök”

Säbiy, perzent, näreste-bala, böbek, böpe, ulan “sabi, ferzend, çaga, bala, bebek, bebe, oğul”

Mihnet, azap, tozak-beynet “mihnet, azap, cehennem, işkence”

İşan, işarat-belgi, tuspal, nısay, nışan “im, işaret, bel, belirti, gösterge, nişan”

Äkimşilik, kojalık-biylik “hâkimiyet, sahiplik, yönetim”

Japan, sahara-dala, kır, tüz “yazı, sahra, ova, kır, düzlem”

Lebiz, ävez-dıbıs, ün “ses, avaz, seda, ün”

Dava, şiypa-em “deva, şifa, em”

Kas, düşpan-jav “kast, düşman, yağı”

Kızmet, şarva, zeynet, kareket-enbek, jumıs, is

“hizmet, mesele, amel, hareket, emek, uğraş, iş”

Şarapat, kömek- järdem, kolğabıs, kolkayır, sep, septik

“şerafet, kömek, yardım, destek, bağış, etki, iane”

Zeyin, nazar, ıkılas-köñil, zer “zihn, nazar, ihlas, gönül, dikkat”

Zarar, zalal, ziyan-şığın “zarar, kayıp, ziyan, eksilme”

Kuvat, äl, kayrat, darmen-küş “kuvvet, hal, gayret, derman, güç”

Maza, tağat-tınıştık “rahat, takat, dinçlik”

Mavsım, dävir, vak, vakıt-mezgil, mezet, merzim, şak, kez, kezen

“mevsim, devir, zaman, vakit, süre, an, lahza, çağ, kez, dönem”

Ädet, dästür, resim, ğurıp-salt “adet, düstur, töre, gelenek”

Şer, kasiret-vayım, muñ, kayğı, küyik “kötülük, hasret, vehim, dert, kaygı, dağlanma”

Halık, kavm, kalayık, el, jihan-älevmet, jaran “halk, kavim, ahali, il, cihan, alem, yaren”

Şaytan, saytan, jın, peri, martu-albastı “şeytan, satana, cin, peri, hayalet, iblis”

Zäbir, jäbir, japa-korlık, teperiş “cebir, cefa, horluk, işkence”

Kuday, pir, Alla, hak-täñir, jasağan, jaratuvşı, jalğız iye

“Hüda, pir, Allah, Hakk, tanrı, yapan, yaradan, tek, yalnız sahip”

Zaman, dävir-kezeñ “zaman, devir, kez”

Akıl, sana-es “akıl, fikir, us”

Ädet, maşık-dağdı “adet, alışkanlık, gelenek”

Älek, äbiger, ävre-sergeldeñ, sarsañ “avare, aylak, başıboş, fedai, sersem”

Keremet, ğalamat, ğajayıp-sumdık, joykın

“keramet (harika) , mucize, acaip, korkunç, yıkıcı”

Zalım, saykal-mıstan, kuv “zalim, katı, gaddar, cadı, kurnaz”

Kısası, esesi-karuvı “intikam, karşılık, öç”

Nadan, pasık, malğun-topas “nadan, bilmez, toy, kör”

Sadece Arapça-Farsça Kelimelerden Ortaya Çıkan Eşanlamlılık

Ayvan, janvar “hayvan, janavar”

Ayat, duğa “ayet, dua”

Bağa, narık, kun, bäs “paha, narhı, bedel, değer”

Jara, jarahat “yara, jerahat”

İşan, haziret “işan, hazret”

Keyipker, kaharman “tip, kahraman”

Laşık, kürke “çatanak, köşk”

Mata, kezdeme, bul “kumaş, bez, dokuma”

Mısalı, mäselen “misal, misalen”

Miras, muras, mura “miras, kalıt, tereke”

Ar, namıs “ar, namus”

Nükte, nokat “nokta”

Parız, karız “vecibe, borç”

Pän, sabak “fen, ders”

Aray, şapak “alacakaranlık, şafak”

Rakat, läzzet “rahat, lezzet”

Rakım, kayırım, meyirim “rahim, hayırlı, mihriban”

Rızık, näsip, nesibe “rızk, nasip, nimet”

Savat, hat “yazı, hat”

Sır, kupiya “sır, giz”

Sırnay, kerney “mızıka, armoni’

Dävit, siya savıt “divit, mürekkep kutusu”

Taksır, mırza “efendi, mirza”

Tärbiye, tälim, tağlım, sabak “terbiye, talim, ders”

Jarşı, habarşı “muştucu, haberci”

Şam, şırak, şırağdan “şam, çıra, mum”

Kabir, kör, tabıt “kabir, kör, tabut”

Kala, şahar “kala, şehir”

Kamır, nan “hamur, ekmek”

Kant, şeker “toz şeker, şeker”

Karar, kavlı “karar, rey”

Älem, düniye, jihan “alem, dünya, cihan”

Asıl, kımbat “değerli, kıymetli”

Mümkin, bälkiy, bälkim, ıktıymal “mümkün, belki, belkim, ihtimal”

Kıyanat, obal “hiyanet, vebal”

Riyza, razı, ırza “razı”

Tabaktas, dastarhandas “aynı tabaktan, aynı sofradan manasına”

Ujmak, uşpak, beyiş “uçmağ, cennet, behişt”

Madak, maktan “medh, övgü”

Marjan, injüv “mercan, inci”

Akpar, mälimet “haber, malümat”

Kudayı, sadaka, kayır “hüdayi, sadaka, hayır”

Burada verilen örneklerden dört yüze yakın Kazak halkının kelime hazinesinde Arapçadan, Farsçadan ödünç alınan kelimelerin çokluğu görülebilir. Bu kelimeler Kazakçada yeni eşanlamlı kelime dizelerinin ortaya çıkmasına da sebep olmuşlardır. Arapça, Farsçadan alınan ödünç kelimeler, Kazakça kelimelerle yeni eşanlamlı yuvaları oluşturmuşlardır. Hatta bu ödünç kelimeler Kazakça kelime kullanılmadan kendi aralarında eşanlamlı kelimeler ortaya çıkarmıştır. Bütün bunlar Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin Kazakçayla kaynaşması neticesi olmuştur. Kazak dilbilimcisi **Ğ. Ğ. Musabayev**; “Kazak edebî dili söz varlığının esas bölümünü Kazak halkının eskiden gelen kendi sözcükleri oluşturur, bununla birlikte, Kazakçada Türk halklarından, Moğolcadan, Arapça, Farsçadan ve Rusçadan da ödünç alınan kelimeler vardır.” der. [39]

Kazak kelime hazinesinde eski devirlerden bu yana Kazakça gibi kabul görülen, Kazak diline sinmiş ve sözcük türetme yollarıyla yeni kelimeler yapılan Arapça ve Farsça kelimeler çoktur. Mesela **as** “aş”, **abıroy** “yüzsuyu hürmeti, saygı”, **ar** “ar, namus”, **düniye** “dünya”, **aspan** “asuman, gökyüzü”, **batır** “bahadır”, **bak, bakıt** “baht”, **şarva** “iş”, **kızmet** “hizmet”, **zat** “eşya”, **akıl**, **kuday** “Hüda”, **kuvat** “kuvvet”,

dav “dava”, **habar** “haber”, **payda** “fayda”, **äyel** “aile, hanım”, **kas** “kast, düşman”, **bağa** “paha, fiyat”, **äl** “hal, mecal”, **ayvan** “hayvan”, **dos** “dost” vb.

Bu tür kelimeler, has Kazakça kelimeler gibi kabul görerek, kelime hazinesindeki diğer sözcüklerle eşit muamele görmüşlerdir. Mesela **as** “aş” sözcüğü Kazakçaya Farsçadan çok eski devirlerde girmiş ve asırlar içinde Kazakça atasözleri içinde kendine yer bulmuştur. **Taspen atkandı, aspen at.** “Taşla vuranı aşla vur.” **As iyesimen tätti.** “Aş sahibi ile birlikte tatlıdır.” **Erteñgi astı tastama, keşki aska karama.** “Kahvaltıyı bırakma, akşam yemeğine bakma.” **Uyalmağan buyırmağan astan jer.** “Utanmayan buyrulmadık aştan yer.” **Jiyen el bolmas, jelke as bolmas.** “Yeğenden el olmaz, (yeğen özden veya bizden değil anlamında), yeleden aş olmaz.” **Tas tastı jibitken as.** “Taş taşı yumuşatan aş.” **Erdi korlama sastırar, astı korlama kusturar.** “Yiğidi hor görme şaşırtır, aşı hor görme kusturur.”

Bak ve **bakıt** “baht” sözcükleri Arapçadan Kazakçaya iki farklı şekilde geçmiştir ve eşanlamlı kelimelerdir. Bu sözcüklerin de çok eski devirlerden bu yana Kazakçada kullanıldığı atasözlerinden görmek mümkün. **Köpten bakıt kutılmas. “**Çoğunluktan baht gitmez.” **Bak adassa batbakka konadı.** “Baht şaşırırsa çamura konar.” **Er jigit bakıttıñ koñğanın bilmeydi, uşkanın biledi.** “Er yiğit bahtın konduğunu bilmez, uçtuğunu bilir.” **Bakıt kilti eñbekte.** “Bahtın kilidi emektedir.”

Bakıt “baht” sözcüğü zamanla halkın çok kullandığı bir kelime oldu. Bu sözcükten **bakıttı** “bahtlı”, **bakıtsız** “bahtsız”, **bakıtsızdık** “bahtsızlık” gibi türetilmiş kelimeler ve **bakıt konuv** “baht konmak”, **bakıtı januv** “bahtı parladı, yandı”, **bakıt kusı** “baht veya devlet kuşu”, **basınan bağı tayuv “**başından bahtın kayıp gitmesi”, **bağın baylav** “bahtı bağlanmak”, **bağın sınav “**bahtını sınamak” gibi yeni deyimler yapıldı.

Arapça ve Farsçadan Kazakçaya girmiş ödünç kelimelerin bir özelliği de çok anlamlı kullanılır olmalarıdır. Mesela Arapçadan dilimize giren düniye Dünya sözcüğü Kazakçada birçok anlam taşır. **Düniye** “dünya” sözcüğünün dört farklı anlamı, dört eşanlamlı kelime yuvası yapar.

	Zat-närse-buyım-mülik-jasav-jihaz.
Düniye	**Älem-jihan-jerjüzi.**
	Jaratılıs-tabiyğat.
	Ömir-ğumır-tirşilik-tirlik-jalğan.

	Zat, nesne, eşya, mülk, çeyiz, cihaz.
Dünya	Alem, cihan, yeryüzü.
	Yaradılış, tabiat.
	Ömür, hayat, geçim, dirlik-yalan (dünya).

Dünya sözcüğü de Kazakçaya eski devirlerden giren ve sinen kelimelerdendir, bunu içinde **düniye** "dünya" sözcüğü geçen atasözlerinden görebiliriz. **Eki jaksı kosılsa, birin biri kıyıspaydı, eki jaman kosılsa keñ düniyege sıyıspaydı. "**İki iyi biraraya gelirse birbirini kıyamaz, iki kötü bir araya gelirse geniş dünyaya sığmaz." **Etigiñ tar bolsa, düniyeniñ keñdiginen ne payda? "**Ayakkabın dar ise, dünyanın genişliğinden ne fayda?" **Düniyede tas kattı, tastan da bas kattı.** "Dünyada taş ağırdır, taşdan da baş ağırdır." **Eski düniye tozdı, jaña düniye ozdı. "**Eski dünya tozdu, yeni dünya ezdi geçti."

Arapça ve Farsçadan alınan ödünç kelimelerin türleri, anlamları ve aktif veya pasif olarak kullanılmaları farkı farklıdır. Kazak dili eşanlamlı kelimelerine zenginlik katan bu sözcükler fonksiyonlarına göre dört grupta inceleyebiliriz.

1. Kazak diline girmiş, sinmiş ve halk tarafından benimsenip aktif şekilde kullanılan kelimeler. Bu tür kelimeler halk kelime hazinesine girmiştir ve yerleri sabittir. Yıllar boyu kullanılan bu sözcükler yeni anlam ve yeni kelimeler türetmeye uygundur. **As** aş", **bakıt** "baht", **ar**, **düniye** "dünya", **şarva** "iş", **el** "hal", **dos** "dost", **kas** "kast, düşman" **batır** "bahadır" sözcükleri bu gruba girer.

2. Halk tarafından bilinen, daha çok üretim ve sanat kollarına ait, farklı mesleklerde terim gibi kullanılan sözcükler. Mesela; **emtihan** "imtihan", **ükim** "hüküm, şart", **zeyin** "zihin", **akbar** "haber", **mälimet** "malümat", **kun** "bedel", **mata** "kumaş", **sabak** "ders", **muğalim** "muallim", **ğalım** "alim", **aspan** "gökyüzü", **esep** "hesap", **arız** "arz", **kıyal** hayal", **dävir** "devir", **tabiğat** "tabiat", **mura** "miras", **dälel** "delil", **mavsım** "mevsim" vb.

3. Çok farklı duygusal anlamları ve stil bakımından tonları olan sözcükler. Mesela; **mahabbat** "muhabbet, aşk", **nur**, **esim** "isim", **ämir** "emir", **sapar** "sefer", **märtebe** "mertebe", **kazı** "kadı", **gibrat** "ibret", **däriya** "derya", **mırza** "mirza", **şopan** "çoban", **jomart** "cömert", **sahara** "sahra", **şapak**

"şafak", **apat** "afet", **dert**, **şäkirt** "talebe", **ustaz** "üstad", **mäşur** "meşhur", **peşene** "alın' vb.

4. Halk arasında kullanılan, edebî dilden düşen veya çıkmak üzere olan kelimeler. Mesela **kareket** "hareket", **muğdar** "miktar, civar", **kubıla** "kıble", **mükämäl** "mükemmel", **şayır** "şair", **medet**, **saval** "sual", **pul** "para, pul", **şarapat** "şerafet", **räsim** "tören", **pir**, **hak** "Hakk", **dävit** "divit", **tağlım** "talim", **şahar** "şehir", **meyman** "mihman", **tarap** "taraf**", piyğıl** "fiil, icraat", **ävez** "avaz" vb.

Arapça ve Farsça kelimeler Kazakçaya üç farklı sahadan gelmişlerdir. A. Bilim ve medeniyete dair kelimeler. B. Gündelik ev hayatı ve iş, uğraşla alakalı sözcükler. C. Dinî inanca ait kelimeler. Arapça ve Farsça kelimeler Kazakçaya doğrudan değil, Tacikçe, Özbek ve Tatar dilleri aracılığıyla girmiştir. Bu kelimeler ticarî ilişkilerden, dinî inanç ve doğu halklarının klasik edebî eserleri kaynaklı olmak üzere Kazakçaya dahil edilmiştir.

Bunların yanında kitabî dil edası ve kaygısıyla yazılan edebî eserlerin halk arasında Arap ve Fars dilerinden gelen ödünç kelimelerin kabul görmesinde büyük tesiri olmuştur. Özellikle Abay'ın Kazakçaya getirdiği yeni yazılı edebiyat düstûru, Abay'dan sonraki edebiyatçılar tarafınan takip edilmiştir.[40] Bu devirlerde yazılan edebî eserlerde toplumunun siyasî ve kültürel hayatına, dinî yaşayışına Arapça ve Farsçadan yeni kelimelere yer verilerek Kazak dili daha da zenginleşmiştir.

Arapça ve Farsçadan Kazakçaya alınan ödünç kelimelerin bir kısmı şekil ve anlam itibarıyla hiçbir değişikliğe uğramamışlardır. Mesela Arapça bulbul "bülbül", hal, zat, miras, sahara, **ustaz** "üstad", niyet sözcükleri, Farsçadan gelen **nan** "ekmek", **nadan**, **şer**, **bazar** "pazar", **ray** "rey", **jan** "can" vb. Ödünç alınan kelimelerdeki önemli bir özellik; bu kelimeler Kazakçaya kabul edilirken iç anlamlarını muhafaza ederken dış şekil olarak Kazak dili kaidelerine tamamen veya kısmen tabi olurlar. Verilen örneklerde alıntı kelimelerin dış şekilleri değişikliğe uğramıştır; **kıyal** "hayal", **tağam** "taam", **pen** "fen", **talap** "talep", **kant** "kent", **as** "aş", **dert, bak** "bağ", **koja** "hoca", **zeyin** "zihin" vb.

Dış şekil olarak tanınmayacak derecede değişikliğe uğrayan kelimelere örnek olarak; **ıntımak** "ittifak", **kese** "kâse", **opa** "vefa", **mör** "mühür", **serik** "şirk", **bekem** "muhkem", **jendet** "cellat", **şäkirt** "talebe" vb.

Bu türden ödünç kelimeler içinde dış şekliyle birlikte iç anlamı da değişime uğramış sözcüklere rastlarız. Mesela **hun** kelimesi Farsçada "kan" anlamına gelir. Kazakçaya geçerken anlamı değişerek, önceleri ölen adam için verilen tazminat anlamında bedel yerine kullanıldı. **Erdiñ kunı, nardınıñ pulı emes.** Atasözü "Yiğidin bedeli, tavlanın pulu değildir." Daha sonra bu sözcük **narık** "narh" ve **bağa** "paha", değer kelimelerinin eşanlamlısı olarak kullanılmaya başlanır. Bu sözcükten Kazakça kaideler ile **kundı** "kıymetli", **kunsız "**kıymetsiz", **kundanuv** "pahalılanmak", **kundav** "değer biçmek", **özindik kun** "öz değeri" gibi yeni tabir ve kelimeler türetilerek Kazakça söz varlığı daha da zenginleşmiştir.

Kempir sözcüğü Farsçada "yaşlı dedeler" için kullanılırken Kazakçada "yaşlı nineler" için kullanılır. **Siya** "siyah" kelimesi Farsçada "siyah, kara" renkleri için kullanılırken, Kazakçaya **siya** yani "mürekkep" olarak kullanılır. Arapçadaki ziyaret kelimesi Kazakçada **ziyrat** olarak mola "mezarlık, kabir" anlamına gelir. Yine Arapçadaki hava kelimesi Kazakçada **äve** olarak hem **aspan, kök** "asuman, gökyüzü" kelimeleri ile eşanlamlı olarak kullanılırken, diğer taraftan nefes aldığımız "hava" olarak da kullanılır. Bu verimli ödünç sözcükten **ävelev** "havalanmak", **äveletüv** "havalandırmak", **äve katısı** "hava ulaşımı", **äve flotı** "hava kuvvetleri", **äve soğısı** "hava savaşı" gibi kelimeler üretilerek Kazak dili söz varlığı daha da zenginleşmiştir.

Arapçadan ve Farsçadan ödünç alınan kelimeler Kazakçanın ses kuralları eleğinden süzülerek dış şekil ve iç anlam ifadeleri bakımında değişikliklere uğramışlardır. Bu tür kelimelerde anlam değişikliğinden ziyade şekil değişikliği daha çok hissedilir. Ödünç bir kelime farklı şekillerde seslendirilirken oluşan farklı şekildeki varyant kelimelerin her biri zamanla bağımsızlık kazanarak, birbirlerinden uzaklaşarak farklı anlamlar ifade eder olmuşlardır. İlk başlarda bir sözcüğün iki varyantı olarak kullanılırken, şimdiki edebî dilde iki farklı anlama gelen ikilemelere misal olarak; **hal-äl** "hal, mecal", **ğılım-ilim** "ilim, bilim", **şart-sert** "şart, pakt", **mağlumat-mälimet** "malümat, ilam", **ükim-ökim** "hüküm, karar", **halık-halayık** "halk, ahali" **näsip-näsibe** "nasip, kısmet", **ökimet-ükimet** "hükümet, iktidar", **kinä-künä** "günah, kabahat", **ava-äve** "hava, gökyüzü", **ğaziz-äz** "aziz, eren", **pul-bul** "para, pul, (kumaş türü) ", **hayvan-ayvan** "hayvan, canlı", **kareket-äreket** "hareket, eylem", **kate-käte** "hata, yanlış", **tabiğat, täbet** "tabiat, doğa (beğeni)", **kağida-käde** "kaide, kural, yol, adet", **sağat-sät** "sağat, an" vb.

Bunlar arasında ikileme olmaktan çıkmış ve bağımsız anlamlar kazanarak, birbiriyle eşanlamlı kelime yuvası yapan sözcükler de vardır. Mesela şimdiki iki dilli Rusça-Kazakça sözlüklerde Rusça **greh** "günah" sözcüğüne karşılık Kazakça **künä** verilirken, Rusça **vina "**kabahat, özür" sözcüğünün karşılığı olarak **kinä** "kabahat" kelimesi yazılıdır. **Künä** "günah" sözcüğü dinî anlam dışında kullanıldığında, **kinä** kabahat kelimesiyle eşanlam dizesinde tekrar buluşur.

Farsçadan Kazakçaya giren **pul** sözcüğü Kazakistan'ın güney bölgelerinde "para" anlamında kullanılır. Bu sözcüğün bul varyantı edebî dilde "kumaş, bez" anlamındadır. Bir nesneyi iyi fiyatla sattığımızda **bul boldı** "para oldu, para yaptı" deriz. Burada geçen **bul** sözcüğünden Kazakçada **buldanuv** "nazlanmak, kendini ağıra satmak", **buldandıruv "**nazlandırmak", **buldı "**paralı, pullu" gibi yeni kelimeler yapılmıştır. Edebî dilde **bulsız** yerine **pulsız "**pulsuz, parasız" şekli kullanılır. Mesela; **Akısız, pulsız okıtkan okuvı, bergen tärbiyesi tağı bar. Ä. Äbişev.** "Ücretsiz, parasız verdiği dersleri, verdiği eğitimi de var."

Burada **bul** ve **pul** sözcüklerinin hangisi daha edebidir ve doğrudur diye bir sorunun cevabını bulmak zordur. Bu sözcükler bir kelimenin iki varyatı olduğu gibi anlamları farklı tonlar kazanarak farklılaşmıştır. Arapça, Farsça kelimeler Kazak dili söz varlığını zenginleştirmekle kalmayıp, leksikolojisini de anlam ve şekil açılarından çeşitlendirmiştir. Arapça, Farsça sözcükler Kazakça sözcükler ile eşanlamlı kelime dizeleri yaptıklarında, aralarında karşılıklı etkileşim olur. Halk arasında kabul görmek açısından bu kelimeler arasında mücadele olur. Bu yarışta çoğunlukla ana yerli dilin kelimeleri galip gelmiştir. Mesela **akın** "ozan" ile **şayır** "şair", **akşa** "para" ile "pul", **javınger** "savaşçı" ile **sarbaz** "asker", **jastık** "yastık" ile **köpşik** "kırlent", **batıs** "batı" ile **kubıla** "kıble", **ülgi** "örnek" **ğibrat** "ibret" kelimeleri arasındaki rekabette Kazakça kelimeler tercih edilmiştir. Burada daha pasif kullanılan Arapça ve Farsça sözcükler daha çok edebî dilden yavaş yavaş çıkıp konuşma diline doğru itilmişlerdir. Bu şekliyle bu kelimeler stil eşanlamlıları kategorisini oluştururlar.

Bununla birlikte, tersine durumlar da oluşur. Arapça, Farsçadan gelen ödünç kelimelerle Kazakça kelimelerin yaptıkları eşanlamlı dizelerinde, bazen ödünç kelimeler yerli sözcükleri edebî dilden halk diline doğru iterek pasif hale getirmiştir. Baskın çıkan Arapça, Farsça kelimeler edebî dilde kabul görerek yerlerini sağlamlaştırmıştır. Mesela Arapçadan Kazakçaya giren **äyel** "kadın, aile" sözcüğü, tüm Türk halklarında ortak ve yaygın olarak kullanılan **katın** "kadın, hatun" kelimesini edebî dilin dışına atarak, yerine yerleşmiştir. Aynı şekilde Farsçadan

Kazakçaya dinî inançlar vasıtasıyla gelen **kuday** “Hüda” sözcüğü de, Kazakça **täñri** “Tanrı” sözcüğünün edebî dilin dışına iterek kendi hükümdarlığını kurmuştur. Daha sonraları bu **kuday** sözcüğü yeni kelimeler ortaya çıkarır. **Kudaysuv “**Tanrılaşmak”, **kudayı** “Hüdai”, **kudayşıl** “Tanrı tanır”, kudaysız “ateist”, **kuday berdi** “Allah verdi”, **kuday jarılkadı** “Tanrı yarlıkadı”, **kudaydın kuttı küni** “Allah’ın mübarek günü”, **kuday kalasa** “Allah isterse, inşaallah”, **kuday kuvat berse** “Allah kuvvet verirse”, **kudaydıñ kudreti** “Allah’ın kudreti” vb.

Kuday sözcüğü atasözlerinde geçer; **süzegen sıyırğa kuday müyiz bermeydi.** “Süsmeyi seven sığıra Allah boynuz vermezmiş.” **Kuday jügirtpeydi, buzav jügirtedi.** “Allah koşturmaz, buzağı koşturur.” **Kudanı kuday kosadı.** “Dünürleri Tanrı bir araya getirir.”

Arapça, Farsçadan gelen **bulbul** “bülbül” sözcüğü Kazakça **sandoğaş** sözcüğünü, **kala** “şehir, kent” sözcüğünü, **tağdır** “taktir” **jazmış** “alın yazısı” sözcüğünü, **bolat** “polat” **kurış** “çelik” sözcüğünü, **däriger** “doktor” **emşi** “hekim” sözcüğünü, **şını** “çini” **şölmek** “çömlek” sözcüğünü kullanım dışına iterek, pasif sözcüklere dönüştürür. Ödünç kelimeler ise gündelik hayatta daha lüzumlu hale gelerek aktif şekilde kullanılmaya başlanır.

Arapça ve Farsçadan Kazakçaya ödünç alınma suretiyle giren sözcükler sebebiyle, Kazakça eşanlamlı kelimeler kategorisinde önemli değişiklikler olmuştur.

1. Daha önce eşanlamlısı olmayan Kazakça kelimeler kendilerine eşanlamlı kelimeler buldu. Mesela; **arman-kıyal** “ülkü, hayal”, **alğıs-rahmet** “minnetdarlık, şükran”, **jol-sapar** “yol-sefer”, **ak-adal “**hakça, adil”, **joldas-serik** “yoldaş, eş”, **eginşi-dihanşı** “çiftçi, rençper”, **javınger, sarbaz** “savaşçı, asker”, **köleñke-saya “**gölge, saye”, **sokır-kör** “ama, kör” vb.

2. Kazakçada daha önce olmayan kavramlar Arapça ve Farsça eşanlamlı kelimelerle geldi. Mesela; **ayat-duğa** “ayet, dua”**, hat-savat** “mektup, okuryazarlılık”, **pen-sabak** “fen, ders”, **jarşı-habarşı** “yarlık dağıtan, haberci”, **kıyanat-obal** “hiyanet, vebal” vb.

3. Kazakçada öteden beri var olan birçok kadim eşanlamlı kelimeler, Arapça ve Farsçadan gelen ödünç kelimelerle yeni eşanlamlı dizeler oluşturarak çeşitlik sağlanır. Mesela Arapçadan gelen **ajar, beden, uskın** sözcükleri ve Farsçadan gelen **kelbet, şıray, keyip, didar, nuska, ren, ray** gibi kelimelerle Kazakça **bet-jüz-tür** gibi eşanlamlı kelimelerle belli bir

kavramı daha etraflı anlatabilen daha kaabiliyetli yeni eşanlam dizeleri oluşturdu. Eşanlam dizeleri daha duygu yüklü oldu. Kazak edebiyatında **Abay, Muhtar, Säken, İlyas** gibi aydınlar şair ve yazarların kurduğu "Klasik Kazak Edebiyatı"nda özellikle insan tiplerinin anlatımında bu tür eşanlamlı kelimeler etkin kullanılmıştır.

Jel "yel" sözcüğü, Farsçadan gelen **samal "**şimal kuzeyden esen rüzgâr" sözcüğünden daha çok kullanılır. Kazakçada **samal** rüzgârın hafifçe estiği bir türünün adıdır. Kırgızcada tersine **samal** güçlü, kuvvetli rüzgâr anlamındadır. [41] Kazakçada kenar anlamında eşanlamlı sözcüklere zengindir. **Jiyek, şet, jağa** "Kıyı, uç, yaka." Farsçadan gelen **kenere** "kenar" daha çok kumaşın kenarı şeklindeki tabirlerde kullanılır.

Kazakçadaki Arapça ve Farsça ödünç sözcükler çoğu zaman tek anlamlıdır. Duygusallık anlam vermeleri için soyut anlamlı kullanılmaya daha yakındırlar. Farsçadan dilimize giren **peşene** "alın" sözcüğü ile Kazakçadaki **mañday** sözcüğünün kullanım alanları birbirindenfarklıdır. Mesela; **mandayınıñ sorı bes eli** "alnındaki derdin kalınlığı beş parmak." **Mañdayınan kakpadı.** "Alnından vurmadı**."** **Mañday ter** "alın teri" deyimlerinde hiçbir şekilde Farsça **peşene** "alın" sözcüğünü kullanamayız. **Kudaydıñ peşenene jazğanı bar şığar, öz peşeneñnen kör ne körseñ de.** "Allah'ın alnına yazdığı vardır elbet, kendi alnından gör, ne görsen de." Burada peşene sözcüğü daha çok dinî inançlar sebebiyle kullanılmıştır. **Peşene** sözcüğü yerine burada **mañday** sözcüğünü kullanılabilir, fakat buradaki bağlamda **peşene** sözcüğü **mañday** sözcüğünden daha etkin ve daha estetiktir.

Kazakçanın kelime hazinesini ve özellikle onun içinde eşanlamlı kelimelerin zenginleşmesinde ve çeşitlenmesinde Arapça ve Farsçadan alınan ödünç kelimelerin rolü büyüktür. Yeni yazılı edebiyat dilimizin şekillendiği dönemde, kendi sözcüklerimizin yanında, Arapça ve Farsçadan dilimize giren bu ödünç kelimeler edebî dilimizin oluşmasına önemli katkıda bulunmuştur. Toplum hayatında Kazak dilinin önemi arttı. Bir zamanlar sadece halk arasında bir iletişim dili olan Kazak dili bir ulusun dili seviyesine yülseldi. Günümüzde Kazak halkı söz varlığının her sahasında Arapça ve Farsçadan alınan ödünç kelimeleri görebiliriz. Bu kelimeler bugüne kadar dilimize nasıl hizmet ettiyse bundan böyle de aynı şekilde hizmet etmeye devam edecektir.

2.3.4. Moğolca Kelimelerle Oluşan Eşanlamlı Kelimeler

Kazak halkı XI-XIV asırları arasında Moğol halklarıyla yakın ilişkiler içinde olmuştur. Bu ilişkiler netcesinde Kazakçaya Moğolcadan birçok kelime ödünçleme yoluyla alınmış ve Kazak kelime hazinesi daha da zenginleşmiştir. **Ğ. Ğ. Musabayev'in** değerlendirmesiyle "Moğolcadan Kazakçaya ödünç kelimeler alınması sadece savaşlar yüzünden değil, iyi komşuluk ilişkileri ve karşılıklı ticaretin neticesinde gerçekleşmiştir." [42] Kazak halkının teiştirdiği ilk bilim adamlarından olan **Şokan Valihanov** da Türk ve Moğol halklarına ortak olan kelimelerin varlığından bahseder. [43] Bu bilgiyi **Çokan'dan** sonra yetişen bilim adamları da desteklemektedir. [44]

Moğol dillerinden Türkî dillere onun içinde Kazak diline ve tersine bizden onların dillerine "Hangi sözcükler, ne zaman gitmiştir?" şeklinde bir sorunun cevabını vermek zordur. Araştırmacılar bu sorunun cevabını eski devirlerden aramışlardır. Bu iki ulusun dillerinde dış şekil (ses) ve anlam bakımından benzer sözcüklerin sayısı çoktur. Mesela; **noen** "noyan" (komutan), **nöhör** nöker (fedai), **nuur** "nur", **otor** "otar" (otluk, mera), **jil** "jıl" (yıl), **jim** "jımın bidirmev" (ağzını yummak), **joro** "jorga" (yorga at), **magnay "**mañday" (alın), **mönh "**mengi" (bengü, ebedî), **meçin** "meşin" (maymun), **sanaa** "sana" (bilinç, idrak), **suun** "süt", **tömer** "temir" (demir), **tug** "tuv" (tuğ), **tunamal** "tünemel" (bir gün bekletilmiş kımız), **tegş "**tegis" (tek düze), **tenger** "teñir" (tanrı), **unjgar** "unjırağası tüsüv" (morali bozulmak), **havh** "kakpan" (kapan), **hayran** "kayran" (hayran), **hayçin** "kayşı" (makas), **haramç** "karav" (aramak), **hatan** "katın" (hatun, kadın), **höl** "kol", **höh** "kök" (yeşil), **huçin** "küş" (güç), **karay** "şıray" (güzel), **er** "er" (erkek), **arh** "erk", **avga** "ağa", **alag** "ala", **ang** "añ" (av), **butet** "bugin" (bugün) vb. [45]

Bu kelimeleri kimden kimin aldığı belirsizdir. "Moğol halkları Türkçeden mi, yoksa Türk halkları Moğolcadan mı aldı?" sorusunun açık cevabını veren araştırmaların sayısı yok denecek kadar azdır. **Ğ. Musabayev** Moğolcadan Kazakçaya ödünç alınan sözcüklere örmek olarak **abdıra** "sandık", **bayandı** "devamlı, sağlam, bereketli", **aymak** "oymak, bölge", **jasak** "yasak, yasa veya silahlı güç", **talkı** "değerlendirmek", **üdere** "aniden", **otaşı** "kırık çıkıkçı, otacı, hekim" gibi sözcükleri sıralar. Bu sözcükler Kazakça eşanlamlıları ile birlikte kullanılarak Kazak söz varlığının genişlemesine katkıda bulunmuştur.

Kazakçada içine eşyaların konduğu büyük sandıklara **abdıra** denilir. Araştırmacılar bu kelimenin Moğolcadaki **abdara** sözcüğünden geldiğini söyler. Kazakistan'ın bazı

yörelerinde **sandık** kelimesi de aynı anlamda kullanılır. Rusçadaki sunduk kelimesi buradan gelir.[46] Günümüz Kazakçasında **abdıra** ve **sandık** eşanlamlı olarak kullanılır. **Altın tis abdıranıñ avzın aşıp, bir beşpent alıp berdi kızıl-ala. B. Maylin** "Altın dişli sandığın kapağını açarak, bir yelek alıp verdi kızıl alacalı." **Keşe keşten beri osı üydiñ işine kirgizip koyğan uzınşa, jana ak sandıktı Abay özi barıp aştı. M. Ävezov.** "Dün akşam bu evin içine alınan uzunca, yeni beyaz sandığı Abay kendi açtı."

Kazakistan'ın orta ve güney bölgelerinde sandık ve abdıra eşanlamlı olarak kullanılmaz. Büyük sandıklar için abdıra kelimesi kullanlırken, küçükleri **sandık** olarak adlandırılır. Moğolcadan ödünç alınan **aymak** "oymak, bölge" sözcüğü, Kazakçadaki **töñirek-öñir-atrap-mañ-mañay** "çevre, yöre, etraf, yanlar, dolay" kelimeleri ile eşanlamlı yuvalarda buluşarak, belli bir kavramın anlam boyutunu daha da genişletip, genelleştirmiştir. Yine Moğolca **bayan** sözcüğü Kazakçada daha çok **bayandı** olarak geçer ve devamlılık anlamında kullanılır. Mesela; **Tübinde bayandı eñbek egin salğan. Abay.** "Dibinde devamlı emek edip ekin ekti." Burada geçen **bayandı** sözcüğü Kazakça **tüpkilikti** "devamlı" ve **turaktı** "sürekli" sözcükleriyle eşanlamlı kullanılır.

Kazak toplum hayatının bazı devirlerinde asker asker, kol kol, kolbaşı kelimeleri yerine Moğolca jasak "yasak, yasa veya silahlı güç" sözcüğü kullanıldı Bu sözcük anlam itibarıyla eskiyerek kullanımdan düşmüş ve ağız edebiyatının bazı sahalarında seyrek olarak kullanılmaktadır. Mesela; **Jav jasağın talkandap, kırısuvğa jaradıñ. Halk ozanlarından.** "Düşmanın silahlı kuvvetlerini param parça edip, dağılmalarını sağladın."

Yoğrulan deriyi yumuşatıp, kullanıma elverişli hale getiren alet için kullanılan **talkı** sözcüğü Moğolcadaki **talkin**'den alınmıştır. Daha sonra bu anlam pasif leksikolojiye atılarak unutuldu. Bunun yerine Kazakçadaki sarap inceleme ve **kıspak** "sıkıştırma" olan iki kelime ile eşanlamlı olarak kullanılmaya başlandı.

> 1. **Talkı-sarap** "değerlendirme, inceleme" **Köp talkısın sağınıp kalğanday, Şerbakov Jumaniyazdı söylete tüskisi kelip otır. Ğ. Mustafin.** "Çoğunluğun değerlendirmesini özlemiş gibi, Şerbakov Jumaniyaz'ı konuşturmak istedi." **Javınbayev sabağınan alğaşkı körgen sätsizdikti Jakıpbek sarapka salıp, är türli pikirge kelgen. M.**

İmanjanov. “Javınbayev derslerinden ilk karşılaştığı başarısızlığı Jakıpbek inceleyerek, her türlü düşünceye daldı.”

2. **Talkı-kıspak** “değerlendirme, sıkıştırma”. **Turmıstıñ talkısı meni Baymağambetke bergen vädemdi orındavğa jetkizbedi. S. Mukanov.** “Hayat şartların sıkıştırması beni Baymağambet’e verdiğim sözü yerine getirmeye yeterli olmadı.” **Bul jaska jetkenşe, ömirdiñ talay kıspağın kördik. Halk dilinden.** “Bu yaşa gelinceye kadar hayatın birçok eziyetini gördük.”

Talkı sözcüğü ilk baştaki cins isim olma özelliğini kaybetse de, bu sözcük dilimizden kaybolup gitmemiştir. Biraz anlam değiştirerek kendine yerli dilden eşanlamlı kelimeler bulmuş, yapım ekleri marifetiyle yeni kelimeler türetmiştir. Mesela; **talkılav** değerlendirmek, **talkılanuv** değerlendirilmek, **talkılatuv** değerlendirtmek, **talkılavşı** değerlendirici, **talkılavış** değerlendirme, **talkığa saluv** değerlendirmeye tabi tutma, **talkığa tüsüv** değerlendirmeye tutulmak vb.

Kazak halkının göçebe dönemlerinde çok kullanılan **üdere köşüv “**aniden göç etmek” tabirindeki **üdere** sözcüğü Moğolcadaki **üdere** aniden, ansızın kelimesinden gelir. **Mesela; Zereniñ avılı osı degbirsizlik, mazasızdık üstinde üdere köşip otırıp, Bakanaska jetti. M. Ävezov.** “Zere’nin obası bu sabırsızlık, rahatsızlık ortamında aniden köç ederk, Bakanas’a ulaştı.” Daha sonra bu kelimenin kullanım sahası genişleyerek, üdere şaptı aniden baskın yaptı, üdere jürip izdedi aniden yürüyerek aradı gibi tabirlerde kullanıldı. Günümüzde bu sözcük **ürtis-udayı-däyim** “devamlı, sürekli, daima” gibi zarfların eşanlamlısı olarak dilimize yerleşti.

Ş. Valihanov “Kırgızların Şeceresi” adlı kitabında **Jiyrenşe şeşen** (Jiyrenşe akın, Ozan Jiyrenşe) ünvanının Moğolcadan geldiğini ileri sürer. Halha Moğolları bu sözcüğü **sotsen, setsen** şeklinde telaffuz ederler. [47] Şeşen sözcüğü Kazak halk ozanları ve halkın ağız edebiyatı kahramanları olan **Birjan sal, Akan seri, Balvan şolak, Aldar köse** isimlerindeki gibi bir ünvana, bir lakaba dönüşmüştür.

Bu düniyeden kösem de ötken ne duldul, şeşen de ötken ne bulbul. Atasözü “Bu dünyadan önderler geçti nice düldül, hatipler de geçti nice bülbül.” Bunlarla beraber son zamanlarda şeşen sözcüğü dile ve hitabete yatkın insanlar için ve iyi ses veren dombra için de kullanılmaya başlandı. (**Tilge şeşen, şeşen dombra**; “hatip, dil ustası; iyi dombra”) Demek ki, bu sözcük de, önceki dar anlamından çıkıp, çok anlamlı sözcükler grubuna dâhil olmuştur. **Şeşen** sözcüğü semantik anlamını

genişletmekle kalmayıp, yeni kelimeler türetilmesine yol açmıştır. **Şeşendik** "hatiplik", **şeşensüv** "hatipleşmek" gibi.

Şeşen sözcüğü bazı bağlamlarda **bulbul** "bülbül" sözcüğü ile eşanlamlı olur. Mesela **sayrağan orta jüzdiñ bulbulımın, Arğınnıñ Altay-Karpık aktan keri. Birjan ozan.** "Şakıyan orta cüzün bülbülüyüm, Argın boyunun Altay-Karpık'tan ak sağrılı." Bülbül sözcüğünün mecazî anlamı ile **şeşen** sözcüğünün anlamı bir kavramı bildirdiği için, bu iki sözcük özelikle şiir dilinde ikileme olarak kullanılır, mesela; **bulbul şeşen bar kulaktı alsa da, zarlı, äsem tätti küyge salsa da. İ. Jansügirov.** "Bülbül hatip tüm kulağı alsa da, zarlı, güzel, tatlı şakısa da."

Moğolca **otoç** sözcüğü Kazakça **otaşı** olarak söylenir ve **sınıkşı** "kırıkçı, çıkıkçı" kelimesiyle eşanlamlı kelime dizesi yapar. Mesela; **Avılda Toyşıbay degen otaşı boluvşı edi, sol kelip Kuvattın ekesinin sınğan ayağın tanıp berdi. Ğ. Mustafin.** "Obada Toyşıbay adında kırıkçı vardı, o adam gelip Kuvat'ın babasının kırılan ayağını sarıp verdi." **Kölden at suvara barğanda attıñ ayağı muzğa tayıp, ayağı astına tüsip, jilinşigi sıñğan eken sınıkşı salğan eken, birak sırkırap közinıñ şırımın aldırmay kan kaksata berse kerek. S. Mukanov. "**Göle atına su vermeye gittiğinde atının ayağı buzda kayarak, ayağı altında kalıp, kaval kemiğini kırmış kırıkçı yerine koymuş ise de, gözüne uyku vermeden kan kusturmuşa benzer." Moğolcadan alınan ödünç kelimeler Kazakçanın eşanlamlı kelimelerinin çeşitlenip, gelişmesine katkıda bulunmuştur.

2.3.5. Rusçadan Alınan Ödünç Kelimelerle Oluşan Eşanlamlı Kelimeler

Kazakçadaki eşanlamlı kelimelerin oluşmasında Rus dili de etklili olmuştur. İki halkın komşu olması, bu halkları birbiriyle ilişki içinde olmaya bir anlamda mecbur etmiştir. İki halk uzun yıllar boyu, iç içe yan yana yaşamış ve birbirlerinden kelime alışverişinde bulunmuştur. Ekim devrimine kadar olan ve ondan sonraki münasebetler farklıdır. Buna paralel olarak Rusça sözcüklerin Kazakça kelimeler ile eşanlamlılık ortaya çıkarması da iki dönemde incelenir. A. Ekim devrimine kadar olan dönem. B. Ekim devriminden sonraki dönem.

2.3.5.1. Ekim Devrimine Kadar Olan Dönem

Bu dönemde Rusçadan Kazakçaya alınan ödünç kelimeler her alanda değil, toplumsal hayatın yalnızca bazı sahalarıyla ilgilidir. Bununla birlikte Rusçadan Kazakçaya giren bu sözcükler her zaman eşanlamlı ilişkiler kurmamıştır. Çoğunlukla gündelik yaşam ve ziraate dair kelimeler eşanlamlı dizelerde kullanılmıştır. Rus

dilinden çok eski devirlerde dilimize giren ve sinen bu kelimelerin başka dilden olduğunu günümüzde ayırt etmek zordur. Örnek olarak;

Bötelke (бутылка) butılka-şını şölmek "çini, çömlek"
Böşke, möşke (бочка)- boçka "testi, fıçı"
Köşir (кучер) kuçer- atşı "arabacı, faytoncu"
Sisa (ситец) sitets- şıt "basma, örgü"
Şäynek (чайник)- çaynik-şävgim "çaydanlık"
Sirinke (серники) serniki-ottık, kükürt, şırpı, şakpak, şiy "kükürt, ateş, çırpı, çakmak"
Mätke (матица) matitsa-arkalık, belağaç "mertek"
Kilet (клеть)-şoşala, şolan, ettik "kiler, ambar, dolap"
Kürşek (крючок) kryuçok- ilgek, salıtka, ilgiş "çengel, kopça, kanca"
Sötke (сутки) sutki-tävlik "gün, 24 saat"
Öşiret, şiret (очередь) oçered- kezek "sıra, kuyruk"
Malakay (малахай) malahay-kulakşın "kalpak"
Par (пара) para-cup, kos, eki "çift, koşa, iki"
Kojayın (хозяин) hozyayin-koja, iye "ev sahibi, malik, iye"
Türme (тюрьма) tüyrma-abaktı, tutkın "mahpus, hapishane, tutuklu"
Garmon (гармонь) garmon-sırnay, kerney "akordiyon, armoni"
Lampı (лампа) lampa- şam "lamba, şam"
Arşın (аршин) arşin-kez "arşın"
Porım (форма) forma-pişin "şekil, biçim, kalıp"
Piyala (пиала) piyala- kese, şını "çanak, kâse, çini"
Mäner (манера) manera-ülgi, oyuv "tarz, üslup, biçem"
Kümäjnek (бумажник) bumajnik-ämiyan, şilan "cüzdan, para cüzdanı, portföy"
Möşek (мешок) meşok-kap, kapşık "torba, çuval, çanta"
Oyaz (въезд) vezd- äkim "özerk bölge, belde"
Turba (труба) truba- murja, peştin moynı "boru, tüp, baca"
Rıskut (расход) rashod-şığın, zalal "masraf, harcama, gider, çıkış"
Şen (чин) çin- atak, däreje, lavazım "rütbe, değer, nam, derece, levazım"
Bojı (вожжи) vojji- delbe "dizgin, yular"
Kämpit (конфеты) konfeti-mempesi, tätti "şeker, şekerleme"
Bedre (ведро) vedro-şelek, bakır "kova, bakraç"

Päne (фанера) fanera-arja “kontırplak, ağaç kaplama”
Biyşik (бичик) biçik-arba kamşı “kamçı”
Momış (помощь) pomoş-asar, üme “yardım, destek, kömek”
Kir (гиря) girya- tarazı “hanter, ağırlık”
Jarma (ярмо) yarmo-moyın ağaş, moyıntırık “boyunduruk”
Kamıt (хомут) homut-moyınşa, jatın “boyunduruk, koşum”
Ret (ряд) ryad-märtebe “dize, sıra, takım”
Bödiret (подряд) podryad-mindet “arka arkaya, sırasıyla”
Minäpes (манифест) manifest-keşirimdi “manifesto, beyanname, bildirim”
Kirpiş (кирпич) kirpiç-kış, kesek “kerpiç, tuğla”
İzbes (известь) izvest-utas, äk “kireç”
Kanva (канва) kanva-keste “kaneviçe, çizelge, taslak”
Manet (монета) monyeta- som, tenge “demir para, akçe, para”
Soma (сумма) summa-san “toplam, tutar, miktar”
Meje (межа) meja-joba, boljam, boljal “tahmin, tasın, kestirme”
Şaynay (частный) çastnıy-kezdeysok, koldan “münferit, bireysel, kişisel”
Kuy (хоть) hot-meyli “ya da yahut”
Tıyış, tınış (тишь) tiş-akırın, jay, bayav “sessizlik, huzur, sükûnet, dinginlik, durgunluk”
Piyma (пимы) pimıy-baypak “çorap, çulluk”
Bökebay (пуховый) puhovıy-şarf, moyınşa, şalma, şäli, jelek “tüylü, pofuduk, şarf (шарф) atkı, fular, eşarp”
Senek, seniy (ценный) sennik-avız üy “samanlık, otluk, ahır”
Sölkebay, tselkovıy (целковый)-som, tenge “ruble, som, akça”

Kazak ve Rus halkları komşu oldukları için, halklar arasındaki her türlü ticarî, kültürel münasebetler eski devirlerden başlar. XVII-XVIII. Asırlarda ticarî ilişkiler artarken, XIX. Asrın ikinci yarısından itibaren, Kazakistan’ın Rusya’ya kendi isteği ile bağlanması ile beraber bu ilişkiler daha da artmıştır. Bunun bir sonucu olarak bir çok Rusça sözcük Kazakçada kullanılmaya balanmıştır. Daha önce hiç kullanılmamış Rusça sözcükler Kazakçada yer edindi. Mesela; **soka** “pulluk”, **samavır** “semaver”, **put** “okka”, **sölkebay** “ruble”, **barkıt** “kadife”, **sot** “mahkeme”, **poştabay** “postacı”, **atpeket** “avukat”, **mayır** “binbaşı”, **üstel** “masa” vb. Rusçadan Kazakçaya giren ödünç sözcükler de, Kazak kelime hazinesini gelişitiriken, yerli kelimelerle birlikte

kullanılarak yeni eşanlamlı kelimeler ortaya çıkmıştır. Bunu yukarıda verilen örneklerden görebiliriz.

Ekim devrimine kadar, Rusçadan Kazakçaya giren ödünç sözcükler, yazılı matbu dilde değil, daha çok halk arasında, konuşma dilinde kullanılımıştır. Bu sebeple olsa gerek bu dönemde Kazakçaya giren Rusça sözcükler neredeyse tamamen Kazak dilinin ses özellikleriyle yeniden şekillendirilmişlerdir. Bugünkü yazılı edebiyatımızda dahi, eski devirlerde dilimize girmiş bu Rusça sözcükler, Kazakçanın doğru telaffuz bilimi (orthoepy) ve **orfografik** kurallarına göre değiştirilerek yazılır. Bunların içinde çok değişikliğe uğramış olan sözcükler ve kısmen daha az değişmiş sözcükler bulunur. Mesela; günümüz Kazakçasında **şäynek (çaynik)** "çaydanlık", **malakay (malahay)** "kalpak", **par (para)** "çift", **lampı (lampa)** "lamba", **arşın (arşin)** "arşın", **piyala (piyala)** "kâse", **garmon (garmon)** "akordeon", **bojı (vojji)** "dizgin", **maner (maner)** "tarz", **şen (çin)** "rütbe", **meje (meja)** "tahmin", **piyma (pima)** "çorap", **siysa (sitets)** "basma kumaş" vb. sözcükler Rusçadaki şekillerinden çok fazla değişmemiştir. Bu kelimelerin Rusçadan geldiği hemen anlaşılır. Bir takım sözcükler ise tanınmayacak şekilde değiştirilmiştir. Mesela; **bötelke (butılka)** şişe, **böşke, möşke (boçka)** fıçı, **köşir (kuçer)** arabacı, faytoncu, **sirinke (serniki)** "kükürt, kibrit", **minepas (manifest)** manifesto, **rıskut (rashod)** gider [48], masraf, **bökebay (puhovıy)** tüylü vb.

Rusçada **ryad** sözcüğü dize anlamındadır. Bu sözcük Kazakçaya ödünç alındığında üç farklı anlamda kullanılır. 1. Bir şeyin birkaç kez tekrarladığını bildirir. **San ret** "sayısız kez", **birneşe ret** "birkaç defa", **tunğış ret** "ilk defa", **bul ret** "bu kez", **sol ret** "o kez" vb. Sayılarla kullanılır. Rusçadaki **raz (раз)** yani **defa** sözcüğü yerine kullanılır. Mesela; **Er bir ret öledi, korkak mın ret öledi. Atasözü** "Yiğit bir defa ölür, korkak bin defa ölür." 2. Tertip, düzen, sıra anlamına gelir. **Oyınnıñ tärtibinşe basşı jigit, retpen jağalattı dombıranı. J. Sayın.** "Oyunun tertibiyle bas delikanlı, dombrayı sırayla uzattı." 3. Üçüncü şahıs iyelik eki aldığında ortaya çıkan şekliyle **reti** sözcüğü, biraz anlamı değişerek "uygunu" anlamı verir. Bu şekliyle **jöni** "doğrusu", **kıysını** "makulü", **ıñgayı** "uygun" kelimeleri ile eşanlamlı olur.

Ekim devrimine kadar Rusçadan Kazakçaya giren ödünç kelimelerin yerli sözcüklerle eşanlamlılık ilişkisi çok çeşitlidir. Çok kez Rusçadan gelen sözcükler Kazakça kelimelerin yerini tutarak halk arasında yaygın olarak kullanıldı. Mesela Rusçadan gelen **bötelke** "şişe", **böşke** "fıçı", **garmon** "akordeon", **bojı** "dizgin", **kempit** "şeker", **biyşik** "kırbaç", **kirpiş** "kerpiç", **siriñke** "kibrit", **köşir** "arabacı"

kelimeleri günümüze değin Kazak ilinde sağlam yer edinmiştir. Bu kelimelerin yerli dildeki eşanlamlıları konuşma diline doğru itilerek, pasifleşmiş, seyrek kullanılır olmuştur. Mesela **siriñke** "kibrit" kelimesi duruken, edebî dilde Kazakçadaki eşanlamlı kelimeleri olan **ottık** "ateş", kükürt, **şakpak** "çakmak", **şiy** "çırpı" kelimeleri kullanılmamaktadır.

Bazı Kazakça sözcükler, aynı anlamda Rusça sözcükler ödünç alınıp kullanılmaya başlandığı zaman, dildeki eski hizmeti ve yeri kaybolarak kullanımdan düşer. Buna misal olarak **moyınşa "**boyunluk, atkı" kelimesini verebiliriz. "Rusçadan ödünç alınan bökebay phovıy ve şarf sözcüklerinden sonra eski bir kelime olan **moyınşa** kullanımdan düşmüştür." [49] der, **J. Doskarayev.**

Bir başka durumda, Kazakça sözcükler Rusçadan alınan ödünç sözcükleri edebî dilden konuşma diline atmıştır. Mesela **şıt** "eşarp", **tevlik** "gün", **kezek** "sıra", **kuyrık** "kuyruk", **kap** "çuval", **kulakşın** "kalpak", **şam** "lamba", **iye** "ev sahibi", **kese** "kase" kelimeleri edebî dilin her sahasında yaygın olarak kullanılır. Bu kelimelerin Rusça eşanlamlıları, **siysa, sötke, öşiret, möşek, malakay, lampa, kojayın, piyala** Kazak ses yapısına uygun hale getirilse dahi edebî eserlerde nadiren kullanılır.

Kazakça konuşma dilinde **mätibiy** sözcüğü vardır; mecazen dev, iri, büyük anlamında kullanılır. **Kaskır azuvlı jan bola bersin, oğan meniñ anav döreki töbetim de mätibiy. Leninşil Jas Gazetesi.** "Kurt azılı canavar olsa da, ona benim şu vahşı köpeğim de mätibiy." Yerli ahali bu sözcüğün Matvey Kubrin adlı Akmola şehrinde yaşamış meşhur tüccarın adıyla bağdaştırır. Matvey ismi bozularak önce Mätibiy olur. Buna tüccarın gaddarlığı katılarak özel isim cins isime döner ve bağımsız anlam kazanarak bu şekliyle halk dilinde yer edinmiştir.

Ekim devriminden önce Rusçadan Kazakçaya alınan ödünç sözcüklerin yerli dilde kabulü ve sindirilmesi farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Kazakçanın en has ve en öz kelimeleriyle beraber kullanılan Rusça sözcükler vardır. Mesela; Rusça **para** "çift" sözcüğü dilimize par şeklinde değiştirilerek alındı ve Kazakça **kos** "eş, çift, kosa" sözcüğüyle eşanlam dizesinde buluştu. **Eki** iki sayı ismi bir şeyin adedini bildirir; **eki işekti dombıra** "iki telli dombra", **ekiniñ biri, egizdiñ sıñarı** "ikinin biri, ikizin teki" tabirlerinde olduğu gibi.

Kos "eş, çift, kosa" sözcüğünden iki anlamı çıkar. Fakat bu sözcükte sayıdan ziyade, stil ve duygu anlamı öne çıkar. **Eki ayaktı ayvan** "iki ayaklı hayvan" diye söylenirken, **kos ayaktı ayvan** "çift ayaklı hayvan" denilmez. Rusça **par** "çift" ve

Kazakça **kos** “eş, çift, kosa” sözcükleri yer değiştirebilir. **Par at jekken jolavşı** “Çifte koşulan atın çektiği yolcu” ya da, **kos at jekken jolavşı** “çift atın çektiği yolcu” şeklinde değişik olarak söylenebilir. Fakat **üş par kiyim-keşek** “üç çift elbise” tabirinde geçen **par** “çift” sözcüğü yerine **kos** “eş, çift, kosa” sözcüğü veya **eki** “iki’ sözcüğü kullanılamaz.

Rusça ödünç kelimelerin çok farklı şekillerde kullanılması, Kazakça kelimeler gibi kabul görmesi ve dilimize sinmesinin bir sonucudur. Bu sebeple ekim devrimine kadar olan dönmede Rusçadan alınan bu tür ödünç sözcükleri Kazakçanın eski kelimelerinin bir bölümü olarak da görebiliriz.

2.3.5.2. Ekim Devriminden Sonraki Dönem

Rusçadan Kazakçaya sözcüklerin sel gibi akması ekim devriminden sonraki Sovyetler döneminde olmuştur. Kazakçanın kendi başına bağımsız bir dil ulus dili olarak ortaya çıkması son yarım asırda gerçekleşmiştir. Bu birden bire olmamıştır. Yarım asır içinde sürekli gelişen, zenginleşen Kazak dili devlet dili seviyesine yükselmiştir. Burada Rusçanın dilimiz üzerindeki etkileri anmadan geçemeyiz. [50] Kazak halkı ekim devriminden sonra Rusçanın yardımıyla her türlü ilmî sahalardaki terimlerini yapıp, tamamlayabilmiştir. Neticede eskiden gündelik hayatın iletişim dili olan Kazakça bilimin, teknolojinin, ekonomi ve sanayinin, medeniyetin iletişim aracı haline geldi. Uluslararası terimler dilimize Rusça üzerinden girmiştir. Sovyet devriyle birlikte Kazakçaya giren bu terimler Rusçadan alındığı için Rusça olarak görünür. Aynı şekilde Kazakçaya giren bu ödünç sözcüklerle yapılan eşanlamlı kelimeler de Rusça sanılır. Çünkü son yarım asırda Kazakçaya başka dillerden doğrudan ödünç kelime alınmamıştır. Kazakçanın son yarım asırlık gelişme döneminde Kazak dili kendinde olmayan uluslararası ilmî terimleri Rusçadan (Rusça üzerinden) almıştır.

Bu dönemde, daha önce hiç olmadık ölçüde binlerce terim yığın, yığın, grup grup olmak üzere Kazakçaya girdi. Bunların çoğunluğu hiçbir değişikliğe uğramadan, söylenişi ve yazılışlarına kadar aynen Rusçadaki şekliyle Kazakçaya girdi. Bir bölüm terim ise Kazak kıyafeti giydirilerek Kazakçalaştırıldı. [51] Bir kısım sözcükler ikilemelerde kullanılırken, bazıları kavramları daha da genişleten eşanlamlı kelime gruplarında yer aldı. Mesela **är muğalimniñ okuvşılarğa sabak tüsindirüvdegi metodı är kıylı boladı.** “Her öğretmenin öğrencilerine ders anlatmadaki metodu her türlüdür.” Burada geçen metod kelimesi yerine Kazakça **ädis** “usül” kelimesini koyabiliriz. Ama **Markstik diyalektikalık metod.** “Marksizmin diyalektik metodu”

deyişindeki metod Kazakçadaki **ädis** “usül” kelimesini kabul etmez. Burada kullanılan metod sözcüğünün bildirdiği kavramı **ädis** “usül” sözcüğü bildirmekte yetersiz kalır.

Rusçadan Kazakçaya giren terimlerin bir özelliği de, bu tür sözcükler tek anlamlıdır, mecazî kullanımları yoktur ve çok anlamlı kelimeler ortaya çıkarmaya elverişli değillerdir.

Rusçada **materyal** “malzeme” sözcüğünün farklı üç anlamı da Kazakçaya bu sözcükle beraber taşınmıştır. 1. Bir şeyi hazırlamak için lüzum olan hammadde. **Tipti, kısılıp bara jatsa, jerbarak kazıp almay ma? Oğan köp materyal kerek emes**. **Ğ. Mustafin.** O kadar sıkışsa, niçin kendine niye bir yer altı barınağı kazmaz? Ona çok malzeme gerek değildir. 2. Bir şeyi ispatlamak için faydalanılan her türlü belge, edebiyat ve faktörler. **Sözdiñ şığuv törkinin naktılı däleldep şığuv üşin tariyhiy tildik materyaldar kerek. Günlük konuşmalardan.** “Kelimenin kaynağını gerçek anlamda ispatlamak için tarihi, eski dile ait malzemeler lazım.” 3. Kumaş, dokuma. **Tokılatın materyaldıñ birkelki jazık boluvı jäne köp kiyis berip, mıktı boluvı jünniñ uzındığımen baylanıstı. M. Ermekov.** “Dokunacak kumaşın düz olması, kırışmaması, çok uzun giyinmeye elverişli olması ve sağlamlığı yünün uzunluğuyla ilgilidir.”

Materyal sözcüğü bu üç farklı anlamıyla [52], Kazakçada iki eşanlamlı kelime yuvası yapar. 1. **Materyal-jabdık** “malzeme, donatı, teçhizat.” 2. **Bul-kezdeme-mata-materyal** “kumaş, dokuma, bez, mensucat”

Tek tük olsa da, Rusçadaki çok anlamlılık, ödünç sözcüklerle beraber Kazakçaya girmiştir. Meslek ve sanatla ilişkili kavram ve sözcükler bir dilden başka bir dile tüm anlamlarıyla beraber geçerler. [53] Rusçadaki **operatsya** “operasyon, ameliyat, harekât” terimi beş farklı meslekte beş farklı anlama gelir. [54] **R. A. Budagov** şöyle der; “Sözcüklerin mesleklerdeki farklı tonları, emek temelinde tekniğin böldüğü farklı toplum kesimlerinde farklı anlaşılır. Ne zaman biz **operatsya** (ameliyat, harekât, işlem, eylem) kelimesini telâffuz edersek, doktorda hastalara yapılması gereken ameliyat, generalde planlanan askeri birliklerin harekâtı, muhasebecide ise hesap ve kredi işlemleri akla gelir.” [55]

Kazakçada **operatsya** sözcüğü tıbbi müdahale anlamında kullanılırken, diğer anlamlarıyla bu kelime halk tarafından kullanılmamaktadır.

Agent “ajan, ajans, casus” sözcüğü Rusçadaki üç farklı anlamıyla dilimize girerken, sonuncu, üçüncü anlamı Kazakça kelimeler ile yeni eşanlamlı yuvalar kurar. Mesela **agent- tınşı-şpiyon-diversant** “ajan, çaşıt, ispiyoncu, sabotajcı” [56] Rusçadan dilimize giren terimler Kazakça kelimeler ile eşanlamlı dizeler kurarken, bu ödünç sözcüklerin kendi aralarında da eşanlam yuvalarında buluştukları görülür.

Sovyet dönemiyle birlikte, Rusçadan ve Rusça üzerinden Kazakçaya alınan uluslararası ilmî, teknik terimlerle Kazak dilinin leksikolojisi genişledi, zenginleşti. Bu terimler sayesinde Kazak dilindeki eşanlamlı kelimeler de gelişti, zenginleşti. Bu gelişme iki farklı yoldan oldu. A. Kazakçadaki eşanlamlı kelimeler, Rusçadan doğrudan alınan ödünç kelimelerle çoğaldı. B. Rusçadaki terimlerin ifade ettiği kavramı Kazakçaya doğrudan çevirmek suretiyle yani calque “kopya” (calque-aydınger kâğıdı) yoluyla olmuştur.

Rusçadan direkt olarak alınan terim kökenli ödünç kelimelerle, aşağıda örnekleri verilen türden eşanlamlı dizeleri ortaya çıkmıştır;

Peyzaj (пейзаж)-tabiyğat süreti “peyzaj, manzara, tabiat sureti**”**
Obraz (образ)-beyne “tip, tipleme, tasvir”
Epos (эпос)- jır “destan”
Yumor (юмор)-äzil, keleke “mizah, hiciv, kara mizah”
Fantaziya (фантазия)-kıyal “fantazi, hayal” [57]
Germafrodit (гермафродит)-kosjınıstı, kızteke “çift cinsiyetli, erdişi”
Skelet (скелет)-kanka “islelet, karkas”
Roza (роза)-ravşan “gül” [58]
Bugel (бунгало)-doğa “daire, halka, ilmik (Türkçedeki toka sözcüğü)”
Vibrator (вибратор)-dirildetkiş “vibratör, titreşim cihazı”
Purijin (пружина)- serippe “yay, zemberek”
Strelka (стрелка) -til, jebe “ok, dil”
Smola (смола) -şayır “katran, reçine”
Sçetçik (счетчик)- esepteviş “sayaç, saat” [59]
İndikator (индикатор)- körsetkiş “indikatör, gösterge”
Kontinent (континент)-kurılık “kontinent, kıta”
Sistema (система)-jüye “sistem, düzen”
Tsementtev (цементировать)-tsementtenüv “çimentolamak” [60]
Fond (фонд -kor “fon, vakıf”
Diksiya (дикция)-davıs mäneri “diksiyon, söyleyiş, telaffuz”

Kanikulı (каникулы)-demalıs “tatil, istirahat” [61]

Ambulatorya (амбулатория)- emhana “dispanser, klinik”

Amniyon (амнион)-kağanak “cenini çevreleyen zar”

Analiz (анализ)-taldav “analiz, tahlil”

Analogiya (аналогия)-uksastık “analoji, benzerlik”

Anastomoz (анастомоз)-uştasuv “iki damarın birleşmesi”

Ankiloz (анкилоз)-şorbuvın “ankiloz, eklem kaynaşması”

Apteka (аптека)-därihana “eczane”

Vanna (ванна)-bılav “küvet”

Ventilator (вентилятор)-jeldetkiş “vantilatör, yelpaze”

Ventilatsya (вентиляция)-jeldetüv “vantilasyon, pervane”

Gibrit (гибрид)-budan “hibrit, melez”

Glaukoma (глаукома)-suvkarañğı “glokom, göz hastalığı”

Diyabet (диабет)-şıjın, burttaş “diyabet, şeker hastalığı”

İnterval (интервал)-aralık “ara, aralık”

Organizm (организм)-dene “organizm, vücut”

Rahit (рахит)-meşel “raşitizm hastalığı”

Sintez (синтез)-jıynaktav “sentez, bireşim”

Trakt (тракт)-jol “otoban, anayol”

Egzema (экзема)-temiretki “egzama hastalığı, mayasıl” [62]

Bloknot (блокнот)-koyın däpter “bloknot, not defteri”

Dogovor (договор)-şart “antlaşma, sözleşme”

Konvoyir, konvoy (конвой)-küzetşi “eskort, konvoy, nöbetçi”

Kontroler (контролер)-tekserüvşi “kontrolör, denetçi”

Korrektura (корректура)-tüzetüv “ düzeltme, tashih”

Normalav (нормировать)-normağa koyuv “normal, normale getirme”

Sorttav (сортировать)-iriktev “sınıflandırmak, seçmek”

Sorttalğan, sorttirovono (сортировано)-sorttalğan “seçilmiş, ayıklanmış”

Tabel (табель)-tizim “karne, liste”

Tablitsa (таблица)-keste “tablo, çizelge”

Yübiley (юбилей)-müşelik, mereke “jübile, yıldönümü” [63]

Avansılav (аванс)-avans berüv “avans vermek”

Broker (брокер)-surıptavşı “broker, sarrafı”

Gonorar (гонорар)-kalamakı “telif ücreti, kalem hakkı”

Zapas (запас)-rezerv, kor “rezerv, fon”

Eksperiment (эксперимент)-täjriybe “deney, tecrübe”

Struktura (Структура)-kurılım, “kuruluş, yapı” [64]

2.3.4. Ödünçleme Alıntı Yoluyla Ortaya Çıkmış Eşanlamlı Kelimeler [65]

(Calque “kopya” yoluyla oluşan eşanlamlı kelimeler.)

Kuyuv- kuyma (литье) litye “dökme, döküm”

Bilik-beldik (ось) os “aks, eksen, dingil”

Korıtıs-korıtuv (плавка) plavka “ergime, erime madenlere ilgili olarak”

Tot-tat (ржавчина) rjavçina “pas, kir”

Kuruv-jasav, ustroytsvo (устройство) “inşaa etmek, kurmak”

Süzgi-käkpir, şumovka (шумовка) “süzgeç, filtre”

Jaruv-jarıluv, vzrıvaniye (взрывание) “patlama, patlatmak”

Däleldev- däleldeme, dokazatelstvo (доказательство) “kanıtlama, ispat”

Ölşev-ölşem, izmereniye (измерение) “ölçmek, ölçü”

Tilüv-tilik, razrez (разрез) “dilmek, çizmek”

Koparıluv-jarıluv, otaluv, vzrıv (взрыв) “patlama, ateşleme”

Kozdıruv-kozuv, vozbıjdeniye (возбуждение) “heyecan, heyecanlandırma”

Otaluv-tutaluv, vosplameneniye (воспламенение) “motorun yanması, ateşlenme”

Aynalıs-aynaluv, vraşeniye (вращение) “dönme, devir”

Körüv-köz, zreniye (зрение) “görüş, görme”

Keskin-süret, izobrejeniye (изображение) “resim, suret, tasvir”

Terbelis-terbelüv, kolebaniye (колебание) “sarsılma, titreme”

Kerilüv-kerilis-kerüv, natyajeniye (натяжение) “gerilmek, gerilim”

Tüs-öñ-reñ, okraska (окраска) “ışık, boya, renk”

Taratkış- jibergiş, peredatçik (передатчик) “dağıtıcı, gönderici, verici”

Jutuv-jutıluv, poglaşeniye (поглащение) “yutma, yutulma”

Aspa-ilgiş, podves (подвесь) “askı, çengel, kanca”

Üzilüv-jarıluv-jırtıluv, razrıv (разрыв) “kopma, yarılma, yırtık”

Şaşırav-seyilüv, rasseyaniye (рассеянные) “şıçramak, seyrekleşmek, seyrelti”

Avıtkuv-burıluv, otkloneniye (отклонение) “sapma, aykırılık”
Toğısuv-kosılıs, soedineniye (соединение) “kenetlenmek, birleşmek”
Aynalma-burılma, izluçina (излучина) “dönemeç, kavis”
Kızuv- kızdıruv, nagrev (нагрев) “ısı, ısıtma”
Korım- jıynalma, osip (осип) “çarşak, serpinti”
Eñis- kulama, otkos (откос) “eğim, yokuş, meyil”
Suvuv-salkındav, ohlojdeniye (охлождение) “soğumak, serinlemek”
Buzuv-atkılav-jaruv, prorıv (прорыв) “bozmak, yaylım ateşine tutmak, patlatmak”
Bitisüv-bitüv, prorasteniye (прорасти) “bitme, filizlenme, başlama”
Jeldenüv-uşıruv, razvevaniye (развивание) “uçurma”
Tazalav-arşuv, rasçistka (расчистка) “temizlemek, ayıklamak”
Som- täbiyğıy, sap –taza, samorodok (самородок) “som, tabii, saf, taze, külçe”
Pisirüv-ustatuv, svarka (сварка) “pişirmek, kaynatmak”
Kısıluv-sığıluv, zajatiye (зажатие) “sıkılma, daralma”
Sırğanav-jıljuv, skoljeniye (скольжение) “kayma, sürtünme”
Jıynav-jıynak-toptaluv-top, skolpleniye (скопление) “toplama, toplam, toplaşma”
Karsılasuv-karısuv, soprotivleniye (сопротивление) “karşı koyma, direnç”
Süzüv-süzülüv, filtratsiya (фильтрация) “süzme, süzülme, filtreleme”
Tonav-talav, grabej (грабеж) “yağma, talan”
Urıp- soğuv, sabav, izbiyeniye (избиение) “vurmak, dövmek, darp”
Tirkev-hattav, opis (опись) “kayıt etmek”
Zorlav-küştev, “nasiliye (насилие) “zorlama, şiddet, tecavüz”
Madaktav-kötermelev, pooşşireniye (поощрение) “övgü, teşvik, özendirme”
Şeşim-biylik, reşeniye (решение) “çözüm, hüküm, karar”
Okuv-okutuv, obuçeniye (обучение) “eğitim, öğretim”
Demalıs-üzilis, peremena (перемена) “teneffüs, ara”
Akıl-parasat, rassudok (рассудок) “akıl, sağduyu”
Kalav-zavık, hoteniye (хотение) “istek, arzu”
Ürlev-ava jiberüv, vduvaniye (вдувание) “üfleme, şişirme”

Tärbiye-tärbiyelev, vospitaniye (воспитание) “talim, terbiye”

Siñirüv- soruv- jutıp äketüv, vsasıvaniye (всасывание) “sindirim, emme, yutma”

Soyuv-aşuv-jaruv, vskrıtiye (вскрытие) “soymak, açmak, yarmak”

Sılav- jağuv, vtiraniye (втирание) “silmek, sürmek”

Juluv-suvuruv, vıdergivaniye (выдергивание) “koparmak, çekip çıkarmak”

Savığuv-jazıluv, vızdorovleniye (выздоровление) “sağlığa kavuşmak, iyileşmek”

Azğındav-azuv, vırojdeniye (вырождение) “kötüleşme, düşme, çökme”

Kızuv-ıstık, jar (жар) “ateş, hararet”

Binttep tastav-baylap tastav, zabintovıvat (забинтовать) “bandajlamak, sarmak, bağlamak”

Bastaluv-tuvuv, zarajdeniye (зарождение) “başlangıç, doğuş, doğma”

Beriştenüv-katayuv, zatverjdeniye (затвердение) “ kireçlenme, sertleşme”

Bel-beldev, zona (зона) “alan, bölge”

Kışuv-duvuldav, zud (зуд) “kaşıntı”

Uvlanuv-uşınuv, intoksikatsya, otravleniye (отравление) “zehirlenme”

Kan aluv-kan jıberüv, krovopuskaniye (кровоспускание*)* “kan almak, kan vermek”

Baykav- bakılav, nablyudeniye (наблюдение) “gözlem, gözetim”

Jandanuv- jandandıruv, ojivleniye (оживление) “canlanma, canlandırma”

Tirilüv-tiriltüv, ojivleniye (оживление) “dirilme, diriltme”

Korğav- saktav, ohrana (охрана) “koruma, muhafaza, himaye”

Tömendev- kaytuv, padeniye (падение) “düşme, düşüş’

Ätektik- belsizdik, impotentsiya (импотенция) “iktidarsızlık, güçsüzlük”

Küydirüv- karuv, prijiganiye (прижигание) “yakma, dağlama’

Sınav- baykav, proba (проба) “sınama, deneme”

Damuv- jetilüv, razvitiye (развитие) “gelişim, ilerleme”

Titirkenüv- türşigüv, razdrajeniye (раздражение) “incinme, tahriş”

Köbeyüv- ulğayuv, razrasteniye (разрастение) “artma, büyüme, çoğalma”

Siyretüv-siyreksitüv-ıdıratuv, razryajeniye (разряжение) “seyrelme, seyrekleşme, çıkartmak”

Keskilev-tilmelev, razrejivaniye (разреживание) “kesmek, dilmek, açmak”

Buzıluv-şaldığuv, rasstroystvo (расстройство) “bozukluk, rahatsızlık”

Pisüv-jetilüv, sozrevaniye (созревание) “olgunluk, yetişkinlik”

Süzek-kezik, tif (тиф) “tifo, tifüs”

Buzıluv-tunşığuv, uduşiye (удушие) “boğulma, nefes alamama”

Juvandav-kalındav, utolşeniye (утолщение) “şişkinlik, kabarıklık”

Habarlama-bildirüv, doneseniye (донесение) “rapor, bildiri”

Körsetüv-bildirüv, donos (донос) “gösterme, bildirme, burada ihbar şikâyet”

Tekserüv-tergev, rassledovaniye (расследование) “araştırma, soruşturma”

Kemitüv- jenildetüv, skidka (скидка) “indirim, düşüş”

Mäslihattasuv-keñesüv, soveşatsya (совещаться) “müzakere, toplantı”

Bosatuv-şığaruv, uvolneniye (увольнение) “ihraç etmek, işten çıkartmak”

Jaksartuv-jetiltüv, uluçşeniye (улучшение) “iyileştirme, iyileşme”

Jabuv-taratuv, uprazdneniye (упразднение) “kapatma, kaldırma”

Ünem-ünemdev, ekonomiya (экономия) “tasarruf, idareli kullanmak”

Omartaşı-araşı, paseçnik (пасечник) “arıcı”

Jatıp işer-aramtamak, tuneyadets (тунеядец) “asalak”

Sıbağa-üles, udel (удел) “nasip, kısmet”

Keri ketüv-kuldırav, degredatsya (деградация) “gerilemek, yozlaşmak”

Toptastıruv-jiktev, saralav, klassifikatsya (классификация) “sınıflandırma, sınıflama”

İriktev- iriktelüv, otbor (отбор) “seçme, ayırma”

Bögelis-tejelüv-irküv, tormojeniye (торможение) “engelleme, durdurma, önlemek”

Jügirüv-jügiris, beg (бег) “koşu, yarış”

Jegizüv-kurban etüv, jertva (жертва) “özveri, kurban”

Kezdev-däldev-tuvralav, navodka (наводка) “gezlemek, nişan almak, doğrultmak”

Kısuv-kısım, najim (нажим) “baskı, kısma”

Kusav-şeñber, obod (обод) “kasnak, çember”

Atuv-atıs, ogon (огонь) “ateş etmek, ateş”

Ustav-jibermev, uderjaniye (удержание) “tutmak, alıkoymak”

Almastıruv-kezektestirüv, çeredovat (чередовать) “değişim, nöbetleşme”

Sılak-sılav, ştukaturka (штукатурка) “sıva, badana”

Son elli yıl içinde şekillenen Kazak dili terminolojisi içinde ne kadar anlamdaş veya yakın anlamlı kelime olduğu yukarıda verilen örneklerden görülecektir. Zaman bilim ve teknoloji zamanıdır artık. Bu açıdan termin konusu da, halkın konuşma dilinin ayrılmaz bir parçası haline gelerek, Kazak halk kelime hazinesinin önemli bir sahasıdır. Terminoloji zamanımızın teknoloji ve bilim dilidir. Terimler salt ilmî ve teknolojik araştırmalarda değil, güzel sanatların bir kolu olan edebiyatta da çok kullanılır. [66] Rusçanın Kazakçaya etkisi konusunda insanların aklına yalnızca ödünç kelimeler gelir, hakikatte bu işin sadece bir tarafıdır. Diğer taraftan, Rusçadan Kazakçaya alınan terimlerin bir faydası, dilimize giren bu terimlere karşılık olmak üzere, tercüme yoluyla sayısız öz Kazakça kelimeyi halk yâdından tekrar canlandırdık. [67]

İki dilli terminoloji sözlükleri yayınlandı. Bu sözlüklerin hazırlanmasına ülkemizdeki dilbilimi âlimleri, sahasının uzmanları çağrıldı. Terminoloji sahası şekillendi ve gelişti. Bununla beraber bu sahada bütün meseleler halledildi de diyemeyiz. Kazak terminolojisi yeni gelişen bir bilim dalı. Terminoloji sahasında önemli bir mesele eşanlamlı kelimelerle igilidir. Bilim, terminoloji konusunda birçok eşanlamlı kelimenin ortaya çıkarak, yan yana kullanılmasına uygun değildir. Bilim netliği ve kesinliği sever. Bir kavram, birkaç kelime ile ifade edildiğinde kavram solarak, iki uçluluğa uğrar. Rusça terimler ve bunlara karşılık bulunan Kazakça sözcüklerle ortaya çıkan eşanlamlı kelimeler bir kavramı bildirir, kullanıldıkları sahalar farklıdır. Terim kökenli eşanlamlı yuvalarının Rusça ödünç kelimeleri **(peyzaj, epos, skelet, kontinent, fond, vanna, ventilator, organizm, eksperiment vb.)** daha çok ilmî makalalerde somutluk ve netlik için kullanılırken, Kazakça olan kısmı **(tabiyğat süvreti** “peyzaj”**, jır** “destan”, **kanka** “iskelet”, **kurılık** “kıta”, **kor** “vakıf, fon”, **bılav** “küvet”, **jeldetkiş** “vantilatör”, **dene** “vücut, beden” **täjriybe** “tecrübe, deney” vb.) daha çok halk içinde konuşma dilinde kullanılır. Bu kelimeler ilmî metinlerde Rusça aracılığıyla gelen

terimlerin anlamlarını açıklamak için ve seyrek olarak kullanılır. Bu açıdan bu tür eşanlamlılar belirttiği kavramdan ziyade kullanım stili açısından ayrışırlar.

Rusçadan alınan uluslararası terimlerin Kazakçadaki eşanlamlı kelime hazinesini genişleterek, çok çeşitli sahalarda önemli yeri ve görevi olduğunu belirten İ. Kenesbayev şöyle der "Kazak edebî dilinin gelişmesinde genel anlamda, Ruslardan ve diğer Sovyet halklarından ödünçleme yoluyla alınan sözcüklerden ortaya çıkan eşanlamlı kelimeleri dikkate almak gerekir. Zira eşanlamlı kelimeler bir kavramı etraflıca anlatır."

Eşanlamlı kelimelerin kendine has dizilişlerini göz önüne aldığımızda, sözcüklerin paralel şekillerini ve ifadelerini alırız. Bu durum bize eski sözlerimizi hatırlamak için, Rusçadan ve diğer dillerden kelimeleri cesur bir şekilde alıp kullanmak için uygun bir ortam sağlar. [68]

Bazı Rusça ödünç sözcükler, bir süre Kazakça ikilemelerde bir arada kullanılırken, daha sonra bölünerek, bağımsız farklı anlam kazandılar. Mesela **direktiva** sözcüğü Kazakça **nuskav** "yönerge" ile beraber uzun yıllar ikileme olara kullanılırken, daha **nuskav** "yönerge" sözcüğü **instruksiya** "talimat" sözcüğünün alternatifi olarak kullanıldı. **Direktiva** "yönerge" sözcüğü bağımsız bir siyasî terim olarak dilimize yerleşti.

Bazı ikilemelerde ise, Kazakça sözcük Rusça eşanlamlısından baskın çıkarak edebî dildeki yerini aldı. Mesela **jospar** "plan", **takırıp** "konu", **joba** "plan", **üyirme** "grup, topluluk", **mavsım** "mevsim, sezon" gibi sözcükler; Rusçadan gelen **plan, tema, proyekt, krujok, sezon** gibi ödünç kelimeleri matbuatın dışına atmıştır. Tam tersine **demokrat**, **diktant** "dikte etmek", **sovyet** "danışma", **protokol** gibi terimler de, Kazakça **bukaraşıl** demokrat, **jat jazu** "dikte etmek", **keñes** "danışma", **mäjilis** "meclis" türünden kelimeleri konuşma dilinin dışına atmıştır. **Barlık elderdiñ proletarları biriginder!** "Dünyanın tüm işçileri birleşin!" Bu meşhur slogan Kazakçada zaman içinde şekillenip, düzenlendi. Önceleri burada geçen proleterya işçi sınıfı yerine değişik dönemlerde Kazakça **eñbekşiler** "emekçiler", **eñbekşilder** "emekçiller", **jalşılar** "köleler", **beynetkeşter** "ezilenler" sözcükleri kullanıldı. En sonunda proleterlar işçiler şeklinde terimi baskın gelerek dile yerleşmiştir. [69] Bu tür seçim, bölünme ve şekillenme süreci bundan böyle de devam edecektir. Terminoloji konusu leksikolojinin devamlı değişen, yenilenen, olgunlaşan canlı ve önemli bir sahasıdır.

Böyle olgunlaşma süreci Rus dilinde de olmuştur. Rusçada ikilemelerde birlikte yer alan bazı sözcükler ancak 1920'li ve 1930'lu yıllarında ayrışarak kendi bağımsız anlamlarıyla kullanılmaya başlanmıştır. [70]

Bazı bağlamlarda bir metindeki bir Rusça terim birkaç farklı şekilde Kazakçaya tercüme edilir. Mesela **telo** "beden" sözcüğü bazen **dene** "beden" olarak çevrilirken, bazen ten olarak çevrilir. Yine aynı şekilde **Kartina** "tablo" sözcüğü bazen **körinis** "manzara" şeklinde çevrilirken bazı bağlamda **süret** "resim" olarak tercüme edilir. Kazakça **kurılıs**, "inşaat" sözü Rusçadaki **stroy** "yapı, düzen", **stroyka** "inşaat", **stroyeniye** "bünye, dikme" **ustroytsva** "donanım, cihaz", **stroitelstvo** "yapım", **postroyka** "bina, şantiye", **struktura** "yapı" gibi birden çok sözcüğün karşılığı olarak kullanılır. [71] Yine Rusçadaki **kanikulı** "tatil", **otpusk** "izin", **pererıf** "mola, istirahat" sözcükleri Kazakçaya sadece **demalıs** tatil sözcüğüyle tercüme edilmiştir. Terimlerin sayısı artarken, semantik açısından da bu tür değişikliklerle dilimiz zenginleşmiştir.

Araştırmacılar Rusçadaki terimlerde; sözcüklerin çok anlamlılığı, eşanlamlılık ve eşsesli sözcüklerin de sayıca çok olduğunu belirtirler. [72] Rusçadaki terimlerin Kazakçaya doğrudan tercümesiyle, ödünçleme alıntı yani Calque yoluyla oluşan eşanlamlı kelimelerin Kazakçaya birçok olumlu etkileri oldu. 1. Rusça sözcüklere karşılık ararken dilimizde oluşan ikilemelerdeki kelimeler bölünerek, bağımsız anlam kazandılar. Sovyetlere kadar olan dönemde **okuv, bilim, ğılım, ilim** sözcükleri eşanlamlı olarak birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Bu sözcükler günümüzde tek tek bağımsız anlam kazanarak bağımsız kelimeler oldu. Mesela **okuv, uçeba** "okuma", **bilim, znaniye** "bilgi", **ğılım, nauka "bilim", ilim, uçeniye** "kuma, öğretim." 2. Kazakçada eskiden nadir kullanılan bazı sözcükler Rusça terimlerin Kazakçaya çevrilmesinde kullanılarak aktifleştiler. Örnek olarak **süvret** "resim, tablo" veya **kor** "vakıf, fon, rezerv" gibi kelimeleri verebiliriz. 3. Rusça ödünç kelimelere karşılık uygun terimler bulmak için, Kazakçada neredeyse unutulmaya yüz tutmuş bazı kelimeler canlandırılarak edebî dildeki yerini aldı. Mesela Rusça **strelka** "ibre, ok" sözcüğü Kazakçaya **til** "dil" ve **jebe** "ok' olarak iki şekilde çevrildi. Rusça **zdaniye** "bina" **ğimarat, tif** hastalığı **süzek** "karahumma", **pereponka, jarğak** "zar" şeklinde Kazakçaya çevrildi. 4. Kelime köklerine farklı yapım ekleri eklenerek Kazakçada daha önce olmayan yeni kelimeler türetildi, qalque yoluyla yapılan tercüme kelimelerin buna büyük etkisi oldu. Calque sözcüklerden oluşan eşanlamlı kelimelere örnek olarak; **kuyma (литье) litye** "dökme, döküm", k**orıtıs-korıtuv (плавка) plavka** "ergime, erime madenlere ilgili olarak", **Däleldev- däleldeme,**

dokazatelstvo (доказательство) “kanıtlama, ispat”, **Korım- jıynalma, osip (осип)** “çarşak, serpinti”, **Habarlama-bildirüv, doneseniye (донесение)** “rapor, bildiri”, **sayahatnama, puteşestviye (путешествие)** “seyahat” vb. 5. Kazak dili kelime hazinesinde öteden beri var olan, seyrek kullanılan bazı sözcükler aktif hale gelerek terim yerine kullanılmaya başlanır. Mesela; **meşel** sözcüğü **rahit** “raşitizm hastalığı”, **temiretki** sözcüğü **egzema** hastalığı için kullanıldı. 6. Eski bazı sözcüklerden bazılarının anlamı değiştirilerek somut terimlere dönüştürüldü. Bu sözcükler Rusça terimleri ne pahasına olursa olsun tercüme edilmesi kaygısından doğar. Mesela **sıbağa** kelimesi Kazakçada insanın “yiyeceği, nasip kısmeti” anlamında iken, Rusçadaki **udel** “kısmet, yazgı” sözcüğünün tercüme karşılığı olarak alındı. Yine aynı şekilde Kazakça **jev, kurban etüv** “yemek, kurban etmek” gibi sözcükler Rusçadaki **jertva** “av” gibi bir spor terimini karşılamak üzere kullanıldı. 7. Calque yani tercüme kelimelerle ortaya çıkan, ödünçleme alıntı eşanlamlı kelimelerin bir etkisi de, Kazakçadaki birçok yapım ekini, özellikle –uv, -lık/–lik, -ıs/-is, -ma/-me gibi aktif hale getirmeleridir. Mesela Rusçada fiilden isim yapan **–aniye vzrıvaniye взрывание** “patlama’ , **-eniye vozbujdeniye (возбуждение)** “uyarılma” , **-yaniye rasseyaniye (рассеяние)** “dalgınlık” eklerinin tamamı Kazakçadaki **–uv** fiilden isim yapan ekiyle karşılanmıştır. Mesela **sozrevaniye (созревание) pisüv- jetilüv** “pişmek, yetişmek”, **uvol’neniye (увольнение) bosatuv-şıgaruv** “kovmak, işten çıkarmak”, **otravleniye (отравление) uvlanuv-uşınuv** “zehirlenmek”, **pooşireniye (поощирение)madaktav- köterüv** “ödül, teşvik” vb.

Ekim devriminden önce tek bir yolla, konuşma dilinden bazı sözcükler ödünç alınmışken, ekim devriminden sonra, iki farklı yoldan sözcükler ödünç alınmıştır. İlkinde Rusça kelimeler doğrudan Kazakçaya girerken, ikinci olarak bire bir tercüme yoluyla yani Rusça sözcüğün ifade ettiği kavrama Kazakça alternatif kelime bulmak suretiyle oldu. İki yol da, matbuat aracılığıyla yazılı dağıldı, yayıldı. Kazak halkı kendinde olmayan tüm terimleri Rusçadan direkt olarak veya Rusça aracılığıyla aldı, dilini geliştirdi. Kazak yazılı edebiyatının kurucusu **Abay** ise, **Muhtar Ävezov** onun takipçisi oldu. Bu dilde Sovyet edebiyatının şaheserlerinden sayılan, **Muhtar Ävezov’un “Abay”** romanı yazıldı. Bu eser ilginç konusuyla ve güzel diliyle dünya klasikleri arasına girdi. Bu büyük eserin ilk nüshası bugünkü Kazak diliyle yazılmıştır. Edebî şaheser, zengin dilden, bilge halktan çıkar.

2.4. AĞIZ ÖZELLİKLERİNDEN ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK

Kazakçada, edebî dilin yanında, konuşma diline renk katan ağızlar meselesi de önemlidir. Dilimizde bu sahada araştırma yapan dilbilimciler, ağız konusunu farklı terimlerle isimlendirmişlerdir. **S. A. Amanjolov diyalekt-** "lehçe" derken [73], **J. Doskarayev yerli dil özellikleri,** "mahallî dil" [74], Ğ. Musabayev **govor,** "şive" [75] olarak üç farklı terim kullanır.

Üç farklı terim **"diyalekt, yerli dil ve şive"** belli bir bağlamda aynı kavramı bildirdikleri için eşanlam dizesi oluşturur. Ağızlar, edebî dilden uzak görünmelerine rağmen, halkın konuşma dilinin ayrılmaz bir parçasını teşkil eder. Edebî dil asırlardan beri belli bir takım tarihî süreçlerden süzülerek ortaya çıkmışsa, konuşma dili de halkın içinden gelir. Bir başka ifade ile dildeki sözcük katmanları halkın yaşadığı, başından geçirdiği farklı devirlerin bir sonucunda oluşur. Her devrin ihtiyacına göre binlerce kelime bir araya gelir, yığılır. Devrin değişmesiyle beraber, eskiyen sözcükler yeni dönem ihtiyaçlarına göre yeniden değişime uğrar. Ağızlardaki yerli sözcüklerin çoğunluğu, eski devirlerde ortaya çıkmış eski leksikolojinin kalıntılarıdır. Günümüzde bu kelimeler bazen maalesef, eski değerini ve kıymetini kaybedip, solarak yok olmak üzere olan yarı gereksiz sözcükler olarak değerlendirilir. [76]

Yerli ağıza ait sözcükler, günümüzdeki pasif kullanımlarına rağmen, tarih boyunca Kazak halkıyla beraber yaşamış kendi devirlerinin canlı kelimelerdir. Bunlardan bazıları eski devirlerde kullanıldıkları gibi, bugün de halk dilinde çok önemli görev yapmaktadır. Edebî dilin gelişip, zenginleşmesine ağızlardan gelen sözcükler önemli katkıda bulunur. Bu yüzden bu tür ağızlardaki kelimeleri lüzumsuz, gereksiz diyerek, dilin dışına atmak doğru bir yaklaşım olamaz. Yerli dil özelliklerini etraflı araştırıp, belli bir sisteme koymamız gereklidir. Bu anlamda "Dil Bilimi Enstitüsü"nde kurulan diyalektoloji ya da ağız ve şiveler bölümünün çalışmalarını takdir etmek gerek. Ağızlardaki özellikleri, yerel sözcükleri edebî dildeki kelimelerle karşılaştırarak incelemek, ana dilimizin gelişme çağlarını, tarihini bilmek açısından önemlidir. Bu araştırmalar; "Başka Türk halklarıyla ne gibi akrabalık ilişkileri içinde olduk, komşu uluslarla ne tür münasebetler içinde olduk?" gibi birçok sorulara açıklık getirecektir. Ancak bu şekilde, edebî dil ve konuşma dili ilişkisi daha açık bir şekilde ortaya çıkartacaktır. Kazakçada, günümüzde doğrusunu söylemek gerekirse eşanlamlı kelimelerde, hangi sözcük edebî dile ait, hangi kelime konuşma diline ait olduğunu belirlemede zorluklarla karşılaşılır. Mesela **siriñke-ottık-kükirt-şiy-şakpak-şağar**

“kibrit, ateş, ateş, çırpı, çakmak, çakar” eşanlamlı dizesinde siriñke “kibrit” sözcüğünü edebî olarak kabul ederken, başka bir eşanlamlı öbeğinde **moyın ağaş-iyin ağaş-suv ağaş-küyente-ekpiş-kuramıs** “boyunduruk, kaldıraç, sırık, omuzluk” sözcüklerinin hiç biri edebî dilde kullanılmak üzere seçilip, diğerlerini geride bırakamamıştır. Bu yüzden günlük basın, yayında da, edebî eserlerde de bu sözcükler birbiriyle yarışırcasına kullanılmaktadır. Bu durum Kazakçada leksikolojik eşanlamlılık meselesinin layıkıyla araştırılmadığını gösterir. Kazakçadaki ağız hususiyetlerinin gramer ve fonetik sahalardan ziyade leksiko sahasında farklılık gösterdiği çok söylenir. Kazak edebî dili şekillenip ortaya çıksa da, **leksikoloji** kelimeler sahasında törpülenme devam etmektedir. Leksikoloji sahasının bir bölümü normalleşme süreci içindedir, dilimizde paralel biçimde eşanlamlı kelimeler varyant şekilleriyle kullanılmakta. [77]

Kazak dili ağızlarını inceleyen araştırmacıların tespitlerine göre yerel ağızlarda sayı isimleri hariç, tüm kelime çeşitlerinde farklılıkların olduğu belirlenmiştir. [78] Ağız sözlükleri ve diğer kaynakları incelerken, sayı isimlerinin de yerel ağızlarda farklı söylendiğini gördük. Mesela **S. A. Amanjolov’un** sözlüğünde **bitte** sözcüğü Pahtaral bölgesinde “bir” anlamında, yine **jarı** “yarı” sözcüğünün **jartısı** “yarısı” anlamında olmak üzere Kızılorda bölgesinde Aral ilçesinde kullanıldığı yazılır. Mangıstav bölgesinde **san** sözcüğü **jüz** “yüz” sayı ismi olarak kullanılır. O halde ağız hususiyetlerinin farklılık göstermediği kelime çeşidi yoktur diyebiliriz.

Şivelerdeki farklı sözcüklerin çoğunluğu cins isimlerden oluşur, daha sonra çok rastlanılan kelime çeşitleri sıfatlar ve fiillerdir. Diğer kelime çeşitlerinde ağızlara ait kelimeler seyrektir. Mangıstav bölgesinde **üşem** “üçüz” sözcüğü bir koyundan doğan üçüz kuzular için kullanılır. **Jebelek** “kurdela” sözcüğü ayrı olarak örülen iki saç boğumunu bir arada tutmak için kullanılan kurdelayı bildirir. **Tünek** sözcüğü “koyunların tünediği yeri” anlatır. Jambıl bölgesinde **kezerme** “gezinti yeri” anlamında, iki derenin ortası veya iki evin arasını ifade etmek için kullanılır. Almatı yöresi, Jambıl ilçesinde ise **avırtpan** sözcüğü “iki göl arasındaki dar ve ince kısmı” bildirir.[79] Bu şekildeki dilde seyrek geçen sözcüklerin dışında ağızlardaki bütün farklı sözcükler edebî dilde eşanlamlı kelimeler dizelerinde kullanılır, bunlar ağızlardan gelen kelimelerle ortaya çıkan eşanlamlı kelimelerdir.

Ağızlardan alınan sözcüklerle yapılan eşanlamlı kelimeler, edebî dilde anlamdaş olduğu kelimelere bakılarak iki gruba ayrılır. 1. Dış şekli farklı, edebî dilde olmayan

fakat anlam açısından yakın sözcükler. 2. Dış şekil itibarıyla tanınan, bilinen, edebî dilde yer alan fakat bildirdiği kavramın farklı olduğu sözcükler.

Edebî dilde olmayan yerel ağızlarda kullanılan eşanlamlı kelimelere örnek olarak; **adanas-atalas, ağayındas** [80] "akraba, aynı atadan, hısım", **alapa-olja** "kazanç, ganimet", **ası-kır, biyik, üstirt** "geçit, kır, yükselti, üst", **atayman-öte, tım, asa** "haddinden fazla, çok, fazla, aşırı", **atımdı-kunarlı, şığımdı** "bereketli, bol, ongun**", avalanuv-eligüv** "havaya girmek, kapılmak", **bayrak-bäyge, jülde, sıylık** "bayrak-yarış, ödül, armağan" **bayır-tävir, jaksı** "iyi, güzel, hoş", **bardam-maldı, dävletti** "zengin, mal mülklü, devletli", **bakzur-boska, jay** "beyhude, boşuna, öylesine", **başalav-salalav, jiktev, jekelev** "ayırmak, bölmek, kesmek, dağıtmak", **bıdım-juvan, semiz, tolık** "yoğun, kalın, semiz, tulum", **dandama-äñgime** "mesele, sorun", **dembired-jedel** "hızlı, acil", **deren-ülken, uzın** "derin, büyük, uzun", **däyis-uyatsız, arsız** "deyyus, arsız, namussuz", **detmel-akıl, keñes,** "terbiye öğüt, akıl, fikir, terbiye", **etmal-ıktiymal** "ihtimal, muhtemel", **jabın-perde, japkış** "örtü, perde, tente**", jegene-egiz** "ikiz", **josaktı-orındı, durıs** "doğru, yerinde, dürüst", **joñğı-sürgi** "marangoz rendesi, yontma ve sürme aleti", **zek-ılğal** "nem, rutubet, **künäyim, künäli, jazıktı** "günahkâr, günahlı, kabahatli", **küldi-külli, barlık** "küllü, tüm, hep", **madırav-jañıluv "**madara olmak, yanılmak", **maştasuv-kelisüv, birlesüv** "anlaşmak, uyuşmak, uzlaşmak", **moruv-karayuv, şirüv** "morarmak, kararmak, çürümek", **meger-eger, närenjüv-jüdev, arıktav** "sararmak, incelmek, zayıflamak", **piyada-jayav** "piyade, yaya", **pıştay-kişkentay** "küçücük, ufacık", **sügit-ösek, ğaybat** "dedikodu, kıylü kal, ğıybet**", kaytıs-kem, az, şamalı** "eksik, biraz, noksan, az", **kızalak-**on üç yaşına gelmemiş kızlar için söylenir, **ulpatan-tegis, tügel** "pürüzsüz, düz, yalın" vb.

Edebî dilde kullanılmasına rağmen, anlattığı kavramın farklı olduğu yerel dile ait eşanlamlı kelimelere örnek olarak; **adas-jansak, jañılıs** [81] "hatalı, yalan, yanlıs", **abız-bilimdi, akıldı** "bilge, bilimli, akıllı", **aljasuv-davlasuv, aytısuv, tartısuv** "münakaşa etmek, çekişmek, tartışmak, atışmak", **alka-kulıp** "halka, kulp", **añ-añız** "av hikâyeleri, efsane", **baspa-satı, baskış** "basamak, satıh, merdiven", **jar-kabırğa, duval** "yar, kaburga, duvar**", jas-**"yeni kazılmış derin kuyudan elde edilen ilk su", **jedel, eregis, janjal** "telaş, kargaşa, endişe", **zor-al, küş, kuvat** "zor, hal, güç, kuvvet", **kölem-aynala, orta** "alan, etraf, ortam", **san-jüz** "sayı, yüz", **sım-şalbar** "pantolon, şalvar", **süñgi-kılış** "süngü, kılıç", **taban-adım**, **tarbak-kesertke** "kertiş, kertenkele", **tağa-nağaşı** "dayı", **tukım-jumırtka** "tohum, yumurta", **şeke-äje, ulı**

şeşe “nine, büyük anne, ebe”, **şola-kol** “el, kol”, **şuvat-ıssı, ıstık** “sıcak, ısı”, **şirin-tätti** “şirin, tatlı”, **şubar, tipti az, öte seyrek** “ender, nadir, seyrek”, **ıza-sız, dımkıl** “nem, ıslak, rutubet”, **ilik-bilim** “ilim, bilim”, **kalta-dorba, kapşık** “cep, torba, cüzdan”, **urık-ruv** “uruk, sülale” vb.

Ağızlardan ortaya çıkan eşanlamlı kelimelerin bir türü edebî dile dış şekilleri açısından yabancı iken, ikinci türü bildirdiği kavram olarak çok farklı ve edebî dilin klasik kalıplarına aykırıdır. Ağızlarda kullanılan kelimeler edebî dilde neredeyse yabancı dil öğesi gibi görünse de, halk içinde durum farklıdır. Bu açıdan ağızlara ait sözcükler kullanımdan düşmüş, gereksiz sözcükler değildir. Kazakistan’ın farklı bölgelerinde aynı diğer sözcükler gibi gündelik hayatta birlikte kullanılan sözcüklerdir. “Ağızların en önemli işlevi günlük hayatta iletişim aracı olarak kullanılmasıdır.” [82]

Kazak halkının konuşma dili eşanlamlı kelimelere zengindir. Edebî dildeki kelimelere, konuşma dilinde alternatif her zaman kolay bulunur. Mesela **askabak-eskeldi** “bal kabağı”, **kıyar-badran** “hıyar”, **kärtop-bottaşık** “patates”, **jügeri-bormıy** “mısır”, **kol şatır-kündik** “şemsiye”, **közildirik-közgeldek** “gözlük”, **mosı-tağan** “sacayağı”, **najağay-şakpak** “şimşek”, **bal-äsel** “bal”, **karmak-jutpa** “olta” vb. Bazen eşanlamlı dizede edebî dile tek sözcük yer alırken, buna karşılık ağızlarda birkaç eşanlamlı kelime olur. Mesela **sırğa-ayşık, şığırşık, zere** “küpe”, **eleviş-elek, elkezer, şaykavış, torğın** “elek”, **şımşıvır-kışkaş, mästemir, atış, jämke, şattavık, äteşki** “maşa, kıskaç”, **şılapşın, legen-şılavjın, kirlen, samar, jam, dağara, das** “leğen”, **kabırğa-jar, duval, kerege, kanat,** “kaburga, yar, duvar, cidar, kanat” (hepsi birden duvar anlamında), **kalıñ mal-kun, zänakı** “başlık parası” vb.

Bazı eşanlamlı kelimelerin edebî varyantı henüz seçilmemiştir. Mesela **tistevik, kempiravız, atavız, kıskaş, attis**, “pense”, **jal, atjal, bal, sakal, esek, şuy** “biçilmemiş ot”, **mana-bağana** “demin, şimdi”, **sırğalık, azandık, böbeşik, körsin, mıyık** “kulak memesi”, **törgi üy-tüpki üy-işki üy** “yukarı oda, dip oda, iç oda”, **doğabas-ayılbas-doğa-uşaka** “toka” vb.

Bu tür örneklere bakıldığında bir çok sözcüğün şekillenme, edebî dilde yer alma mücadelesinin sürdüğü görülür. Ağızlardan alınan sözcükler daha çok şu kelime gruplarından oluşur; A. Halkın konuşma dilinde kullanılan ağızlara ait sözcükler; B. Meslek argoları ve terimleri; (pamukçuluk, tütüncülük, balık avı, rençberliğe ait sözcükler.); C. Konuşma diline ait sıradan ve yan anlamlı kelimeler; D. Yazıya

geçirilmemiş konuşma diline ait sözcükler; E. Araştırma ve inceleme yapan bilim adamlarının anlamadığı, anlam veremediği sözcükler.

S. A. Amanjolov'un sözlüğüne aldığı aşağıdaki kelimeleri ağızlara ait olarak görmediğimizi belirtmek durumundayım; **arakidik** "ara sıra", **asılık** "asilik", **bakaltak** "bodur, bücür", **beybas** "başsızlık", **botka** "pirinç lapası", **bılığuv** "bozulmak", **dattav** "dedikodu yapmak, fişeklemek", dümbil "çiğ, pişmemiş", elbelek "kelebek", epsek "beceri, kaabiliyet", **jolay** "yol üzeri", **erteñgisin** "ertesi gün, yarın", **zayıp** "eş, hanım", **zembil** "sedye", **kustanalav** "kuşkulanmak", **mavızday** "iri, kocaman", **makar** "bodur, kısa boylu", meymildev "şişmanlamak", nabat "nöbet şekeri", nısay "niyet, salğırt umursamazlık, neme lazımcılık", **samiyan** "serin, hoş", **sayaz** "sığ", **tayız** "sığ", **soydaktav** "sallanmak", **suk** "cimri", **sök** "darıdan yapılan içecek", **kuvakı** "şakacı", **şığanda** "uzaklaşma", **şayırlav** "reçinelemek", **toktaskan** "yaşlı", **turğın** "yerli", **täjikelesüv** "tartışmak", **koz** "köz" vb.

Ağız özelliklerini derleyen araştırmacıların sözlüklerinden, şivelerden sözcük olarak kabul edilmeyecek, yukarıdaki gibi halka mal olmuş kelimeleri çıkartmak lazım gelir. Anlamadıkları kelimeleri ağızlardan gelen sözcükler olarak nitelemek dilbilimciler arasında, tarama sözlükleri yapan araştırmacıların sık düştükleri yanlış bir durumdur. **V. Dal** şöyle der; "Sözlükçü hukukçu, tüzükçü, veri toplayıcı değildir. Sözlükçü tüm derleneni vermek durumundadır." [83] Konuşma dilinin kelime hazinesi edebî dile daima daha zengindir. Edebî dildeki sözcükler konuşma dilinde de kullanılır. Konuşma dilinden ise, süzgeçten geçirilmiş gibi, en güzel sözcükler edebî dile geçer. Buradan edebî dilin konuşma dilinden her zaman daha fakir olduğu anlaşılacaktır.

Ağız hususiyetlerinin dildeki hizmeti ve kullanım sahası aynı değildir. Bazı sözcükler belli bir ilçede ya da ilde kullanılırken, bazı sözcükler, ülkenin batı bölgelerinde, Kazakistan'ın doğu bölgelerinde olmak üzere daha geniş coğrafyalarda kullanılır. Bu açıdan yerel dile ait sözcükler içinde edebî dile dahil olmaya çok uzak, yakın ve çok yakın kelimeler olduğu görülür. Mesela **legen** "leğen", **tana** "dana", **juvaldız** "çuvaldız", **jeyde** "gömlek", **pul** "pul, para", **elek**, **şeker**, **salma** "erişte", **baypak** "çorap", **şını** "çini, kâse" gibi sözcükler edebî dile bir adım daha yakındır. Bunlar Kazakistan'ın bütün bölgelerinde kullanılmasa da, belli bir bağlamda geçtiğinde ek olarak izah edilmeye gerek duyulmayacak sözcüklerdendir.

Ağız hususiyetleri dilin şu anki gelişme süreci içinde değerlendirilir. Kazak dilinin yerel dil özelliklerini, kullanım sahalarına göre üç gruba bölebiliriz. 1. Gündelik hayat içinde, yerli ahali tarafından aktif kullanılır. 2. Toplumsal hayatta farklı yerlerden gelen Kazaklar arasında iletişimde kullanılır. 3. Bazı edebî eserlerde kahramanların dilinde, halk ozanlarının atışmalarında, her bir bölgenin kendine has farklılıklarını etraflıca tasvir etmek için kullanılır.

Günümüz köy yaşantısında ağız hususiyetleri ve edebî dil birlikte kullanılır. [84] Fakat bu da geçicidir. Şive sözcüklerinin ömrü kısa olur, çünkü zamanla edebî dile geçmeleri pek mümkündür. Kazak edebî dili söz varlığı yıldan yıla gelişmekte, zenginleşmektedir. Bu zenginliğin bir kaynağı da yerli dil özelliklerinin katkısı veya ağızlardan alınan sözcüklerdir. Edebî dil tüm halka ortak dildir. Edebî dil, ağızların en değerli taraflarını kendine katarak gelişir, şekillenir ve olgunlaşır. [85]

2.5. MECAZ ANLAMLI KELİMELERİN EŞANLAMLI KELİMELERİN ZENGİNLEŞMESİNDEKİ ROLÜ

Bir, iki veya daha çok sayıda sözcüğün bir cümle, dize veya deyim içine girdiklerinde, gerçek anlamlarının dışına çıkarak başka bir sözcük ya da kavram yerine kullanılmasıyla kazandığı anlama mecaz anlam denir.

Mecazî anlamdaki kelime gruplarındaki kelimeler ilk anlamlarını kaybedebilir de, muhafaza da edebilirler. Bu özelliklerine bakılarak bunlar deyimler ve mecaz anlamlı kelimeler olarak iki gruba ayrılırlar. Mesela **arağa ot jaktı** “araya ateş yaktı” deyiminde “tarafları birbirine düşürdü” anlamı vardır. Bu anlam ayrı ayrı kullanılan kelimelerden değil, tümcenin tamamından ortaya çıkar. Bu mecaz grubunu oluşturan üç sözcük olan **ara, ot, jaktı** “ara, ateş, yaktı” kendi bağımsız anlamlarının dışına çıkarak başka bir anlam ifade etmektedir. Bu tür özelliği olan kelime gruplarına “deyim” denilir. Deyimleri oluşturan sözcüklerin şekillerini ve anlamı değişirken, gramer şekilleri değişmez. “Bu sözcükler daha geniş bir leksikolojik bir birliğin elementleri olarak sayılırlar.” [86] der akademik **İ. Keñesbayev.**

Bazı mecaz dizelerinde kelimelerin ilk anlamları tamamen veya yarıya yakın olmak üzere saklı kalır. Mesela; **külim köz** “gülümseyen göz”, **oymak avız** “yüksük ağız”, **kaba sakal, mısık murt “**kedi bıyık”, **kebeje karın** “sandık göbek”, **buka moyın** “boğa boyun”, **baka tamak** “kurbağa boyun”, **salpı erin** “sarkık dudak”, **salkı tös** “sarkık göğüs”, **kır murın** “kemer burun”, **kalkan kulak** vb.

Mecazî kelimeler gerçek leksikolojik anlama sahip olan sözcüklerle yapılır. Kalıplaşmış söz öbeklerinin anlamı, kendisini oluşturan sözcüklerin anlamlarının bir araya gelmesinden doğar. Mecaz anlamlı kelimelerin bir özelliği de, sözcüklerin yerlerinin değişmezliği prensibidir. Dizedeki sözcükler anlam bütünlüğü etrafında birbirine bağımlıdır, bir kelime gibi hizmet görürler. Bu konuda Rus dilbilimcilerinin kıymetli analizleri vardır. Mesela, **S. İ. Abakumov** "Birçok deyimin tek bir eşanlamlı kelimesi olabilir." [87] derken, bir başka Rus âlimi **A. Y. Rojanskiy** "Deyimler genel görünüşleriyle tamlamalara benzerken, anlamı açısından ise bir kelimeyi andırır." der. [88] **N. M. Şanskiy** "Dillerde mecaz dizesi bir sözcük gibi işlem görür." [89] derken, akademik **V. V. Vinogradov** "Mecaz dizelerinin homonim oluşturma imkânı yoktur, onlar sadece eşanlamlı dizeler yapmak içindir." [90] diyerek mecaz anlamlılığın eşanlamlılığa çok yakın olduğunu yazar. Bu fikirleri Kazak dili hususiyetlerini göz önüne alarak **İ. Kenesbayev** desteklemiştir. "Deyimler bir kavramı bildirdikleri için bir kelime gibi işlem görürler. Deyim dizeleri içindeki sözcüklerin birbiriyle ilişkisi ancak bir kelimenin bir başka kelime ile ilişkisi gibi olabilir." der.[91]

"Deyimler anlam olarak bir kavramı bildirdiği için, cümle içinde, cümlenin bir öğesi işlevindedir. Öyleyse her deyim, her kalıplaşmış söz öbeği belli bir kelime çesidine bağlıdır. Mesela, **küli kökke uştı** "külleri göğe savruldu", **ayağı aspannan keldi** "nalları dikti", **jermen jeksen boldı** "yerle yeksan edildi", **tamırına balta şabıldı** "köklerine balta vuruldu" tümcelerinden çıkan tek anlam **küyredi** "mahvoldu" fiilidir. Bunlar leksiko-gramatik anlam bakımından fiil benzeri fonksiyondadır.

Bes eneden belgili "beş kuşaktan belli", **aydan anık** "ay kadar açık", **tayğa tañba baskanday** "taya basılan damga gibi", **sokırğa tayak ustatkanday** "köre sopa verilmiş gibi" mecaz dizelerininden çıkan anlam aykın "açık ve seçik" anlamında olup olarak sıfat cinsindendir. Bu yüzden bunlar cümle içinde niteleyici işlevindedirler.

Közdi aşıp jumğanşa "göz açıp kapayıncaya dek", **avız jıyıp alğanşa** "ağzını toplayana kadar", **kas pen közdiñ arasında** "kaşla göz arasında", **kabak kakkanşa** "göz kırpana dek" dizeleri **tez, jıldam** "tez, çabuk" anlamına geldiği için zarf konumundadırlar.

Deyimsel birleşimlerin hangi kelime cinsi görevi yüklendiği, mecaz kelimelerin ve dizeden çıkan anlamın karşılaştırılması suretiyle tespit edilir.

Kazakçada mecaz anlamlı kelimeler, hangi kelime cinsiyle eşanlam dizesi oluşturduklarına bakılarak dört grupta incelenir.

1. Fiil anlamlı mecaz kelime grupları.
2. Sıfat anlamlı mecaz kelime grupları.
3. Cins isim anlamlı mecaz kelime grupları.
4. Zarf anlamlı mecaz kelime grupları.

Fiil anlamlı mecaz kelime grupları; **basına is tüsüv-şatıluv, isti boluv "**başına bir hal gelmek, kötü bir durumla karşı karşıya kalmak, başına iş almak", **eki ayağın bir etikke tığuv- tıksıruv, kuvıruv** "iki ayağını bir papuca sokmak, sıkıntıya sokmak, zorlamak", **koldı-ayakka turmav, tıpırşuv, şıdamsızdanuv** "ele avuca sığmamak, taşkın davranışlarda bulunmak, zapt edilememek", **kalamı uştaluv- jazuvğa töselüv, kalıptasuv "**kalemi sivrilmek, yazmaya koyulmak", **şañ berüv- körinüv, boy körsetüv** "toz çıkarmak, görünmek, boy göstermek", **nasırğa şabuv-askınuv, kırsığuv** "nasır tutmak, ayak diremek, inat etmek", **avzınıñ suvı kuruv-tañdanuv, tañkırav** "ağzının suyu kurumak (ağzı açık kalmak), şaşırmak, hayret etmek", **at kuyrığın kesüv-arazdasuv, kastasuv** "atkuyruğunu kesmek, hasım olmak, kavga etmek", **jipke tizüv- umıtpav, jıynav** "ipe dizmek, unutmamak, toplamak**",** **eki közi tört boluv-sarıluv, zarığuv, sarğayuv** "iki gözü dört olmak, bunalmak, sıkılmak, sararmak" vb.

Sıfat anlamlı mecaz kelime grupları; **aspanmen tildesken-uzın, biyik** "gökyüzüyle konuşan, uzun, yüksek", **kara kıldı kırk jarğan, ädil, tuvraşıl** "kılı kırk yaran, adil, doğru", **kalamı jüyrik, jazğış** "kalemi hızlı, kalemi keskin, iyi yazan", **iyt tumsığı ötpeytin, kalıñ, bitik** "köpek burnu geçmeyen, kalın, yoğun", **ürip avızğa salğanday, süykimdi, ädemi** "üfleyip ağzına konmuş gibi, sevimli", **koy avzınan şöp almas, momın, juvas** "koyun ağzından çöp almaz, yumuşak, uysal**",** **tilinen bal tamğan, şeşen, tilmär** "dilinden bal damlayan, tatlı dilli, hatip", **közden bir bir uşadı, zerüv, kat** "gözden bir bir uçup kaybolmak, yetersizlik, muhtaçlık", **saydıñ tasınday-tañdavlı, irik** "çayın çakılları gibi, seçilmiş, seçkin", **eki jüzdi-opasız, turaksız** "iki yüzlü, vefasız, dönek", **jürek jutkan-batıl, er** "yürek yutmuş, cesur, korkusuz", **ala kol-ädiletsiz** "alaca kol, adaletsiz", **ala ayak-kuv, jılpos** "alaca ayak, kurnaz, kaypak", **avzın buvğan ögizdey-ündemeytin, mılkav** "ağzı bağlanmış öküz gibi, sessiz, suskun", **kolı aşık-mırza, şülen, jomart** "eli açık, alicenap, cömert", **eti tiri-pısık, şiyrak** "eti diri, yetenekli, becerikli", **kolı kıska-kedey, därmensiz** "kolı

kısa, fakir, dermansız", **segiz kırlı, bir sırlı-jan jaktı, önerpaz,** "sekiz köşeli, bir sırlı, on parmağında on marifet, hünerli" vb.

Cins isim anlamlı mecaz kelime grupları; **ananiñ ak süti-ananiñ adal eñbegi, tärbiyesi** "ananın ak sütü, anne terbiyesi", **bir avızdılık-ujımdılık, birlik, ıntımak** "hep bir ağızdan, birlik, beraberlik", **suvık kol-urı-karı, jav-jala** "soğuk el, hırsız, uğursuz", **atka miner-äkim, biylep-töstevşi** "at binenler, hakim ve yönetici kesim", **dünyeniñ tört burışı-düniye jüzi, barlık älem, jer şarı** "dünyanın dört bucağı, yeryüzü, alem, yer küresi", **el ağası-basşı, jetekşi el ağası** "başkan, önder", **uzın etek-äyel, katın** "uzun etek, hanım, kadın", **kan işer-bas keser, jendet** "kan içen, baş kesen, cellat", **o düniye-ahiret, mahşar "**öteki dünya, ahiret, mahşer", **ot bası-üy işi, semya, oşak bası** "ateş başı, ev içi, aile, ocak başı", **ömir serik-jubay, zayıp** "hayat arkadaşı, eş, hanım" vb.

Zarf anlamlı mecaz kelime grupları; **sakaday say-dayın, äzir** "saka gibi dizilmiş, hazır", **atkan oktay-tup tuvra, düzüv** "atılan ok gibi, düzgün", **at üstü-jeñil-jelpi** "at üstü, üstün körü, yüzeysel", **iyt ölgen jer-alıs, kaşık** "itin öldüğü yer, uzak", **ak kar kök muzda-kısta, kıstıñgüni** "ak kar mavi buzda, kışın", **köz uşında-alısta, ğaşıkta** "göz ucunda, uzakta", **juvannıñ sozılıp, jiñişkeniñ üzilgen kezi, künniñ uzarğan şağı, mart kezi, kara özek şak** "kalının uzadığı, incenin koptuğu zaman, günün uzadığı vakit, mart dönemi, kışın son demleri", **bir töbe-erekşe, ayrıkşa, özgeşe** "bir tepe, bir yığın, ayrı, başka türlü", **uzaktı künge-küni boyı, keşke deyin** "uzun güne, gün boyunca, akşama kadar" vb.

Kazakçada fiil anlamlı mecaz kelime grupları sayıca daha çoktur. Ondan sonra sıfat anlamlı ve cins isim anlamlı mecazî kelime dizeleri gelir. Zarf anlamında mecaz anlamlı kelimeler sayıca azdır. Bağımsız sözcüklerle, mecaz anlamlı kelime gruplarının bir kavramı bildirmesi, birbirlerinin yerine kullanılması, bunların anlamlarının mutlak eşitlik içinde olduğunu bildirmez. Deyim ve mecaz anlamlı kelime dizeleriyle doğan anlam bağımsız sözcüğün verdiği anlama bakıldığında, daha güçlü, daha etkili ve daha güzeldir.

Birinin kusurunu yüzüne söylerken **onı urstı, sökti** "ona kızdı, eleştirdi" deriz. Bu kavramı daha etkili belirtmek için bu sözcüklerin yerine onların deyim karşılıklarını kullanırız. Mesela **iyttey kıldı "**köpek yerine koydu", **jer jebirine jetti** "yerin dibine soktu", **jerden alıp jerge saldı** "yerden yere vurdu" deyimlerini kullanırız. Buradan, mecaz anlamlı kelimelerin etkili betimleme için kullanıldıkları görülür.

Deyimsel birleşimler yalnızca bağımsız kelimelerle karşılıklı olarak, kendi cinsinden başka mecazî dizelerle bir araya gelerek de eşanlamlılık oluşturur. Bu tür eşanlamlı kelime türüne dilbiliminde mecazî eşanlamlılık denir.

Mecazî eşanlamlı kelime grupları anlam açısından birbirine üstünlük sağlayarak, güçlenirler. Mesela **kirpik ilmedi** "kirpikleri ilişmedi", **köz ilmedi** "gözünü kırpmadı", **tün uykısı tört bölindi "**gece uykusu dörde bölündü", **körer tañdı közimen atırdı** "sabahı göz kırpmadan bekledi" gibi yukarıdaki mecazî dizelerde anlam, sonra gelen dizelerde, önceki dizelerden daha etkin ve kuvvetlidir.

Dildeki leksikolojik eşanlamlılıkla mecazî eşanlamlılık farklı olarak isimlendirilse de, bir amaca hizmet ederler. Amaç, düşünceyi, anlatılmak istenen kavramı açık, seçik, tam anlamıyla betimlemektir. Bu yüzden bunlara, sürekli birbirleriyle ilişki içinde oldukları için bir bütün olarak bakmak icap eder. Mecazî eşanlamlılık, leksikolojik eşanlamlılığın ayrılmaz bir parçasıdır.

Mecazî eşanlamlılarda olduğu gibi, atasözleri de birbirleriyle eşanlamlılık ilişkisi içine girerler. Mesela; **Birevge mal kayğı, birevge jan kayğı.** "Biri mal derdinde, biri can derdinde"; **Kasapşığa mal kayğı, kara eşkige jan kayğı.** "Koyun can derdinde, kasap mal derdinde"; **Mısıkka oyın kerek, tışkanğa ölim kerek.** "Kediye oyun gerek, fareye ölüm." gibi atasözlerinin ortak anlamı birdir.

Bärin bazarşı bolğanşa biriñ kazanşı bol. "Hepiniz pazarcı olacağınıza, biriniz kazancı olsun." **Bäriñ toyşı bolğanşa, biriñ koyşı bol.** "Hepiniz düğüncü olacağınıza, biriniz koyuncu yani çoban olsun." Bu atasözlerinde farklı meslek gruplarından olmanın gerekliliğinden bahsedilir. **İyt marjandı ne kılsın?** "Köpek boncuğu ne yapsın?" **İytke temir ne kerek?** "İte demir ne lazım?" "Ona bunun gereği yok." iki atasözünün ortak anlamıdır. **Eñkeysem kübini sındıram, şaykaysam ayrandı tögemin. "**Eğilirsem küpü kıracağım, kaykılırsam ayranı dökeceğim." (Aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık.) **Otırsam opak, tursam sopak.** "Otursam küp, kalksam uzun." Bu atasözlerinin anlamı birinin gönlüne girememekdir.

Atasözlerinin eşanlamlılık oluşturması mecaz anlamlı kelimelerin eşanlamlılık oluşturmasına benzer, farklılık anlamdadır. Kalıplaşmış söz öbekleri anlam bakımından bir sözcüğün yerini tutarken, atasözleri bir bütün cümlenin tamamından anlam çıkartır. Bunların ortak noktası, bildirilen kavramın anlamlarının benzerliğindedir. Bu yüzden atasözleri leksikolojik eş anamlılardan ziyade,

sentaksizm eşanlamlarına yakındır. Bazı atasözlerinde bir sözcük yer değiştirir. Mesela; **Jaman birin aytam dep, bärin aytadı.** “Kötü adam bir şey söyleleyim derken, herşeyi söyler.” **Jaman sırın aytam dep şının aytadı.** “Kötü adam sırrını söyleyeyim derken, gerçeği söyler.” **At aynalıp kazığın tabadı, diyirmen aynalıp şümegin tabadı. “**At döner kazığını bulur, değirmen döner musluğunu bulur.” **Barında batıp iş, joğında satıp iş.** “Varken kana kana iç, yokken satın al da iç.” **Barında para para, joğında jüzi kara.** “Varken pare, pare, yok iken yüzün kara.” **Köp iyt bir jak, kök ıyt bir jak.** “Birçok köpek bir tarafta, gök renkli köpek başka tarafta.” **Kırk kisi bir jak, kıñır kisi bir jak.** “Kırk kişi bir tarafta, inatçı kişi diğer tarafta” vb.

2.6. ANLAM DEĞİŞMESİYLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK

Dillerdeki kelime hazinesi milletin tarihi mirasıdır. Kazak kültürünü tanımak için zengin söz varlığına göz atmak yeterlidir. Anlam düşünmekle ortaya çıkar. Sözcüklerin anlamlarında her dilin kendi özellikleri, renkleri, anlamı, millî sıfatları olur. [92] Kazakçada **küşik** “enik” sözcüğü Rusçada **tşenok** olarak kullanılır. Bu sözcük her iki dilde de anlamı değiştirilerek kullanılır. Rusçada tşenok “enik” kelimesi tecrübesiz genç insan anlamında (acemî) kullanılır. Kazakçada **küşik** “enik” sözcüğünde ise duygu yüklü değişik anlamlara gelir. Kazakçada **küşiginen kosılğan**, “enik kadarken birlikte idi”, **küşiginen birge ösken** “eniklikten beri birlikte büyümüş” mecazî tümceler küçüklükten beri anlamını bildirir. **Küşik** “enik’ sözcüğü büyüklerin küçükler için kullandığı sevgiyi ifade için kullanılır. Bu sözcük Kazakçada olumlu anlam taşır.

Kelimelerin anlam bakımından gelişmesinde iç ve dış faktörler etkilidir. Anlam değişmesinde dış sebepler daha etkilidir. Sözcük anlamının iç değişikliğinin bir sebebi, yeni bir sözcük veya kavram sözlüğe girdiğinde, eskiden var olan kelimelerin anlamlarıyla ilişkiye girerek yeni eşanlamlı kelimeler ortaya çıkarmasıdır. Bu şekilde daha önce dilde olmayan yeni eşanlamlı dizeleri oluşur. Bu oluşum metaforlar, mecaz, sıfatla tesmiye usülü ile yapılan antonomasia, ad aktarması (mecaz-ı mürsel, düz değişmece, metonimi) , kapsamlayış kullanımı (synecdoche), değinmece (kinaye) yolu ile gerçekleşir.

2.6.1. Metafor Kullanımı

Bir varlık veya kavramı bildiren bir sözcüğün, iç ve dış benzerliklerine bakılarak birden çok anlamda kullanılmasına metafor (eğretileme, istiare) denir. Metaforlar üç türlüdür.

1. Özel metaforlar.

2. Kalıplaşmış metaforlar.

3. Benzetme metaforları. [93]

2.6.1.1. Özel Metaforlar

Özel metaforlar daha çok edebî eserlerde kullanılır. Şair ve yazarlar eserlerinde, düşüncelerini başka bir kavramla eşleştirerek, farklı bir varlığa benzeterek anlatır. Sözcüklere farklı anlamlar yükleyen şair ve yazarlar hayatın içindeki varlıkları değişimleri daha canlı, daha edebî olarak betimlerler. Bu şekilde edebî eserler, okuyucu duygularına daha etkin hitap ederken, geniş halk kitleleri için daha anlaşılır ve çekici olur. Özel metaforlar Kazakçada üç farklı yolla yapılır; a. Canlı varlıkların özellikleri cansız varlıklara verilir. b. Canlı varlığın özelliği, başka bir canlı için kullanılır. c. Cansız varlığın bir özelliği, bir diğer cansız varlık için kullanılır.

Canlı varlıkların özellikleri cansız varlıklara verilir. **Jansügirov**'un şiirlerinde, aşağıda örnekleri verilen mısralarda cansız varlıklara can verircesine metafor sanatını kullanılmıştır.

Şalkıyıp Kaspiy jatır ördi javıp, *bozkırda,*	*Engin Hazar uzanmış yatıyor*
Jelinin Bakü jatır kurp-kurp savıp.	*Göğüslerini Bakü emiyor.*
Kaspiyden Kavkaz boylap may ağızıp, *akıtarak,*	*Hazar'dan Kafkas boyunca neft*
Baküni Batum emgen avık-avık.	*Bakü'yü de Batum emiyor.*

Bu satırlarda Hazar bölgesi petrol zenginliği bol süt veren ineğe benzetilmekte.

Altı ay kıstay avırğan kara jer terlep, sel sel bolsın! Jüye jüyesi boşasın !

Altı ay boyunca hasta yatan kara yer terlesin, sel sel olsun! Sinirleri gevşesin! İ.Jansügirov.

Burada kış oyunca yağan karın erimesini, yatakta hasta yatan adama benzetilmiştir. Yazar eridi sözcüğü yerine bilerek terledi sözcüğünü kullanarak, daha edebî bir anlatım için cansız varlığa can katar gibi bu yola başvurmuştur.

Bir şairin kullandığı sözleri, başka bir şairin kullanması, birbirlerinden alıntı yapmasını değil, böyle bir usulün şiir dilinde sık kullanlıdığını gösterir. Mesela;

Umtılğan düşpan Edilge,	*Atıldı düşman İdil'e,*
Edildi savıp emüvge.	*İdil'i sağıp emmeye.*
Edilim üşin jan kıymas,	*İdil'im için can kıymaz,*
Jigitter bar ma elimde?	*Yiğitler var mı ilimde?*
	Jambıl.

T. Berdiyarov'un Oñtüstik tuvralı jır "Güney" şiirinde, cansız varlıkları insan vücuduna, kılık kıyafetine benzettiği metafora rastlarız.

Bayağı sol bir kalpınba,	Hiçbir şey değişmemiş,
Kelestiñ konırkay burımı…	Kelesin kahverengi örgüsü…
Köşeniñ etigi kök asfalt,	Sokağın ayakkabısı mavi asfalt,
Azayıptı avıldın şañı da…	Azalmış köyün tozu da…
Jambırdıñ tabanın taydırğan,	Yağmurun ayağını kaydıran,
Üylerdiñ kañıltır kalpağı.	Evlerin teneke kalpağı.

Burada **burım** "saç örgüsü" sözcükleriyle, Keles ırmağından koyları anlatılmakta. Evin çatısı kalpağa, asfalt yol ayakkabıya benzetme yoluyla sözcüklerin anlamlarını hafifleterek, çekici hale sokulmaktadır.

Canlı özellikleri cansız varlıklar için; **jel uludı** "yel uludu", **kün javğalı tünerip tur "**güneş yağmur yağacak gibi karardı", **bult köşip baradı** "bulutlar göç etmekteler**", tün jamıldı** "karanlık örtündü, karanlık çöktü", **kün külimdep** "güneş gülümsedi", **ay jıymıñdap** "ay kırpıldı" kullanılır.

Canlı varlıkların birinin özelliklerini diğeri için kullanılır. Bu usül de, Kazak halkının eskiden beri başvurduğu edebî sanatların bir türüdür. Hayvanlara has farklı özellikler insanlar için kullanmak suretiyle güçlü ve çeşitli duygusal anlamlar ortaya çıkar.

Hayvanlara ait fiiller; ars ete tüsti "havladı", **ökirip jıladı** "hıçkıra hıçkıra ağladı", **boska möñredi "**boşuna inledi", **botaday bozdadı "**deve yavrusu gibi bozladı",

iytşe ırıldadı “köpek gibi hırladı’, **iyt pen mısıktay arbastı** “kedi ve köpek gibi dalaştı”, **kulın-tayday oynaktadı “**taylar gibi oynaştı’, **laktay bakırttı** “keçi yavrusu gibi bağırdı”, **ayuvday akırdı** “ayı gibi kükredi”, **arıstanday aybattı** “arslan gibi heybetli”, **avzın bakaday aşırdı** “ağzını kurbağa gibi açtırdı’, **toyğan kozıday tompıydı** ‘doymuş kuzu gibi şişti” vb.

Kuşlara ait fiiller; **totı kustay tarandı** “papağan gibi tarandı’, **bulbulday sayradı** “bülbül gibi şakıdı”, **kazday tizildi** “kaz gibi dizildi’, **kustay uştı** “kuş gibi uçtu”, **kızğıştay korğadı** “kız kuşu gibi korudu’, **savıskanşa şıkılıktadı** “saksağan gibi öttü’ vb.

Böceklere has hareketler; **aş kenedey jabıstı** “aç kene gibi yapıştı’, **küpiniñ biytinşe jabıldı** “kaftanın biti gibi kapladı”, **biyt şakkanday körmedi** “bit ısırmış kadar görmedi”, **iyneliktey kattı** “kızböceği gibi sert”, **kara kurttay kaptadı** “kara kurtlar gibi kapladı’, **araday taladı** “arı gibi soktu” vb.

Bunun gibi hayvanlara ait hareketleri şair ve yazarlar istiare yoluyla, insanlar için kullanmak suretiyle kelimelerin duygu anlamlarını güçlendirler. Mesela;

Sözdi süt, kızıl tildi emşek kılıp, *Sözü süt, kızıl dili meme yapıp,*
Jağıñdı sıyır kılıp savıp jürsin. *Yanaklarını sığır gibi sağsın dursun.*
Karğılı kara töbek tärizdenip. *Tasmalı kara köpek gibi.*
Ärkimdi betten alıp kavıp jürsiñ. *Herkesi yüzünden ısırsın.*

İ.Jansügirov.

Bakıtgül käzir özgerip, örkeştenip, jaña kırğa minip alğan. “Bakıtgül şimdi değişti, hörgüçlendi, yeni tepelere bindi.” M. Ävezov.

Han, patşa ezgen halıktı ustavğa tağı noktalap, arpalıskan kezinde erlerim javğa şabıskan. Jambıl “Han, padişah ezdi halkı yine dizginledi, mücadele etti zamanında erlerim düşmana hücum etti.”

Cansız varlığın bir özelliği, bir diğer cansız varlık için kullanılır:

Özenniñ mıñ buralğan örimimen, *Nehrin bin salınan örgüsü gibi,*
Ömirşeñ küy şalkısın ör ünimen. *Canlı havalar çalınsın yüksek sesle.*

E. Tabıldıyev.

Sen meniñ sezimimdi lapıldattıñ, *Sen benim duygularımı alevlendirdin,*
Lapıldatıp jürektiñ otın jaktıñ. *Alevlendirdin kalbimin ateşini yaktın.*

Men sonda keleşektiñ nur kelbetin, *Ben o zaman geleceğin nur yüzünü,*

Armannıñ dürbisimen jakındattım. *Ümidin dürbünüyle yakınlaştırdım.*

T. Medetbekov.

Sözben şäşüv şäşatın, *Sözle saçı saçacak*

Halıktıñ köñliñ alatın, *Halkın gönlünü alacak,*

Kalmay keldi akındar. *Geride kalmadan geldi ozanlar.*

Halk Destanlarından

Eñbek şamı lavlap janıp, *Emeğin ateşi alevlenip yanıp,*

Kalıñ elge nur bermek. *Tüm halka ışık olacak.*

B. Maylin.

Kunanbaydıñ biyligindegi ıntımakşıl, birlikşil Tobıktı uruvı Abay tusında altı bakan, ala avız bolıp… tigisi sögilip, jigi aşılıp, jelimi kete bastağandığı boladı. "Kunanbay'ın idaresindeki ittifak, birlik yanlısı Tobıktı aşireti Abay hayattayken dağılmaya başlar… Dikişleri sökülür, araları açılır, aradaki tutkal tutmaz olur." İ. Jansügirov. **Keyde kişkentay bir öleñniñ özin akınnıñ eki üş jıl boyı jaza almay jüretin şaktarı boladı. Öleñ kakpasın aşatın kilt tabılmaydı.** "Bazen küçük bir şiiri şair iki üç yıl boyunca yazıp bitiremediği zamanlar olur. Şiir kapısını aralayacak kilit bulunmaz." **S. Mävlenov.**

Yukarıda derlenen ve çok seyrek kullanılan sözcükler ve tümceler gelenek dışı olarak kullanılmıştır. Bunların bazı bağlamlarda anlam değişimi yoluyla kullanımı yazar ve şairlerin inhisarındadır. Bu yüzden bu tür istiareler şahıslara özel istiareler olarak adlandırılır. Halka mal olmayan, sadece bazı yazar ve şairlerin başvurduğu bu tür istiarelere sözlüklerde yer verilmez.

2.6.1.2. Kalıplaşmış Metaforlar

Şair ve yazarların düşünceleri, insanların gündelik hayatta karşılaştıkları varlıklarla ilişkilendirildiğinde edebî eserin dili çekici olur. Mesela; **baladay eki örkeşi-şöl kemesi-tüyem de baska maldan kem tüspeydi.** "Çocuk gibi iki hörgücü, çöl gemisi, devem de başka hayvandan aşağıda kalmaz." **Altın dän ayalağan ken**

alkapta, jer kemesi-kombayn gürildeydi. “Altın başaklarla dolu vadide, yer gemisi biçerdöver sesleri duyulur.”

Buradaki halk ozanları atışmalarında alınan dizelerde aşıklar deveyi çöl gemisine, biçer döğeri yer gemisine benzeterek kendi düşüncelerini dinleyicilerine açık ve etkili bir biçimde iletmektedir. Bu tür kalıplar hafızalarda yer edip, halkın içine dağılarak, dile yerleşir. Bir zamanlar pamuğu ak altına, kömürü kara altına, buğdayı sarı altına benzeterek kullandık, zamanımızda bu benzetmeler metafora dönüştü. Kendi çemberinin dışına taşıp, halka mal olmuş bu tür mecazî kullanımlar kalıplaşmış metaforları oluşturur. Şahıslara özgü metaforlar bir yazarın dili ve üslubuyla alakalıdır. Kalıplaşmış metaforlar bir değil birçok yazar tarafından kullanılan, halk tarafından kabul görmüş, yaygın metaforlardır. Mesela; **Järmeñke jastık vakıt ötip ketip, bul künde toktalıp tur sol bazarım.** “Panayır gençlik vakti geçti gitti, şimdilerde durdu o pazarım.” Akan Seri, **Jürgen jerim järmeñke, sağındırdıñ ak erke!** “Gezdiğim yer panayır, özlettin kendini ak nazlım!” Kazak Türkülerinden.

Burada **järmeñke** “panayır” sözcüğü kendi anlamında değil, değişik anlamda eğlence anlamında kullanılır. Böyle bir metafor bir değil bir çok ozan ve şair tarafından kullanıldığı için kalıplaşmış “kalıplaşmış metafor” olarak değerlendirilir. Bu tür metaforlar daha çok edebiyatın şiir türünde çok kullanılır, bu yüzden bunlara **poetikalık metafora** yani “şiir metaforları” denilir. Özellikle halk ozanları arasında **kılış, semser** “kılıç” yerine **almas** “elmas” ve **polat** sözcüklerini kullanır. Mesela; **almas ildi beline, javdı sermep şapsın dep. N. Bayganin.** “Elmas astı beline, düşmanı kırsın diye.” **Astına minip ak attı, kolına aldı bolattı. Jambıl.** “Altına bindi ak atı, kolına aldı polatı.” Sözcüğün değişik anlamı varlığa doğrudan yönlendirilmez, başka varlıklar üzerinden karşlaştırmalı olarak kullanılır. Bir insanın cahilliğini anlatma için mal sözcüğü kullanılır. Saflığı için **ögiz** “öküz”, atılganlığı için **kaskır** “kurt”, aksiliği için **iyt** “it”, kurnazlığı için **tülki** “tilki”, iyi yüzücüğü için “balık”, gaddarlığı için **tas** “taş”, dik kafalılığı için **ayuv** “ayı” veya **tüye** “deve”, ihaneti için **jılan** “yılan”, hafif meşrefliliği için **kölebek** “kelebek”, iyi şarkı ve türkü söylediği için **bulbul** “bülbül” sözcüklerini kullanılır.

Özel metaforlar ve kalıplaşmış metaforlar birbirleriyle yakın ilişkilidir. Özel metaforlar kalıplaşmış metafor kalıplarıyla yapılır ve bir kişinin eserinde yer alır. Kalıplaşmış metaforlar ise, halka mal olur ve değişen anlamıyla sözlük maddesinde yer alır. Kalıplaşmış metaforlar bağlamlara bağlı eşanlamlılar grubuna dâhildir. Kalıplaşmış metaforlar bu anlamda bağlamlara tabidir. Mesela **astar** sözcüğünden elbisenin ters

yüzü olarak anlaşılır, ifade ettiği başka anlamlar bağlamsız anlaşılmaz. Mesela; **Dobrışkinniñ soñğı sözиniñ astarı ap-anık edi.** “Dobruşkin’in son sözününün astarı açık ve netti.” **Özиñ kız tanımaytın jigit ekensiñ. Alman Janayka astar bola ala ma? T. Ahtanov.** “Kızları tanımayan genç gibi görünüyorsun. Senin Alma’n Janay’a astar (eş) olabilir mi?” Burada kullananılan astar sözcüğününün anlamını bağlam dışında anlamak zordur. Bu tür metaforlara, belirli sözcüklerin yan anlamları şeklinde sözlüklerde yer verilse de, dildeki kalıplaşmış eşanlamlı kelime dizelerine alınmazlar.

2.6.1.3. Benzetme Metaforları

Benzetme metaforları, varlıkların dış şekilleriyle, renk ve diğer farklı özelliklerini birbirine benzetmekten ortaya çıkar. Dil uzmanları bu metaforları benzetme metaforları olarak adlandırır. [94] Bu metafor türü sözcüğe yeni anlam katar, onun semantik çemberini genişletir, çeşitlendirir, geliştirir. Dildeki çok anlamlı sözcüklerin önemli bir bölümü bu yolla yapılır. [95] Halk içindeki kabulüne bakılarak bazı uzmanlarca bu metaforlara geleneksel metaforlar denir. [96] Sözcük anlamlarının genişlemesiyle dildeki eşanlamlı kelimelerin de sayısı artar.[97]

Repertuar teatrdıñ nanı, onsız tear ömir süre almaydı. E. Dombayev. “Repertuar tiyatronun ekmeğidir. Onsuz tiyatro yaşayamaz.” **Meniñ kolım ba edi bul mör men znak? D. Ebilev.** “Benim kolum mu bu mühir ve işaret?” **Esiktiñ közine otırma. Halk dilinden.** “Eşiğin gözüne oturma.”. **Jüregim oynap külip senin arkan. Halk edebiyatından.** “Yüreğimin oynayıp gülmesi senin arka çıkmanladır.” **Birak şükir dep aytayın, sarayım tüzüv, köñilim sak, denim sav. Jetisuv Gazetesi.** “Şükrediyorum, sarayım düzgün, gönlüm pek, sağlığım yerinde.”

Yukarıdaki örneklerde geçen **nan** “ekmek”, **kol**, **köz** “göz”, **arka**, **saray** sözcükleri kendilerinin gerçek anlamlarıyla kullanılmamışlardır. Hepsinde de anlam değişmesiyle, daha geniş, soyut yeni kavramlar ortaya çıkar. Ancak belli bir bağlamda anlaşılabilen nüansı, bağlam haricinde akılda tutmak dahi zordur.

Dildeki her sözcükten metafor yapılmaz. Metaforlar daha çok cins isimlerden, daha sonra fiil ve sıfat sözcüklerinden yapılır. Mesela; **müşe** “aza, organ” sözcüğünün ilk ve gerçek anlamı canlıların tek tek vücut kısımlarını bildirmek için söylenir. **Dävlet, kusın bavızdap, aspazşı katınnıñ kolına berdi de, bir müşesin kaldırmay as dedi. İ. Bayzakov.** “Devlet, kuşu kestikten sonra, aşçı kadının eline verdi, bir azasını dahi bırakmadan hepsini pişir dedi.” **Müşe** “aza” sözcüğü, bundan farklı

olarak; hediye olarak verilen **üles, sıbağa** “üleş, pay” anlamında kullanılır. **Batırdan savğa, mergennen müşe degen.** “Bahadırdan hediye, nişancıdan pay denir.” Atasözü. Sovyet devriyle beraber, **müşe** “aza” sözcüğü “üye” anlamında kullanılır oldu. **Äset partiyanıñ müşeligine ötti. Günlük konuşmalardan.** “Äset parti üyeliğine geçti.” Bunların dışında **müşe** “aza, organ” sözcüğünden, **söylem müşesi** “konuşma organı”, **üyirli müşe** “ayrı, münferit aza”, **turlavlı müşe** “devamlı üye”, **turlavsız müşe** “geçici üye” gibi yeni birçok kelime türetildi.

Juğuv “bulaşmak” sözcüğünün ilk anlamı; bir nesnenin bir nesneye yapışmasıdır. Bu sözcük hastalığın birinden başka birine geçmesini bildirir. **Sınıktan baskasınıñ bäri juğadı. Atasözü.** “Kırıktan başka her şey bulaşır.” Daha sonra iyi, kötü huyların birinden birine geçmesini anlatmak için de kullanılır oldu. **Tukımıñan duvana köp şığıp edi, jukkan eken. Ğ. Mustafin.** “Soyundan deli divane çok çıkmıştı, bulaşmış demek ki.” **Jerlev** “yerleşmek” fiilinin ilk anlamı bir mekâna geçmek anlamını bildirir. **Kimniñ jerin jerleseñ, sonıñ sözin söyle. Atasözü.** “Kimin yerine yerleşirsen, onun sözünü söyle.” Bundan sonra **jerlev** “defnetmek” anlamında kullanıldı. Şimdilerde, birine kızmak anlamında da kullanılmakta. **Miskindi sökpeyinşi, sonşa jerlep, siypaymın, niyetim bar suvsın bermek. E. Sersenbayev.** “Miskini azarlamayacağım, onca yerin dibine sokup, okşayacağım, içecek verme niyetim var.”

Keñ “geniş” sözcüğüyle; 1. Sığımlılık, hacim anlatılır. **Keñ ıdıs, keñ kiyim** “geniş kap, geniş ve bol elbise.” 2. Engin, büyük, yazık, düzlük anlamına gelir. **Keñ dala** “geniş bozkır”, **keñ üy** “geniş ev”, **keñ köşe** “geniş sokak” vb. 3. İnsan için kullanıldığında affedici, iyi adam ifadesi için kullanılır. **Keñ bolsañ kem bolmaysıñ. Atasözü.** “Geniş olursan, kem olmazsın.” (Geniş olursan hiçbir şeyin eksik olmaz.) Bazı sıfat anlamlı sözcükler metafor olarak kullanılırken ortaya cins isim anlamı çıkar.

Bul zaman baykağanğa küştiniki, *Bu zaman anlayana güçlünün,*

Azuvlı tırnaktı men tistiniki. *Azılı tırnaklı ve dişlinindir.*

Dünyeniñ patşalığı, batırlığı, *Dünyanın saltanatı, bahadırlığı,*

Tıpırlap tınış jatpağan istiniki. *Didinip rahat yatmayan çalışkanındır.*

S. Dönentayev.

Bazı sıfat kökenli sözcükler belli bir bağlamda kendi gerçek anlamlarından bir an uzaklaşıp kalıplaşmış anlama dönüşür. Mesela; **jaman** “kötü, fena” sözcüğünü ele

alalım. **Balasınan hat kelgende jaman kuvandı.** “Çocuğundan mektup geldiğinde çok fena sevindi.” **Tamakka jaman toydım.** “Yemeğe çok kötü doydum.” **Özi de jaman korıktı.** “Kendi de çok kötü korktu.” Bu günlük konuşma örneklerinde **jaman** “kötü” sözcüğüyle hem olumlu, hem olumsuz anlam ortaya konulmuştur. Hatta zarfa dönüşebilecek bir kullanım da dikkate çarpar. Dolayısıyla, çeşitli bağlamlarda ortaya çıkan farklı anlamların hepsini birden metafor olarak değerlendirilmek doğru değildir.

Sözcüğe katılan üst anlam eşyanın, varlığın üzerinde mevcut olan farklı özelliklerin temelinde benzetme yolu ile yapılır. Bir sözcükten doğan yan anlamlar belli bir sözcük grubundan olabileceği gibi tüm sözcük gruplarında da olabilir. Mesela **balapan** “civciv” sözcüğü cins isimdir. Bu sözcüğün değişmece anlamı sıfat cinsinden olur. **Tasada ösken balapan karağaylar men şoğır butalar da anık körinedi. T. Aktanov.** “Gözden ırak büyüyen civciv (yavru) çam ağaçları ile birlikte budaklar da açık şekilde görünüyor.”

2.6.2. Ad Aktarması- Metonimi

Birbiriyle sürekli olarak ilişki içinde olan iki şeyin birbirinin yerine kullanılmasına dilbiliminde“metonimi” denir.

Okıp körip baykasın, *Okusun görsün denesin,*

Mağınası işke kireme? *Anlamı içe girer mi?*

Urlağan söz dep aytasıñ, *Çalınmış söz diyorsun,*

Söz urlıkka jüre me? *Söz hırsızlığa gider mi?* ***Abay.***

Burada kullanılan **iş** “iç” sözcüğü, insanın iç organlarını belirtmek için kullanılmamıştır, “akıl ve mantık” anlamındadır.

Adaylar uzap köşip kudık işken, *Adaylar uzayıp, göçüp kuyu içtiler,*

Teri ton, jarğak jeyde keñinen pişken. *Deri elbise, gönden gömlek genişçe biçtiler.*

İ. Jansügirov.

Burada **kudık** “kuyu” sözcüğü de “su” anlamında kullanılmaktadır.

Metonimi (ad aktarması) aralarında nitelik açısından bağ olan iki şeyin birbirinin yerine kullanılmasıdır. Metonimiye başvurmak, esere özel bir anlam kazandırır.

Mesela; **Äşim Kolkabayevti maydanğa jürerde bükil avılı şığarıp saldı. Leninşil Jas Gazetesi.** "Äşim Kolkabayev'i savaş meydanına tüm köy uğurladı." Burada **avıl** "köy" sözcüğü "ahali, halk" yerine kullanılmaktadır.

A. P. Rudakovtı Moskva 12 iyulde en akırğı saparğa şığarıp saldı. Leninşil Jas Gazetesi. "A. P. Rudakov'u Moskova 12 Temmuzda son yolculuğuna uğurladı**." Men 1993 jılı barğanda, şöldegi Karağandı suvğa tarığıp otır eken. "**Ben 1933 yılında gittiğimde, çöldeki Karagandı suya hasretti." **Munı kim ayttı? Aytıp jürgen Semeydiñ bar kalası. S. Mukanov.** Bunu kim söyledi? "Bunu söyleyen Semey şehrinin hepsi." **Tölegen avdanmen de söylesti. Men keşe Moskvamen söylestim. Kazak Edebiyatı Gazetesi.** "Tölegen ilçe ile konuştu. Ben dün Moskova ile konuştum." Bu cümlelerdeki Moskova, Karagandı, Semey; "halk, insan, kişi" anlamında kullanılmıştır.

Men Abaydı okıp kelem. Ğ. Mustafin. "Ben Abay'ı okuyorum." Burada Abay'ı okuyorum demek, Abay'ın eserlerini okuyorum yerine kullanılmaktadır. **Suvdıñ jiyeginde bir top üyrek otır eken. J. Kosıbayev.** "Suyun yakasında bir küme ördek duruyordu." Burada **suv** "su" "göl" anlamındadır. **Köpeş jengemniñ kolın sağınıp jürmin. Ğ. Müsiperov.** "Köpeş yengemin elini özledim." Bu cümlede **kol** "el" "yemek" anlamındadır.

Metonimi de metafor gibi çeşitlidir. Metonimi, yazarların özel metonimileri ve genel dil metonimileri olarak ikiye bölünürler. Metonimi, metaforlar gibi çokanlamlılık ortaya çıkaran dildeki temel kategorilerden biridir.

İki ya da ondan da çok kavram yer ve hizmet alanına göre her zaman bir tabire sözcüğe bağlanıp, ortaklaşa kullanılırken çokanlamlı özellik kazanır. Metonimi yoluyla beliren çokanlamlı sözcükler de çoğunlukla cins isim, sıfat ve fiillerle ilişkilidir.

Jorga "yorga" sözcüğü binicisini sarsmayan atın tırıs yürüyüşü anlamına gelir. **Jolğa salsañ jorğa, joñga salsañ jüyrik. Atasözü.** "Yola koşsan yorga, tepeye koşsan küheylan." **Jorga** "yorga" sözcüğü "at" anlamında da kullanılır**. Keşe berdim kos jorğa, bereyin bügin üş jorğa besev kılıp min dedi. Kız Jibek Destanından.** "Dün verdim çift yorga, vereyim bugün de üç yorga beş yapıp bin dedi." Kazak dilinde ortak köklü, **boyav** "boya", **küres** "güreş", **köş** "göç", **oyuv** "oya" gibi aynı zamanda, "hem isim, hem fiil köklü kelime" türü vardır. Mesela; **öz üyiñde oyuv**

oyalmağan adam, kisi üyinde keste tigedi. Atasözü. "Kendi evinde oya yapamayan insan, başkasının evinde nakış yapar."

Kazakçada bazı yer isimleri ve özel isimler halk içinde kalıplaşmış bir şekilde bazı bağlamlarda ortaya çıkan anlamların eşanlamlısı olarak kullanılır. Mesela **Karabay** ve **şık bermez Şığaybay** " çiğ tanesini bile vermeyen Şığaybay" halk içinde cimrilikleriyle nam salmış iki tiptir. Bu iki isim "cimri" sözcüğünün eşanlamlısı olarak kullanılır. **Karınbay** kaba gücün, "zorba"lığın timsalidir. **Asan Kaygı**, kaygılanması ve halk için vehimlenmesi dolayısıyla kendini değil, "halkın gamını düşünen insan" anlamında kullanılır. Mesela tipti **jayşılıkta şık bermes Şığaybaylarğa şeyin mırza bolıp ketti. T. Alimkulov.** "Çiğ tanesini bile vermeyen Şığaybaylar'a kadar herkes cömert oldu." **Tünerip kökten salbırap, kap kara şaşı jalbırap, kara päle Karınbay üstine kelip tönip tur. S. Seyfullin.** "Karanlık gibi gökten sarkan, kap kara saçları dalgalalı, kara bela Karınbay üstüne çöktü." **Jılaydı kaskırdı aytsa Nurmağambet, kisi edi vayımşıl Asan kaygı. Ozan Atışmalarından.** "Kurttan bahsedilince ağlar Nurmağambet, kişi idi evhamlı Asan Kaygı gibi." **Akın Abaydıñ, en salmaktı jağı onıñ jurt Asan Kaygısı bolğandığı, kavım kaygısına tüsingendigi. İ. Jansügirov.** "Şair Abay'ın en ağırlıklı tarafı, milletin Asan Kaygı'sı olması, ahalinin derdine düşmesidir."

Jer uyık "yerin ekseni" (axis mundi), Jiydelibay (İğdelibey), Mısır şaharı (Mısır ülkesi) gibi yer isimleri "bağlı bahçeli, kutlu mekân" yerine kullanılır. **El kıyalı jer kezip, jer üyegin izdegen. Kumdı boran şöl kezip, suvdan küder üzbegen.** "Halkın hayalindeki yerin eksenini aradı. Kumlu çölleri geçse de, sudan ümidini kesmedi." Ozan Atışmalarından. **Ärkimniñ tuvğan jeri, Mısır şaharı.** "Herkesin doğduğu yer, Mısır ülkesidir." Atasözü.

Kazakçada Abılay hanla ilgili, **Abılay aspas asuv** "Ablay'ın aşmadığı geçit." tabiriyle, "zorluklardan" bahsedilir. **Barlık pen joktık arasında Ablay aspas asuvlar jatkan jok pa? Ğ. Sılanov.** "Varlıkla ve yokluk arasında Ablay aşmadığı geçitler yatmıyor mu?"

Kasımhannıñ kaska jolı, Esimhannıñ eski jolı. "Kasımhan'ın doğru yolu, Esimhan'ın eski yolu." Kazak hanlarının isimleri eski adet ve ananeler anlamında kullanılmaktadır. Mesela; **…burıñğı "Kasımhannıñ kaska jolı, Esimhannıñ eski jolı. Äz Tävke hannıñ kültöbeniñ basındağı künde keñes bolğanda Jeti jarğısın bilmek kerek. Abay.** "… Eski "Kasımhan'ın doğru yolu, Esimhan'ın eski

yolu.” Aziz Tevkehan’ın Kültepe’nin başında her gün meclis toplandığında Yedi yargısını bilmek gerek”.

T. Januzakov; **“Antonomasia”** Kazak dili sözvarlığını çoğaltmanın birçok usülünden birisidir.” der. [98] Özel isimlerin genel isimler gibi kullanılması eskiden beri dilimizde var olmuştur. **Kojanasır** Nasreddin Hoca’nın hazırcevaplılığı, **Aldar Köse**’nin kurnazlığı, **Kozı Körpeş ve Bayan Suluv**, **Kız jibek ve Tölegen’in** “aşk ve sevgi timsalleri” olarak anılması halkımız içinde öteden beri var ola gelmiştir.

Säken Seyfullin’le başlayan yeni edebiyat devrinde yazılan edebî eserlerde yeni tipler, farklı kahramanlar ortaya çıkar. Mesela Beyimbet Maylin’in romanındaki “sade vatandaş” **Mırkımbay**, **Muhtar Ävezov’un** romanınlarındaki “ikiyüzlü kadın” **Jüztaylak** veya “sertlik ve kabalık simgesi” haline gelen **Kunanbay**, **Ğabit Müsiperov’un** romanlarındaki “insanları birbirine düşüren” tiplemesi **Jantığı**, yine “kaba gücün sembolü” haline gelen **Kodar isimleri** edebî eserlerde genel anlamda kullanılmıştır. Bir özel ismin benzer nitelikteki diğer şahıslar için genel olarak kullanılması olan **antonomasia** metoniminin bir dalıdır.

2.6.3. Kapsamlayış Kullanımı (synecdoche)

Kapsamlayış bir kavramı daha dar veya daha geniş anlamda başka bir kavramla ifade etme usülüdür. Kapsamlayış metonimiye yakındır. Bu sanatta dar anlamlı sözcük geniş anlamda veya tersine geniş anlamlı sözcük dar anlamda kullanılır. Mesela; **Äveli baylık den savlık, ekinşi baylık ak javlık, üşinşi baylık boz savlık. Atasözü.** “İlk zenginlik sağlık, ikinci zenginlik beyaz başörtüsü, üçüncü zenginlik boz sağımlıktır.” Burada geçen **ak javlık** “beyaz başörtü” “aile, hanım” anlamında kullanılmıştır.

Köz “göz” sözcüğü birkaç farklı anlam taşır. 1. Yakın, akraba. **Jılasuvğa köz jaksı, sıylasuvğa jat jaksı. Atasözü.** “Ağlaşmaya akraba, saygıya yad iyidir.” 2. Evlat, soy, sop. **Senen kalğan jalğız köz mına jatkan. Bul da jigit boldı endi. Ğ. Sılanov.** “Senden kalan yalnız göz bu yatan. Bu da yiğit oldu.” **Özi joktıñ közi jok. Atasözü.** “Kendisi yoksa evladı da yok.” 3. Hayvan, eşya. **Sonımen Kazibek bul jolı da şapkınşılıkka tüsken balalarmen kosa maldıñ közi barınıñ közin, közi joğınıñ tolık tölevin alıp kaytadı. Ğ. Müsiperov.** “Böylelikle Kazıbek bu sefer de çalınan çocukları ve hayvanların kalanlarını, kaybolanlarının bedelini alarak döner.” 4. Halk, insan anlamına gelir. **Endi barlık köz Bayjanğa kadaldı. Ğ. Müsiperov.** “Şimdi bütün gözler Bayjan’a yöneldi.” **Barlık köz özen sırtında jatkan kök**

belestin betindegi küren jolğa kadalğan. Ğ. Mustafin. "Bütün gözler gölün arkasındaki yeşil tepenin üstündeki kahverengi yola yöneldi." Kol insan vücudunun bir azasıdır. Bu sözcüğün **asker, jasak** "asker ve askeri birlik" anlamında kullanılması kapsamlamlayış metodu ile ortaya çıkmıştır. Kapsamlayış usülü çokanlamlılık ortaya çıkarmada, metafor ve metonimi metodlarının gerisinde kalır.

2.7. TABU- ÖRTMECE VE KÖTÜ ADLANDIRMA İLE ORTAYA ÇIKAN EŞANLAMLILIK

Eski batıl inançlar sebebiyle söylenmesi yasaklanmış sözcüklere tabu denir. Cehaletin hüküm sürdüğü eski devirlerde, insan hayatı ve tabiat bilinmeyenlerle dolu olmuştur. Bu ortamda insanların günlük hayatta kendilerinin ortaya çıkardıkları bazı sözcüklerin doğrudan söylenmesi yasaklanmıstır. Bu tür batıl ve yanlış tutumlar birçok halkta görülür. Bazı halklarda tabulara az rastlanılırken, bazılarında tabulara sık rastlanılır. Hayatın içindeki bazı varlıkların adlarını doğrudan söylenmesinin yasaklanması âdeti Türk halkları arasında çok yaygındır. [99]

Bu halklardan biri olan Kazakların bolşevik ihtilaline kadar olan dönemdeki yaşamlarında tabular önemli yer tutmuştur. Kazakların eski örf adetlerine göre, bir eve gelin olarak gelen genç kız, eşinin yakınlarının adlarını söyleyemezdi. Bu yüzden gelin kız yeni akrabalarına, konumuna veya yaşına göre yeni ad vermek zorunda kalırdı. Mesela; görümceleri için **kara köz** "karagöz", **biykeş** "hanım kız", **şıraylım** "güzelim", **erkejan** "nazlı" derken, kayınlarına **kekildim, aydarlım** "kahküllüm", **tulımdım** "örgülüm", **şırak** "çıra'm", **teteles** "devrem, çağdaşım" vb.

Gelin kızın eşinin yakınlarının isimlerini doğrudan söyleyemediği için, özel isimlere fonetik ve anlam açısından ilişikli farklı sözcüklerle yeni isimler verir. Mesela **Jılkıbay** (Atbey) için mingiş binici**, Koşkarbay** (Koçubey) için **azban** "azman", **Bürkitbay** (Kartalbey) için **ülken kus** "büyük kuş", **Karabay** için **baran** "kara", **Akbergen** ise **Şankan** "boz" vb.

"Eskiden **Ayuvbay, Tülkibay**, **İytbay** adlarında üç kardeş bir köyde yaşarmış. Oturdukları köy, bir çayın kenarında imiş. Günlerden bir gün bu üç ihtiyar kardeş evde sohbet ederken, dışarıdan köpeklerin havlama sesleri duyulur. Kardeşlerden biri eşik tarafta oturan gelin kıza; "Köpekler niçin havluyor, bir bakar mısın? " der.

Gelin kız hemen dışarı çıkar, köyün dış tarafında bir ayının bir tilkiyi kovaladığını görür. Onların arkasından da köpekler havlamaktadır. Eve dönmekte olan gelin, olanları nasıl söyleyeceğim, bunların hepsi, atalarımın ismi diye çekinerek eve girer.

-Evet, kızım, köpekler niçin havluyor? Diye kardeşlerden biri tekrar sorar. Şaşkın vaziyetteki gelin kız; “köyün dışındaki çamlı belde, **atakem** (Ayı), **täkemdi** (tilki) kovalıyordu, köydeki tüm **jäkemder** (köpekler) onlara havlıyor.” diye cevap vermiş.” [100]

Günümüzde kırsal bölgelerde bu adet hala devam ettirilir. Günlük hayatta, saygı ve nezaket gereği, herkesin bir arada oturduğu ortamlarda büyüklerin ismi hala doğrudan söylenmez. Diğer taraftan soyadı olarak dedelerin ismi soyadı olarak doğrudan söylenir.

Kazakçadaki tabuların önemli bir kısmı, tabiattaki güçlerle, yırtıcı, saldırgan hayvanlarla ve hastalalıklarla ilgilidir. Bolşevik devriminden önce, **şeşek** “çiçek hastalığı”, doğrudan söylenirse bizde de bulaşır düşüncesi ile **ävliye** “evliya”, **korasan** “Horasan”, **meyman** “konuk” sözcükleri ile söylenirdi. Mesela; **şırağım, el ürkip jalğız tastap ketti. Ävliye şığıp jatır. Bes balanıñ äzirge üşevin berdim.** Çırağım, halk korkudan bizi terketti, yalnız bıraktı. Evliya çıktı. Beş çocuğun şimdilik üçünü verdim. S. Mukanov. Jambıl bölgesi, Juvalı ilçesinde hala çiçek hastalığı doğrudan söylenmez, evliya denir. [101]

Kazakçada, **kaskır** kurt sözcüğü “hayvanlarımıza saldırır” korkusuyla doğrudan söylenmez. Onun yerine **böri** “börü”, **iyt-kus** “it-kuş”, **kara kulak**, **serek kulak** “dik kulak”, **ulıma** sözcükleri kullanılır. Bu sözcüklerin ilk ikisi bugün eşanlamlı dizesi oluşturacak şekilde birlikte kullanılır. **Añkav böri koy ürkitedi, akılsız adam el ürkitedi.** “Şaşkın kurt koyunları ürkütür, akılsız adam halkı ürkütür”. Atasözü. **Koydı iyt-kustan korğaytın iytter bar.** “Koyunları kurttan koruyacak köpekler var”. B. Maylin.

Eski devirlerde **jılan** “yılan” kelimesini büyükler küçüklere doğrudan söyletmez **tüyme** “düğme” dedirtirlerdi. Kaybolan hayvan için **urlandı, joğaldı** “çalındı, kayboldu” denilirse, bir daha bulunmaz diye, **koldı boldı** “kollu oldu, başka ellere geçti” denir. Hayvanlar sağılıp bittiğinde **savılıp boldı** “sağılma işlemi bitti” yerine **bayıdı** “rahatladı” denmesi tavsiye edilir. Oturulan bir mecliste **keteyik, kaytayık** “gidelim, dönelim” yerine **köbeyeyik** “çoğalalım” denilir.

Şiddetli yağmurların yağdığı, gökgürültülerinin çınladığı, yıldırımların düşüp, şimşeklerin çaktığı bir ortamda “yıldırım düşmesin endişesi ile”, **jäy** “yıldırım” yerine **jasıl** “yeşil” sözcüğü kullanılır. **Ay, kün battı** “ay, güneş battı” yerine, **kün bayıdı** “gün sona erdi, gün bitti” tabiri hala Kazaklar arasında kullanılır. Mesela **Sol kezde**

kara bulttan şıkkan nayzağayday jasıl atkan. “Tam o sırada kara bulutlardan süngü gibi yıldırım düştü.” T. Jarakov. **Kün elde kaşan bayıp, kas karayıp kalsa da, üyde şam jok.** “Gün bitip bitip, karanlık çökse de evde ışık yok.” H. Esenjanov.

Sözcükleri değiştirerek yeni anlam çıkartmanın bir yolu **örtmece (euphemism)** usulüdür. Örtmece de, tarihi açıdan bakıldığında tabuda olduğu gibi, bir sözcüğün yerine başka sözcük konularak yapılır. Örtmecede, batıl inançlardan dolayı değil, kaba sözcüğün anlamı örtülerek, yumuşatılmak suretiyle, kibar ve nazik sözcüklerle değiştirilir.

Örtmece usulü ile sözcüklerin değiştirilmesiyle söylenen sözcükler birkaç gruba bölünerek incelenir:

1. Hastalık adları. Hasta olan adama, hastalık doğrudan söylenmez, yumuşatılarak başka bir şekilde söylenir. Mesela; tüberküloz hastalığı yerine **ökpe avruvı** “ciğer hastalığı”, kanser hastalığı yerine **jaman avruv** “kötü hastalık”, belsoğukluğu yerine **jinişke avuruv** “ince hastalık”, **kızılşa** “kızamık” hastalığı için “kızıl”, frengi yerine **samal** “şimal veya yel”, çeşitli psikolojik rahatsızlıklar için **talma avruvı** “bayılma hastalığı” vb. Hekimler **avruv** “hastalık” sözcüğü yerine daha çok **sırkat, navkas, akav** “rahatsızlık” sözcüklerini kullanır. Kulakları işitmeyenler için **keren** “ker” , **sañrav** “sağır” yerine **kulağı tosan** “işlevsiz kulak”, **saran estiydi** “ağır işitir” tabirleri kullanılır.

2. Kaba anlamlı sözcükler; **Abayğa Jiyrenşenin avzı nejis tögip otırğanday jiyrenişti körinip ketti.** “Abay’a Jiyrenşe’nin ağzı dışkı saçar gibi iğrenç göründü.” M. Ävezov. **Jer öñdevge kerek dep kustıñ kıyın jıynadı.** “Tarlaya lazım diye kuş gübresi topladı.” B. Maylin. **Däretke şıkkan Jumabay söyley kirdi.** Taharete çıkan Jumabay söylene söylene içeri girdi. Ğ. Mustafin.

Konuşma dilinde def-i hacet için **ülken däret** “büyük abdest”, **kişi däret** “küçük abdest”, **däret sındıruv** “taharet kırmak veya abdest bozmak”, **ulı jarakka otırdı** “büyük levazıma oturdu” sözcükleri kullanılır.

Erkek ve kadın ilişkisi için eserlerde aşağıda örneklerde verilen şekillerde farklı ifadelerle örtmece yapılır. **Täpender jarattı ma, elde avıl üydin öz ösegi me, Ayğanşamen jakın degen söz jayılıp ketti. “**Täpenler mi

yaydı, yoksa köyün dedikodusu mu, Ayğanşa ile yakın diye söz çıktı.” B. Maylin. **Ana hatşı bala men Ravşannın könli jakın degen ras pa eken? “**O sözcü gençle Ravşan’ın gönlü yakın dedikleri doğru mu acaba?” B. Maylin. **Jumajannıñ äyelimen Seyitjan tamır eken, onı küyevi sezip koyıp, jaman şatak şığarıptı.** Juma’nın karısı ile Seyitjan dost imiş, bunu kocası sezmiş ve çok kötü problem çıkarmış. Jetisuv Gazetesi. **Bir äyel köñildesimen birge oturğan jerinde ustaldı.** Bir kadın gönül ilişkisi içinde olduğu arkadaşı ile beraberken tutuklandı. Leninşil Jas Gazetesi. **Bilemin onıñ suvık jürisiniñ barın. Kimmen bolsa da jaman kılığınıñ üstinen tüssem tiri koymaymın. “**Onun soğuk yürüyüşünü bilirim. Kiminle de olsa kötü işinin üstünde yakalarsam diri bırakmam.” Leninşil Jas Gazetesi.

Sıyır bukağa janastı “İnek boğaya yanaştı”; **biye ayğırdan şıktı** “kısrak aygırdan çıktı”; sünnet etmek yerine **minin alğızuv** “kusurunu gidermek**”, jatır** “ana rahmi” yerine **bala jatatın jer “**bebeğin yattığı yer”, **ätek** “iktidarsızlık” yerine **beli jok** “beli yok” denmesi bu gruba dâhildir.

3. Evlenme ve çocuk sahibi olmakla ilgili örtmece sözler; Aile kurmak, çoluk çocuk sahibi olmak insan hayatında önemlidir. Evlenen genç insanları utandırmadan, evlenmekle ilgili kibar, ince ifadeler Kazakçada çoktur. Mesela kızını evlendiren kimseye, **balañdı kuttı ornına kondırıpsıñ** “çocuğunu kutlu yerine kondurmuşşun”, oğlunu evlendiren kimseye **balañdı ayaktandırıpsıñ** “çocuğunu ayaklandırmışşın”, **kelin tüsiripsiñ** “gelin almışsın” diye tebrik edilir. Evlenen erkeğe, **kolıña kus kondırıpsıñ, kusıñ kayırlı bolsın** “kolına kuş kondurdun, kuşun hayırlı olsun” denir. **Sizge aytpağanda kimge aytayın Süyeke! Koldarıñızğa kus kondırğalı otırmın. Osını aytıp bizdiñ kempir şaldan süyinşi surañız.** “Size söylemeyeyim de kime söyleyeyim Süyeke! Kolunuza kuş kondurmak üzereyim. Bunu ihtiyar anne babama iletin ve müjde sorun.” Leninşil Jas Gazetesi.

Kazak halkı **bala degen adamnıñ bavır eti** yani “çocuk insanın canı ciğeri” diyerek, çocuk sahibi olmayı çok sever. **Balalı üy bazar, balasız üy kuv mazar.** “Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev kuru mezar.” Atasözü. Çocuk sevemeyen insanlar için **kuv bas** “kuru baş, yalnız baş”, **äyelinin ökşesi kanamağan** “hanımının eteği kanamadı” deyimi kullanılır. Evli insanlara **böpelerin bar ma?** “bebeğiniz var mı?” diye nazikçe soru yöneltilir. Çocuk

dünyaya geldiğinde; oğlan mı kız mı yerine, **at ustar ma, älde kırık jeti me?"** "at tutan mı, kırk yedi mi? (at tutan mı, başlık alınan mı?)" diye sorulur. Bütün bu kullanımlar Kazak dilinin örtmecelere zengin bir dil olduğunu gösterir. Edebî dilde hamile kadınlar için; **eki kabat, jükti** "iki kat, yüklü" eşanlamlı kelimelerinin yerine daha nazikçe **ayağı avır** "ayağı ağır" tabiri kullanılır. **Äyelim** "hanımım" yerine **joldasım "**yoldaşım, eşim"; **emşek** "meme" sözcüğü yerine tös "döş, göğüs" sözcükleri söylenir. Mesela; **äyelimniñ ayağı avır, kiyimi jok bolğan soñ, sonda kaldı.** "Eşimin ayakları ağır, elbisesi olmadığı için orda kaldı." Konuşma dilinde doğmak, doğurmak fiili için **oravğa oturıv** "sarmaya oturmak" deyimi kullanılır.

4. Nahoş anlam ortaya çıkaran hareket ve sözlerin yerine kullanılan örtmece sözler**; jılı jılı söylesen jılan ininen şığadı.** "Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır." Atasözü. Kazak halkı, insanın hoşuna gitmeyen anlamı ağır sözcükleri doğrudan söylekten kaçınarak, anlamı yumuşatan farklı sözcükler kullanmayı yeğler. Kazaklarda tanımadık, bilmedik insana sen demek büyük saygısızlıktır. **Siz degen izzet, biz degen kömek.** "Siz demek izzet, biz demek kömek." Bu atasözü bu anlayıştan ortaya çıkmıştır. Bu sebeple olsa gerek, Kazakçada gerçek anlamıyla söylenebilecek sözcüklerin yerine daha nazik ifadeler taşıyan eşanlamlı sözcükler kullanılır. Mesela; **Äbennin köñli köterilse, sözinde kospa boladı.** "Äben'in keyfi yerindeyken, sözünde katıştırmalar olur." Ğ. Mustafin. **Kolı aşık, kaltası da tesik deydi Aldabergen kariya.** "Eli açık, cebi delik dedi Aldabergen ihtiyar." E. Särsenbayev.

Kazak edebiyatının şaheserlerinden olan Muhtar Ävezov'un "Abay Yolu" romanı son satırları şöyle sonlanır. **"Osılayşa aynalası ayıkpağan sur tuman, suvık zaman işinde *ulı jan düniyeden köşti*. Mağaştıñ kırkın berip bolğan künniñ erteñinde *Abay jäne kaza taptı*. Ulı kevdeniñ *ıstık demi toktaldı*. Şöl dalanı jarıp akkan dariyaday, *iygilik ömir üzildi.* Sonav bir şakta tastı takır, jaltır biyik basına jalğız şıkkan *zävlim ösken alıp şınar kuladı. Ömirden Abay ketti*."**

"Bu şekilde bir türlü dağılmayan sisler içinde, soğuk bir anda ulu insan dünyadan göç etti. Mağaş'ın kırkını verdikleri günün ertesinde Abay vefat etti. İri gövdenin ılık nefesi durdu. Çöle benzeyen bozkırı yararak akan ırmak gibi, iyi ömür kesildi. Bir

zamanlar taşlı, dazlak ve parlak zirvelerde yalnız büyüyen alp ulu çınar devrildi. Ömürden Abay geçti."

Muhtar Abay'ı öldü demeye kıymaz. Onun yerine usta yazar, iç dünyasının verdiği heyecanla, **ulı jan düniyeden köşti, Abay kaza taptı.** "Ulu insan dünyadan göçtü. Abay vefat etti." **Ulı kevdeniñ ıstık demi toktaldı. "**İri gövdenin ılık nefesi durdu." **İygilik ömir üzildi.** "İyi ömür kesildi." ***Z*ävlim ösken alıp şınar kuladı.** "Zirvelerde yalnız büyüyen alp ulu çınar devrildi." **Ömirden Abay ketti.** "Ömürden Abay geçti." sözcüklerin en güzel incilerini derleyerek, Abay'ın etrafına gül olarak eker gibidir. Örtmecelerin bir edebî esere ne derecede etkin ve güzel çehre kattığı bu satırlarda da anlaşılmaktadır. Bunun yanında ana dilimizdeki eş zamanlı kelimelerin zenginliğini de bu satırlardan görmek mümkündür.

Kazak edebî dilinde olduğu gibi halkın konuşma dili de örtmecelere zengindir. Ağzında söz durmaz anlamında **avzınıñ jeli bar** "ağzının yeli var (ağzında bakla ıslanmamak)", ailede eşler arasındaki tartışmalar anlatmak için **üy işinde ıdısayak sıldıramay turmaydı** "ev içinde kap kacak tangırtısı eksik olmaz" denir. Hilekâr kimseler için **işinde bükpesi bar** "içinde gizli saklısı var", **bukpantayı bar** "düzenbazlık var" denir. Birinin eşyasını biri çalarsa **jiyendik jasadı** "yeğenlik yaptı", **oynap aldı** "şakayla aldı" denilir. Hırsız için **kolınıñ** jımıskısı bar "elinde kir var" sözcükleri kullanılır.

Günlük hayatta, nahoş anlamlı sözcükler nazikçe söylenirken bazen, saygı ve kibarlık içeren sözcüklerin yerlerine kaba sözcükler kullanılır. Bu usüle dilbiliminde **kötü adlandırma (dysphemism)** veya **kakofemizm (cacophemism)** denir. Belli bir bağlamda, belli bir kavramı edepsiz ve kaba sözcüklerle anlatmak da sözcüklerin yerlerinin değiştirilerek kullanılması usülünün bir dalıdır. Kötü adlandırma, örtmecenin tezadıdır. Örtemecelerde sözcüğün anlamını iyi ve olumlu yöne çekerken, kötü adlandırmada tam tersine sözcüğün olumlu ve iyi anlamını olumsuz ve kötü yöne çekilir. Mesela **ferma bastığı ünemi urttap jürgen adam körinedi.** Firmanın sahibi (burada çiftlik sahibi) sürekli kafa çeken biri gibi göründü. Kültür ve Hayat dergisi. **Munı estigende el külkiden ölip kala jazdadı.** "Bunu duyduğunda millet gülmekten neredeyse ölecekti." Konuşma dilinden. **E, sonday-ak, biz kimniñ şikiräsi ekenbiz?** "Biz kimin şürekâsıyız? (Kaçın kurasıyız?)" **Şip-şiyki ötirik!** "Çip çiğ yalan!" Ğ. Mustafin. **Boğın botalı tüye kıldı.** Bokunu yavrulu deve yaptı. Atasözü. **Boğı botka, sidigi sirke.** Boku lapa, sidiği sirke. Deyim. **Bolar bala boğınan.** "Olgaç oğlak bokundan belli olur veya Yiğit bokundan belli olur." Atasözü.

Avıldastıñ avzı sasık. “Hemşehrimin ağzı kokar.’ Atasözü. **Tesik monşak jerde kalmas.** “Delikli boncuk yerde kalmaz.” Atasözü.

Yukarıda verilen örnekler Kazak dilinin gücünü ve kudretini, Kazak dili örtmecelere ne kadar zengin ise, kötü anlamlı sözcüklere de fakir olmadığı anlaşılır. Kötü adlandırmalara genel olarak edebî eserlerde kahramanların günlük konuşmalarını vermek için başvurulur. Bu yolla yazar, kendi kahramanının davranış ve huylarını, kültür seviyesini, gerçek karakterini ortaya koyar.

Baska päle tilden, til tas jaradı, tas jarmasa, bas jaradı. “Başa beladır dil, dil taş yarar, taş yarmazsa baş yarar.” Atasözü. Bu atasözü sözün toplumlar için önemini, güç ve kudretini anlatmaktadır.

3. BÖLÜM EŞANLAMLI KELİMELERİN STİL, ANLAM VE MORFOLOJİK ÖZELLİKLERİNE GÖRE TASNİFİ

3.1. EŞANLAMLI KELİMELERİN STİL ÖZELLİKLERİ

Stilistik üslûp yöntemlerini ve türlerini inceleyen edebî araştırma ve dilbilimi dalı, anlatım bilimidir. Sözlüklerde kelimelerin anlamının yanında örnekler verilerek stil özellikleri de gösterilir.

Stilistik (anlatımbilimi) dildeki kelimelerin stil özellikleri derleyerek, onların anlam bakımından gelişmesi ve değişmesi esasında türlerini belirler. Stilistiği inceleyen bilim adamlarına göre; "Stilistiğin esas ilmî anlamı stil kavramı algısının kendisidir." Stil özellikleriyle edebî eserin yazıldığı sistemi veya prensibi anlarız. "Eşanlamlılık stilistiğin ikinci esas ilmî konseptidir." [1]

Kazak dilinin stilistiğini ilk olarak inceleyen dil bilginleri şu prensibi esas almışlardır: " Stilistik belirli bir dildeki leksikolojik, gramer ve fonetik usüllerin kullanılış prensipleridir. Bir kavramı söyleyerek veya yazarak anlatmak için gerekli üslûp usülleri, dil teknikleri seçilir. Bu safhada dilimizdeki eşanlamlı kelimeler ve onun varyantları çok kullanılır." [2]

Kazak dili işlevsel stilistik tarihi eski değildir. Kazak edebiyatında stilistik son elli yılda gelişip ortaya çıkmıştır. Kazak dili stilistiği yazı dilinin geliştiği, edebî dilin oluştuğu **Abay** devriyle başlar, Sovyet döneminde gelişir. Kazak dili stilistiğinin ilmî esasları, objeler ve inceleme usülleri henüz tespit edilmemiştir. [3]

Kazak dilinde işlevsel stilistiğin dört türü bulunur. a. İlmî stil, b. Edebî stil, c. Gazete ve matbuat stili, d. Ofis stili. e. Bizce bunlara bir de halk ozanı, aşıklar, söz ustaları ve hatiplerin "güzel söz söyleme sanatı-belagat-retorik" stili eklenmelidir.[4] Aslında bu sanat Kazak halkının tarihiyle birlikte var olmuş eski bir stildir. Bu söz sanatının sarkıntıları, düsturu bugüne kadar halk arasında saklanmıştır. Kazakçada güzel söz söyleme sanatı hazır cevaplılık, uygun içerikli ve kafiyeli cevap bulma sanatıdır aynı zamanda.(Rusça ritoriçeskiy stil) [5] "Edebî mirasımızda halk ozanları ve aşıkların hazır cevapları halk bilgeliğini ve dil zenginliğini gösterir." [6] **V. V. Radlov** "Kazakların başka akraba halklara bakıldığında söz icatları ve hazır cevaplılığı beni etkiledi." [7] demiştir. Hazır cevaplılık neredeyse atasözüne dönüşmüştür. Güzel söz söyleme sanatı destan ve efsanelerden süzülüp, edebî dilimizin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Bu sanatın dili günümüzdeki edebî dilden çok farklı değildir. Ustaların sözleri, ağız edebiyatının birçok sahasıyla birlikte, bugünkü söz

varlığımızın temelini oluşturur. “Ustaların sözlerini araştırmak, derlemek, dilimizin söz varlığını zenginleştirirken, edebî dilimizi geliştirip, konuşma ve yazma kültürümüze katkıda bulunacaktır.”[8]

Güzel söz söyleme sanatında hazırcevaplık, cümlelerin kuruluşlarındaki güzellik, derli topluluk ve meramın açık anlaşılırlığı bugün dahı örnek alınacak niteliktedir. Kazak halk halk edebiyatında meşhur **Mönkeniñ savalına Ayaz biydiñ kaytarğan javabı “**Möñke’nin sorularına Ayaz bey’in cevapları**”** olarak bilinen güzel söz söyleme sanatı örneğinde;

“Möñke- Akıl kaydan, asıl kaydan, avruv kaydan, dav kaydan şığadı, ata:

Möñke- Akıl nereden, cevher nereden, hastalık nereden, dava nereden çıkar, dede?

Ayaz biy- Akıl jastan, asıl astan, avruv astan, dav karındastan depti.

Ayaz biy-Akıl gençten, cevher taştan, hastalık aştan, dava kız kardeşten demiş.

Möñke- Arsızdık neden, añsızdık neden, pämsizdik neden şığadı? Dep suraydı.

Möñke-Arsızlık neden, ansızlık neden, itaatsizlik neden çıkar? Diye sorar.

Ayaz biy-Arsızdık, aşıkkannan, añsızdık asıkkannan, pämsizdik masıkkannan şığadı, depti.

Ayaz bey-Arsızlık açlıktan, ansızlık acelecilikten, itaatsizlik gururdan çıkar, demiş

Möñke- Danışpan bilgir, diluvar sözger, ülgili jolger kaydan şığadı? Dep suraydı.

Möñke- Danişment bilge, belagatli hatip, örnek yolcu nereden çıkar? Diye sorar.

Ayaz biy-Danışpan bilgir halıktan, diluvar sözger toptan, ülgili jolger karttan şığadı, depti.

Ayaz bey-Danişment bilge halktan, usta hatip topluluktan, örnek yolcu yaşlıdan çıkar, demiş. “[9]

Kazak yazılı edebî dilinde işlevsel stilin kalıplaşmış, oturmuş beş çeşidi vardır. Kazak halkı bu beş yolla düşüncelerini söyler ve yazar.

İşlevsel stil türleri birbirindensadece cümle yapısı bakımından değil, sözlük malzemesi olarak da aralarında sınıflanırlar. Bu tür sözcükler kullanım sıklığı aktif-pasif oluşu, bildirdikleri farklı anlamlar açısından da birbirinden ayrılırlar. Sözlüklerde örnek cümlelerde verilen stil özellikleri de dikkate alınarak bu tür sözcükler birkaç

grupta incelenir. A. Temel söz varlığı; B. Günlük iletişim sözcükleri; C. Basit sözcükler; D. Ağızlardan gelen sözcükler; E. Meslek ve sanatlara ait sözcükler. Bu şekilde bir tasnif Rus dili için de yapılmıştır. [10]

3.1.1.Temel Sözvarlığı

Temel sözvarlığı insanın genel yaşamındaki dirliği, iş ve hareketleri için en gerekli sözler girer. Bu sözcükler umuma ait sözcüklerdir. Bu sözcükler meslek kollarıyla ilgili değildir. Farklı stillere uzak olmazlar. Mesela **aylık, eñbekakı, jalakı** "emeğin hakkı, karşışılığı, mesai" yakın anlamlı kelimeleri günümüzde kullanmayan yok gibidir. Çünkü çalışan, üreten tüm insanlar aylık alırlar. Aynı şekilde **söylev** "söylemek", **aytuv** "konuşmak", **dev** "demek" eşanlamlı fiillerini kullanmadığımız gün yok gibidir. Bu sözcükler bilim adamına da, madenciye de, şaire de, çiftçiye de aynı şekilde hizmet eder.

Temel sözvarlığı kelime hazinesinin esasını ve çoğunluğunu teşkil eder. Bu kelimelerin stil özelliği yoktur, nötr anlamlıdır. Ancak belirli bir bağlamda ifadesi etkili ve yoğun olur. Mesela; **köylektiñ kiri juvsa ketedi, köñildiñ kiri aytsa ketedi.** "Gömleğin kiri yıkansa gider, gönlün kiri konuşmakla gider." atasözünde kir sözcüğü iki anlamda kullanılmaktadır. İlkinde kir sözcüğü temiz olmamayı anlatırken, ikincisinde mecazî anlamda kullanılarak "alınganlık, küsme ve kırılma" anlamında kullanılmıştır.

Baylık baylık emes, birlik baylık. "Zenginlik zenginlik değildir, birlik zenginliktir." atasözünde **baylık** "zenginlik" üç defa kullanılırken, ilk iki kullanımında zenginlik "mal, mülk" anlamında iken, sonuncusunda ise **bakıt, kuvanış** "baht ve sevinç" anlamında kullanılmıştır.

3.1.2. Günlük İletişim Sözcükleri

Bu grup, konuşma dilindeki günlük iletişim sözcüklerini içerir. Konuşma dili, yazı diliyle kıyaslandığında daha özgürdür, kısıtlamayı sevmez. Mesela biri yaşlı, ikincisi yaşça daha küçük ik insan karşılaştığında, küçüğü büyüğüne **Assalamağalaykum** diye selam verir. Bazen, **amansız ba?** "sağlığınız nasıl?", **esensiz be?** "esen misiniz?", **jaksımısız?** "iyi misiniz?" diye de sorar. Selamlaşmadan sonra, yaşça büyük olan küçüğe, **deni karnıñ sav ma?** "sağlık sıhhatin iyi mi?", **ahvalıñ jaksı ma?** 'halin nicedir?", **avıl aymağıñ aman ba?** "köydekiler iyi mi?", **üy işiñ aman ba?** "ev efradı iyi mi?" diye sorar. Eğer bir yolculuktan geldiyse **at köligiñ aman ba?** "Atın iyi mi?" şeklinde de selamlaşılır.

Yazı dilinde bunlara yer verilmez. Çok olsa, **salamatsız ba, üy işi aman ba?** “iyi misiniz, ailen nasıl?” bundan öteye gidilmez. Konuşma dilinin söz varlığınında, yazı dilinden daha fazla eşanlamlı kelimelerin olduğu bu örnekten anlaşılabilir. Konuşma dilinde edebî dilden sözcükler kullanılabilirken, konuşma dilindeki birçok sözcüğe edebî dilde yer verilmez.

Mesela; **iyt-av, ne dep edin Jükeñe? Kel ayağına jığıl.** “Hey köpek! Ne dedin sen Jüken’e, gel ayaklarına kapan?” K. Orazalin. **Avız oraza bolğandıktan, Şalmatay kajı jatkan päter avız aşarğa kişi besinnen ak kütinetin edi.** “Ağızları oruçlu olduğu için, Şalmatay hacının evi ikindiden itibaren iftar hazırlığına girişirdi.” İ. Jansügirov.

3.1.3.Banal Sözcükler

Banal sözcükler de konuşma dili kelime varlığının bir bölümüdür. İki ayrı özelliği bulunur. A. Stil anlamı olarak bir varlığı aşağılamak, değerini düşürmek için kullanılır. B. Ağızlardaki sözcükler gibi kullanım alanı kısıtlı değildir, herkes için anlaşılır ve tanıdık sözcüklerdir. Üçüncü bir özellik olarak bu sözcükler edebî dilde kullanılmaz, edebî dile yabancıdır. Mesela; **äytevir bala-şağağa näpaka izdep jürmiz ğoy.** “Çoluk çocuğun nafakasının peşindeyim.” Ğ. Mustafin. **Urı, jas jetim şpanalarmen birge okıp, balalarımız üyimizdegi nandı urlaytın boldı.** “Hırsız, genç, kimsesiz keretalarla birlikte okuyan çocuklarımız evimizdeki ekmeği çalar oldu.” İ. Jansügirov **Jetisuvdan bolsañ tonğannıñ äkesin sonda körer edin.** “Jetisuv bölgesinden olsaydın, donmanın babasını görürdün.” S. Adambekov. **Dombranıñ kulağın burap Şöje, añratıp koya berdi öleñdi urt.** “Dombra sazının kulaklarını çeken Şöje, anırmaya başladı şiirini avurtlarından.” Ozan atışmalarından **Olar meniñ sözimdi kulaktarına da ilmeydi katınjandısıñ dep koldarın bir-ak siltep jüre beredi.** “Onlar benim sözüme kulak asmazlar, kadıncanlısın diye kollarını sallayıp giderler.” Leninşil Jas gazetesi.

Burada geçen **näpaka** “nafaka”, **şpana** “kereta, hergele”, **äkesi** “babası” **katınjandı** “kadın canlı, çapkın” gibi sözcüklerin hepsinin anlamı olan sıradan, banal sözcüklerdir. Bunlar daha çok konuşma dilinin kelime dağarcığına aittir. Her birine edebî dilden eşanlamlı karşılığı bulunabilir.

3.1.4. Ağızlarda Kullanılan Sözcükler

Edebî dilin dışında duran, günlük hayatta iletişimde kullanılan sözcüklerin bir dalı da ağızlarda kullanılan söz varlığıdır. Banal sözcüklerle kıyaslandığında bunların iki

ayrıcalığı ortaya çıkar. A. Kullanım sahasının bir sınırı vardır. B. Derinliği yoktur. Ağızlardaki sözcükler, edebî dildeki eşanlamlı kelimelerle uyuşmazlar. Bu sözcükler daha ziyade, bazı edebî eserlerde yer alan kahramanın diliyle kullanılır. Mesela **Ärkaysısınıñ aldında bir bir sırlı ak şubar janan.** "Herkesin önünde bir bir alaca renkte büyük kâseler." Ğ. Sılanov. **Vay közelin biledi av! Kazaktın avılına şığa jürip tünde tasalanıp bozbalaşılık jasağanan savsıñ ba özin?** "Vay güzelim bilir. Kazakın köylerine gece çıkıp dolaşıp gençlik günlerini mi hatırladın?" Ğ. Sılanov **Avıldıñ sırt jağında biyik kara töbeniñ basında ülken korım bar edi.** "Köyün dışında yüksek kara tepenin başında büyük çakıl yığını var idi." E. Nurpeyisov.

Burada geçen **janan** sözcüğü "büyük kâse", **közel** "azizim", **korım** sözcüğü "mezarlık" anlamında yerel sözcüklerdir. Mahallî kahramanın dili dışında stillerde ağızlara ait sözcüklerin kullanılması edebî dilin normlarını bozmak, tahrif etmek olarak kabul edilir.

3.1.5.Terimler

Her dilin sözvarlığında halkın temel kelime hazinesi dışında ilim ve tekniğin her sahasına ait özel sözcükler olur, bunlara terim denilir. Ekim devrimiyle birlikte Kazak edebî dili yeni terimlerle zenginleşmiştir. Bunun neticesinde tarihte daha önce dilimizde hiç olmayan terminoloji bilim sahası ortaya çıkmıştır. Terimlerle beraber Kazakçada eşanlamlı kelimeler sayısı da çoğalmıştır. [11] Mesela; **Kamzak ötken jılı az vakıt emhanada jatkan… Avruvhana köñliñizge jakpasa, üyiñizge kaytkanınız makul.** "Kamzak geçen sene bir süre klinikte yatmıştı. Hastane hoşunuza gitmese evinize dönmeniz uygundur." J. Jumakanov. **Kisi bası bir birden kubılanama kompas aldı.** "Kişi başı birer kompas aldılar." S. Begalin. Burada geçen **emhana** klinik, **avruvhana** "hastane" ve **kubılanama** (kıblename) "pusula, kompas" sözcükleri birer terimdir.

3.1.6. His Ve İfade Sözcükleri

Dildeki sözcükler, onun içinde eşanlamlı sözcükler içerdikleri semantik özelliklerine göre tarafsız (yansız) sözcükler, ifade sözcükleri ve hissî sözcükler olmak üzere üçe bölünür. Tarafsız sözcükler hissî anlamı olmayan, birine veya bir varlığa olumlu veya olumsuzluk içermeden sarfedilen sözcüklerdir. Mesela **azaytuv-aluv-kemitüv-şegerüv** "azaltmak, almak, eksiltmek, çekip almak"; **azat-erikti-tävelsiz** "hür, erk, bağımsız" **aykın-anık** "açık, net", **adam-kisi**, **alğa, ilgeri, joğarı** "öne, ileri, yukarı" vb.

Bu gruba temel sözvarlığı, terimler ve ağızlarda kullanılan sözcükler girer. Sözlükte yer alan kelimelerin birçoğu tarafsız sözcüklerden oluşur.

İfade sözcükleri bir varlığı sadece adlandırmakla kalmayıp, bunun yanında duyguya hitap eder. Mesela **abajaday** "dev gibi", **abdırav** "kendini kaybetme", **adırandav** "horozlanmak", şatpak "saçmalık", şaynama "çiğneme atıştırmalık", şiymay "çizim, karalama", **tekirek** "dörtnal", **üzdigüv** "açlık çekmek", **jırındı** "deneyimli", **bılşıl** "boş söz", **ängülik** "aptal, dangalak", **baya-şaya** "titrek", **bolbır** "gevşek, yumuşak", **borbay** "ayak, but", **bürseñdev** "titremek, üşümek", **esirik** "yaramaz, deli", **şoşandak** "yerinde duramayan", **sandırak** "sersem" vb.

İfade sözcükleri her stilde kullanılmaz. Bunlar genelde günlük konuşmalarda çok söylenir. Dildeki tüm ünlem ve tabiat taklidi, yansıma sözcükler his sözcükleri kategorisine girer.

His sözcükleri de ifade sözcüklerinin bir türüdür. Bunların arasındaki sınırı belirlemek zordur. His sözcüklerin insanın bir varlığa ilişikliğini gösterir. Bunlar sözcüklerin anlamına insanın hislerini, bakış açısını bildiren tonlar katarlar. Bu hisler sevgi, sempati, beğeni, şefkat, nazlılık, inanç, suçlama, korkutma, tehdit vb. Mesela **bavırmal "**cana yakın", **kanşıl** "köklere bağlı", **mıskılşıl** "şakacı", **sorlı** "dertli", **ğacap** "acayip", **keremet** "mükemmel", **sabaz** "saf, uysal", **markum** "merhum", **lağnet** "lanetli", **jarıktık** "aziz", **kaharlı** "gaddar" vb. Bu tür kelimeleri olumlu ve olumsuz diye ikiye bölebiliriz. **O. S. Akanov'a** göre; "Sözcüklerin stilistik açıdan tasnifi eşanlamlılık kavramıyla yakından ilgilidir." [12]

Dilde eski sözcükler konuşma dilinde ve yazı dilinde de yer alır. Bunlar hem tarafsız, hem de hissî ve ifade içeren sözcükler olabilir. Bu yüzden bu arkaik sözcükler kendi başlarına bir grup oluşturmazlar. Bunlar farklı stildeki kelime gruplarına bölünüp, dağılırlar. Eski sözcüklere edebî eserlerde şiirsel hava ve hamaset duygularını etkili bildirmek için başvurulur. **Amanbısıñ, armısıñ, tuvıskanım, dosım, ukrayın halkınıñ ata mekeni asıl jeri!** "Nasılsın, iyi misin, yakınım, dostum, Ukrayna halkının ana vatanı!" Leninşil Jas gazetesi. **Kuttı bolsın jan köke, astıña mingen pırağın.** "Kutlu olsun can dostum, üstüne bindiğin Burak'ın". Halk Destanlarından.

Burada geçen **armısıñ**, (iyi misin, sağ mısın?) **pırak** "Burak atı" ululamak ve saygı stilinde kullanılan şiirsel arkaizmler diyebiliriz. Dilin nakş ve derinliliği eşanlamlı kelimeleri dönüşümlü olarak kullanmakla beraber, bazen onları birbirine karşılıklı olarak kullanmak suretiyle de yapılır. Bu usülle ortaya çıkmış Kazak atasözlerinden

bir kaçını örnek olarak verelim. **Gürildep kelgen javdan, külimden kelgen kas jaman.** “Eserek gelen düşmandan, gülerek gelen düşman daha kötüdür.” **Kavıp bar jerde-kater bar.** “Korku olan yerde tehdit var.” **Kavıp kaydan bolsa kater sodan.** “Korku nereden ise tehdit oradan.” **Ölim bar jerde kaza bar.** “Ölüm olan yerde kaza var (kayıp var). **Irıs avısadı, bak juğısadı.** “Zenginlik el değiştirir, baht bulaşır.” **Bet körse jüz uyaladı.** “Yüzün gördüğüne yanaklar utanır.”

Bu atasözlerinde geçen eşanlamlı kelimelerin ifade ve hissî anlamları, öndekilerde zayıf, arkadakilerde daha kuvvetlidir. Kendi aralarında birbirlerine karşı kullanılmışlardır. **A. N. Gvozdev** bu usül hakkında; “ … sinonimler birbirlerinin yerine kullanılabilirken, bazen de birbirlerine karşı kullanılır; bu şekilde onların ifadedeki farklılıkları açık olarak ortaya çıkar.” [13]

Etkili ifade yapmanın türlü yolları vardır. Onlar tek sözvarlığındaki sözcüklerle değil bazen fonetik yollarla, seslerin ritmiyle ve bazen susmakla da yapılır. [14]

3.2. EŞANLAMLI KELİMELERİN ANLAM ÖZELLİKLERİNE GÖRE TASNİFİ

Sözcükler arasında faklı ilişkiler kurulur. Eşanlamlılık da kelimeler arasında yakınlığın olduğu bir ilişki türüdür. Kelimeler arasında yakınlık kelimelerin anlamlarından ortaya çıkar. Sovyet bilim adamı **V. V. Vinogradov’a** göre kelimenin üç farklı anlamı olur. A. Gerçek anlam. (Tuvra mağına) B. Mecazî anlam. (Frazeologiyalık baylavlı mağına) C. Cümleye bağlı anlam. (Sintaksistik şarttı mağına) [15]

Gerçek anlamdaki sözcükler, yalnızca belli bir cins sözcüklerle değil, tüm sözcük cinsleriyle, serbestçe ilişkiye girer. Bunun gibi gerçek anlamdaki eşanlamlı kelimeler de, belli bir bağlamda olsun veya olmasın, gerçek bir kavramı karşıladığı için her zaman kolay ayırt edilir. Mesela adam ve kisi kişi gibi hayatın objeleri olan varlıkların adları, ifade edilen kavramla doğrudan ilişkili oldukları için, her hangi bir bağlamda bir araya gelip gelmediklerine bakılmaksızın eşanlamlıdır.

Bazı sözcükler gerçek anlamlarının dışında, anlamları değiştirilerek kullanılır. Değiştirilen anlam, gerçek anlamdaki sözcükle yapıldığı için bu kez bağlama bakılır. Mesela; **Jünisbek soğısta oñ kolınan jaralı boldı.** “Jünisbek savaşta sağ kolunan yaralandı.” derken **oñ kol** “sağ kol’ ifadesi gerçek anlamında kullanılmıştır.

Lebedev treyner ğana emes, doktor Krayevskiydiñ oñ kolı, kömekşisi, jaksı atlet eken. “Lebedev sadece çalıştırıcı değil, doktor Karayevskiy’in sağ kolu,

yardımcısı, iyi bir atlettir.” M. Tanekeyev. Bu cümlede **oñ kol** “sağ kol” tabiri değişen anlamda “yardımcı” yerine kullanılmıştır.

Son çıkarılan anlam, ilk cins isim anlamından yapılır. **N. İ. İlminskiy, patşa ökimetiniñ oñ közi boldı.** “N. İ. İlminskiy çar hükümetinin sağ gözü oldu.” M. Akınjanov. Burada **oñ köz “**sağ göz” kendi anlamında değil, “güvenilir, emin” anlamında kullanılmıştır. Burada son anlam ancak cümleden çıkarılabilir. **Oñ kol**, **oñ köz** “sağ kol, sağ göz tabirleri, değişmece anlamıyla belli bağlamlarda kulllanıla, kullanıla deyimleşmişlerdir. Sözcüklerin bu tür tümcelerde ortaya çıkan anlamı **mecazî anlam** diye adlandırılır. Mecazî anlam ortaya çıkaran sözcükler, bir araya geldikleri kalıp dışına çıktıklarında gerçek anlamlarına kavuşurlar. **Sol kol** ”sol el” ve **sol köz** “sol göz” tabirlerinden bu tür deyim anlamı yapılmaz.

Bazen mecazî anlam doğuran kelimeler farklı eşanlamlı kelimelerle yer değiştirebilir. Mesela: **bizdi Şökimniñ üyi jılı kabakpen karsı aldı.** “Bizi Şökim’in evi sıcak kaşlarıyla karşıladı.” S. Mukanov. **Budan bılayğı jerde mundağı basşılar kurğak sözden naktılı iske köşüvi kerek.** “Bundan böyle buradaki yöneticiler kuru sözden somut işe geçmeleri gerek.” Jetisuv gazetesi.

Burada geçen **jılı kabak** “sıcak kaş” tümcesinindeki sözcükleri, **jılı jüz** “sıcak yüz”, **jılı peyil “**sıcak kalpli”, **jılı niyet** “sıcak niyet” şeklinde de kullanabiliriz. Yine **kurğak söz** “kuru söz” yerine **bos söz** “boş söz” de diyebiliriz. Mecazî anlam eşanlam dizeleri yapımında esas alınmaz. [16] Sözlüklerde geçen gerçek anlamla, mecazî anlam her zaman farklıdır.

Sözcükler bazı bağlamlarda yan anlam ifade edebilir. Ancak, cümle içinde kullanıldıkları bağlamla farkedilebilen bu tür anlam kategorisine cümleye bağlı anlam denir. (Sintaksistik şarttı mağanası) Mesela; **urınuvğa kara taba almay jürgen esekter solay eken dep koya koyuv kayda?** “Çatacak adam arayan eşekler işin doğrusu buymuş diye bırakacaklarını mı sandın?” S. Torıayğırov. **Eger osı kisiniñ iriktegen tukımımen avdandı kamtamasız etsek, zor tabıstın kilti kolğa tüsken bolar edi.** “Eğer onun seçtiği tohumlarla bölgeyi tedarik edersek, bol kazancın kilidi ele geçmiş olurdu.” Ğ. Mustafin. Burada **esek** “eşek” sözcüğü “aptal, cahil’ anlamında, “kilit” sözcüğü ise “tetik ve çözüm” anlamında kullanılmıştır.

3.2.1.Aynı Kelime Cinsinden Eşanlamlılar

Aynı cins eşamlı kelimeler grubuna gerçek anlam ortaya çıkaran cins isimler, fiil isimleri, sıfat isimleri vb. girer. Mesela **aspap-kural-sayman** “alet, edevat, donanım”, **baskış-baspaldak-satı** “basamak, merdiven”, **jolavşı-jürginşi** “yolcu, gezgin”, **olkılık-kemşilik** “noksanlık, eksiklik’, **şöp-pişen** “ot, biçilmiş ot” aynı cinsten eşanlamlı kelimelerdir.

İş-hareket bildiren eşanlamlılar; **aparuv-jetkizüv** “götürmek, iletmek’, **ayaktav, bitirüv-tamamdav** “tüketmek, bitirmek, tamamlamak”, **bağuv-jayuv** “gütmek, sürmek**”, jığıluv-kulav** “yıkılmak, devrilmek”, **järyalav-mälimdev** “yayınlamak, ilan etmek”, **kirüv-enüv** “girmek, binmek, dâhil olmak”, **kişireytüv-tarıltuv** “küçültmek, daraltmak”, **söndirüv-öşirüv** “söndürmek, kapatmak”, **tünev-konuv** “tünemek, gecelemek”, **tüymelev-ilgektev** “düğmelemek, iliklemek,” **utuv-jeñüv** “ütmek, yenmek” vb.

Sıfat bildirenler **aykın-anık** “açık, seçik”, **tar-kişi** “dar, küçük”, **büktemeli-jıynamalı** “bükmeli, katlamalı”, **eski-köne** “eski, köhne”, **kerekti-kajetti** “gerekli, hacet”, **kebüv-kurğak-kuv** “kuru” vb.

Zarf anlamında eşanlamlı kelimeler; **alğa-ilgeri-joğarı** “öne, ileri, yukarı”, **birjola-müldem** “tamamen, tümden**”, tañerten-azanda** “tanla, ezan vakti”, **änşeyin-jäy** “öylesine, durup dururken” vb.

Aynı cins eşanlamlıların tamamına yakın kısmı yansız, tarafsız, nötr sözcüklerden yapılır. Bunlar birbirindenanlam tonlarıyla, kullanılış, söz türetmeye olan yatkınlıkları ve esneklikleri ile ayrılırlar. Mesela **şöp** “ot” ve **biçen** “biçilmiş ot” kelimelerini ele alalım. Yeryüzüne biten otlara Kazakçada **şöp** denir. Otlar hayvanlara verilmek üzere biçilmişse bunlara **pişen** denir. Umum halk bu farka bakmaksızın veya bilmeden kesilmiş otlara da **şöp** demektedir. Burada **şöp** somut anlamıyla kullanılır. **Biçen** sözcüğü ise daha çok soyutlanarak, hayvanlara verilmek üzere hazırlanmış yemlere denmektedir.

Eski ve **köne** “köhne” eşanlamlı sözcüklerine bakacak olursak, insanlar için **köpti körgen köne** “çok görmüş köhne”, **eski köz adam “**eski göz adam” tabirlerini kullanırız. Kelimenin derinliğine baktığımızda eski sözcüğünün evvel zamana ait, kullanım süresi bitmekte olan varlıklar için kullanıldığını görürüz. Eski sözcüğü bu şekliyle **jaña** “yeni” sözcüğünün zıt anlamlısı, antonimidir. **Eski söz jana sözdiñ**

kazığı. “Eski söz yeni sözün kazığı.” Bu atasözde iki sözcük birbirine karşılıklı kullanılmaktadır.

Köne “köhne” sözcüğüne gelirsek, bu sözcüğün henüz tamamen eskimemiş ama eskimeye yüz tutmuş olma durumunu bildiren ifadesi vardır. Bu haliyle **köne** “köhne” sözcüğü bu kez **jaña** “yeni” kelimesinin antonimi değildir.

3.2.2.Farklı Cins Kelimelerden Eşanlamlı Kelimeler

Eşanlamlı kelimeler her zaman gerçek anlamlarıyla belli bir kavram ortaya çıkartmazlar, bazı eşanlamlı kelimeler ifade ve his anlamları yüklenerek, insanların duygularına hitap eder. Bun tür eşanlamlı kelimeler üç türlü olur. A. Her zaman olumlu anlamlı olanlar. B. Olumsuz anlam taşıyan eşanlamlı kelimeler. C. Karışık ifadeli eşanlamlı kelimeler.

A. Her zaman olumlu anlamlı olanlar; **bakıt-bak-ırıs-kut** “baht, talih, nasip, mut” **batır-er “**bahadır, yiğit”, **zerek-alğır** “zeyrek, zeki”, **mırza-beregen-şülen-comart-sakiy** “mirza (bonkör), verimli, cömert, eli açık” **suluv-ädemi-äyber-äsem-körkem-aruv** “güzel, h**oş, körpe, yakışıklı, görkemli, alımlı” ülgili-önegeli** “örnek, misal”, **batıl-öjet-ötkir-jürekti** “cesur, acar, gözüpek, yürekli”, **körkeyüv-güldenüv-jaksaruv** “gösterişli olmak, güllenmek, çiçek açmak, güzelleşmek” **süyinüv-süysinüv-kuştarlanuv** “sevinmek, haz etmek, beğenmek” vb.

B. Olumsuz anlam taşıyan eşanlamlı kelimeler; **beynet-mehnat azap-tozak** “mihnet, azap, cehennem, işkence”, **parakor-jemkor** “rüşvetçi”, **kargıs-nağlet-nälet** “kargış, lanet, beddua”, **ölim-ajal-kaza** “ölüm, ecel, kaza (vefat)”, **düley-tomırık-dökir-dünk-ojar** “kaçık, dingil, bön, dünk, budala”, **zalim-saykal-mıstan-kuv** “zalim, katı, gaddar, cadı, kurnaz”, **bakıruv-bajıldav-oybaylav-attandav-aykaylav-şıngıruv** “bağırmak, çağırmak, feryat etmek, çığlık atmak, haykırmak, çıngırmak”, **ıbıljuv-ılbırav-bıljırav-jiydüv-ilbirev** “yumuşamak, gevşemek, cıvık durumuna gelmek”, **mınkıldav-mingirlev** “mırıldanmak, homurdanmak” vb.

C. Karışık kavram ifade eden eşanlamlı kelimeler; bet-jüz-alpet-ajar-keskin-kelbet-nuska-tür-tüs **“bet, yüz, surat, sima, çehre, beniz, görünüş, tür, suret” (olumlu),** azil-kaljın-oyın “latife, şaka, oyun” (olumlu), kıljak, kaljan, ırjak muzip, şaklaban, soytarı (olumsuz**), äyel, zayıp, jamağat “aile, hanım, cemaat” (kibar) katın, urğaşı, şüykebas kadın, dişi, gelin (kaba),** sakşı “koruma” (kibar)-küzetşi “bekçi”-karavıl “nöbetçi”(yansız), **moskal, egde, kart** “yaşlı, ihtiyar” (kibar), **dañktı** (kibar)-**ataktı -äygili-atı şuvlı** (karışık) “meşhur, namlı, ünlü, adı çıkmış, adının şüyuu” vb.

3.3. EŞANLAMLI KELİMELERİN MORFOLOJİK TASNİFİ

Kazakçadaki eşanlamlı kelimeler, stil, anlam ve bunların haricinde bir de morfolojik olmak üzere incelenir. Morfolojik eşanlamlılık kelime cinslerine göre aralarında şu şekilde bölünürler.

1. Tamamen kelime köklerinden yapılan eşanlamlılık; **Sana-akıl-es** "kanı, akıl, us", **öleñ-än-även-jır**, "şarkı, türkü, hava, ezgi", **ıza-aşuv** "öfke, hiddet", **ırım-jora** "uğur, yol", **arız-şağım** "arz, şikayet", **aykın-anık** "açık, seçik", **bay-mol-köp** "zengin, bol, çok", **durıs-jön-tuvra** "gerçek, düzgün, doğru", **mapa-mamık-ulpa-mayda** "pamuk", **süyir-üşkir** "sivri, keskin", **bujır-şubar** "benekli, çilli" **bir-jalğız** "bir, yalnız" **eki-kos-jup-par** "iki, çift, kosa, eş", **asuv-artuv-ozuv** "aşmak, artmak, geçmek", **kirüv-enüv** "girmek, dâhil olmak", **tiyev-artuv** "yüklemek", **tosuv-kütüv** "beklemek, gözlemek", **tölev-ötev** "ödemek, ifa etmek", **aluv-ustav** "almak, tutmak", **emüv-soruv** "emmek, soğurmak", **süyüv-öbüv** "sevmek, öpmek" **oruv-şabuv** "biçmek, kesmek" **kısuv-sığuv** "kısmak, sıkmak", **alıs-kaşık-kıyır-şet-kıyañ-uzak-kereğar** "uzak, ırak, ücra", **ären-azar-zorğa-äzer** "güçlükle, zorla", **bağana-mana** "demin, biraz" önce vb.

2. Türetilmiş kelimelerden oluşan eşanlamlılık; bu bölümde farklı yapım ekleriyleriyle yapılmış kelimelerden oluşan eşanlamlı sözcüklerler yer alır. Bunlar kendi aralarında ikiye bölünürler.

A. Kök sözcüğün yapım ekleriyle genişletilmesiyle yapılan, kökü aynı olan eşanlamlı kelimeler. **Kögerüv-köktev** "yeşillenmek, yeşermek", **keşigüv-keşevildev** "gecikmek**",** **teñev-teñgerüv-teñestirüv** "eşlemek, eşitlemek, eşleştirmek", **usatuv-usaktav-uvatuv** "ufalamak, küçültmek", **bilgiş-bilgir** "bilgiç, bilge", **aşuvşañ-aşuvlanşak** "öfkeli, öfkeci", **sezgiş-sezimtal** "hissî, duygusal", **tuvıs-tuvıskan** "yakın, akraba", **közildirik-közäynek** "gözlük, aynek" vb.

B. Farklı sözcük köklerine aynı cinsten veya farklı cinsten yapım ekleriyle türetilmiş kelimelerin oluşturduğu eşanlamlılık. Yapım ekleri, kök sözcüklerden oluşan eşanlamlı kelimelerden yeni kelime ve yeni eşanlamlı dizeleri ortaya çıkarır. Kök halinde benzerliği olmayan farklı sözcüklerle eşanlamlılık oluştur. Mesela; **amandasuv-esendesüv-sälemdesüv** "hal hatır sormak, merhabalaşmak, selamlaşmak", **ahlav-ühlev** "püflemek,

üflemek", **kişireytüv-tarıltuv** "küçültmek, darıltmak", **mekendev-konıstav** "yerleşmek, oturmak", **akıldı-esti** "akıllı, uslu", **künäker-tozakı** "günahkar, suçlu", **jürdek-uşkır** "hızlı, çabuk", **savatsız-okımağan-karañğı** "cahil, okumamış, karanlık", **beybitşilik-tınıştık** "barış, huzur", **jazğıturım-köktem** "yaza doğru, bahar", **kirispe-bastama** "giriş, başlangıç", **önim-tüsim** "ürün, mahsûl", **joktavşı-izdevşi** "yoklayan, arayan, soran", **şabıs-jarıs** "koşu, yarış", **ejelden-erteden-burınnan-bayağıdan** "ezelden, eskiden, evvel zamanda, geçmiş zamanda" vb.

3. Kök sözcük ve türemiş sözcüğün birlikte ortaya çıkardığı eşanlamlılık. Mesela; **aluv-azaytuv-kemitüv-şegerüv** "almak, azaltmak, eksiltmek, çekmek", **bölev-kundaktav** "bebeği kundağa sarmak", **kosuv-eselev-üstemelev** "katmak, eklemek, ilave etmek", **mergen-atkış-közdegiş** "atıcı, nişancı", **tıñ, şiyrak, küyli** "dinç, çecik, kuvvetli", **azat-erikti-tävelsiz-bostan** "hür, erk, bağımsız, özgür", **oñaza-tamaksav** "obur, boğazlı", **ögey-tuvmağan** "üvey, öz olmayan", **opık-ökiniş** "üzüntü, pişmanlık" **bedel-ötim** "bedel, tutar", **tuyak-tırnak** "toynak, tırnak" vb.

4. Bağımsız sözcüklerin birleşik kelimelerle eşanlamlılık oluşturması; **olak-şorkak-oraşolak** "sakar, dikkatsiz, sarsak", **ölermen-jarmes** "dik kafalı, yarım akıllı", **aylık-eñbekakı-jalakı** "aylık, emek hakkı, mesai ücreti", **kariya-aksakal-otağası** "ihtiyar, aksakallı, evin ağası, evin büyüğü", **kaskır-böri-iytkus** "kurt, börü, kurt kuş", **birev-äldekim** "biri, herhangi biri", **beypil-beysavat** "okumamış, cahil" vb.

5. Sözcüklerin tamlamalar ile yaptığı eşanlamlılık; kızğanuv-köre almav "kıskanmak, çekememek", **kutkaruv-bosatuv-azat etüv** "kurtarmak, serbest bırakmak, azat etmek", **arkalanuv-iyek süyev** "dayanmak, yaslanmak", **arzan-suv tegin** "ucuz, sudan ucuz", **buvaz-jükti-eki kabat, ayağı avır** (buvaz, yüklü, iki katlı, ayağı ağır) "gebe, yüklü, hamile", **künşil-kızğanşak-işi tar** "çekemez, kıskanç, içi dar", **bavırmal-kişipeyil** "sıcak kanlı, cana yakın, **jendet-bas keser** "cellat, baş kesen" vb.

6. Sözcüklerin ikili kelimelerle eşanlam oluşturması. Yukarıda örnekleri verilen birleşik kelimelerle ve tamlamalarla yapılan eşanlamlıların yanında, Kazakçada ikili kelime öbekleriyle de eşanlamlı kelimele dizeleri yapılır. Bu tür kullanım Kazakçada yaygındır. **Semyalı-üyli-barandı** "evli, barklı",

jolşıbay-jolay-jol jönekey “yol üstü, yol üzeri, geçerken uğramak”, **narttay-kıp kızıl** “nar gibi, kıp kırmızı” vb.

7. Birleşik kelime ve tamlamalarla yapılan eşanlamlılık; **jan keşti-jan säbil**, “serden geçti, fedai, can sebil”, **atbegi-atbazı-atseyis** “at beyi, at koşucusu, seyis”, **birsıdırğı-birkalıptı** (bir çizgide, aynı kalıpta) “benzer, aynı”, **eşkaşan, eş vakıt, ästili, este** “hiçbir zaman, hiçbir vakit, asla, kat’a” vb.

8. Tamlamalarla yapılan eşanlamlılık; **jan aşır-jan küyer** “can acıtır, can yakar (taraftar)”, **kün rayı-ava rayı-kün reñi** “gün durumu, hava durumu, günün rengi”, **ant urğan-tenri atkan-karğıs atkan**, “yemin çarpmış, Allah çarpmış, beddua almış”, **iske aluv-jüzege asıruv** “uygulamak, hayata geçirmek”, **bedeli tüsüv-abıroyı tögilüv** “değeri düşmek, saygınlığı yitirmek”, **bal aşuv-kumalak saluv** “fal açmak, bakla falına bakmak”, **suk tiyüv-köz tiyüv** “nazar, göz değmesi”, **küni burın-erte bastan-aldın ala** “günler önceden, erkenden, evvel baştan” vb.

9. İkili kelimelerle yapılan eşanlamlılık; bu bölümde ikili kelimelerle eşanlamlılık oluştururken, zarf anlamı ortaya çıkar. Mesela; **anda sanda-okta tekte-baz bazda-key keyde** “ara sıra, bazı bazı, kimi zaman**”, jalma jan-ile şala-ep sette** “hemen, derhal, anında”, **neken sayak- biren saran-neken nukan-kadak kudak** “tek tük, birkaç, çok seyrek, ender nadir”, **arlı-berli-ersili karsılı** “öteli berili, karşılıklı”, **köpe körnev-aşıktan aşık** “göz göre göre, açıktan açığa”, **dan dun-uv şuv-şañ şuñ-aykay uykay** “tan tun, uğultu, gürültü, hayhuy, haykırış, çığlık” **kädir-kurmet-sıy-sıyapat** “hatır, hürmet, saygı, ziyafet”, **habar oşarsız ketüv-iz tüzi bilinbev** “habersiz gitmek, izini kaybettirmek” vb.

Dillerde, özellikle şiirde ünsüz tekrarıyla yapılan **aliterasyon** ve benzer sesli ünlü tekrarıyla yapılan **asonans** sanatlarıyla kelimelerin dış güzelliği ve iç anlamları kesişerek ifadeye ayrı bir zenginlik kazandırır. **Solkındata soğılsın bes jıldıktıñ balğası, arkırasın asavday öndiristiñ arnası.** “Beş yıllık kalkınma planının çekici savrularak vurulsun, şahlansın yabanî atlar gibi üretim.” Gazetelerden.

3.4. EŞANLAMLI KELİMELERİN TÜRLERİ

Dildeki eşanlamlı kelimelerin anlam sınırlarını tespit etmek ne kedar zorsa, onların türlerini belirlemek de o derece zordur. Çok çeşitli anlamlarla karşılaşılaşılır. Her hangi bir bağlamda birbirine yakın anlamlı olan kelimeleri her zaman eşanlamlı demek doğru olmaz. Kriterler göz önüne alınarak ve eşanlamlılığın sabit veya değişkenliğine bakılarak eşanlamlılık;

1. Salt eşanlamlılık. (Turaktı sinonimder- pure synonyms)
2. Sözde eşanlamlılık. (Kontekstik sinonimder- pseudo-sinonyms) olarak ikiye bölünür.

Salt eşanlamlılığı belirli bağlamlar haricinde de, kendi aralarında anlam yakınlığı görülebilen eşanlamlı sözcükler oluşturur. Salt eşanlamlılık bazı şahıslar tarafından değil, halk tarafından ortaya çıkarılmışlardır. Bu yüzden halk tarafından bilinen bu tür eşanlamlılık, kontekslere bağlı olmaksızın bilinir, hissedilir. Mesela; **ayaktav-bitirüv-tamamdav** "sonlandırmak, bitirmek, tamamlamak", **järyalav-mälimdev** "yayınlamak, ilan etmek", **birlik-ıntımak-ujımdılık** "birlik, ittifak halinde olmak, beraberlik", **obal-kıyanat** "vebal altına girmek, hiyanet", **tar-kişi** "dar, küçük", **kayırlı-iygilikti** "hayırlı, iyi" vb.

Sözde eşanlamlılık, halk tarafından bilinen değil, bir varlığın üzerinde taşıdığı özellikleri, başka bir varlığa benzetmek suretiyle belirli bağlamlarda ortaya çıkan eşanlamlılıktır. Bu yönüyle sözde eşanlamlılığa daha çok şair ve yazarların yazdıkları edebî eserlerde daha çok rastlanılır. Şairler, halk kelime varlığınının sözcüklerini her zaman gerçek anlamlarıyla kullanmazlar, benzetmelere başvururlar. Mesela Abay'ın **kan sonarda bürkitşi şığadı añğa "**av mevsimi kartalla ava çıkar avcı" isimli meşhur şiirinde Abay **bürkit** "kartal" sözcüğününün, çeşitli bağlamlarda **kıran kus** "yırtıcı kuş", kandı köz "kanlı göz", kıran "yırtıcı", tağı "yabanî" gibi eşanlamlılık içeren seçenekler kullanır. Mesela; **tomağasın tartkanda bir kırımnan, kıran kus közi körip samğağanda, tömen uşşam tülki örlep kutılar dep, kandı köz jaynañ kağıp şıksa aspanğa.** "Başındaki deriden kalpağı çekilince, yırtıcı kuş gözleri görüp atılır, aşağı doğru uçsam tilki yukarıya kaçıp kurtulur diye, gözü kanlı ışıldayarak göklere çıksa."

Eğer **bürkit** "kartal" için kullanılan bu kelimeleri metnin dışına çıkarırsak, "kartalın yırtıcılığı" tam olarak anlatılamazdı. Halk dilinde, kullanılan bu benzetmeler bürkit "kartal" sözcüğünün eşanlamlısı olarak bilinmez, kullanılmaz. Bazı bağlamlarda

aralarında anlam bakımından ilişki olmayan kelimeler birbirlerinin yerine kullanılır. Mesela **tağdır** "takdir" dinî anlam taşıyan sözcüğü **jazmış** "alın yazısı", jazuv "yazgı" kavramın bildirir.

Sözde eşanlamlılık değişken olur. Bunlar şartlı eşanlamlı (önermesel) kelimeler olarak kabul edilir. Onun için bu tür eşanlamlılığa eşanlamlılar sözlüğünde yer verilmez, bunlar dilde stilistiğin konusu olabilir. Bizim konumuz, sözde eşanlamlı kelimeler değil dildeki salt eşanlamlılıktır. Eşanlamlılığın türleri meselesi bir çok dilde henüz tam anlamıyla incelenip, bir yola konulmamıştır. Bu konuda akademik **V. V. Vinogradov** şöyle yazar; " Eşanlamlılık kavramı tam anlamıyla açıklığa kavuşmamıştır. Şimdilik, eşanlamlılığın ideolojisi ve bağlamlardaki eşanlamlılık öğrenilebilmiştir. [17] Biz de akademik **Vinogradov'un** Rusçadaki sinonimlerin sınıflandırılması ölçütleriyle Kazakçadaki salt eşanlamlılığı,

1. Bütüncül eşanlamlılar.
2. Bağlamsal eşanlamlılar.
3. Bütüncül-bağlamsal eşanlamlılar olmak üzere üç bölümde inceleyeceğiz.

3.4.1. Bütüncül Eşanlamlılık

Her birinin kendi anlam farkı ve tonu olan, bağlam eşanlamlılarında olduğu sınırlı olmayan, dilin her sahasında, herkes için aynı anlamı olan anlamdaş sözcüklere bütüncül eşanlamlılık denir. Bütüncül eşanlamlılar, birbirlerinden anlamları açısından ayrıştırıldığı için, belli bir bağlamda sırayla bazen ardısıra gelebilirler.

Azaytuv-aluv-kemitüv-şegerüv "azaltmak, almak, eksiltmek, çekip almak"bir nesnenin sayısının azlığını bildirir. **Azaytuv** "azaltmak" bir şeyin sayısını azaltmak, aluv "almak" bir sayıdan bir sayı eksiltmeyi, **kemitüv** "eksiltmek" ve **şegerüv** "çekip almak" ise bir şeyin değerini veya miktarını daha aza indirmeyi bildirir.

Bir varlığı aydınlatmak için kullanılan şeye **jarık-sävle-nur** "aydınlık (parıltı), ışık, nur" eşanlamlı dizesindeki kelimeler kullanılır. **Jarık** "aydınlık, parıltı" halk tarafından bilindik tarafsız sözcük, **sävle** "ışık" ise aydınlığın bir yere ince olarak inen kısmıdır. Nur gözlerimizle gördüğümüz parlaklıktır. Bu sözcüğün kendi gerçek anlamı yanında ifade ve bağlam anlamı da vardır. Bunlar anlamları genişletilerek veya daraltılarak, birbirlerinin yerlerine kullanılabilirler. Mesela **jarık düniye** "aydınlık dünya", **jarık juldız** "parlak yıldız", **elektr jarığı** "elektrik ışığı", **aydıñ jarığı** "ay ışığı', **tünniñ jarığı** "gecenin aydınlığı", **künniñ jarığı** "güneşin ışığı" vb.

Bütüncül eşanlamlılık her türlü cins sözcükten oluşabilir. Cins isim kökenli bütüncül eşanlamlılığa, gerçek anlamlı cins isimlerden ziyade, soyut anlamlı sözcüklerde daha çok rastlanılır. Belli bir bağlamda, bir varlığın bir kaç isimle adlandırılması seyrek karşılaşılan bir durumdur. Mesela; **nükte-nokat** "nokta, puan", **kakpa-darbaza** "kapı, dervaze", **tırnavış-tırma** "tırmık", **şömiş-ojav** "kepçe", **şäynek-şävgim** "çaydanlık", **tartpa-suvırma** "çekmece, göz" vb.

Kazakçada yürüme organı ayak sözcüğünün **but** ve **borbay** "bacak" olmak üzere iki eşanlamlısı vardır. **Ayağın sozdı** "ayaklarını uzattı" yerine, **borbayın sozdı** "bacaklarını uzattı" diye de söylenebilir. Fakat **ayak kiyim** "ayakkabı", **oñ ayak** "sağ ayak", "sol ayak" yerine **but kiyim** "bacakkabı", **sol borbay** "sol bacak", **oñ but** "sağ but" denilmez.

Cins isimlerden yapılan eşanlamlı dizelerinin ekseri çoğunluğu soyut anlamda kullanılır. Bu yönüyle belirli bir edebiyat türünde her türlü nüanslar vermek için sırayla kullanılabilir. Mesela **kemşilik, olkılık, min** "eksiklik, noksanlık, kusur" eşanlamlı dizesinin ortak tek anlamı **jetimsizdik** "yetersizlik"tir. **Kemşilik** "eksiklik" genel anlamlıdır. Bir insanda olsun, toplum için olsun **kemşilik** "eksiklik" **kemşilik** "eksikliktir". **Olkılık** "noksanlık" ise, anlam bakımından derinliği olan özel bir eksiklik durumunu anlatır. **Min** "kusur" ise büyük olmayan eksiklik anlamına gelir. Mesela; **kas jüyrikte sın bolmas, kas suluvda min bolmas.** "Hızlı koşucuya tenkit olmaz, has güzelde kusur olmaz." Atasözü.

Kazakçadaki iki eşanlamlı kelime olan **toğay** "orman" ve **orman** sözcüklerinin bildirdikleri anlam aynı değildir. Orman yüzey olarak daha büyük bir alanı ifade ederken toğay "orman" sözcüğü daha dar alanda olan "küçük ormanı" bildirir. Aynı şekilde **şan** "toprak" ve **tozan** "toz" sözcükleri, **tuyak** "toynak" ve "tırnak" sözcüklerinin anlamları birbirine eşit değildir. Tırnak sözcüğü insanlar için kullanılır.

Fiil kökenli eşanlamlılar içinde bütüncül eşanlamlılığa sıkça tesadüf edilir. Mesela; **kuda tüsüv-ayttıruv-atastıruv** "dünür olmak, söz kesmek, beşik kertemesi" yakın anlamlı sözcüklerinin hepsi eski anlamda evlenmek için atılan adımları bildirir. **Kuda tüsüv** "dünür olmak" tabiri kız ve erkek tarafının çocuklarını evlendirmek üzere anlaştıklarını bildirir. **Ayttıruv** "söz kesmek" kızı gelin olarak almak üzere kız ve erkek tarafının sözleşmesidir. **Atastıruv** "beşik kertmesi" ise erkek ve kızın daha beşikte bebekken, gelecekte evlenmesine dair verilen karardır.

Fiil kökenli eşanlamlıların anlam derinlikleri farklı olabilir. Mesela **bıksuv** "tütsümek", **tütindev** "tütmek" ve **tumandav** "dumanlanmak" fiilleri yanan bir şeyin çıkardığı dumanı bildirir. Duman az veya çok olabilir. **Bıksuv** "tütsümek" az duman çıkarmak **koksuv** "kokuşmak" anlamında, **tütindev** "tütmek" **bıksuv** "tütsümekten" daha çok duman çıkarmayı bildirir. **Tumandav** "dumanlanmak" tütünün çok miktarda ortalığa yayılmasını, kaplamasını anlatılır.

Eseptev "hesaplamak" ve **sanav** "saymak" kemiyet bildiren yakın anlamlı kelimelerdir. **Örlev** "ileri gitmek, yukarı çıkmak" ve **örmelev** "ilerlemek, yükselmek" aynı kökten gelen iki eşanlamlı kelimedir. Bu iki sözcüğün anlamında çok az farklılık bulunur. **Örlev** "ileri gitmek, yukarı çıkmak" fiilinde serbestçe yukarıya çıkmak, ilerlemek anlamı varken, **örmelev** "ilerlemek, tırmanmak" fiilinde zorlukla yukarıya doğru çıkmak anlamına gelir. Mesela; **turistter arkannan mıktap ustap bayav kıymıldap örlep baradı.** "Turistler halata sıkı sıkı tutunarak yavaş bir şekilde kımıldayarak ilerlemekte." S. Şaymerdenov. **Ğaliya ağaştıñ bükir beline örmelep şıktı.** "Galiya ağacın eğri beline tırmanarak çıktı." S. Mukanov. Örnekten de görülebileceği üzere, aynı kökten eşanlamlı kelimeler ortaya çıkabilir.

Sıfat kökenli eşanlamlılar Kazakça söz varlığında önemli yer tutar. Mesela **beregen, mırza, jomart, şülen** "eli açık, mirza (bonkör), cömert, akı" sözcükleri el açıklığını bildirir. Fakat bunların anlamlarının dereceleri farklıdır. **Beregen** "eli açık" sözcüğünden **mırza** "mirza" sözcüğünün, mirzadan **jomart** "cömert" sözcüğünün anlamı baskındır. **Şülen** "akı" sözcüğününde alay ve istihza içeren duygusal anlam vardır. **Şülen** sözcüğü tabiatı gereği değil menfaati gereği beylik yapmak zorunda kalan insan için söylenir. Mesela; **alağan kolım beregen** "alan kolum cömert". Atasözü. **Jomart bergenin aytpas, er aytkanınan kaytpas.** "Cömert verdiğini söylemez, yiğit sözünden caymaz." Atasözü. **Şülen şal mal beredi. Kırağı kızdan dämeli, öz kızığın eskersin.** "Şülen ihtiyar mal mülk verecekmiş. Uyanık kızdan ümitli, kendi menfaatini bilsin." T. Jansügirov.

Bütüncül eşanlamlılığı ayrıca incelememizin sebebi, onların içinde, başka eşanlamlılarda olmayan, kendilerine has özellikleri tespit etmektir. Her bir sözcüğün ayrıcalığı, o sözcükle birlikte söylenilen, kalıplaşmış tamlamalarda belli olur. Aynı şekilde eşanlamlı kelimelerin de, kendine has özelliklerini tek tek belirleyip, sınıflandırabilmek için onları mutlak surette belli bir cümle içinde alıp incelemek kolay ve isabetli bir metod olarak bilinir.

3.4.2.Bağlamsal Eşanlamlılar

Bağlamsal eşanlamlılık anlam bakımından yakın ve eşit olan, birbirinden bağlamlarda farklılık gösteren anlamdaş kelime grubudur. Her bir sözcüğün bağlamdaki anlamı sözcüğün kendisine bakılarak anlaşılmaz, bağlamdaki diğer tarafsız, nötr olan sözcüğün anlamıyla kıyas sonucunda ortaya çıkar. Bu yüzden her bağlam eşanlamlısının yanında tarafsız anlamlı bileşen sözcüğün olması gerekir. Mesela **böri börü** ve **iyt kus "**kurt kuş" eş anamlı sözcüklerinin stil anlamı, yine bunların aynı yuvada buluştukları, bu sözcüklerin tarafsız anlamlı bileşeni **kaskır** "kurt" sözcüğüyle kıyaslandığında ortaya çıkar. Yine **esim** "isim" ve **nıspı** "isim" eşanlamlı kelimelerinin stil anlamı bunların tarafsız eşanlamlısı **at** "ad" sözcüğünün yardımıyla anlaşılır. **Jeyde** "gömlek" sözcüğünün anlamı **köylek** "gömlek" sözcüğüyle karşılaştırılarak anlaşılır.

Bağlamsal eşanlamlı kelimelerin bir bileşeni farklı bağlamlarda serbest bir şekilde kullanılabilirken, ikinci bileşen sözcük konuşma dilinde veya edebî dilde ancak sınırlı bir şekilde, belli bir alanda kullanılır. Başka bir deyişle bunların yer seçme özellikleri vardır. Bağlamsal eşanlamlı kelimeler bu tür özelliklerine bakılarak iki gruba bölünür. İlk grupta yalnızca halkın konuşma dilinde yer alan banal sözcükler ve ağız sözcüklerinden oluşan eşanlamlı kelimeler yer alır. İkinci grubu ise, edebî dilin bazı türlerinde karşılaşılan arkaizmler ve kitabî dile ait sözcüklerin ortaya çıkardığı eşanlamlılık oluşturur.

Konuşma dili, ustaların elden geçirmediği halkın kullandığı günlük dildir. Bu sebeple konuşma dilinde, ağız özelliklerinden jargonlara, çeşitli meslek ve sanatlara ait argo ve terimler, ifadeli ve duygusal anlam içeren sözcükler olur. Konuşma dili bazı edebî eserlerde kısmen yer alabilir ancak edebî dilin bağlamlarında genel olarak kullanılmaz. Bunun sebebi konuşma dilinin edebî dilin kalıplaşmış normlarına yabancı oluşudur. Konuşma dilinde kullanılan eşanlamlı kelimeler ifade kabiliyeti açısından güçlüdür. Mesela edebî dilde **tamak, as, tağam, dem** "yiyecek, aş, taam, tat" kullanılırken, konuşma dilinde **avkat, savkat, korek, ner, napaka, ıstık** "yiyecek, gıda, azık, aş, nafaka, sıcaklar" gibi çeşitli ifade gücü taşıyan kelimeler kullanılır.

Edebî dilde geçen **Äyel, zayıp, jamağat** "aile, eş, cemaat " eşanlamlı kelimeleri yerine halkın konuşma dilinde **katın-urğaşı-şüykebas-uzın etek-tömen etek** "kadın (karı), dişi, örgülü baş, uzun etek, kısa etek" gibi ifade gücü daha kuvvetli eşanlamlı

kelimeler kullanılır. Mesela; **olar da Kazak sıyaktı, jüdä, uldı jaksı körip, katını ul tapsa, ne surasañ da beredi eken.** “Onlar da Kazaklardaki gibi, hepten, erkek çocuğu sever, karısı erkek çocuk dünyaya getirirse ne istese de verilirmiş.” S. Mukanov

Halk dilinde **arak** “rakı” sözcüğü için **tentek suv** “muzır su”, **ak jorğa** “ak yorga”, **aşşı suv** “acı su”, **kök moyın** “mavi boyunlu” gibi birçok sözcük kullanılır. Mesela; **älgi ak jorğanı äkel, tüsindirip aytkanda tentek suv goy.** “Deminki ak yorgayı getir, demek istediğim muzır sudan getir.” D. Erkinbekov.

Kaba eşanlamlı sözcükleri kullanma daha çok konuşma dilinde olur. Mesela edebî dilde **iş avıruv** “karın ağrısı” veya **iş ötüv** “ishal, iç sürme” yerine konuşma dilinde **tışkak-satkak** “cır cır olmak, amel olmak” sözcükleri kullanılır. Mesela; **onın suvın işken mal, tışkak tiyip aspas bel.** “Onun suyundan içen hayvan, ishal olur, beli aşamaz.” Abay.

Konuşma dilinde fiillerden yapılan çok sayıda bağlamsal eşanlamlı kelimeler kullanılır. Mesela edebî dilde **ölüv** ölmek fiili için; **kaza boluv, kaza tabuv, kaza tabuv, kazağa uşrav** “vefat etmek”, **kaytıs boluv-düniye saluv-kaytpas sapar şegüv-jüreginin soğıluvı toktav** “dönmek, dünyadan gitmek, dönülmez sefere çıkmak, yüreğinin çarpmasının durması” gibi iş anlamlı kelimeler kullanılır. Konuşma dilinde ise ölüv ölmek fiili için; **kaytuv-üzilüv-ötüv-köz jumuv-jan tapsıruv-jan berüv-kelmeske ketüv-künü bitüv-vakıtı jetüv-jan täslim kıluv-oralmas saparğa attanuv-demi bitüv-demi tavsıluv-jürip ketüv-düniyeden ötüv-düniyeden köşüv-jer jastanuv-opat boluv-mert boluv-däm tuzı tuzı tügesilüv** “dönmek, kopmak, geçmek, gözlerini kapamak, can vermek, gelmeze gitmek, günü bitmek, vakti çatmak, can teslim etmek, dönülmez sefere çıkmak, nefesi tükenmek, nefesi bitmek, yürüyüp gitmek, dünyadan geçmek, yeri yaslanmak, vefat etmek, mevt olmak, tadı tuzu tükenmek” şeklinde çok sayıda eşanlamlı kelimelerle söylenir.

Mesela; **balanı öziniñ ornına han kılıp, birazdan soñ käri han düniyeden kaytıptı.** “Çocuğu kendi yerine han ilan edip, daha sonra ihtiyar han dünyadan göçmüş.” Kazak masallarından. **Kelmeske ketken äkendi kaydan izdep tabayın?** “Dönülmez sefere çıkmış babanı nerden bulayım?” Konuşma dilinden. **Däl vakıtı jetkende, talaydıñ güli kuvraydı, räsuldi alğan bul ölim kimnen jöndi suraydı? “**Vakti geldiğinde, nicelerin gülü kurur, Resulü alan bu ölüm kimden izin sormuş ki?” Abay. Ğabbas **şala jansar jatır eken. Tilge kele almağan ol, avılğa jetkizgenşe**

jan teslim kıldı. “Ğabbas yarı canlı yatmaktaydı. Dile gelmeden, köye ulaştırılamadan can teslim etti.” S. Mukanov. **Söytip jürgende Tarğınnıñ özi kartaydı, ajal kelip düniyeden köşti.** “Derken Tarğın ihtiyarladı, ecel geldi, dünyadan göçtü.” Er Tarğın Destanından.

Ölmek gibi olumsuz anlamlı bir fiilin anlamı örtülerek, hafifletilerek söylenmektedir. **Jer jastanuv** “yere yaslanmak”, **opat boluv** “vefat etmek”, mert boluv “mevt olmak” sözcüklerinde ise ölümün anlamını daha da sert bir biçimde, ağırlaştırılarak söylenmektedir. Burada ölümden dolayı çekilen acı ve kederden bu şekilde söylenildiği anlaşılmaktadır.

Konuşma dilinde, sıfat kökenli bağlamsal eşanlamlı kelimelere sık rastlanılır. Mesela aklı yerinde olmayan, yerinde doğru duramayan insanları edebî dilde **jındı-esalañ-esuvas-esersok-jarımes** “deli, akılsız, kaçık, hınzır, yaramaz” sözcükleri ile anlatılırken, konuşma dilinde; **keşşe, mıylav, mıyğula, nakurıs, koyanşık, deldu, keñkeles, delbe, delkulı, mıyakı, eki esti, kelesav, avış “**budala, ahmak, akılsız, zekâ yoksunu, alık, alık salık, avare, derbeder, deli, dingil, geri, serseri, şapşal**”** gibi sayısız eşanlamlı kelimelerle “deli olma durumu” anlatılır. **M. Älimbayev** bu eşanlamlı dizesine **avmeser-akımak-deldir-eser-mäjnun-nokay-şalık** “kaçık, haylaz, afacan, yaramaz, mecnun, aptal, çılgın” sözcüklerini de ekleyerek eşanlamlı kelime sayısını altmışın üzerine çıkarır. [18] Verilen örnekler, konuşma dilindeki bağlamsal eşanlamlılığın sayı ve çeşidinin bütüncül eşanlamlılıktan daha çok olduğunu göstermektedir.

Bağlamsal eşanlamlılık tüm kelime cinslerinden yapılabilmektedir. Mesela; **jumıs-kareket** “iş, hareket”, **düley-tomırık** “aptal, kütük”, **juvas-buyığı** “uysal, munis”, **zalım-mıstan** “zalim-gaddar”, **käri-kartamıs** ‘ihtiyar, kart”, **belgisiz-negaybıl** “belirsiz, meçhul”, **jasıruv-bukbantaylav** “gizlemek, saklamak”, **jılav-möñirev** “ağlamak, sızlamak”, **ökpelev-burtıyuv** “kırılmak, darılmak”, **barlık-düyim “**bütün, hepsi”, **deyin, şeyin** “değin, kadar”, **makul-kup** “makul, olur”, **bir-jalğız** “bir, yalnız”, **tänerten-azanda** “sabahleyin, ezan vaktinde”, **bağana-mana** “demin, bir az önce”, **öte-tım** “çok, pek”, **kanşa-neşe** “ne kadar, kaç”, **mınav-osı** “bu, şu”, **anav-ol** “o, ol”, **tuvra-däl** “doğru, tam” vb. Bu sözcükler yansız, tarafsız, nötr anlamlı sözcüklerdir.

Halkın konuşma dilinde rastlanılan bir diğer grup, ağızlardan gelen sözcüklerden yapılan bağlamsal eşanlamlılıktır. Mesela; **dökey-ülken** “iri, büyük”, **südin-bet** “çehre, yüz”, **sım-şalbar** “pantolon, şalvar”, **päs, tömen** “alt, **aşağı, söket-ersi** “ters,

aksi", **kerim-jaksı** "iyi, güzel", **basar-kakpan** "basar, düzen, kapan", **tukım-jumırtka** "(tohum), yumurta", **şığırşık-sakiyna** "yüzük", **äkpe-apay** "abla", **birini-tolı** "şişman, semiz", **ilki-bastapkı** "ilki, başlangıçtaki", **delbeşi-arbakeş** "arabacı, faytoncu" **atseyis-atbegi** "seyis, at koşucusu", **jüdä-öte** "pek, çok" vb. Bu sözcüklerin sayısız bağlamsal anlam tonları vardır.

Bağlamsal eşanlamın önemli bir kolu, edebî dilin içinde yer alır. Edebî dil bazen kitap dili, yazı dili kavramlarını ortaya çıkarır. Yazı dili kendi içinde birkaç gruba bölünür. Kazak yazı dili günümüzde ilmî stil, edebî stil, yazışma stili, matbuat ve gazete stili, söz ustalarının stili diye beş gruba bölünür. Bunlar daha sonra kendi içlerinde yine farklı sahalara bölünmeye devam eder. Mesela edebî stil epik, lirik ve dramatik stil olarak üçe bölünür. İlmî sahada ise ne kadar ilim türü varsa o kadar farklı terminoloji oluşur.

Teñiz "deniz" ve **däriya** "derya, deniz" gibi eşanlamlı iki kelimenin biri genel sözcük olarak bütün stillerde kullanılırken, ikincisi şiir dilinde kullanılır. Mesela; **Jayık sonav Oral dönderinen şığıp, orağıta-orağıta kelip, teñizge kuyadı.** "Yayık nehri Ural yükseltilerinden başlayarak, kıvrıla kıvrıla gelip denize dökülür." Ğ. Sılanov. **Däriyanıñ jarğa sokkan tolkınınday, Köz salğan köringeñge köñil arsız.** "Deryanın kayalıklara çarpan dalgası gibi, göz koyan her güzele gönül arsız." Halk Edebiyatından.

Son zamanlarda **halık-el-jurt** "halk, ahali, yurt" gibi eşanlamlı sözcükler çok kullanılmakta. Bu kelimelerin arkaik kelimelerden oluşturulan **älevmet-jaran-jihan** "halk, yaren, cihan" eşanlamlı öbeği şiir dilinde yer edindi. Mesela; **jäypayık dep javlardı, jar saldı jırav jaranğa. "**Ezelim diye düşmanı, şiir söyler ozan, halka." Jambıl. **Ruksat ber halayık! Er tilegi bir tilek jekpe jekke barayın.** "İzin ver halkım! Yiğidin dileği tek dilek, teke tek çarpışmaya gideyim." S. Begalin.

Jamal cemal sözcüğü şimdilerde bayan ismi olarak kullanılmakta. Halk edebiyatın eski örneklerinde bu sözcük **diydar-jüz** "didar, yüz" kelimelerinin eşanlamlısı olarak geçer. **Süyüv** "sevmek, öpmek" ve öbüv "öpmek" eşanlamlı dizesinin ilk sözcüğü tarafsızlığını korurken, ikinci **öbüv** "öpmek" sözcüğü şiir diline taşınmıştır**. Kasına kelip otırğan Janattı Jakıp mañdayınan süyip, şäşın sıypap, bir sıpıra otırdı.** "Yanına gelip oturan Janatı Jakıp alnından öptü, saçlarını okşadı, bir süre öylece oturdu." Ğ. Mustafin. **Jakındap janasıp birin biri köredi. Kuşaktasıp, körisip**

betterinen öbedi. “Yakınlaşıp, yanaşarak birbirlerini gördüler. Kucaklaşıp, görüşerek yüzlerinden öptüler.” Alpamıs destanından.

Şiir dilinde Arapça ve Farsçadan ödünç alınan çok sayıda cins isim köklü sözcük bulunur. Bu sözcükler ana dildeki sözcüklerle yarıştığında çoğu zaman yenik düşerek kendi uygun köşelerine çekilirler. Bunların yanında bağlamsal eşanlamlılarda az sayıda da olsa Türk dillerine ait bazı arkaizmlere rastlarız; **aray-şapak** “tan-şafak”, **dala-sahara** “kır, sahra”, **töreşi-kazı** “hakem, kadı”, **bala-perzend** “çocuk, evlat”, **batır-kaharman** “bahadır, kahraman”, **jol-sapar** “yol, sefer”, **ataktı-mäşur** “namlı, meşhur”, **kant-şeker** “şeker” vb.

V. B. Belinskiy eşanlamlı sözcükler hakkında şöyle yazar; “ Tabiatta bir diğerinin benzeri olan yaprak bulunmaz, ağaçtaki her yaprak birbirindenfarklıdır. Onun gibi dillerde de birbirine mutlak benzer olan, birbirine denk ve eşit sözcükler olmaz. Her sözcük az veya çok diğerlerinden farklıdır.” [19] Eşanlamlı kelimeler dile türlü renkler katarak dili güzelleştiren, hareketlilik ve uyum katan en lüzumlu sözcük çeşididir.

3.4.3. Bütüncül-Bağlamsal Eşanlamlılık

Eşanlamlılar bazen ya anlamı veya stil özellikleri açısından birbirindenfarklı olabilir. Bu kelimeler kendi aralarında bütüncül veya bağlamsal eşanlamlılık özellikleri açısından birbirlerinden ayrılırken, diğer taraftan birbiriyle aynı eşanlamlı yuvasında ikili ilişkide olurlar. Dildeki bu tür eşanlamlı kelimelere bütüncül-bağlamsal eşanlamlı kelimeler denir. [20] Mesela; **izdenüv-timtinüv aramak** “(arayış içinde olmak) araştırmak” sözcüklerini ele alalım. **Faruza vakıttı bos jibermey, okıdı, izdendi.** “Faruza vaktini boş geçirmedi, okudu, arayış içinde oldu.” M. İmanjanov. **Abaydıñ kalt etken bos kezinde orıs tili jöninen, okığan kitaptar, pänderinen ünemi suranıp, talmastan timtinip, türtinüvmen bolatın.** “Abay’ın boş vakitlerinde Rus dilinden, okuduğu kitaplardan, derslerinden devamlı olarak soruşturup, usanmadan arayış içinde olup didinirdi.” M. Ävezov. Buradaki ik eşanlamlı kelimenin anlamı aynıdır. Bunlar üslup açısından farklıdır. **İzdenüv** “aramak” bir şeyin peşine düşerek çabalamayı, çalışmayı bildiririr. **Timtinüv** “araştırmak” ise zorluklar içinde bıkmadan, usanmadan araştırmayı anlatır. Bu sözcüklerden ilki **izdenüv** “aramak” nötr iken, ikinci sözcük **timtinüv** “araştırmak” konuşma diline aittir.

Etrafa koku saçmak **sasuv-iyistenüv-müñküv-añkuv** “sasımak, kokmak, koku dağılması- etrafa hoş koku dağıtmak” eşanlamlı kelimeleriyle ifade edilir. **İyistenüv** “kokmak” bir şeyin her zamanki halinden daha çok koku çıkarmaya başlamasıdır.

Sasuv “sasımak” fiili ise bu kokuma sürecinin tamamlandığı zamanı anlatır. **Müñküv “**koku dağılması, kokuşmak” ise bozulmanın en üst sınırını anlatır. Bunlar kötü kokular içindir. Bunların içindeki **müñküv** “koku dağılması” sözcüğü konuşma diline bir adım daha yakındır. **Añkuv** sözcüğü ise tam tersine “hoş kokunun etrafa dağılması”nı bildirir. **Üyden kepken teriniñ şiyki may iyisi müñkiydi.** “Evden kurumuş derinin çiğ yağ kokusu dağılıyordu.” **Tımırsık avada dala şöpteriniñ hoş iysi añkıydı.** “Boğucu havada kır çiçeklerinin hoş kokusu etrafa dağılıyordu.” B. Maylin.

Rus dilinindeki eşanlamlı kelimeleri inceleyen bazı dilbilimciler bu tür eşanlamlı kelimeler için son zamanlarda ifade anlamlı **(expressions anlamlı)** şeklinde farklı bir isimlendirmeyle, bütüncül eşanlamlı kelimelerin bir kolu olarak sınıflandırmaları dikkat çekicidir. [21]

Birçok dilde eşanlamlı kelimelerin türleri konusu tam anlamıyla belirlenmemiştir. Bu konu dilbiliminin çok tartışılan önemli bir sahasıdır.

Bugüne kadar yapılan araştırmalar neticesi dilbilimcilerin tespitine göre dilde esas olarak iki türlü eşanlamlı kelimeler bulunur. Bunlar bütüncül eşanlamlı kelimeler ve bağlamsal eşanlamlı kelimelerdir. Bütüncül eşanlamlı kelimeler, farklı anlam tonları olan, bir stil içinde bulunan anlamdaş sözcüklerdir. Bağlamsal eşanlamlı kelimeler ise, anlam bakımında yakın veya eşit anlamlı ve birçok farklı stilde yer alabilen sözcüklerdir.

4.BÖLÜM EŞANLAMLI KELİMELERİN KELİME CİNSLERİNE GÖRE TASNİFİ

Kelimeler ses özellikleri ve morfolojik olarak sınıflandırıldığı gibi bildirdikleri anlam bakımdan da sınıflandırılır. Kazakçada kelimeler semantik özelliklerine göre ilkönce isimler, zarflar ve ünlemler olarak üç grupta incelenir. Daha sonra bu gruplar kendi içlerinde leksiko-gramatik özelliklerine göre alt gruplara bölünür. [1]

Her kelime çeşidi farklı miktarda eşanlamlı kelime ortaya çıkarır. Çünkü dilin söz varlığındaki kelime cinslerinin sayıları farklıdır. Mesela isimler çok sayıda iken, zarf ve ünlemlerin sayısı azdır. İsim grubu içinde yer alan cins isimlerin, sıfat isimlerinin, sayı isimlerinin, özel isimlerin ve zarfların sayıları da, bir elin beş parmağı gibi farklıdır. Dillerin söz varlığında, başka kelime cinsleriyle kıyaslandığında, cins isimlerin, sıfatların ve fiillerin daha çok olduğu dilbilimciler tarafından genel kabul görür. Bunların içinde sayı bakımından en çok olanı hangisidir? Eğer bunun cevabı bulunursa, niçin böyledir? Bu soruların cevabı Kazak ve Rus dilleri dâhil olmak üzere birçok dilde henüz bulunamamıştır. Kelime cinslerinin sayıca zenginliğinin farklı oluşları, eşanlamlılık ilgili olarak incelenmiştir. **L. A. Bulahovskiy** dillerdeki eşanlamlılığın kelime gruplarıyla ilişkisi hakkında şöyle yazar; “Diller, sözcük cinslerine göre eşanlamlı kelimelere aynı derecede zengin değildir. İsim kökenli eşanlamlılık, sıfat ve fiillerden oluşan eşanlamlılardan daha fakirdir.” [2] Bu fikri **R. A. Budagov** da destekler; “Her hangi bir dilde sıfatlardan yapılan eşanlamlı kelimeler daha çok olur. İsimlerden oluşan eşanlamlılık daha azdır.” [3]

Bir tarihte biz, cins isimlerden eşanlamlılık konusu üzerine araştırma yaparken, Kazakçada en çok eşanlamlı cins isimlerden, ondan sonra sıfat ve fiillerden yapılır sonucuna varmıştık. [4] Dilbilimci **K. Ahanov** da “dillerde cins isimler ve sıfatlardan, fiillerden yapılan eşanlamlılığa sık rastlanır.” [5] diyerek fikrimize katılmıştı. Derlediğimiz yedi binden fazla eşanlamlı kelimeyi (2200 den fazla eşanlamlı yuvası) incelediğimiz zaman; üç bine yakını fiillerden, iki binden biraz fazla olmak üzere cins isimlerden, bin beş yüz kadarı sıfatlardan, üç-dört yüzü zarflardan ve kalanları da farklı kelime cinslerinden yapılan eşanlamlı kelime sayılarını tespit ettik. Bu tarihten bu yana yapılan eşanlamlı kelime fişlemeleriyle, kartoteka sayısı daha da arttı. Bu şekilde Kazakçada ilk defa olmak üzere eşanlamlı kelimeler kartoteka arşivi oluşturulmuş oldu. Eldeki verilerden yola çıkarak artık, Kazakçada en çok eşanlamlı kelimeler fiillerden, ondan sonra cins isimlerden ve sıfatlardan yapılır demeye mecburuz.

Dolayısıyla yukarıda Kazak dilindeki eşanlamlılık üzerine veriler, yukarıda yapılan Rus dilbilimcilerin yaptığı değerlendirmelerin yüzeysel olduğunu ispatlamaktadır. Kelime cinslerine göre eşanlamlı sayısının farklı dillerde farklı sayıda olması mümkündür. Mesela Kazakçada en çok eşanlamlılık fiilerden oluşan eşanlamlılık iken yine Türk dillerinden olan Tatarcada en çok eşanlamlılık sıfatlardan ve cins isimlerden yapıldığı yazılır. [6] Bir dile bir başka dilden alınan ödünç sözcükler daha çok cins isim türünden olur. Son elli yıl içinde Kazakçaya çoğu uluslararası terimler olmak üzere Rusçadan doğrudan veya Rus dili aracılığıyla binlerce ödünç sözcük alınmıştır. Bunların şu kadarı cins isimlerden, şu kadarı da farklı sözcüklerden diye bir tespit yapmak zordur. Bununla beraber ödünç sözler daha çok cins isimlerden olduğu için Kazakçada cins isim sayısı artmıştır demek de doğru değildir. Tam tersine cins isim kökenli ödünç sözcüklerden yeni kelime türetme yoluyla, yeni fiiller ve sıfatlar türetilmiş, fiil ve sıfatların sayısını o oranda artmıştır. Mesela; **gaz** sözcüğünden **gazdanuv** “gazlanmak”, **gazdav** “gazlamak”, **gazdı** “gazlı”, **gazdılık** “gazlılık’, **gazsız** gibi yeni sözcükler ortaya çıkar. Yine **partiya** “parti” teriminden **partiyasız** “partisiz”, **partiyasızdık** “partisizlik”, **partiyağa aluv** “partiye alınmak”, **partiyadan şığuv** “partiden çıkmak” gibi yeni kelimeler türetilir.

Burada verilen örneklerden dillerde kelime cinsi olarak en çok sayıda fiillerin olduğu, daha sonra sırasıyla isim ve sıfatların sayıca çok olduğu görülür. Elimizdeki eşanlamlı kelimere dair veriler de bunu doğrular nitelikte; Kazakçada eşanlamlı kelimeler en çok fiillerden yapılır.

4.1. CİNS İSİMLERDEN YAPILAN EŞANLAMLILIK

Varlıkları gözle görüp, elle tutarak teşhis edebildiğimiz veya edemediğimize göre soyut ve somut olarak adlandırdığımız gibi, varlıkları tek tek veya genel olarak belirtilmelerine bakarak özel isim, isim şeklinde de sınıflandırırız. Kazakçada özel isimler semantik olarak “kim?” sorusuna insanla ilgili cevap vererek bir bölüm oluştururken, “ne?” sorusuna, insan dışı tüm varlıklar (bütün canlılar, soyut ve somut tüm nesneler) olarak cevabın verildiği bir sahaya daha bölünür. Eşanlamlılık bir anlam kategorisi olduğu için, cins isimlere has semantik farklılıkları ve ayrıcalıkları tam olarak gösterir.

4.1.1. Eşanlamlılık ve Soyutluk- Somutluk Kavramları

Dillerde somut cins isimlerden ziyade, soyut cins isimlerin eşanlamlıları daha fazladır. Kazakçada da somut anlam ortaya çıkaran eşanlamlı sözcük sayısı sınırlıdır.

1. Ev ve çiftçilikle ilgili eşyalar; **akkuman-akşäynek** “ibrik, güğüm”, **tartpa-suvırma** “göz, çekmece”, **kespe-salma** “erişte”, **kese-şını** “kâse, çini (bardak)”, **kulakşın-malakay** “kalpak”, **kus tösek-mamık** “(kuş tüyünden yatak) pamuk”, **abdıra-sandık** ”sandık”, **tokpak-kolağaş** “tokmak, (kol ağacı) topuz”, **şımşuvır-kıskaş** “maşa (kıskaç)”, **kamır-nan** “hamur, ekmek”, **kap-kapşık** “teliz, çuval”, **dorba-kalta** “torba, cep”, sırğa-ayşık “küpe”, **kamşı-atsogar-atjürgiş** “kırbaç, kamçı” vb.

2. İnsan ve hayvan azalarının isimleri; **kök bavır-talak** “dalak**”, kök et-bavır et** “ciğer”, **sıyrak-jilinşik** “paça, kaval kemiği”, **bakay-başpay** “büyük ayak parmağı”, **tirsek-tilersek** “dirsek”, **murın-tumsık** “burun, gaga”, **ayak-borbay** “ayak, but”, **böbeşik-kişkene til** “(bebekçik) gırtlak, küçük dil”, **ıyık-iyin** “omuz”, **tırnak-tuyak** “tırnak, toynak”, **kürek tis-kaska tis** “kürek dişi”, **kevde-kökirek** “gövde, göğüs” vb.

3. Tabiattaki varlık isimleri; **batpak-saz** ”bataklık, çamur”, **bulak-bastav-kaynar** “göz, menbaa, kaynarca”, **aspan-kök** “(asuman), gök”, **kirpi-kirpik şeşen** “kirpi”, **tışkan-kapteser** “sıçan, fare (çuval delen)”, **kaskır-böri** “kurt, börü”, **kökkutan-läylek** “leylek”, **äteş-koraz** “horoz”, **taskın-sel** “su taşkını, sel”, **şapak-aray** “şafak, tan”, **kesertke-eşkemer** “kertenkele”, **omarta-bal kurtı** “arı”, jay-jasıl “yeşil”, **teñiz-däriya** “deniz, derya”, **şığanak-koynav** “körfez, koy”, **javın-jañbır** “yağış, yağmur” vb.

Somut anlam ortaya çıkaran eşanlamlı kelimelerin tamamına yakını birbirlerinden stil kullanımı açısından bölünürek bağlamsal eşanlamlı kelimeler grubuna dâhil olurlar. Bunların bir bileşeni umum halk tarafından bilinen ve kullanılan tarafsız, nötr kelime iken, ikinci bileşen konuşma dilinden veya ağızlardan gelen sözcük, ya da başka dillerden ödünç kelimelerden oluşur.

Cins isim kökenli eşanlamlıların çoğu soyut anlamlıdır. Araştırmacılar, tarihi açıdan bakıldığında, soyut anlamlı cins isimlerin, somut cins isim kavramından çıktığını, onların temelinde oluştuğunu söylerler.[7] Mesela **adam** sözcüğü kutsal kitaplarda Allah’ın ilk yarattığı ilk insanı bildirirken, [8] Arapçadan Kazakçaya dinî inançlar

sebebiyle ödünç alınmış ve zamanla, ilk somut kullanımı soyutlanarak **kisi** “kişi” sözcüğünün eşanlamlısı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Yine, **ayvandık** “hayvanlık”, **iyttik** “itlik”, adamgerşilik “insanlık” düşünme ve yorumla anlaşılan soyut kavramları bildirir. Bu sözcükler **ayvan** “hayvan”, **iyt** “it” ve **adam** “insan” gibi somut varlıklara dayanılarak yapılmıştır. Bu üç faklı sözcükten ortaya çıkan soyut üç farklı kavram anlam bakımından birbirine ters veya yakın olması mümkündür. Mesela; **adamgerşilik** “insanlık” ve **iyttik** “itlik” kavramları birbirine ters anlamlı iken, iyttik “itlik” ve **ayvandık** “hayvanlık” kavramı birbirine yakın eşanlamlı kelimeler olarak kullanılır.

Aynı şekilde, soyut cins isimlerden somut cins isimler yapılarak, gerçek anlamlı yeni eşanlam dizeleri yapılır. Mesela; **kızmet** “hizmet” sözcüğü soyut isim iken, **kızmetşi** “hizmetçi” birine hizmetle mükellef gerçek kişidir. Bu sözcük **dayarşı-dayaşı** “hizmetçi, hademe” eşanlamlı kelimeleriyle aynı sinonim yuvasında bir araya gelir. Verilen örnekler “Somut isimlerden soyut, ya da tam tersine, soyut isimlerden somut isimler yapılabilir.” tezini destekler mahiyettedir.

4.1.2. Eşanlamlı Kelimelerin “İnsan” ve “Varlıklar” İçin Kullanılması

Bu türden eşanlamlılık, “Kazakçada cins isimlerden yapılan eşanlamlıların çoğunluğu varlık isimleriyle ilişkili midir?” sorusuna cevap arar. Bir kısım eşanlamlı ise insan yaşı, meslek grupları ve ünvanlarla ilgilidir. [9]

Bireye dair eşanlamlı kelimeler; (“kim?” eşanlamlıları) bu grup kendi içinde üç bölüme ayrılır;

a. İnsanla ilgili eşanlamlılık. Mesela; **adamzat-adambalası** “insanlık, insanoğlu”, **halık-el-jurt-kavım** “halk, ahali, yurt, kavim”, **ul-erkek bala-koyşı-jılkışı-at ustar** “oğul, erkek çocuk, koyuncu, atçı, at biner”, **kempir-keyvana** “kocakarı, nine”, **jeñge-jeñeşe** “yenge”, **küyev-bay-er** “damat, bey, er (koca)”, **ana-şeşe** “ana, anne”, **jubay-kosak** “çift, eş”, **ini-bavır** “ini, kardeş” vb.

b. Meslek ve zanaatle ilgili eşanlamlı kelimeler; **arbakeş-delbeşi** “arabacı, faytoncu”, **däriger-doktor-emşi** “tabip, doktor, hekim”, **eginşi-dihan** “ekinci, çiftçi”, kedey-jarlı “fakir, yoksul”, kömekşi-jardemşi “yardımcı, muavin”, sınşı-minşi “eleştirmen, münekkit”, **akın-şäyir** “ozan, şair”, **koyşı-**

şopan “koyuncu, çoban”, **ösekşi-jalğanşı** “dedikoducu, yalancı”, **joktavşı-izdevşi** “yoklayan, arayan”, **jolavşı-jürginşi** “yolcu, seyyah” vb.

c. Hizmet ve çeşitli hareket bildiren eşanlamlı kelimeler; **dana-danışpan-kemenger** “dânâ, danişment, bilge”, **javınger-sarbaz** “savaşçı, asker”, **joldas-serik** “yoldaş, ortak”, **murager-miraskor** “mirasçı”, **parakor-jemkor** “rüşvetçi”, **dos-tamır** “dost, eş”, **körşi-sıbay** “konu, komşu”, **konak-meyman** “konuk, misafir”, **jerles-eldes** “hemşehri, vatandaş”, **töreşi-kazı** “hakem, kadı” vb.

İnsan harici varlıklar için (“ne?” eşanlamlıları) kullanılan eşanlamlı kelimeler; Kazakçada cins isim kökenli eşanlamlı kelimelerin tamamına yakını “ne?” sorusuna cevap veren bu gruptan oluşur. Bunları grup grup bölmekten ziyade, belli başlıcalarına kısaca değineceğiz.

1. Ev eşyaları, alet, edevat, yemek isimleri ve köy yaşamı ile ilgili eşanlamlılık.

2. Canlıların vücut azalarıyla ilgili eşanlamlılık.

3. Tabiat olaylarıyla ilgili eşanlamlılık. [10]

4. Bitkilerle ilgili eşanlamlılık. **Bav-bak-bakşa** “bağ, bahçe”, **egin-egis** “ekin, tarla”, **önim, tüsim** “ürün, mahsul”, **şöp-pişen** “ot, biçilmiş ot”, **tiken-tikenek** diken, **jayılım-öris** “otlak, mera” vb.

5. İnsanla ilgili soyut eşanlamlı kelimeler; **ar-uyat-ujdan** “ar, ayıp, vicdan”, **arman-kıyal** “ülkü, hayal”, **balalık-jastık** “çocukluk, gençlik”, **bäyiş-jumak** “behişt, cennet”, **mahabbat-süyispenşilik** “muhabbet, sevgi”, **maksat-tilek-müdde** “maksat, dilek, amaç”, akıl-sana “akıl, us”, **oy-pikir** “düşünce, fikir”, **sır-kupiya** “sır, giz”, **kuvanış-şattık** “sevinç, neşe”, **oyın-savık** “oyun, eğlence” vb. 6. Toplumsal hayat ve günlük yaşamla ilgili sinonimler; **arız-şağım** “arz, şikayet”, **bolaşak-keleşek** “ati, gelecek”, **buyrık-ämir-jarlık** “buyruk, emir, yarlık”, **ziyankestik-kastandık** “suikast, kast ”, **jetistik-tabıs** “kar, kazanç”, **mälimet-akbar** “malumat, haber”, **dävir-kezen-zaman** “devir, dönem, zaman”, **jav-düşpan-kas** “yağı, düşman, hasım”, **olkılık-kemşilik** “noksanlık, eksiklik”, sanak-esep “sayım, hesap”, **öş-kek** “intikam, hınç”, **kala-şahar-kent** “belde, şehir, kent”, **kağiyda-ereje** “kaide, kural”, **älem-düniye** “âlem, dünya” vb.

Kazakçada **jeñis** “zafer”, **amandık** “esenlik”, **tilek** “dilek”, **darın** “dahi”, **dävren** “devran” sözcükleri cins isim oldukları için “ne?” sorusuna cevap verir. Eğer bu sözcükler kişilere ad olarak verilirse, **Jeñis, Amandık, Tilek, Darın, Dävren** bu kez “kim?” sorusunun muhatabı olacaktır. Genelden özele değişirken, soyuttan somuta, ne isimlerinden kim isimlerine dönüşür. Bunlarla beraber eşanlamlı kelimeler de gelişir, değişir, çeşitlenir.

4.2. SIFAT EŞANLAMLILARI

Sıfatlar varlığın niteliğini, rengini, hacim ve ağırlığını bildiren kelime türü olduğu için, tüm bu özellikleri üzerinde taşıyarak farklı ilişkilerde kendi işlevini yerine getirir. Sıfatlardan oluşan eşanlamlı kelimeleri başlıca beş grupta inceleyebiliriz.

1. İnsana dair sıfat eşanlamlıları; **akıldı-esti** “akıllı uslu”, **äldi-avkattı-dävletti-bay-kuvattı** “hallice, kadir, devletli, zengin, kuvvetli”, jesir-tul “dul”, **masıl-aram tamak** “asalak, parazit”, akıldı-esti “akıllı, uslu”, **nadan, pasık, malğun-topas** “nadan, bilmez, toy, kör”, **üyli- barandı** “evli, barklı”, **päle-päleket, pısık, şıyrak, jılpos** “(belalı) atılgan, (felaket) acar, becerikli, çevik, mahir”, **meymandos-konakuvar** “misafirperver, konuksever”, **maskünem-işkiş-arak kumar** “sarhoş, içkici, rakıcı**”, meyirimsiz-rakımsız-kayırımsız-karav** “merhametsiz, acımasız, hayırsız, hilekar”, **künşil-kızğanşak-işi tar** “çekemez, kıskanç, içi dar”, **karızdar-borıştı-bereşek** “minnetdar, borçlu, verecekli”, **jağımpaz-jaramsak** “yalaka, yağcı”, **künäker-tozakı** “günahkar, cehennemlik”, **salak-umıtşak-ukıpsız** “salak, unutkan, dikkatsiz”, **riyza-razı** “razı, isteyen”, **ülgili-önegeli** “örnek, misal”, ”, **parakor-jemkor** “rüşvetçi”, **kumar, äves-kuştar** “meraklı, hevesli, istekli” vb.

2. Canlılara ait sıfat eşanlamlıları; **bas bilgi-üyretilgen** “evcil, ehil”, **buralkı-kangırğan** “başıboş, sahipsiz**”, jürdek-uşkır** “hızlı, çevik”, **jabayı-tağı** “yabani, vahşi”, **jüyrik-bäyge** “hızlı, koşucu”, **jündes-tükti** “yünlü, tüylü**”, jüzgiş-maltığış** “yüzücü”, **köterem-ıñırşak** “kötürüm, sakat” **ordalı-uyalı** “barınaklı, yuvalı” vb.

3. İnsan ve diğer canlılara ait ortak eşanlamlılar; **ataktı-dañktı-äygili** “namlı, meşhur, ünlü”, **böten-jat-bögde-bey tanıs** “yabancı, yad, özge, harici”, **tukıl-tokal** “kuma”, **buvaz-jükti-eki kabat, ayağı avır** (buvaz, yüklü, iki katlı, ayağı ağır) “gebe, yüklü, hamile”, **äldi-küşti-mıktı-karuvlı-**

älevmetti-ändemdi-kayrattı-kajırlı-berik “hallice, güçlü, dayanıklı, kudretli, muazzam, gürbüz, diri, berk.” **moskal, egde, kart** “yaşlı, ihtiyar”, **setik-jırık** “kertik, yırtık” vb.

4. Cansız varlıklara ait sıfat eşanlamlıları; **arzan-suv tegin** “ucuz, sudan ucuz”, **aykın-anık** “açık, seçik”, **asıl-kımbat** “asil, değerli”, **keñ-jazık** “düzlük, kır”, **aşşı-tuzdı** “acı, tuzlu”, **bağalı-kundı** “pahalı, değerli”, **dağdılı-üyrenşikti** “adet, alışkanlık”, **dämdi-tatımlı** “leziz, tatlı”, **bulıñğır-bulttı** “sisli-puslu, bulutlu”, **mümkin-iyhtiymal** “mümkün, muhtemel”, **tunık-möldir** “duru, billur”, **iri-kesek**, **işti-sıyımdı-şuñğıl** “içli, hacimli, çukur”, **kışkıl-aşkıltım** “ekşi, acılı”, **älevmettik-koğamdık** “toplumsal, içtimaî” vb.

5. Tüm varlıklara ortak niteleme sıfat kökenli eşanlamlılık; **alasa-tapal-kıska-kişkene** “alçak, bücür, kısa, küçük”, **ak-boz-şañkan** “ak, boz, beyaz”, **eski-köne** “eski, köhne”, **dayın-azir** “hazır, mevcut”, **jakın-juvık-tayav** “yakın, beri, yaklaşık**”, jaksı-tavir-ondı** “iyi, güzel, ongaç”, **jaman-naşar** “kötü, naçar, zayıf”, **jiñişke-sıyda** “ince, narin”, **jumır-domalak** “yumru, yuvarlak”, **kir-las** “kir, pas”, **süyir-üşkir** “sivri, keskin”, **şolak-kelte** “çolak, sakat”, **teris-kate-burıs-jansak** “ters, hatalı, çarpıtılmış, yanlış”, **kalıñ-tığız-jiyi** “kalın, yoğun, sık”, **juvan-tolık** “iri, dolu”, **bay-mol-köp** “zengin, bol, çok”, **uzak-uzın-alıs** “uzak, ırak, ücra” vb.

Sıfatlardan yapılan eşanlamlı kelimeler sayıca en çok aidiyet sıfatlarında olur. İnsanlara ait eşanlamlı kelimelerin sayısı hayli fazladır. İnsanla ilişkili sıfat kökenli eşanlamlı kelimeler, bir insanda olan tüm özellikleri detaylarına kadar tanımlayabilecek güçtedir. Bunları kendi aralarında birkaç gruba ayırarak inceleyebiliriz.

İnsan mizacına ait eşanlamlı kelimeler; **ankav-angırt** “salak, aptal”, **aşuvşan-küygelek** “öfkeci, sinirli”, **zälim-kuv** “zalim, kurnaz”, **könterli-iysalmaz** “koku almaz”, **maktanşak-böspe** “övüngeç, palavracı”, **sabırlı-baysaldı** “sabırlı, dayanıklı”, **jeñiltek-uşkalak** “hafif meşrep, yollu”, **jağımpaz-jaramsak** “yaltaklanmak, dalkavukluk etmek”, **jäydarı-aşık** “samimi, açık”, **mazasız-beymaza** “rahatsız, tedirgin”, **tabandı-turaktı** “sabit, devamlı”, **pısık-şıyrak** “becerikli, çevik”, **uyalşak-uyañ** “utangaç, mahcup” vb.

İnsanın güç ve kaabiliyetine dair eşanlamlılık; **avkattı-davletti** “varlıklı, devletli”, **atkış-mergen** “atıcı, nişancı”, **akıldı-esti** “akıllı uslu”, **aybattı-kaharlı** “heybetli,

kahhar", **bedeldi-abıroylu** "saygın, değerli", **bilgiş-jetik** "bilgiç, bilge", **batıl-öjet-jürekti** "cesur, girişken, yürekli", **jalkav-erinşek** "uyuşuk, tembel", **zerek-alğır** "zeyrek, anlaklı" **sarañ-kattı "**cimri, sert", **olak-şorkak** "toy, acemi", **ozbır-zulım** "gaddar, zalim", **sezimtal-sezgiş** "duygusal, sezgin", **kabiletti-isker** "kabiliyetli, mahir" vb.

İnsanın toplum ilişkilerine dair eşanlamlı kelimeler; **araz-kas** "hasım, düşman", **adal-ak** "adil, hakkaniyetli", **azat-erikti** "hür, bağımsız", **borıştı-karızdar** "borçlu, verecekli", **jeksurın-süykimsiz**", **jäybarakat-beykam** "tasasız, gamsız", **meymandos-konakuvar** "misafirperver, konuksever", **opasız-eki jüzdi** "vefasız, ikiyüzlü", **turğın-jergilikti** "sekene-i aslî, yerli", **karalı-azal**ı "(karalı) üzüntülü, yaslı", **kañğıbas, kezbe** "avare, gezgin", **uyatsız-körgensiz-ülgisiz** "utanmaz, görgüsüz, edepsiz" vb.

İnsanın kusurları ve sağlığıyla ilgili eşanlamlı kelimeler; **bujır-şubar** "pürüzlü, çilli", **aksak-şoynak-sıltıma** "aksak, topal, toksak", **kemtar-jarımjan-mügedek-dımkes-ğarıp** "çürük, sakat, yarım, bozuk, garip", **sanrav-kereñ-mükis-tosan** "sağır, ker, işitme engelli", **sakav-kekeş-tutıkpa-dudık-bıdık** "keke, kekeç, peltek konuşan", **navkas-avruvlı** "rahatsız, hasta", **sokır-kör** "ama, kör", **kılıy-şapıraş** "şaşı" vb.

Niteleme sıfatları aidiyet sıfatları gibi belli bir tür varlık için değil, canlı, cansız tüm varlıklar için kullanılır; **uzın-kıska** "uzun-kısa", **ülken-kişi** "büyük, küçük", **avır-jeñil** "ağır, hafif", **jaksı-jaman** "iyi, kötü", **ak-kara**, **juvan-jiñişke** "kalın, ince", **tüzüv-kıysık** "düzgün, yamuk" sıfatları doğadaki bütün varlıklar için söylenebilir. Mesela; **ülken adam** "büyük adam", **ülken mal** "büyük hayvan", **ülken ağaş** "büyük ağaç", **ülken üy** "büyük ev" vb.

Niteleme sıfatları bir varlığın rengini, biçimini, boyunu bilderen sıfatlardır. Bu sıfatlar Kazakçada bazen karşılıklı kullanılarak antonim yapılır. [11] Ters anlamlı sözcükler, ayrı ayrı eşanlamlı kelime yuvaları oluşturur. Mesela; **biyik-alasa** "uzun, kısa" sözcükleri; **biyik-joğarı-zavlim-askar-zañgar-suñğak-boyşan-uzın** "yüce, üstün, ali, ulu, yüksek, koca, boylu, uzun". **Alasa-tapal-kıska-kişkene-täpeltek-mıkır-kortık-tırbık-jatağan-mıkır** "bücür, bodur, kısa, küçük, bacaksız, alçakboylu, cüce, cılız, ufak, tıknaz."

4.3. FİİLLERDEN YAPILAN EŞANLAMLI KELİMELER

Fiiller leksiko-semantik anlamı açısından olsun, gramer şekilleri açısından olsun kelime türleri içinde en karmaşık ve sayıca en çok kelime çeşididir. Fiil grubundan

kelimeler varlıklarla ilişkilidir. Fiiller varlıkların iş, hareketlerini eylem olarak bildirir. Fiiller sayısız dinamik süreçleri, insanın idrakine soyutlanmış sistemli dil malzemeleri şeklinde ulaştırır. [12] Kazakçada fiiller, anlam özelliklerine göre henüz tasnif edilmemiştir. Bununla ilgili olarak dilbilimci **İ. E. Mamanov** şöyle der; "Fiilleri anlamlarına göre sınıflandırmak çok zor, hatta imkânsızdır. Kazakçadaki fiillerin leksikolojik anlamlarının farklılıkları, onların gramer şekilleriyle çeşitlenmesine etki etmez. Bu yüzden kök fiilleri sözlük anlamlarıyla sınıflandırmanın pratikte hiçbir anlamı yoktur. [13]

Fiilleri anlam bakımından sınıflandırmak dilbilgisi açısından çok önemli olmasa da, kelime ve anlam bilimi açısından önemlidir. Eşanlamlı kelimeler, kelime cinsleri içinde sayıca en fazla fiil kökenli kelimelerle yapılır. Bu anlamda, fiillerin en azından eşanlamlılık ile ilgili hangi gruplara bölündüğüne değinmeden geçemeyiz. Fiiller varlıklarla ilgili olduğu için, her fiil belirli bir varlığa tabidir. Mesela; **bosanuv-tuvuv** "doğurmak, doğmak" fiilleri insan için, **kögerüv-köktev** "yeşillenmek, yeşermek" fiilleri bitkiler için kullanılır. Fiillerden ortaya çıkan eşanlamlı kelimelerin özellikleri, bu fiillerle ilgili olan varlık üzerinden anlaşılır. Bunları birkaç gruba ayırarak incelemek gerekirse;

1. İş, hareket, eylem bildiren eşanlamlı kelimeler [14] ; **amandasuv-sälemdesüv-kol alısuv** "hal hatır sormak, selamlaşmak, tokalaşmak", **ayırbastav-avıstıruv** "değiştirmek, tokuş etmek", **avdaruv-töñkerüv** "evirmek, çevirmek", **bölisüv-ülesüv** "bölüşmek, üleşmek", **bölev-kundıktav** "kundağa sarmak", **butaktav-otav** "budamak, kesmek", **ekşev-iriktev** "eşmek, seçmek ", **jerlev-kömüv,** koyuv "(yere vermek), gömmek, defnetmek", **jırtuv-ayıruv** "yırtmak, koparmak", **julkuv-tartuv** "yolmak, çekmek", **jaruv-şağuv** "yarmak, kırmak (parçalamak)", **kesüv-kırkuv** "kesmek, kırkmak", **maluv-batıruv** "çalmak, batırmak", **ornatuv-kondıruv** "yerleştirmek, konuşlandırmak**",** **oyuvlav-äşekeylev-örnektev** "oya yapmak, süslemek, bezemek", **sermev-silltev-serpüv** "sallamak, silkmek, serpmek", **sığuv,tığuv,saluv** "sıkmak, tıkmak, koymak", **türtüv-nukuv** "dürtmek, dokunmak", **tösev-jäyuv-saluv** "döşemek, yaymak, açmak", **tüymelev-ilgektev** "düğmelemek, iliklemek", **terüv-jıynav** "derlemek, toplamak", **tistev-kırşuv** "dişlemek, ısırmak", **tıstav-kaptav** "giydirmek, kaplamak", **tilüv-osuv** "dilmek, kesmek", **şänşüv-tüyrev-kadav** "dikmek, saplamak, batırmak", **şomıluv-juvınuv** "banyo yapmak, yıkanmak",

kayrav-ötkirlev “bilemek, keskinleştirmek”, **kıstıruv-ilüv** “kıstırmak, (ilmek) asmak”, **katınav-katısuv** “uğramak, katılmak”, **utıluv-jeñilüv** “ütülmek, yenilmek” vb.

2. Hareket, devinim bildiren eşanlamlı kelimeler; **alısuv-julısuv-küresüv** “döğüşmek, yoluşmak, güreşmek”, **aydav-kuvuv** “sürmek, kovmak”, **domalav-döñgelev** “yuvarlanmak, dönmek”, **ezüv-mıjuv** “ezmek, basmak”, **esüv, soğuv** “esmek, çarpmak”, **jındanuv-kutıruv** “delirmek, kudurmak”, **ketüv-tayuv-jönelüv-joğaluv** “gitmek, uzaklaşmak, yönelmek, kaybolmak”, **kaşuv-bezüv-zıtuv** “kaçmak, bezmek, yürümek”, **sekirüv-karğuv-ırgğuv** “atlamak, sıçramak, hoplamak”, **şoşuv-ürküv** “korkmak, ürkmek” vb.

3. İnsanın günlük yaşamıyla ilgili fiil kökenli eşanlamlı kelimeler; **jantayuv-kıysayuv** “yaslanmak, eğilmek”, **jabısuv-battasuv** “yapışmak, bulaşmak”, **jersinüv-köndigüv-üyrenüv** “bir yere alışmak, kabullenmek, alışmak**”, jabuv-bekitüv-kulıptav-kilttev** “kapatmak, hapsetmek, kulplamak, kilitlemek”, **ayaktav-bitirüv-tamamdav** “sonlandırmak, bitirmek, tamamlamak”, **aşuv-kabarıluv-köterilüv** “mayalanmak, kabarmak, kalkmak”, **bilüv-sezüv** “sezmek, bilmek”, **eritüv-balkıtuv** “eritmek, çözmek”, **katısuv-boluv** “katılmak, olmak”, **keşkirüv-kün batuv** “akşam olmak, güneşin batması”, **kirüv-enüv** “girmek, dâhil olmak”, **kedeylenüv-kayırşılanuv** “fakirleşmek, yoksul düşmek”, **nığaytuv-küşeytüv** “sağlamlaştırmak, güçlendirmek”, **savığuv-jazıluv-oñaluv-tävir boluv-beri karav** “sağlığa kavuşmak, iyileşmek, onalmak, iyi olmak, beri bakmak”, **seziktenüv-küdiktenüv** “kuşkulanmak, şüphelenmek**”, sürlev-keptirüv** “kurutmak”, **katuv-toñazuv-muzdav** “katılaşmak, donmak, buz tutmak”, **kalğuv-mülgüv** “uyuklamak, uyuşmak”, **tunuv-şögüv** “durulmak, çökmek” vb.

4. İnsanın duygu ve düşünceleri ile ilgili fiil kökenli eşanlamlı kelimeler; **jılav-eñirev-bozdav-ökirüv** “ağlamak, inlemek, bozlamak, hıçkıra hıçkıra ağlamak”, **jiyirkenüv-jiyrenüv** “iğrenmek, tiksinmek”, **kumartuv-kızığuv-ävestenüv** “merak sarmak, düşkünlük, heves etmek”, **ahlav-ühlev** “oflamak, puflamak”, **süyüv-süysinüv-kuştarlanuv** “sevmek, sevinmek, tutku”, **kuvanuv-şattanuv-mäz boluv** “sevinmek, neşelenmek, şevinç duymak”, **masayrav-jadırav-rakattanuv-jäydarılanuv** “keyiflenmek,

neşelenmek, rahatlamak, mutlu olmak", **kızğanuv-köre almav** "kıskanmak, çekememek" vb.

5. Niteliklerin değişmesini bildiren eşanlamlı kelimeler; **avırlav-kıyındav** "ağırlaşmak, zorlaşmak", **eskirüv-könerüv-tozuv** "eskimek, aşınmak, yıpranmak", **jeñildetüv-oñaylatuv** "hafifletmek, kolaylaştırmak", **kögerüv-köktev** "yeşillenmek, yeşermek", **köbeyüv-artuv-molayuv** "çoğalmak, artmak, fazlalaşmak", **azayuv-ortayuv-kemüv** "azalmak, ortalanmak, eksilmek", **juvandav-toluv-kalıñdav** "şişmanlamak, dolmak, kalınlaşmak", **alasaruv-kişireyüv-kıskaruv** "alçalmak, küçülmek, kısalmak", **biyiktev-joğarılav** "büyümek, yükselmek", **jaksaruv-oñaluv** "iyileşmek, onalmak", **ädemilenüv-körkeyüv** "güzelleşmek, görkemli olmak", **aykındaluv-anıktaluv** "aydınlatmak, açığa çıkarmak", vb.

6. Yansıma fiillerden oluşan eşanlamlılık. **Kaltıratuv-kütirletüv-kaşırlatuv** "katırlatmak, kuturlatmak, hışırdatmak", **kisinev-okranuv** "kişnemek, anırmak", **dürildev-gürildev** "esmek, gürlemek", **ıñıldav-ıñırsuv** "inlemek", **bakıruv-bajıldav-oybaylav-attandav-aykaylav-şıñgıruv** "bağırmak, çağırmak, feryat etmek, çığlık atmak, haykırmak, çığırmak", **ıbıljuv-ılbırav-bıljırav-jiydüv-ilbirev** "yumuşamak, gevşemek, cıvık durumuna gelmek", **mıñkıldav-miñgirlev** "mırıldanmak, homurdanmak" **kakıldav-kaksav-şakıldav-sayrav** "gaklamak, guklamak, şakımak, ötmek" vb.

7. Öznel nüanslı (subyektif reñdi) fiil eşanlamlıları; **azırkanuv-azsınuv-komsınuv-mise tutpav** "azımsamak, yetinmemek, beğenmemek, tatmin olmamak", **kisimsüv-adamsuv** "kendini önemli kişi olarak görmek, kendini önemli insan olarak görmek", **şülensüv-jomartsınuv-mırzasınuv** cömert, eli açık, beyefendi, mirza gibi görünmek", **müläyimsüv-müsäpirsüv** "mülayimleşmek, garipleşmek", **kamkorsuv-janı aşığansuv** "himaye eder, kayırır gibi görünmek" vb.

4.4. ZARFLARDAN YAPILAN EŞANLAMLI KELİMELER

Kazakçada eşanlamlı kelimelerin çokluğu açısından, fiiller, cins isimler, sıfatlardan sonra dördüncü sırada olan kelime türü zarflardır. Zarf; zaman, yer, hal, miktar ismidir, fiillerin niteliğini bildirir. Kazakçada zarflardan yapılan eşanlamlı kelimeler en çok hal zarfları ve zaman zarflarında olur.

Hal zarflarından yapılan eşanlamlılık; **ären-azar-zorğa-ävpirimmen-öldim taldım degende** “ancak, zar zor, zor, güçlükle, öldüm bittim diyene dek”, **arlı berli-ersili karsılı-oñdı soldı** “öteli berili, karşılıklı, sağlı sollu”, **jasırın-astırtın-kupiya** “yaşırın, gizli, saklı”, **şetinen-sıpıra** “hepsi, tamamı”, **kezekpe kezek-alma kezek** “sıra sıra, dize dize”, **köpe körnev-aşıktan aşık** “göz göre göre, açıktan açığa”, **kayta-kayıra** “tekrar, yeniden”, **kaytadan-jañadan** “tekrardan, yeniden”, **oydağıday-köñildegidey** “düşünüldüğü gibi, gönüldeki gibi”, **ömir bakiy-mäñgi bakiy** “ömür boyu, (bengü baki) sonsuza dek”, **tikeley-tuvralay** “direkt olarak, doğrudan” vb.

Zaman zarflarından yapılan eşanlamlılık; **anda sanda-okta tekte-baz bazda-key keyde** “ara sıra, ender olarak, nadiren, bazı bazı, kimi zaman**”, älde kaşan-bayağıda** “bir zamanlar, eskiden”, **bağana-mana** “demin, biraz önce”, **ävelde-o basta-ävel basta-äzelde** “evveli, başlangıçta, evvel başta, ezelde”, **erteden-burınnan-bayağıdan-kaşannan-atam zamannan-älimsaktan** “erkenden, önceden, evvelden, ne zamandan, adem zamnından, el misaktan beri”, ***endigari*-ekinşide-ekinşiley** “gelecek defa, ikincide, ikinciden”, **endi-käzir** “imdi, şimdi”, **ertede-bayağıda-burın** “eskiden, evvelde, önce”, **erte bastan-aldın ala** “evvel baştan, önceden” vb.

Eşanlamlılığın hal zarflarıyla yapılan farklı şekilleri; **alğa-joğarı, ilgeri** “öne, yukarı, ileri”, **alıs-kaşık-kıyır-şet-kıyañ-şalğay-jırak-avlak** “uzak, ırak, ücra, kenar, sapa“, **tım-asa-öte-ölgenşe-ölerdey** “hepten, pek, çok, ölene kadar, ölesiye”, **kasakana-ädeyi-jorta-bile tura** “kasten, özellikle, bilerek, bile bile”, **kur beker-kur boska-bostan bos-tekten tek “**boşu boşuna, haybeden, yok yere, boşuna”, **munşama-kanşama** “bu kadar, ne kadar”, **bälki-bälkim-mümkin** “belki, belki de, mümkün”, **meylinşe-barınşa** “bir hayli, varı yoğuyla”, **tıs-tıskarı-sırtkarı** “dış, dışarı, haricen” vb.

Kazakçada zarflar iki grupta incelenir: 1. Asıl zarflar, 2. Türemiş zarflar. Türemiş zarflar kendi içinde; a. Yalın türemiş zarflar. b. Birleşik zarflar olmak üzere ikiye ayrılır. Birleşik zarflar da, kendi içinde ikiye bölünür; 1. Birleşik kelime durumunda olan birleşik zarflar. 2. İkileme bicimindeki birleşik zarflar. Kazakçada zarfların içinde hal zarflarının ve zaman zarflarının işlevleri ve görevleri bakımından yeri önemlidir. Bu açıdan olsa gerek Kazakçada bu iki zarf türünde eşanlamlı kelime sayısı çoktur.

4.5. FARKLI KELİME TÜRLERİNDEN YAPILAN EŞANLAMLILIK

Sayı isimlerinden ortaya çıkan eşanlamlılık; " … Türk dillerindeki sayı isimleri varlık kavramından ziyade soyut kavram seviyesine ulaşmıştır. [15] Sayı isimleri bazen varlıkların sayısını bildirken, bazen sayının soyut ismiyle kullanılır. Bu sebeple olsa gerek, Kazakçada sayı isimlerinden yapılan üç, dört türlü eşanlamlı kelime dizesi vardır. **Bir-jalğız-sıñar-jalkı-jeke** "bir, yalnız, tek, biricik, yegâne", **eki, kos, jup, par, egiz** "iki, kosa, çift, eş, ikiz", **jartı-jarım** "yarı, yarım", **biren saran-neken sayak-neken nukan-birli jarım-jalğız jarım** "ender, nadir, seyrek, nadide, birli yarım, yalnız yarım (tek, tük)". Bunlar belli bir sayı kavramını bildirmek için stil sinonimi olarak kullanılır. Mesela; **Köp avız birikse, bir avız jok bolar.** Çok ağız birikirse, bir ağız yok olur. (Çoğunluk içinde bir insan kaybolur.) Atasözü. **Ekiniñ biri, egizdiñ sıñarı.** İkinin biri, ikizin tekidir. Atasözü.

Zamirlerlerden oluşan eşanlamlılık; zamirler anlam bakımından kapsama alanı en geniş, geneli göstermede en yüksekte olan sözcük cinsi olarak bilinir. Soyutlamanın ileri derecede olması sebebiyle bu anlam bakımından genişlik tüm zamirler için geçerlidir. [16] Zamirlerin anlam sınırı geniştir. Zamirler kendi aralarında, birbirleriyle eşanlamlılık oluşturabilirler. Fakat eşanlamlılık tüm zamir çeşitlerinde değil yalnızca bazı zamirlerde olur. İşaret zamirleriyle; **osı-bul-mınav** "şu, bu, işbu", **sol-ol** "şu, o". Soru zamirleriyle; **kanşa-neşe** "kaç, ne kadar", **nemenege-nesine** "neden, niçin", **nelikten-nege-nağıp-kalayşa-ne sebepten** "niçin, niye, ne yapıp da, nasıl, nice, hangi sebeple". Belgisiz zamirlerden eşanlamlılık; **barlık-bar-barşa-bäri-bükil-küllitügel-tegis-tamam-düyim-mukım-ämbe** "tüm, tümü, hepsi, bütün, küllü, herkes, hepten, tamamı, düyunı, cümleten, hem", **äldekim- äldebirev-birev**, "kimi, bazısı, birisi, biri".

Edatlarla yapılan eşanlamlılık; tek başlarına bir anlam taşımayan, cümle içinde anlam kazanan, sözcüklere ek anlam yükleyerek, sözcükler arasında çeşitli **anlam ilgileri kuran** sözcüklerdir. [17] Bu yüzden edatların bildirdiği anlam soyut dilbilgisi anlamlıdır. Edatların bildirdiği gramatik anlam güçlüdür. Edatlardan da eşanlamlı kelimeler ortaya çıkar, **jäyında-jöninde-hakında-tuvralı-jaylı-takırıptı** "üzerinde, ilişkin, hakkında, ilişkili, ilgili, konusunda", **soñ-keyin** "sonra, keyin (bilahare)", **deyin-şeyin** "değin, kadar", **ne-nemese-yakiy-ya bolmasa** "ne veya ya da, hiç olmazsa", **tügil-tursın-turmak** "değil, dursun, bırak".

Modal sözcüklerden oluşan eşanlamlılık; son zamanlarda bazı araştırmacılar, cümle içeriğinin hakikat ve gerçekle ilişkisi hakkında söyleyicinin düşüncesini bildiren kalıp sözleri modal sözler diye tanımlamaktadırlar.[18] Kalıp sözcüklerinin bazıları eşanlamlı kelimeler dizeleri oluşturur. Mesela; **mümkin-ihtiymal** "mümkün, muhtemel", **şınında-rasında-şındığında "**gerçekten, doğrusu, gerçekten de", **äriyne-älbette-ras** "mutlaka, elbette, doğru", **kerek-kajet-tiyis** "gerek, hacet, lazım".

Ünlemlerin eşanlamlılık oluşturması; insanın öfke, sevinç, heyecan gibi farklı duygularını bildiren kelimelere ünlem denir. Bunun yanında evcil ve ehil hayvanlara yönelik ünlem şekilleri de vardır. [19] Kazak dili ünlemler açısından da zengin bir dildir. Bunların bir kaçı eşanlamlılık oluşturur. Mesela; **ättegenay-kap-yapırav** "yazık, eyvah, vah vah", **av, iyä, a** "hah, evet, ee", **ey-ay** "hey, ey", **käne-al-ayda** "hani, buyur, haydi", **şükir-tävbe-toba** "şükür, tövbe", **makul-kup-jaraydı-durıs-jaksı** "makul, hoş, yaraşır, doğru, iyi", **kayır-koş** "hayırlısı, hoşçakal" vb.

Yansıma sözcüklerden yapılan eşanlamlılık; yansıma sözcükler (onomatopoeia) tabiattaki sesleri ve görüntüleri belirten sözcüklerdir. [20] Yansıma sözcükler işitmeden doğan ve görmeden doğan yansımalar olmak üzere ikiye bölünür.[21] Kazakçada her iki grupta da eşanlamlı kelime dizeleri oluşur.

İşitmeden doğan yansıma sözcüklerle yapılan eşanlamlı kelimeler; **dañğır duñğır-kañğır küñgir** "tangır tungur, şangur şungur", **dunk dunk-gurs gurs-dump dump**, "dünk dünk, güm güm, dum dum", **şar şar-şır şır** "şarıl şarıl, şırıl şırıl", **sart sart-sart surt** "tak tak, tak tuk", **tark tark-tırk tırk** "çat çat, kıkır kıkır", **kor kor-bır bır** "hor hor, mır mır", vb.

Görmeden doğan yansıma sözcüklerle yapılan eşanlamlı kelimeler; **alba julba-dal dul-örim örim** "yırtık pırtık, darma dağın, lime lime", **dir dir-kalş kalş-kalt kalt** "tir tir", **jırk jırk-jırtan jırtan** "cırık cırık, yırtık yarık", **kir kir-kojalak kojalak-satpak satpak-saltak saltak** "kir kir, kir pas, leke leke**", jark jurk-jalt jult** "ışıl ışıl, pırıl pırıl" vb.

4.6. SONSÖZ

Kazak dili sözvarlığı 1940'lı yıllardan başlanarak araştırılmaya başlanmıştır. 1950'li yıllarla beraber bağımsız bir bilim dalı olarak, okullarda ve yüksekokullarda ders olarak okutulur. Bu şekilde bu sahanın kollarını incelemenin de yolu açılmış olur. İncelenmeye başlanan konuların biri de eşanlamlı kelimeler meselesidir. Kazak dili

sözvarlığının “eşanlamlı kelimeler bahsi” bu çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir.

1955 yılı itibarıyla yalnız Kazak dilinde değil, başka Türk halklarının dilinde de eşanlamlılık konusuyla ilgili ilk araştırmalar yayınlanmaya başlanır. Türkoloji bilimi içinde, eşanlamlı kelimeler bahsi farklı Türk topluluklarında ilgiyle incelenmeye başlanırken, konuyla ilgili ilk eşanlamlılar sözlükleri yayınlanır. Bu yıllarda, Kazakça, Özbekçe, Tatarca, Başkurt dillerinin küçük eşanlamlı kelimeler sözlükleri derlenerek basılır. Bu çalışmaları gelecekteki daha büyük araştırmaların başlangıcı olarak görmek gerekir. Büyük eşanlamlı kelimler sözlükleri hazırlamak tek insanın elinden gelmez, bu tür çalışmalar, çoğu kez bilim adamlarından oluşan kurulların işidir.

Eşanlamlı kelimeler bahsi erken ele alınmaya başlanmışsa da, bu sahanın teorik olarak incelenmesi henüz bir sisteme konulamamıştır. Birçok dünya dilinde eşanlamlılık meselesiyle ilgili henüz tam anlamıyla bir tanım bile yapılamamıştır. Biz, terim ve tanım kargaşasının devam ettiği bu sahada, Kazak dili özeliklerini dikkate alarak eşanlamı şu şekilde tanımlıyoruz; “Eşanlamlı kelimeler, farklı şekillerde söylense de, anlamı yakın, bununla birlikte, her bir ayrı kelimenin kendine has anlam, stil ve duygusal olarak az da olsa ayrımın olduğu aynı söz cinsinden kelimelerdir.”

Bu tanım, derlediğimiz eşanlamlı kelimeleri inceleme ve eşanlamlılığın üç ayrı kıstası (Eşanlamlı kelimelerin şekil özellikleri, semantik içlem benzerliği, leksiko - gramatik bütünlük) gözönünde bulundurularak yapılmıştır.

Eşanlamlılık ilişkisinde olan kelimelerin sayısı en az iki iken bu sayı yirmi, otuza kadar çıkabilmektedir. Bir kavramı ifade eden anlamdaş kelime öbeklerine eşanlam dizesi veya eşanlam yuvası denir. Eşanlamlı kelime dizesi anlam birliğine bakılarak oluşturulur. Bunun için ilk olarak baskın olan olan temel kelime seçilir ve diğer anlamdaş kelimeler bu kelime etrafında bir araya getirilir. Temel kelime etrafında anlamdaş kelimeleri buluşturken, bu temel kelime dikkate alınarak eşanlamlı kelimelerin alfabe sıralaması yapılır. Bu yüzden bir eşanlamlılık dizesinde bu temel kelimeyi seçip ayırdetmek önemlidir. Baskın kelime (dominant, temel veya dayanak kelime) aşağıda gösterilen ölçütlere göre belirlenir. a. Anlam bakımından tamlık, bütünlük gerekir. b. Stil açısından en sık kullanılan, yansız, tarafsız, nötr anlamı olan kelime olmalıdır. c. Baskın kelime eşanlamlı yuvasındaki diğer kelimeler tarafından temel alınabilir olmalıdır. d. Çok anlamlı değil, tek anlamlı olması tercih sebebidir. e.

Neologizm yeni kelime veya arkaizm eski kelime eşanlamlı yuvasında buluştuğunda yeni kelime dominant olur. f. Edebî dilden kelime ve ağızlarda kullanılan kelime eşanlamlı olduğunda, edebî dile ait kelime baskındır. g. Kazakça bir kelime ve uluslararası terim olarak kullanılan bir kelime eşanlamlı yuvasında biraraya geldiğinde, kelimeler edebî dildeki sık kullanılışına göre temel kelime bazen Kazakça, bazı hallerde terim temel kelime olur. Bir kelime ve bir deyim eşanlamlılık oluşturduğunda, baskın kelime çoğunlukla bağımsız kelime olur.

"Eşanlamlı kelimeler bir varlığı değil bir anlamı bildiriren kelimelerdir." tezini göz önüne alarak Kazakçadaki eşanlamlı kelimelerin anlam sınırını belirlemeye çalıştık.

Eşanlamlı dizede bir araya gelen eşanlamlı kelimeler esas olarak iki safhada incelenir. İlk olarak anlam yakınlıklarına bakılarak bir dizede bir araya gelirler. İkinci safhada ise kelimeler farklı metodlara göre birbirlerinden ayırt edilir. Eşanlamlı kelimelerin benzerliğini bulmak kolay iken, onların her birindeki kendine has farklılıkları tespit etmek zordur. Eşanlamlı kelimeler birbirlerinden üç ölçüte göre ayrılırlar.

1. Anlam özellikleri açısından;
2. Stil özellikleri açısından;
3. Eşanlamlı kelimelerin farklı sözcük türleriyle ilişkilerine bakılarak.

Toplumların hayatındaki önemli hadiseler mutlak surette dilde yerini bulur. Dildeki sözvarlığı duygusallaşır. Dildeki sözvarlığının gelişmesi, eşanlamlı kelimelere de yansır. Eşanlamlı kelimeler de, sözvarlığında olduğu gibi gelişir, yenilenir, değişir. Eşanlamlılık tarihle birlikte değişen semantik kategoridir. Her türlü tarihi köklü değişimlerde eşanlamlılık ilişkilerinin de değişmesi tabiidir. Bu özellik eşanlamlılığa ait en önemli özelliklerden sayılır.

Sözcüklerin eşanlam ilişkilerini tarihi açıdan artzamanlı diyakron olarak veya dilin hali hazırdaki durumuyla eşzamanlı senkronik olarak mı incelemek gerek? Bazı dilbilimciler sözcüklerin anlamdaşlığını araştırırken dilin bugünkü haliyle eşzamanlı incelenmesi gerektiğini savunurlar. Eşanlamlılık her şekliyle leksikolojik, sentaks, morfolojik olarak eşzamanlı senkronik bakış açısıyla incelenmesi gereken bir olgudur. Eşanlamlılık meselesinin ne kadar eşzamanlı değerlendirmeye ihtiyacı varsa, bir o kadar artzamanlı diyakronik açıdan ele alınmasında fayda vardır. Kelime hazinesi yalnızca yeni kelimelerden oluşmaz. Dilde neologizmlerle birlikte arkaizmler

de bulunur. Eşanlamlı kelimele yuvalarında, yeni ortaya çıkan sözcüklerle birlikte, eskiye ait tarihi sözcüklerin de yer alması tabiidir.

Kazakçada eşanlamlı kelimelerde olduğu gibi ikili kelimeler de çoktur. İkili kelimeler; fonetik, leksikolojik, ikilemelerle yapılanlar, deyimlerden yapılanlar ve morfolojik ikilemeler olarak bir kaç çeşide ayrılırlar.

Kelimelerin tarihi, dil tarihiyle, dil tarihi halkın tarihiyle, halk tarihi dünya tarihiyle sıkı ilişkilidir. Kazak dili sözvarlığında eşanlamlı kelimeler önemli yer tutar. Kazakçada eşanlamlı kelimeler ortaya çıkışı aşağıda gösterilen yollarla olur;

1. Eşanlamlı kelimeler çok anlamlı sözcüklerle çeşitlenir, zenginleşir.
2. Sözcük türetme yolu ile yapılır.
3. Ödünç kelimelerden oluşur.
4. Ağızlarda kullanılan kelimelerle-diyalektizmlerle beslenir.
5. Eşanlamlılık; deyimlerin, kalıplaşmış sözlerin, sıradan sözcüklerle yer değiştirmesi suretiyle ortaya çıkar.
6. Kelime anlamlarının değiştirilmesi ile ortaya çıkar.
7. Evfemizmlerle büyür, gelişir.

Kazakçada eşanlamlı kelimeler temel olarak Kazak dilinin iç imkânlarının kullanılmasıyla ortaya çıkar. Kazakçadaki eşanlamlı kelimelerin çeşitlenip, zenginleşmesi; semantik gelişim ve değişimle, kelime türetme yolarıyla, deyimler ve ağızlardan gelen kelimelerle olur. Bunlara ek olarak, Kazakçada olmayan kelimeleri ödünçleme yoluyla başka dillerden alarak Kazak dili sözvarlığı ve dolayısıyla Kazakçadaki eşanlamlı kelime çeşidi daha da artmıştır. Kazak dilindeki eşanlamlı kelimelerin zenginleşmesinde Arap, Fars, Moğol ve Rus dillerinden ödünçleme ile alınan kelimelerin katkısı büyüktür.

Sovyet dönemiyle birlikte, Rusçadan ve Rusça üzerinden Kazakçaya alınan uluslararası ilmî, teknik terimlerle Kazak dilinin leksikolojisi genişledi, zenginleşti. Bu terimler sayesinde Kazak dilindeki eşanlamlı kelimeler de gelişti, zenginleşti. Kazakçanın son yarım asırlık gelişme döneminde Kazak dili kendinde olmayan uluslararası ilmî terimleri Rusçadan (Rusça üzerinden) almıştır.

Kazak yazılı edebiyatının kurucusu **Abay** ise, **Muhtar Ävezov** onun takipçisi oldu. Bu dilde **Muhtar Ävezov'un "Abay"** romanı yazıldı. Bugün de kullanmakta

olduğumuz Kazakçayla yazılan bu eser ilginç konusuyla ve güzel diliyle dünya klasikleri arasına girdi. Abay'ın kurduğu yolu daha sonra Muhtar Ävezov'la birlikte S. Seyfullin, B. Maylin, İ. Jansügirov, S. Mukanov, Ğ. Müsiperov, Ğ. Mustafin gibi yazarlar takip etmiştir.

Eşanlamlı kelimeler birbirinden stil, anlam ve morfolojik özelliklerine göre ayrılırlar. Kazak dilinde işlevsel stilistik ekim devriminden sonraki dönemde doğar ve gelişir.

1. İlmî stil,

2. Edebî stil,

3. Gazete ve matbuat stili,

4. Ofis stili.

5. Halk ozanı, aşıklar, söz ustaları ve hatiplerin "güzel söz söyleme sanatı-belagat-retorik" stili.

İşlevsel stil türleri birbirinden sadece cümle yapısı bakımından değil, sözlük malzemesi olarak da aralarında sınıflanırlar. Bu tür sözcükler kullanım sıklığı aktif-pasif oluşu, bildirdikleri farklı anlamlar açısından da birbirinden ayrılırlar. Sözlüklerde örnek cümlelerde verilen stil özellikleri de dikkate alınarak bu tür sözcükler birkaç grupta incelenir. A. Temel söz varlığı; B. Günlük iletişim sözcükleri; C. Basit sözcükler; D. Ağızlardan gelen sözcükler; E. Meslek ve sanat dallarına ait sözcükler.

Dildeki eşanlamlı kelimelerin anlam sınırlarını tespit etmek ne kedar zorsa, onların türlerini belirlemek de o derece zordur.

Kriterler göz önüne alınarak ve eşanlamlılığın sabit veya değişkenliğine bakılarak eşanlamlılık;

1. Salt eşanlamlılık. (Turaktı sinonimder- pure synonyms)
2. Sözde eşanlamlılık. (Kontekstik sinonimder- pseudo-sinonyms) olarak ikiye bölünür.

Salt eşanlamlılığı belirli bağlamlar haricinde de, kendi aralarında anlam yakınlığı görülebilen eşanlamlı sözcükler oluşturur. Salt eşanlamlılık bazı şahıslar tarafından değil, halk tarafından ortaya çıkarılmışlardır. Bu yüzden halk tarafından bilinen bu tür eşanlamlılık, kontekslere bağlı olmaksızın bilinir, hissedilir.

Sözde eşanlamlılık bir varlığın üzerinde taşıdığı özellikleri, başka bir varlığa benzetmek suretiyle belirli bağlamlarda ortaya çıkan eşanlamlılıktır. Halk tarafından fazla bilinmez. Sözde eşanlamlılığa daha çok şair ve yazarların yazdıkları edebî eserlerde daha çok rastlanılır. Şairler, halk kelime varlığınının sözcüklerini her zaman gerçek anlamlarıyla kullanmazlar, benzetmelere başvururlar. Sözde eşanlamlık değişken olur. Bunlar şartlı eş anlamlı kelimeler olarak kabul edilir. Onun için bu tür eşanlamlılığa eşanlamlılar sözlüğünde yer verilmez, bunlar dilde stilistiğin konusu olabilir. Bizim konumuz, sözde eş anlamlı kelimeler değil dildeki salt eşanlamlılıktır.

Kazakçadaki salt eşanlamlılık; 1. Bütüncül eşanlamlılar. 2. Bağlamsal eşanlamlılar. 3. Bütüncül-bağlamsal eşanlamlılar olmak üzere üçe bölünür.

Her birinin kendi anlam farkı ve tonu olan, bağlam eşanlamlılarında olduğu sınırlı olmayan, dilin her sahasında, herkes için aynı anlamı olan anlamdaş sözcüklere bütüncül eşanlamlılık denir.

Bağlamsal eşanlamlılık anlam bakımından yakın ve eşit olan, birbirinden bağlamlarda farklılık gösteren anlamdaş kelime grubudur.

Eşanlamlılar bazen ya anlamı veya stil özellikleri açısından birbirinden farklı olabilir. Bu kelimeler kendi aralarında bütüncül veya bağlamsal eşanlamlılık özellikleri açısından birbirlerinden ayrılırken, diğer taraftan birbiriyle aynı eşanlamlı yuvasında ikili ilişkide olurlar. Dildeki bu tür eşanlamlı kelimelere bütüncül-bağlamsal eşanlamlı kelimeler denir.

Derlediğimiz 7000'den fazla eşanlamlı kelimeyi (2200 den fazla eşanlamlı yuvası) incelediğimiz zaman; üç bine yakını fiillerden, iki binden biraz fazla olmak üzere cins isimlerden, bin beş yüz kadarı sıfatlardan, üç-dört yüzü zarflardan ve kalanları da farklı kelime cinslerinden yapılan eşanlamlı kelime sayılarını tespit ettik.

Kelime cinsleri açısından eşanlamlığı incelediğimizde, bir türün eşanlamlığa zengin, diğer bir kelime çeşidinin ise eşanlamlı kelimelere fakir olduğunu gördük. Kazakçada soyut isimlerdeki eşanlamlılık somut isimlerden daha fazladır. Aynı şekilde sıfatları ele aldığımızda, niteleme sıfatlarıyla karşılaştırdığımızda, aidiyet sıfatlarıyla yapılan eşanlamlı kelime yuvalarının daha fazla olduğunu tespit ettik. Zarflardan oluşan eşanlamlı kelimelerin içinde en çok eşanlamlılığın, durum ve zaman zarflarından yapıldığı görülür. Fillerden yapılan eşanlamlı kelimelerde durum ise, fiilerden yapılan eşanlamlı kelimelerin türleri çok olduğu için bunları anlamlarına göre sınıflandırmak

hemen hemen mümkün olmadığı sonucuna vardık. Bunların dışında eldeki verilere dayanarak, önemli bir tespit yaptık; “Kazakçada eşanlamlılığın olmadığı, eşanlamlılığın yapılamadığı hiçbir kelime çeşidi yoktur.” Eşanlamlılık dilin zenginliğini gösterir.

Kazakçadaki tüm eşanlamlı kelimeleri derledik ve inceledik demekten uzağız. Kazakçada derlenenden, derlenmeyen eşanlamlılı kelimelerin daha çok olduğunu düşünüyoruz. Bu çalışmanın amacı ana dilimizdeki eşanlamlı kelimelerin kendine has özellikleri tespit etmek ve Kazakçadaki eşanlamlı kelimelerin sınıflandırılmasıdır. İkinci bir amacımız ise, gelecekte hazırlanacak olan “Büyük Kazakça Eşanlamlı Kelimeler Sözlüğü”nün yayınlanmasının ön hazırlık çalışmalarına katkıda bulunmaktır. Gelecekte hazırlanacak olan sözlüğün bizim için anlamı Rus dilbilimci V. G. Belinskiy’in şu görüşleriyle kesişir; “İyi bir filolojik eşanlamlı kelimeler sözlüğü edebiyatımız için değerli bir hediye olabilir. Sözlük Rus edebiyatının öğrenilmesi ve incelenmesi için kendisiyle birlikte, gerekli okuma kitaplarının sayısını da çoğaltırdı, genç edebiyatçılara faydalı olurdu.” [1] Bu temenni yalnız Rus dili için değil, bütün diller için söylenmiş ortak değerli bir fikirdir. Biz de bu görüşe katılıyoruz.

4.7. DİPNOTLAR

ÖNSÖZ

1. N. Savranbayev, Ğ. Begaliev. Kazak tiliniñ grammatikası. Almatı, 1994, 28-sayfa.

2. I. Keñesbaev. Kazak tiliniñ idiomdarı men frazaları turalı. «Halık muğalimi» 1946, № 1-2,3-4, 46. sayfa.

3. Kazirgi Kazak tili (leksika, fonetika, grammatika). Almatı, 1954, G.G. Musabaev. Sovremennıy kazahskiy yazık (leksika). Alma-Ata. 1959,K. Ahanov. Kazak tili leksikasınıñ mäseleleri. Almatı.1955.

4. A. Bolganbaev. Sinonimika imeni suşçestvitel’nogo v sovremennom kazahskom yazıke. Yüksek lisans tezi. Alma-Ata, 1955; A. Bolğanbaev. Kazak tiliniñdegi zat esimdik sinonimder. Almatı. 1957. Yüksek lisans tezi.

5. V. Meskutov. Sinonimı v sovremennom turkmenskom yazıke. Yüksek lisans tezi. Aşhabad, 1962. Ş. Hanbikova. Sinonimı v tatarskom yazıke. Yüksek lisans tezi. Kazan. 1962. S. Isamuhamedova. Sinonimı v sovremennom uzbekskom literaturnom yazıke. Yüksek lisans tezi. Taşkent, 1963. B. Abdullaev. Leksiçeskie

sinonimıy sovremennogo azerbaydjanskogo yazıka. Yüksek lisans tezi. Bakû. 1965, Z. G. Uraksin. Frazeologiçeskie sinonimı sovremennogo başkirskom yazıke. Yüksek lisans tezi. Ufa, 1966.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. A. A. Reformatskiy Vvedenie v yazıkovedenie. M., 1967 str.91.

2. A. P. Evgen'eva Proekt slovarya sinonimov. M., 1964. Str.7.

3. G. Ahmetov. Avdarma turalı keybir oylar. «Kazak ädebiyeti» 27. I. 1961.

4. M. Älimbaev. Til ustartuv- tınımsız eñbek. «Leninşil Jas»9. VII. 1966.

5. Ä. Hasenov. Ana tiliniñ bar närin boyğa sinire bileyik? «Kazak ädebiyeti».13. IV. 1967

6. L. Grjebiçek. Bakıt tileymin. «Leninşil Jas» 28.I. 1965.

7. Kazirgi Kazak tili (leksika, fonetika, grammatika). Almatı, 1954, 27. sayfa.

8. I. Keñesbaev, G.G. Musabaev. Kazirgi Kazak tili (leksika, fonetika). Almatı, 1962, 68. sayfa.

9. K. Ahanov. Kazak tiliniñdegi sinonimder. «Kazakstan muğalimi » 21.XI. 1957.

10. K. Ahanov. Til bilimine kirispe. Almatı, 1965, 184. sayfa.

11. A. Bolğanbaev. Kazak tilindegi zat esimdik sinonimder 1957 14. sayfa

12. A.I.Uemov. Problema sinonimov i sovremennaya logika. Sb: «Logiko-grammatiçeskie oçerki». M.,1961. str. 26-48.

13. K. Ahanov. Kazak tiliniñdegi omonimder. Almatı, 1958,102. sayfa.

14. K. Ahanov. Kazak tiliniñdegi omonimder. Almatı, 1958, 93-96. sayfalar.

15. A. Bolğanbaev. Kazak tiliniñdegi antonimder. «Kazak tili men ädebiyeti». 1959, № 10, 51. sayfa.

16. Rusçada **gazeta** kelimesi Kazakçaya **gazet** olarak alınmıştır. Yine Rusça **minuta** sözcüğü Kazakçaya **minut** olarak ödünç alınmıştır. Rusçada aslı **dominanta** olan kelimeyi **dominant** olarak Kazakçaya alınması isabetli olmuştur.

17. V. N. Klyueva. K voprosu o sinonimah. V sb.: «Russkiy yazık dlya studentov-inostrancev» M.,1961. Str 15.

18. **Reñk** sözcüğü Rusça **ottenok** sözcüğünün karşılığı olarak son zamanlarda ortaya çıkan bir kaliemedir. Burada "çok az anlam farkı" yerine kullanılmakta.

19. A. Yu. Şapiro. Nekotorıe voprosı teorii sinonimov. «Dokladı i soobşçeniya Instituta yazıkoznaniya » AN SSSR.1965. №8. Str 87.

20. Bolğanbaev. Kazak tili leksikasınıñ damuvı. «Kazakstan muğalimi » 4. VII. 1957.

21. Referatı nauçno-issledovatel'skih rabot za 1944god. otd. literaturı i yazıka. 1945 g.

22. A. Iskakov. Kazak tiliniñiñ etimologiyalık sözdigin jasav mäseleleri. «Kazak tili men ädebiyeti». 1959, № 5, 84. sayfa.

23. A. P. Evgen'eva Proekt slovarya sinonimov. M., 1964. Str.10.

24. Sarıbaev. K voprosu o normalizacii dubletnıh variantov. «Voprosı kazahskogo i uygurskogo yazıkoznaniya» t 3. Alma-Ata 1963. str.45

25. A. V. Kalinin. Leksika russkogo yazıka.M.,1966. Str.79.

26. B. Ş. Katembaeva. Podrajatel'nıe slova v kazahskom yazıke. Yüksek lisans tezi, Almatı, 1965. Str.6.

27. Deyimlerden ortaya çıkan ikili kelimeler eşanlamlılık konusuna direkt değil dolaylı olarak ilişkili olduğu için, biz burada az bir bilgi vermekle yetindik.

28. A. Hasenova. Kazak tiliniñdegi tuvındı tübir etistikter. Almatı, 1959, 44. sayfa.

29. Ş. Sarıbayev'in bu konuda yazılan tek makalesini dikkate aldığımızda bu sonuç çıkar. Bu makalede de çoğunlukla fonetik varyant sözcükler ele alınmaktadır.

30. A. Kaydarov. Parnıe slova v sovremennom uygurskom yazıke. Alma-atı 1958. Str.84

31. I. Keñesbaev. G.G. Musabaev. Kazirgi Kazak tili (leksika, fonetika). Almatı, 1962, 217. sayfa.

32. O. S. Ahmanova. Slovar' lingvistiçeskih terminov.M.1966. str. 312.

İKİNCİ BÖLÜM

1. C. M. Galkina-Fedoruk. Ob ékspressivnosti i émocional'nosti v yazıke. «Sbornik statey po yazıkoznaniyu» Professoru Moskovskogo universiteta akademiku V.V. Vinogradovu. M. 1958. Str 62.

2. V. A. Greçko O nekotorıh istoçnikah sinonimiki «Oçerki po sinonimike sovremennogo russkogo literaturnogo yazıka» M. L.1966. str.60

3. A. Reformatskiy Vvedenie v yazıkovedenie. M., 1967. str. 66.

4. C. M. Galkina-Fedoruk. Ob ékspressivnosti i émocional'nosti v yazıke. «Sbornik statey po yazıkoznaniyu» Professoru Moskovskogo universiteta akademiku V.V. Vinogradovu. M. 1958. Str 62-63.

5. K. Ahanov. Til bilimine kirispe. Almatı, 1965, 185-186. sayfalar.

6. A. Bolğanbaev. Köp mağınalı sözder jäne olardıñ jasaluv joldarı. «Kazak pen uyğır til bilimi mäseleleri» Almatı 1963,47-54 sayfalar.

7. C. M. Galkina-Fedoruk. Ob ékspressivnosti i émocional'nosti v yazıke. «Sbornik statey po yazıkoznaniyu» Professoru Moskovskogo universiteta akademiku V.V. Vinogradovu. M. 1958. Str 62.

8. A. Iskakov. Kazirgi Kazak tili. Morfologiya. 1964. 121. sayfa.

9. A. Bolğanbaev. Kazak tiliniñdegi söztuvdıruv täsilderi. «Kazakstan mektebi» №9. 1960. 69. Sayfa.

10. A. Iskakov. Kazirgi Kazak tili. Morfologiya. 1964. 121. sayfa.

11. Ä. Töleuov Kazak tiliniñdegi esim kategoriyası. Almatı. 1963. 39. sayfa

12. Ğ. Ğ Musabaev Kosımşa -day/-dey -tay/-tey tuvralı Kazak SSR Ğılım akademiyasınıñ Habarları. Seriya filologii i isskustvovedeniya. 3-4. baskı. Almatı. 1955. 57. sayfa

13. Kazirgi Kazak tiliniñ grammatikası. Morfologiya. 1967. 124-125. sayfalar.

14. Biz burada Kazakçada yapım ekleriyle yapılan kelime türetme konusuna sadece eşanlamlılık ile ilgili olarak değinmekteyiz. Belli başlı, önemli yapım ekleri hakkında kısaca bilgi ile yetiniyoruz.

15. A. Hasenova. Kazak tiliniñdegi -la/ -le affiksti tuvındı tübir etistikter. Almatı, 1957, 3. sayfa.

16. A. Iskakov. Kazirgi Kazak tili. Morfologiya. 1964. 120. sayfa.

17. Kazirgi Kazak tili. Almatı, 1954, 195. sayfa.

18. Kazirgi Kazak tili. Almatı, 1954, 138. sayfa.

19. B. O. Oruzbaeva. Slovoobrazovanie v kirgizskom yazıke. Frunze, 1964, str.261.

20. K. Ahanov. Kazak tiliñdegi omonimder. Almatı, 1958, 42. sayfa.

21. A. Bolğanbaev. Kazak tiliniñdegi söztuvdıruv täsilderi. «Kazakstan mektebi» №9. 1960. 69. sayfa

22. «Leksikografiçeskiy sbornik» , 6.baskı. 1960,str 71.

23. «Leksikografiçeskiy sbornik» , 6.baskı. 1960,str 51.

24. K. Ahanov. Til bilimine kirispe. Almatı, 1965, 169-170. sayfa.

25. Kazak tiliniñ tüsindirme sözdigi» II. cilt. Almatı. 1961. 379. sayfa.

26. Kazak tiliniñ tüsindirme sözdigi» II. cilt. Almatı. 1961. 231. sayfa.

27. Kazak SSR tarihı. I. cilt. Almatı, 1957, 86 sayfa.

28. V. G. Belinskiy Polnoe sobranie soçineniy, cilt. IX. M., 1955, str.61.

29. I. V. Arnol'd. Lekikologiya sovremennogo angliyskogo yazıka. M.,1959, str.207-208.

30. I. Keñesbaev. G.G. Musabaev. Kazirgi Kazak tili (leksika, fonetika). Almatı, 1962, 99. sayfa.

31. S.Taljanov. K voprosu o vliyanii «persidçkogo yazıka na kazahskiy.» Sb. «Til mäseleleri. » kn. 2-ya. Alma-Ata, 1936.

32. V. V. Radlov. Nareçiya tyurkskih plemen jivuşçih v yujnoy Sibiri i Djungarskoy stepi, ç. III. Spb.1870 , str. XVII.

33. A. K. Borovkov. Sm. : «Uçenıe zapiski KirGU» , filfak. XVIII, baskı. VII,1961,str.12

34. N. T. Savranbayev. Semantika i funuciya deepriçastiyavkazahskom yazıke. Alma-Ata, str.7.

35. N. Sabitov. Arabskie i persidskie slova v kazahskom yazıke. L., 1944. Yüksek lisans tezi elyazması nüshası. 61. sayfa.

36. L. Z. Rustemov. Arabsko-iranskie zaimstvovaniya v kazahskom yazıke. Yüksek lisans tezi. Alma-Ata. 1963, str4

37. M. Balakaev Kazak tili mädenietiniñ mäseleleri. Almatı. 1965. 81. Sayfa.

38. I. Keñesbaev, G.G. Musabaev. Kazirgi Kazak tili (leksika, fonetika). Almatı, 1962, 88. sayfa.

39. Ä. Kurışjanov «Kitabiy til» materialdarınan «Kazak tili tarihı men dialektologiyasınıñ mäseleleri » . 2. baskı. Almatı. 1960. 74. sayfa

40. S. Taljanov. K voprosu o vliyanii «persidçkogo yazıka na kazahskiy.» Sb. «Til mäseleleri. » kn.2-ya. Alma-Ata,1936. 37. str.

41. K. D. Yudahin. Kirgizsko-russkiy slovar'. M.1965. str. 244.

42. I. Keñesbaev, G.G. Musabaev Kazirgi Kazak tili (leksika, fonetika). Almatı, 1962, 100. sayfa.

43.Ç. Valihanov. Soçineniy. SPb,1904. Str. 179.

44. Ş. Ş. Sarıbaev. K voprosu o mongol'sko-kazahskih yazıkovıh svyazyah. «Voprosı istorii i dialektologiya kazahskogo yazıka»2. baskı. Alma-Ata. 1980. Str. 39

45. Mogol-oros tol'. M.,1957.

46. Slovar' russkogo yazıka.t IV. M., 1961. str. 419.

47. Ç. Ç. Valihanov. Sobranie soçineniy. Tom. I. Alma-Ata. 1961. Str. 213.

48. **Minäpäs** "manifesto" ve **rıskut** "gider, masraf" sözcükleri, edebî dilde değil konuşma dilinde kullanılır.

49. J. Doskaraev. Kazak Tiliniñ jergilikti erekşelilikteri. (Leksika) II. Bölim. Almatı. 1955, 81. sayfa.

50. V. A. Isengalieva. Tyurkskie glagolı s osnovami zaimstvovanımi iz russkogo yazıka. Alma-Ata.1966. str. 10

51. Rusçadan çeviri yolu ile aldığımız calque sözcüklerden bahsediyoruz.

52. Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazıka. VI. Cilt. M. L.,1957. Str 692-693.

53. Ş. Muhamedjanov. Osvoenie perenosnıh znaçeniy zaimstvovannıh russkih slov v sovremennom kazahskom yazıke. V sb.: «Progressivnoe vliyanie russkogo na kazahskiy» Alma-Ata 1965 str.124

54. Slovar' russkogo yazıka. II. cilt. M.1958. str. 851.

55. R. A. Budagov. Slovo i ego znaçenie. L. 1947. Str. 14.

56. Kazak tiliniñ tüsindirme sözdigi» I. cilt. Almatı. 1959. 9. sayfa.

57. Ğ. Äbetov. Ädebiyet tanuv terminderiniñ Kıskaşa orıssa Kazakşa sözdigi. Prof. K . Jumaliev'in kurul başkanlığında. Almatı. 1962

58. T. Musakulov. Kazakşa-orıssa terminologiya sözdigi. Biologiya terminderi. A. Äbdirahmanov'un kurul başkanlığında. Almatı 1962

59. Orıssa-Kazakşa terminologiya sözdigi. Prof. A. Amanjolov'un kurul başkanlığında. Almatı.1959.

60. Orıssa- Kazakşa terminologiya sözdigi. 3. Almatı. 1960

61. Orıssa- Kazakşa terminologiya sözdigi. 4. Almatı. 1960

62. Orıssa-latınşa- Kazakşa terminologiya sözdigi. Akademik A. N. Sızganov'un kurul başkanlığında. Almatı.1960.

63. Ğ. Musabaev. B. Süleymenova. Orıssa -Kazakşa terminologiya sözdigi. 6. Almatı. 1961.

64. Orıssa- Kazakşa terminologiya sözdigi. A. Abdrahmanov'un kurul başkanlığında. Almatı. 1962.

65. Bir dildeki sözcükleri başka bir dile çeviri yolu ile aktarmaya **calque** denir.

66. A. Hasenova. Kazak tili leksikasınıñ bayuvımen damuvına orıs tiliniñ äseri turalı «Izvestiya AN Kazahskoy SSR» seriya filologii i iskusstvovedeniya 135 1-2. Baskı. Alma Ata. 1954. str 78.

67. Ä. Satıbaldiev. Ruhaniy Kazına. Almatı. 1965. 236 -237. sayfalar.

68. S. K. Kenesbaev K voprosu o vliyanii russkogo yazıka na kazahskiy. «Vestnik AN KazSSR». Alma-Ata. 1953. № 6. Str.17.

69. Ä. Satıbaldiev. Ruhaniy Kazına. Almatı. 1965. 68. sayfa.

70. L. P. Krısin Inoyazıçnıe slova v sovremennom russkom yazıke. M.1968. str. 85.

71. Russko-kazahskiy slovar'. Podredaksiey prof. N.T. Savranbayeva. M. 1954.

72. D. S. Lotte Nekotorıe principial'nıe voprosı otbora i postroeniya nauçno-tehniçeskih terminov. M. L. 1941

73. S. Amanjolov. Voprosı dialektologii i istorii kazahskogo yazıka. Alma-Ata,1959.

74. J. Doskaraev. Kazak tiliniñ jergilikti erekşelikteri. (Leksika) II. Bölim. Almatı. 1955.

75. I. Keñesbaev, G.G. Musabaev. Kazirgi Kazak tili (leksika, fonetika). Almatı, 1962, 128 sayfa.

76. "Yarı gereksiz sözcükler" tabirini şimdiki edebî dil açısından kullanıyoruz.

77. Ş. Ş. Sarıbaev. Nekotorıe voprosı sostavleniya dialektnıh slovarey kazahskogo yazıka. V kn: «Voprosı dialektologii tyurkskih yazıkov». Kazan'. 1960. Str. 73.

78. N. T. Savranbayev, Ş.Ş. Sarıbaev. Kazahskaya dialektologiya V kn: «Voprosı dialektologii tyurkskih yazıkov». Bakû 1958. Str. 81.

79. S. A. Amanjolov'un sözlüğünden alınmıştır.

80. Bu veriler S. A. Amanjolov ve J. Doskarayevin sözlüklerinden alındı. Bu yüzden ilave bir bilgi vermeye gerek duymadık.

81. Bu sözcüklerin anlamları edebî dilde bilindiği için açıklamaya gerek duyulmamıştır.

82. L. I. Barannikova. K voprosu o funkcional'no-stil'nızrazliçiyah vdialektnoy reçi. V kn: «Voprosı stilistiki» 2.baskı. Saratov. 1965. str.145-146.

83. V. Dal' Tolkovıy slovar' jivogo velikorusskogo yazıka. T I. M., 1955. Str. XXIV.

84. Ğ. Kaliev, Ş. Ş. Sarıbaev. Kazak dialektologiyası. Almatı. 1967. 18. sayfa

85. S. A. Amanjolov. O dialektah kazahskogo yazıka. « Voprosı yazıkoznaniya» Alma Ata. 1953. Str. 92.

86. I. Keñesbaev, G.G. Musabaev. Kazirgi Kazak tili (leksika, fonetika). Almatı, 1962, 205. sayfa.

87. S. I. Abakumov Ustoyçivıe soçetaniya slov «Russkiy yazık v şkole» M.1936. №1. str. 64.

88. A. Ya. Rojanskiy Idiomı i ihperevod. «Inostrannıy yazık v şkole»M. 1948. №3, str. 27.

89. N. M. Şanskiyy. Leksikologiya sovremennogo russkogo yazıka. M. 1964. Str. 165.

90. V. V. Vinogradov. Osnovnıe ponyatiya russkoy filologii kak lingvistiçeskoy disciplinı. «Trudı yubileynoy nauçnoy sessii». L. 1964. str 67.

91. I. Keñesbaev, G.G. Musabaev. Kazirgi Kazak tili (leksika, fonetika). Almatı, 1962, 210. sayfa.

92. K. Ahanov. Til bilimine kirispe. Almatı, 1965, 134-135. sayfalar.

93. Y. L. Lyasota. Rol' metaforiçeskih slov i vırajeniy v razvitii slovarnogo sostava yazıka.(na materiale sovremennogo angliyskogo yazıka) Yüksek lisans tezi. M. 1953. str. 6

94. I. Keñesbaev, G.G. Musabaev. Kazirgi Kazak tili (leksika, fonetika). Almatı, 1962, 48. sayfa.

95. A. Bolğanbaev. Köp mağınalı sözder jäne olardıñ jasalu joldarı. «Kazak pen til bilimi maseleleri» Almatı. 1963. 50. sayfa.

96. B.Hasanov. Kazak tilinde sözderdiñ metaforalı koldanıluvı. Almatı.1966. 136. sayfa

97. Bu konu hakkında çok anlamlı sözcüklerle yapılan eşanlamlılık konusuna bakınız.

98. T. Januzakov. Kazak tilindegi jalpı esimder. Almatı. 1965. 50. sayfa

99. A.N. Samoyloviç. Zapretnıe slova v yazıke kazah-kirgizskoy zamujney jenşçinı. «Jivaya starina», Otdel étnografii Imperatorskogo russkogo geografiçeskogo obşçestva, god 14, 1-2. baskı., 1915. Str.157.

100. «Kazakstan äyelderi». 1967. №7, 27. sayfa

101. S. Amanjolov. Voprosı dialektologii i istorii kazahskogo yazıka. Alma-Ata,1959, str. 392.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1. R. G. Piotrovskiy. Oçerki po stilistike francuzskogo yazıka. (Morfologiya i sintaksis) L. 1960, str. 4.

2.. M. Balakaev, E. Janpeyisov, M. Tomanov, B. Manasbaev. Kazak tiliniñ stilistikası. Almatı. 1966. 6. sayfa.

3. M. Balakaev, E.Janpeyisov, M.Tomanov, B. Manasbaev. Kazak tiliniñ stilistikası. Almatı. 1966. 55. sayfa.

4. M. Balakaev, E.Janpeyisov, M. Tomanov, B. Manasbaev. Kazak tiliniñ stilistikası. Almatı. 1966. 6. sayfa.

5. M. N. Kojina O ponyatii stilya i meste yazıka hudojestvennoy literaturı sredi funkcional'nıh stiley. Perm'. 1962. Str. 16.

6. B. Adambaev. Kazak şeşendik sözderiniñ halıktık siypatı. « Şeşendik sözder» Almatı 1967. 5. Sayfa.

7. V. V. Radlov. Obrazsı narodnoy literaturı tyurkskih plemen « Kazahskie nareçiya» ç. III. SPb. 1870. Str. 17.

8. B. Adambaev. Kazak şeşendik sözderiniñ halıktık siypatı. « Şeşendik sözder» Almatı 1967 10. sayfa.

9. Ayaz biy men Mönkeniñ kezdesüvi, «Kazak ädebiyeti» 28.I.1966

10. A .I .Çijik-Poleyko. Stilistika russkogo yazıka. (Leksika i morfologiya) çast' 2. Voronej. 1964.

11. Bu konu üzerinde "**Rusçadan Alınan Ödünç Kelimelerle Oluşan Eşanlamlı Kelimeler"** bölümünde ayrıntılı olarak bilgi verilmiştir.

12. O. S. Ahmanova. O stilistiçeskoy differenciacii slov. «Sbornik statey po yazıkoznaniyu» Professoru Moskovskogo universiteta akademiku V.V. Vinogradovu. M. 1958. Str. 35.

13. A. N. Gvozdev. Oçerki po stilistike russkogo yazıka. M. 1955. Str. 58.

14. C. M. Galkina-Fedoruk. Ob ékspressivnosti i émocional'nosti v yazıke. «Sbornik statey po yazıkoznaniyu» Professoru Moskovskogo universiteta akademiku V.V. Vinogradovu. M. 1958. Str. 107.

15. V. V. Vinogradov. Osnovnıe tipı leksiçeskih znaçeniy slova. «Voprosı yazıkoznaniya» 1953, № 5.

16. V. V. Vinogradov. Osnovnıe tipı leksiçeskih znaçeniy slova. «Voprosı yazıkoznaniya» 1953, № 5. str. 15.

17. V. V. Vinogradov. O nekotorıh voprosah russkoy istoriçeskoy leksikologii. «Izvestiya AN Kazahskoy SSR» ,otdelenie literaturı i yazıka. 1953. Str 208.

18. M. Älimbaev. Körkemdik kestesi Kazakstan mektebi 1968. № 4. 75. Sayfa.

19. Bu bölüm A. I. Efimov'un «Stilistika hudojestvennoy reçi» adlı kitabından (254. sayfa) alındı.

20. M. F. Palevskaya. Problema sinonima i sostavlenie sinonimiçeskogo slovarya. 48. str.

21. L. M. Vasil'ev. Problema leksiçeskogo. znaçeniya i voprosı. sinonimii. Sb. « Leksiçeskaya sinonimika »M. 1967. Str. 24.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1. «Kazirgi Kazak tiliniñ grammatikası» I. bölim. Morfologiya. Almatı. 1967. 44-45. sayfalar.

2. L. A. Bulahovskiy. Vvedenie v yazıkoznanie. çast' II . M. 1953. str 43- 44.

3. R. A. Budagov. Vvedenie v nauku o yazıke. M .1958. str. 56.

4. A. Bolğanbaev. Kazak tiliniñdegi zat esimdik sinonimder. Almatı. 1957. 66. sayfa

5. Ahanov. Til bilimine kirispe. Almatı, 1965, 191 sayfa.

6. Ş. Hanbikova. Sinonimı v tatarskom yazıke. Yüksek lisans tezi. Kazan. 1962.S. Hanbikova Tatarcada sinonimlerin en çok sıfatlardan yapıldığını yazar. 13. sayfa.

7. A.Iskakov. Kazirgi Kazak tili. Morfologiya. 1964. 195. sayfa.

8. Bol'şaya sovetskaya énsiklopediya. t. I. 2. izdanie. M .1949. str 387.

9. A. Iskakov insan için kullanılan cins isimlere "kim isimleri", varlılar için kullanılan cins isimlere "ne isimleri" tabirlerini kullanır.

10. Bunlarla ilgili somut cins isimlerden yapılan eşanlamlılık bölümüne bakınız.

11. J. Şakenov. Kazirgi Kazak tiliniñdegi sın esim kategoriyası. Almatı. 1961. 19. sayfa.

12. Kazirgi Kazak tili. 1. Bölim Morfologiya. Almatı. 1967. 125. sayfa.

13. I. E. Mamanov. Kazirgi Kazak tili .(Etistik) Almatı. 1966. 32 -33. sayfalar.

14. Burada İ. E. Mamanov'un tasnifini temel olarak aldık.

15. Ä. Hasenov. Kazirgi Kazak tiliniñdegi san esimder. Almatı. 1957. 19. sayfa.

16. A. Ibatov. Kazak tiliniñdegi esimdikter. Almatı. 1961. 4. sayfa.

17. Kazirgi Kazak tili. 1. Bölim, morfologiya, Almatı. 1967, 219. sayfa

18. Kazirgi Kazak tili. 1. Bölim, morfologiya, Almatı. 1967, 241. sayfa

19. Kazirgi Kazak tili. 1. Bölim, morfologiya, Almatı. 1967, 247. sayfa

20. R. Kungurov. Izobrazitel'nıe slova v sovremennom uygurskom literaturnom yazıke. Avtoreferat na soiskanie uçebnoy stepeni kandidata filologiçeskih nauk Taşkent, 1962.

21. A. Iskakov. Kazirgi Kazak tili. Morfologiya. 1964. 336. sayfa.

SONSÖZ

1. V. G. Belinskiy Polnoe sobranie soçineniy, IV. Cilt. M., 1955, str.128.

SONUÇ

Türkiye'de genel olarak dilbilgisi biliminde bir terminoloji meselesi vardır. Gramer, dilbilgisi, dil bilgisi; lingüist, dil bilimci, dilbilimci; semantik, anlambilimi, anlam bilimi; sinonim, eşanlamlılık, eş anlamlılık; bu kelimelerin hangisi doğrudur? Homonim terimi için, eşadlı, eş adlı, eşsesli, eş sesli kelimelerinin hangisi daha uygundur? Metonimi terimini düzdeğişmece, düz değişmece, ad değişimi, mecaz-ı mürsel, ad aktarımı kelimelerinin hangisiyle karşılamalıyız? Türk Dil Kurumu dilbilgisi terimleriyle ilgili olarak ortaya çıkan bu karışıklığa çözüm bularak, herkesin doğru olarak kullanacağı şekli bulmalı, bir ortak nokta ve standart getirmelidir.

Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde sözcük biliminin bir alt kolu olan eşanlamlılığın konuları ve sorunları ortaktır. Türkiye'de ve Kazakistan'da eşanlamlılık terimi için de farklı kelimeler kullanılmaktadır. Türkçede daha çok ayrı veya bitişik olan yazılan; "eş anlamlılık" veya "eşanlamlılık", "anlamdaşlık", "yakın anlamlılık", "sinonim" tabirleri kullanılırken, Kazakçada **sinonim, sinonimler**, **mağınalas sözder** "anlamdaş sözcükler" ve **mändes sözder** "aynı anlamlı sözcükler" terimleri kullanılır.

Kazakistanlı ve Türkiyeli dilbilimciler "eşanlamlılıkta yüzde yüz eşitlik olamayacağı konusunda" aynı görüştedirler. Eşanlamlı kelimeler arasında anlam bakımından tam denklik olmaz. Eşanlamlılık kelimelerde değil anlamda aranır. Eşanlamlılıkta esas olan kelimelerin anlamlarının özdeşliği; biriyle aynılığı, denkliği, eşitliği değil, kelimelerin taşıdığı anlamların yakınlığıdır.

Eşanlamlı kelimeler tek bir kavramı ifade ettikleri için aynı kelime türünden olmaları gereklidir. Homonimlerde ise; farklı kavramlar kastedildiği için, bir, iki veya üç farklı cinsten kelimelerden meydana gelebilmektedir. Eşanlamlılığın oluşması için; 1. Kelimeler dış şekil ve ses olarak az da olsa farklı olmalıdır. 2. Kelimeler tek bir kavramı ifade etmek için biraraya gelirler. 3. Eşanlamlı kelime dizesini aynı türden kelimeler meydana getirebilir.

Tarihin uzun zaman dilimlerinde, çok farklı ve birbirlerinden uzak coğrafyalarda yaşama rağmen, Türk lehçe ve şiveleri arasında ortaklık, farklılıklardan daha çoktur. Kazakça ve Türkçe arasında fonetik değişimlerin, ses hadiselerinin öğrenilmesiyle, farklı görünen birçok kelimenin aynı olduğu görülür. Başta şahıs zamirleri olmak üzere, sayılar, sıfatlar, fiil kökleri bütün modern Türk lehçe ve şivelerinde birbirlerine

benzer veya ortaktır. Türkoloji çalışmalarında Türk lehçe ve şiveleri arasında benzerlik ve ortaklık aranır, araştırılır, aslında konuşulan dil, bütün Türk topluluklarına ortak olan aynı ve tek Türk dilidir. Bu ortak dil; birbirinden uzak, farklı coğrafyalarda, farklı Türk topluluklarında yerel ağız dil özellikleri ile farklı konuşulur. Tıpkı Türkiye Türkçesinin Konya'da şehir merkezinde farklı, ilçesinde biraz daha farklı, hatta iki komşu köyde farklı faklı konuşulması gibi.

Türk lehçeleri arasında farklılıkların oluşmasında, farklı söz dağarcıklarının bir sonucu olarak ortaya çıkan farklı eşanlamlı kelimelerin ayrı bir yeri vardır. "**Bala**, çocuk", "**şın**, gerçek", "**ötirik**, yalan", "**koñır**, kahverengi", "**ıstık**, sıcak", "**alıs**, uzak", "**kızık**, ilginç", "**ülken**, büyük", "**kıysık**, eğri", "**juvan**, kalın", "**keyin**, sonra", "**şomıluv**, yıkanmak", "**mıjuv**, ezmek", "**şoşuv**, korkmak", "**ayaktav**, tamamlamak", "**jiberüv**, göndermek", "**ötüv**, geçmek", "**kütüv**, beklemek", "**şağuv**, kırmak", "**ökinüv**, pişman olmak", "**jıldam**, çabuk", "**şapşan**, hızlı" gibi kelimeler, teorik olarak Kazakça ve Türkçe kelimelerden oluşan bu sözcük dizeleri ortak Türkçenin eşanlamlı kelimeleridir. Ancak bu kelimeler aynı dilde birlikte kullanılmadıkları için eşanlamlı kelime sayılmazlar. Kazak Türkçesinde öbeğin ilk kelimeleri söylenirken, Türkiye Türkçesinde dizinin ikinci sırada yer verilen sözcükleri kullanılır. Bu açıdan eşanlamlı kelimelerin lehçe ve şive farkının oluşmasında önemli rolü vardır.

Kazak dilbilimci Bolğambayev'in eşanlamlılıktaki baskın sözcük üzerine tespitleri bu alanda bir ilktir ve bütün Türk lehçe ve şiveleri için önemlidir. "Eşanlam dizeleri oluşturulurken; anlam ve ifade açısından en baskın kelime seçilir (esas kelime), sonra bu kelimeye anlamı yakın olan kelimeleri seçerek grup oluşturulur. Bu "temel kelime" için "esas sözcük", "dayanak sözcük", "çıkış kelimesi", dominant "baskın" terimleri kullanılır. Baskın sözcüğün, yanında yakın anlamdaki sözcükleri toplama özelliğinin yanında, sözlüklerde, alfabe sırasına göre madde başı oluşturması özelliği de vardır. Baskın kelime, eşanlam dizesindeki diğer sözcüklere dayanak olabilmelidir. Dayanak sözcükten, dizedeki diğer sözcüklerin karşıladıkları kavramlar anlaşılabilmelidir.

Türkçede "eşanlamlılık meselesi" artzamanlı olarak (diyakronik) ele alınmalıdır. Dilde neologizmlerle birlikte aynı anda arkaizmlerin de bulunması doğaldır. 13 asır önce yazılan Orhun abidelerinde kullanılan **alp** "kahraman, cesur, yiğit", **artuk** "fazla, ziyade", **azuk** "gıda, yiyecek", **balık** "şehir", **bark** "ev, türbe", **bay** "zengin", **bilge** "bilgili, alim", **bengü** "ebedi, sonsuz", **bilig** "bilgi", **böri** "kurt", **budun** "millet, ulus", **bung** "bun, sıkıntı", **erklig** "kuvvetli", **ini** "kardeş", **katun** "hatun, hanım", **kerekü**

“çadır, kışlık ev”, **katıġtı** “çok katı, sert”, **kızıl** “kırmızı”, **kök** “mavi, gök rengi, yeşil, gök”, **kurġan** “kale”, **kölük** “yük hayvanı, araba”, **ökün-** “pişman olmak, hayıflanmak, üzülmek”, **ötün-** “rica etmek, dilek dilemek”, **sansız** “sayısız, hesapsız”, **sü** “ordu, asker (subaşı, subay)”, **tamġaçı** “mühürdar, damgacı”, **tang** “tan, şafak vakti”, **ton** “elbise”, **tümen** “on bin”, **ulġart-** “büyütmek”, **uluġ** “büyük, ulu”, **yabız** “yavuz, kötü”, **yağı** “düşman”, **yazı** “ova düzlük, düz”, **yuyḳa** “yufka, ince” (Ergin1989:101-142) kelimeleri birazcık Türk lehçesi bilgisi olanlar için bugün dahi anlaşılır sözcüklerdir ve oluşan bu sözcük öbekleri Türkçenin gerçek eşanlamlı sözcükleridir.

Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde eşanlamlı kabul edilen sözcüklerin biri çoğunlukla yabancı dil kökenlidir. Bir metin içinde farklı bağlamlarda hem “örnek” sözcüğünün, hem “misal” kelimesinin, hem “tabiat” kelimesi ve hem “doğa” kelimesinin kullanılması yadırganmamalıdır. Bir metin içinde “fikir veya düşünce”, “ilave veya ek”, “hakikat veya gerçek”, “rüya ile düş”, “rey veya oy”, “hata veya yanlış”, “davet veya çağrı”, “sual veya soru”, “cevap veya yanıt”, “itina ile özen” gibi kelimelerin dönüşümlü kullanması yanlış sayılmamalıdır.

Türk lehçe ve şiveleri araştırmalarında, Türkçe dil bilgisinin alt başlıkları olan; ses bilgisi, şekil bilgisi, sözcükbilim, anlambilim, etimoloji, cümle, deyimler, sözlük bilimi ve imla konusunda **karşılaştırmalı incelemelerin** sayısı azdır. Türk dillerinde eşanlamlılık üzerine yapılan araştırma ve incelemeler, eşanlamlı kelimelerin dillerimiz için arzettiği önemle orantılı değildir. Bilim insanlığın ortak değeri olarak evrenseldir. Ancak Türk dilbilgisinin sözcük biliminin bir alt konusu olan eşanlamlılık gibi özel bir konuda, yeni bağımsız olmuş Türk cumhuriyetlerinde L. A. Bulahovskiy, A. İ. Efimov, V.V. Vinogradov, M. F. Palevskaya, A. N. Gvozdev, A. B. Sapiro, A. A. Reformatskiy gibi dilbilimcilerin teorilerine başvurulması, Türkiye’de de M. Lynne Murphy, John Lyons, Geoffrey Leech, W. E. Collinson, Stephen Ullmann, David A. Cruse gibi batılı lingüistlerin Hint Avrupa dilleri için yapılan sözcük bilimi ve tasnif çalışmalarının bir Ural-Altay grubu dili olan Türkçeye olduğu gibi uyarlanılması düşündürücüdür. Türkçenin kudretine layık bir şekilde, genç Türk bilim adamları tarafından, anadilimizin iç dinamikleri, iç hususiyetleri dikkate alınarak yapılacak olan ve ortaya konulacak Türkçe araştırmalarının zamanı gelmiştir.

KAYNAKÇA

AHANOV, Kaken (1978). *Til Biliminiñ Negizderi*, Mektep Baspası, Almatı.

AKÇATAŞ, Ahmet ve ARI Elif (2018). "Anlambiliminin Eş Anlamlılık Sorunu." *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), s. 60-84.

ATEŞ, Arzu Oyarkılıçgil (1996). "Dilde Tabu ve Örtmecenin Yeri Üzerine"; *Dil Dergisi*, s.49, s.16-19

AKSAN, Doğan (1972). "Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma", *X. Türk Dili Bilimsel Kurultayında (Ankara, 27-29.9.1972) okunan bildiri*. S. 1-14.

AKSAN, Doğan (1990). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim.* Cilt 3. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSAN, Doğan (2006). *Anlambilim Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayın Evi.

AKPINAR, Turgut (1985). "Dünyada ve Türklerde Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler". *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*. İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları, s.13-27.

ATMACA, E. ve KRAL Ö. F. (2015). "Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Sınıflandırılması", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,* Sayı: 4/1 2015 S. 194-213.

AYAZ, Eyüp S. (2011). *Eş Anlamlılığın Bilimsel Temelleri ve Türkiye Türkçesi İle Azerbaycan Türkçesindeki Eş Anlamlıların Karşılaştırılması* (Yüksek lisans tezi), Kafkas Üniversitesi, Kars.

BİLGİNER, Hayriye (2011). “Batı Dillerinde ve Türkçede Güzel Adlandırmalar”. *Türk Dili,* Sayı 598. s. 441- 445. Ankara.

BOLĞANBAYEV, Aset (1970) *Kazak Tilindegi Sinonimder*, Ğılım Baspası, Almatı.

BOLĞANBAYEV, Aset ve BİYZAKOV, Seydin (2001). *Sinonimder Sözdigi*, Almatı: Dävir.

ÇABUK, Çiftoğlu A. (2014). “Örtmece Kavramı ve Hayvan Adlarında Örtmece Oluşumu”. *Korku Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları: 5-23.

ÇABUK, Çiftoğlu A. (2015). “Türkçedeki Örtmece Sözlerin Oluşum Yolları”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,* Cilt: 4 Sayı: 5, s.136-160.

ÇAĞATAY, Saadet (1944). “Uygurcada Hendiadyoinler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yıllık Çalışmalar Dergisi*, sayı: 1, 1940-1941: 97-144 (Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler, Ankara 1978, s. 29-66’da tekrar yayımlanmıştır.)

ÇAĞATAY, Saadet (1974). “Türklerde Batıl İnançlar Arasında Tabu”. *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri* (8-14 Ekim 1973). Ankara, Başbakanlık Basımevi.

DEMİRCİ, Kerim (2008). “Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine”, *Millî Folklor*, Sayı: 77, 21-35, Ankara.

DEMİREZEN, Mehmet (1991). “Türkçeye İngilizceden Geçen Sözcükler ve Eş Anlamlılık”, *Dilbilim Araştırmaları*, Hitit Yayınları, Ankara, s. 133-136.

DOĞAN, Nuh (2011). “Türkiye Türkçesi Fiillerinde Eş Anlamlılık”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* cilt: 4, sayı: 19, s. 78-88.

DUMAN, Mehmet Akif (2015). *Dilde Belirsizlik ve Eş Anlamlılık*, İstanbul: Litera Yayıncılık.

ERCAN, Nermin (2015). *Sovyetler Birliği Döneminde Yazılan "Kazirgi Kazak Tili" Adlı Gramer Kitabı Üzerine Karşılaştırmalı Dil İncelemesi*. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora tezi. Tez danışmanı: Doç.Dr. Uğur Gürsu.

Erdem, Melek (2004). Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Eş Anlamlılık (Synonym). *Zeynep Korkmaz Armağanı,* TDK Yayınları, s.147-162

ERGİN, Muharrem (1984). *Orhun Abideleri*, 10. Baskı, İstanbul, Boğaziçi.

ERSOYLU, Halil (1999). "Eş anlamlılık mı, yabancı kaynaklı karşılık oluş mu?" Doğu Akdeniz üniversitesi tarafından 20, 21 Mayıs 1999 tarihinde Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumuna sunulan bildiri.

GÖKALP, Ziya (2018). *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul: Ötüken.

GÜNAY, V. Doğan (2007). *Sözcükbilime Giriş,* İstanbul: Multilingual.

GÜNER DİLEK, *Figen* (2006). ***"****Altay Türkçesinde Ölüm Kavramını Anlatan Sözler ve Söz Kalıpları", Bilig*, Yaz, S: 42, s.177-190, Ankara.

GÜNGÖR, Ahmet (2006). "Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı, Sayı 29, s. 69-93, Erzurum

GÜRBÜZ Faruk (2008). "Mecaz Kapsamındaki Anlamlar ve Bu Anlamlar Arasındaki İnce Ayrıntılar", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt-Sayı: 10-2, s.197-212.

HATİBOĞLU, Vecihe (1970). “Eş Anlamlı Sözcükler Var mıdır?”. *Türk Dili Dergisi*, 229: s. 9-10.

HATİBOĞLU, Vecihe (1981). *Türk Dilinde İkileme*, Ankara: TDK Yayınları.

HAZAR, Mehmet (2013). “Türkiye Türkçesindeki Anlam Bilimi Bibliyografyası”, *TÜRÜK, Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi,* Yıl:1, Sayı:2, s:137-173

KARA, Mehmet (2009). “Hakas Türkçesinde İkilemeler”, *Gazi Türkiyat 4 (Bahar)*: 35-62.

KARABULUT, Ferhat ve
OSPANOVA, Gulmira (2013). “Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi”. *Teke Dergisi*. 2/2: 122-146.

KİLLİ, Gülsüm (2006). “Hakas Türkçesinde Tabu Sözler ve Örtmece”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* Sayı 3/3. Sayfa 50-65.

KOCAPINAR, Pelin (2017). ‘’Eş Anlamlı mı, Yakın Anlamlı mı?’’, *Route Educational and Social Science Journal,* Çankırı Karatekin Üniversitesi, ss. 196-204.

KOÇ, Aylin (2010). “Hastalık İsimlerinde Örtmeceler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi.* Sayı: 188 Ekim. Sayfa 77-95.

KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara.

ÖZDEN, Halil İbrahim (2014). “Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri”, *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 16* (Özel Sayı I): s. 160-165.

ÖZYILDIRIM, I. İnce — 1996; "Türkçede Örtmece Sözcükler Üzerine Bir Araştırma", *Dil Dergisi* (Aralık), Ankara, s. 15-21.

ULUTAŞ, İsmail — (2007) "Kırgız Türkçesinde İkilemeler", Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü Celalabat, *Akademik Bakış Dergisi,* s. 1-15.

UYGUN, Hatice — (2007) "Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Türkiye Türkçesindeki İkilemelerle Karşılaştırılması", Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Denizli.

SAĞOL Yüksekkaya, Gülden — (2009) "Türklerde Ölümün Algılanışı 'Ölmek' Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle", *Uçmağa Varmak Kitabı.* İstanbul: Kitabevi Yayınları. s. 3-41.

SARI, Mustafa — (2011) "Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık İle İlgili Bazı Sorunlar", *Turkish Studies*, vol. 6/1 winter 2011, 523-528.

ŞAVK, Ülkü Çelik — (2003) "Kırım Tatarcasında İkilemeler", *Türkbilig 6*: 37-40.

TUNA, Osman Nedim — (1986) "Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 1982-1983*: 163-228.

TÜRKMEN, Seyfullah — (2009) "Türkçedeki Örtmece Sözler". *Karadeniz Araştırmaları*. Cilt: 6. Sayı: 23, Güz. s.131-140.

Güncel Türkçe Sözlük — (2006) aşağıdaki adresten 10 nisan 2019 tarihinde alınmıştır: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cb887f8ba8a49.04492305

Glosbe çok dilli online sözlük — (2019) aşağıdaki adresten 10 nisan 2019 tarihinde faydalanıldı. https://tr.glosbe.com

Kazakça Rusça Sözlük (2019) aşağıdaki adresten 30 mart 2019 tarihinde faydalanıldı. https://sozdik.kz/

EKLER

ҚАЗАҚ ССР ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ
ТІЛ БІЛІМІ ИНСТИТУТЫ

Ә. БОЛҒАНБАЕВ

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ СИНОНИМДЕР

Қазақ ССР-нің «ҒЫЛЫМ» баспасы
АЛМАТЫ — 1970